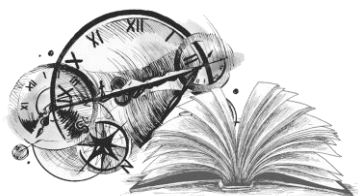

TELMAN CƏFƏROV (VƏLİXANLI)

TƏHSİL VƏ ZAMAN

*(Azərbaycan təhsilinin cari
və strateji inkişaf konsepsiyasının cizgiləri)*

Bakı – 2023

Ön sözün müəllifi və redaktor:

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
Əməkdar müəllim **Akif Abbasov**

Telman Cəfərov (Vəlixanlı). TƏHSİL VƏ ZAMAN
(Azərbaycan təhsilinin cari və strateji inkişaf konsepsiyasının
cizgiləri). – Bakı: Mütərcim, 2023, 440 s., şək.

Respublikanın Əməkdar müəllimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Telman Cəfərovun (Vəlixanlı) 60 illik yubileyi ərəfəsində nəşr olunan məqalələr məcmuəsinə son on ilə yaxın bir dövrdə Azərbaycanda təhsilin inkişafı və aparılan islahatlarla bağlı mətbuatda dərc edilmiş məqalələri və sosial şəbəkələrdəki qeydləri daxil edilmişdir.

Ömür yolu təhsillə bağlı olan ədəbiyyatşünas-alimin elmi maraq dairəsini əhatə edən bəzi məqalə və müsahibələri, son dövrə aid elmi-pedaqoji fəaliyyətinin və həyatının məqamlarını əks etdirən materiallar da məcmuədə yer alıb.

ISBN 978-9952-28-673–1

© Telman Cəfərov (Vəlixanlı), 2023

Ön söz əvəzi

PROFESSOR TELMAN VƏLİXANLININ ELMİ, BƏDİİ VƏ MƏNƏVİ DÜNYASI

Aylar keçdi, illər dolandı, nəhayət, gəlib ömrünün altmışıncı baharına çatdın, əziz dostum! Ürəyinin təmizliyindənə, xoş niyyətli olmağındandır ki, dostun, yoldaşın, yaxınların, uzaqların, ətrafındakılar sevincinə qatılır. Üzün həmişə gülmür, dodaqlarından təbəssüm əskik olmur, özündən böyükələr də, kiçiklər də sənənlə rastlaşanda, sənənlə danışanda xoş ovqatda olur, təəssüratı yaxşılaşır, əhvalı yüksəlir.

Tanrım, qaytar məni uşaqlığıma

Eşidəndə ki, sənənlə altmış yaşın olacaq, uşaqlıq və gənclik illərindən oxuduğum, artıq müəllifini unutduğum şeirdən bir beyt yadıma düşdü:

İllərə nə var ki, illər tələsmir,
İllər nə bilir ki, ürək nə çəkir?!

Bəli, o dövrlərdə, valideynlərimizin himayəsində, qayğısı altında olduğumuz, dünyanı yalnız al-əlvən boyalarla gördüyümüz, işimizin-gücümüzün az olduğu günlərdə bizə elə gəlirdi ki, illər,

aylar, günlər çox ləng gedir. Tez böyümək, yekə kişi olmaq, ali təhsili başa vurmaq, işləmək, bir vəzifə və ailə sahibi olmaq istəyirdik. İllər isə sanki yerində sayırdı.

Həmin hisslərlə sən də yaşamısan, əziz dost! 1963-cü il iyul ayının 22-də Yardımlı rayonunun Vəlixanlı kəndində dünyaya göz açmısan.

Sən Həmzağa kişinin sevimli övladısan. Boya-başa çatdığın bu kəndə, kəndin adamlarına son dərəcə bağlı olduğundan onun adını (Vəlixanlı) özünə təxəllüs götürmüşən.

Günləri, həftələri, ayları yola saldıqca uşaqlıq təəssüratları ilə görmüşən ki, illər nə isə ləng keçir. İllər ötdükcə sənin dünyanı da genişləniş, dünyagörüşün də artıb. Arzuların çox olub, həmin arzuların qanadlarında şirini-şəkərli uşaqlıq illərinə əlvida demisən!

Sevimli kənd müəllimlərini, indi dünyasını dəyişmiş Əhməd-ağa müəllimi, Mirzə müəllimi həmişə hörmət və məhəbbətlə yada salırsan. İlk müəllimin Şamil Məmmədova baş çəkməyi özünə borc bilirsən. Bizə qələm tutmağı, oxuyub-yazmağı, sinifdə, məktəbdə, ictimai yerlərdə davranmağı öyrədən ilk müəllimlərimiz unudulmazdır. Mənim də ilk müəllimim, Əməkdar müəllim Nəsimə Qurbanovaya böyük məhəbbətim, hörmətim olub və olacaq da. Yaxınlarda “Azərbaycan müəllimi” qəzetində onun xatirəsinə həsr etdiyim “Mənim ilk müəllimim” adlı yazını çap etdirmişəm...

“Düşdük yolların ağına, baxtımızın sorağına”

(Ramiz Rövşən demişkən)

Kənd məktəbini bitirib, Bakıya ali təhsil almağa gələndə arzuların aşib-daşırdı. Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutuna (hazırda Bakı Slavyan Universiteti) qəbul oldun. O zamanlar indiki kimi deyildi. Ali təhsil müəssisələri barmaqla sayılırdı. İnstitutlara qəbul olmaq çətin idi. İndi dövlət ali təhsil müəssisələri də, qeyri-dövlət təhsil ocaqları da çoxdur, qəbul planı da kifayət qədər. Bakıya qəbul imtahanlarına gələnlər kənd cama-

atının, rayon (şəhər) sakinlərinin böyük hissəsinin diqqət mərkəzində idi. Tez bir zamanda qəbul olan da, imtahanlardan kəsilənlər də məlum olurdu. Kənd məktəbinin məzunu ola-ola sən “Rus ədəbiyyatı” və “Tarix” fənləri üzrə şifahi imtahanlardan “əla” qiymətlər aldın, instituta qəbul edildin. Rus dilini mükəmməl öyrənmək, dil-danışıq mühitindən bəhrələnmək üçün tələbə mübadiləsi xətti ilə 1983-1984-cü tədris ilində Həştərxan Pedaqoji İnstitutunun (indiki Həştərxan Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsində də təhsil aldın, institutu fərqlənmə diplomu ilə bitirdin. 29 il sonra hazırkı Həştərxan Dövlət Universiteti sənin “Qədim Rusiya və türklər: XII-XVII əsrlərin ədəbi abidələrində” (“Древняя Русь и тюрки: в литературных памятниках XII-XVII вв.”) monoqrafiyanı çap etdi.

Ali təhsil illərində akademik Teymur Bünyadovdan, professorlar Məmməd Qocayev, Yusif Rüstəmov və Bela Musayevadan, dosentlər Zemfira Mehdizadədən, Sevil Məmmədovadan, Validə Əliyevadan və başqalarından dərs aldın. Onları da həmişə minnətdarlıqla xatırlayırsan.

“Müəllimlik – qaranlıqları aydınlığa çıxaranların peşəsi”

Ən böyük arzularından biri təhsil aldığı Vəlixanlı kənd məktəbində müəllim işləmək idi. Bu arzuna qovuşdun. Üç il burada rus dilini və ədəbiyyatını tədris etdin.

O zamanlar SSRİ deyilən bir imperiyanın caynağında olduğumuzdan rus dili az qala ana dilimiz səviyyəsində idi. Rus dilini yaxşı bilənlərə vəzifə verildirdi. Rayonda işlərkən (1985-1988) sənə məktəb direktoru, rayon komsomol komitəsinin birinci katibi və s. vəzifələr, ovaxtkı Sovetlər İttifaqının Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin aspiranturasında təhsil təklif olundu. Sən isə M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin əyani aspiranturasını seçdin. Orduda xidmət etməli oldun. O vaxtlar Qarabağ hadisələri başlamışdı. Hərbi xid-

mətdə olduğun Pskov və Minskdəki hərbi hissələrdə Qarabağ tarixi, Azərbaycan-Ermənistan qarşıdurması barədə mühazirələr oxumağa və azərbaycanlılardan ibarət musiqi qrupunun çıxışlarına nail oldun. Elmi rəhbərin, Əməkdar elm xadimi, professor Murtuz Sadıxlinın dəyərli tövsiyələri hesabına artıq hərbi xidmət dövründə namizədlik işi üzrə materiallar toplayıb sistemləşdirməyə və ordu-dan geri döənən kimi işi müzakirəyə təqdim etməyə nail oldun. Vaxtından əvvəl işi («M.Y. Lermontovun nəsr əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və tərcümələrində») yekunlaşdırdığına və müdafiəyə təqdim etdiyinə görə Təhsil Nazirliyinin pul mükafatını aldın.

“Elmin fəziləti ibadətin fəzilətindən əfzəldir”

(Həzrəti Məhəmməd peyğəmbər demişkən)

Telman müəllim, sən həmişə irəliyə baxmısan. Elmin enişli, yoxuşlu yolları səni özünə elə bağlamışdı ki, elmi araşdırmalarını davam etdirməyə başladın. Özünü yaxşı müəllim kimi tanıtdın. Müstəsna hal kimi institutun rektoru, mərhum professor Firudin Hüseynov kafedra müdirinə səni müəllimlikdən birbaşa dosent vəzifəsinə keçirməyi təklif etdi. Doktorluq dissertasiyası mövzun təsdiq olundu. Qədim rus ədəbiyyatı abidələrində səni maraqlandıran slavyan-türk əlaqələri mövzusu idi. Mövzun səni Moskva, Sankt-Peterburq kitabxanalarına üz tutmağa, slavyan ölkələrində kitab və məqalələr çap etdirməyə istiqamətləndirdi. Bakıda monoqrafiyaların nəşr olundu. Nəhayət, 2004-cü ildə “Qədim rus ədəbiyyatında slavyan-türk əlaqələri” adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiə edərək, filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi, bir müddət sonra professor elmi adı aldın. Dissertasiyanın müdafiəsi ilə bağlı aparıcı təşkilat Rusiya Elmlər Akademiyasının M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutu (Qədim slavyan ədəbiyyatları şöbəsi, şöbə müdiri A.S.Dyomin); rəsmi opponentlər A.Puşkin adına Rus Dili İnstitutunun dünya ədəbiyyatı kafedrasının müdiri professor S.N.Travnikov və professor M.Q.Qocayev olmuşdur. Dok-

torluq dissertasiyasının müdafiəsi yüksək səviyyədə keçmiş, istər aparıcı təşkilat, istər rəsmi opponentlər, istərsə də çıxış edən dissertasiya şurası üzvləri əsərin elmi dəyəri, aktuallığı, alınan nəticələrin etibarlılığı və mötəbərliyi haqqında müsbət fikirlər səsləndirmişlər. Təbii ki, mövzunun xarakteri nüfuzlu rus alimlərinin opponentliyinə qarşı ciddi elmi səviyyə və hazırlıq tələb edirdi.

Dissertasiyada X-XVII əsrlərə aid rus ədəbi abidələrində türk və slavyan xalqlarının əlaqələri, onların hərbi-siyasi, mədəni, iqtisadi, dini-etik və sadəcə insani münasibətləri geniş şəkildə araşdırılmış, eyni tarixi-mədəni areala məxsus bu etnos və xalqların ortaq tarixinin və birgəyaşayışının məhsulu olan müştərək maddi və mənəvi dəyərlərə münasibət bildirilmişdir. Burada "Ötən illərin hekayəti", "İqor alayı haqqında söyləmə", "Məhmət sultan hekayəti", "Topal Teymur haqqında povest", "Kazan tarixi" və sair əsərlərdə türk motivləri və mövzuları geniş və dərin şəkildə təhlil edilmişdir. Sonradan bu ədəbi abidələrin sizin tərəfinizdən dilimizə tərcüməsi həm də "Qədim rus ədəbiyyatı", "Rus ədəbiyyatı tarixi" dərsliklərinin yazılmasına imkan verdi.

Geniş elmi maraq dairən, elmi-pedaqoji fəaliyyətin, şəxsi təşəbbüsünlə təşkil olunan yaradıcı təşkilat və mətbuat orqanlarında işin, layihələrin sənə müxtəlif illərdə Türkiyə, Macarıstan, Rusiya, İngiltərə, Almaniya, Serbiya, Gürcüstan, Moldova, Qazaxstan və başqa ölkələrdə keçirilən bir çox trening və təlimlərdə, konfrans və simpoziumlarda iştirak və çıxış etmək fürsəti yaratdı.

TƏHSİLDƏ İNNOVATİV FƏALİYYƏT, TƏSİSÇİLİK, TƏHSİL TƏŞKİLATÇISI

**"Ağıl-kamal verdi sənə yaradan,
Çalışıb hər sirri öyrən hər zaman"**
(*Əvhədi Marağayi demişkən*)

Telman müəllim, sən işgüzar və innovativ fəaliyyəti ilə seçilən təhsil təşkilatçısısan. Hələ 1993-cü ildə ölkədə təşkil olunan

ilk özəl Tərcümə və Tədris mərkəzlərindən birini təsis etdin, sonra isə 1994-cü ildə ilk özəl – “Mütərcim” nəşriyyatını yaratdın. Məktəb sevgisi səni ölkədə ilk yeni tipli orta təhsil müəssisələrindən birini – “Turan” liseyini təsis etməyə gətirib çıxardı. Ölkə prezidentinin istedadlı və qabiliyyətli şagirdlərə qayğının artırılması ilə bağlı sərəncamına uyğun olaraq, bu liseyin və Bakı şəhəri 15 saylı məktəbin bazasında Bakı Slavyan Universiteti nəzdində Məktəb-Lisey Kompleksinin təşkilinə, onun maddi-tədris bazasını yaratmağa, ilk dəfə dövlət orta təhsil müəssisəsində təsərrüfathesablı xidmətlərin göstərilməsinə nail oldun...

1991-ci ildən bu günədək rus ədəbiyyatının tarixi kafedrasında laborant, baş laborant, müəllim və dosent vəzifələrində çalışmısan. 2014-2022-ci illərdə universitetin tədris işləri üzrə prorektorluq etmişsin. Bakı Slavyan Universitetində ali təhsilin yüksək səviyyədə təşkilində, pedaqoji kadrların hazırlanmasında səmərəli fəaliyyət göstərmisən. Hazırda rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasının professorusun. Uzunmüddətli səmərəli fəaliyyətinizə görə “Əməkdar müəllim” Fəxri adına layiq görülmüsən.

2017-ci ildə sənin təşəbbüsünlə *Tədris və İnnovasiya Mərkəzi* yaradılmışdır. Bu gün həmin mərkəz bütün təhsil pillələri və səviyyələrində təhsilənlər üçün müxtəlif təhsil xidmətləri həyata keçirir. Ölkəmizdə bütün təhsil pillə və səviyyələrində, xüsusilə təlim qeyri-dövlət dillərində aparılan məktəb və siniflərdə bilinqval və polilingval təlim modelinin geniş tətbiqi ideyasının tərəfdarı kimi zəruri təhsil proqramları (standartları) və planları işləyib Elm və Təhsil Nazirliyinə təqdim etmişən. Xaricdə və respublikada keçirilən konfranslarda bu mövzuda çıxışlar edirsən. Rusiyada yaşayan türkdilli uşaqlar üçün rus dili üzrə tədris vəsaitiniz (I-IV siniflər, həmmüəllif dosent Mədinə Qiyasbəyli) Moskvada nəşr olunub.

Sən rus dilinin orta və ali məktəblərimizdə təlim dili kimi səmərəli tədrisi məqsədilə beynəlxalq metodiki seminarların, konfransların təşkilatçısısan. Layihə rəhbərliyin və həmmüəllifliyinlə

hazırlanan “Rus dili xarici dil kimi” dərslik vəsaiti Bakı Slavyan Universitetində ixtisas üzrə əsas tədris vəsaiti kimi istifadə olunur. Üçcildlik tədris vəsaiti kimi nəzərdə tutulmuş “Rus ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildi də ikidilli tədris vəsaiti kimi çox faydalıdır.

TƏLİM QEYRİ-DÖVLƏT DİLLƏRİNDƏ APARILAN SİNİFLƏR ÜÇÜN BİLİNQVAL VƏ POLİLİNQVAL TƏLİM MODELİNƏ KEÇİD BARƏDƏ

**“Mən arzu edərdim ki, Azərbaycan gənci Şekspiri ingilis,
Puşkini rus, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə
Azərbaycan dilində oxusun».**

(Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev)

Belə bir fikirdəsən ki, ölkədə yaranmış təhsil situasiyasına (təlim Azərbaycan dilində aparılan məktəb və siniflərlə yanaşı, rus, ingilis və fransız dillərində təlimin təşkili nəzərdə tutulur) uyğun olaraq, təxirə salınmadan 1) məktəbəqədər təhsilin məzmun və standartlarına yenidən baxılmalı, müəyyən olunmuş kurslar və maraqlar üzrə kurikulumlar (tədris proqramları), tədris vəsaitləri hazırlanmalı; 2) orta təhsili əcnəbi dillərdən birində alması nəzərdə tutulan uşaqlara dövlət dilinin mənimsədilməsi, məhz məktəbəqədərki təhsil dövründə onlara ana dili üzrə müvafiq nitq vərdislərinin aşılması üçün xüsusi tədris proqramı işlənilməli; 3) uşaqların yaş psixologiyasının xüsusiyyətlərindən, müasir linqvodidaktikanın gəldiyi nəticələrdən, dövlət və qeyri-dövlət dillər üzrə dil-danışıq vərdiş və bacarıqlarının 7 yaşadək dövrdə və 8-12 yaş arasında daha intensiv mənimsənilməsinin mümkünliyündən çıxış edərək, məktəbəqədər təlim-tərbiyənin və ibtidai təhsilin dillərin, məntiqi tənqidi və həyati biliklərin inkişafı yönümlü olması üçün I-IV siniflərdə tədris planları, təhsil standartları, fənn kurikulumları, dərsliklər yenidən nəzərdən keçirilməli; 4) 5-6-cı siniflərdə texniki və təbiət fənlərinə ayrılmış saatların azaldılması

hesabına xarici dillərin tədrisi üzrə saatlar artırılmalı; 5) hazırda təlim rus dilində aparılan siniflərdə bilinqval təhsil modelinin tətbiqi və bu zaman dövlət dilində və rus dilində fənlərin yanaşı tədrisinə tədricən keçməklə 8-9-cu siniflərdə tam paritetə (biri dövlət dili olmaqla iki təlim dilində tədrisə) nail olunmalı və bu zaman ana (dövlət) dilində təlimin ana dili və ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası, musiqi və s. fənləri əhatə edilməli; 6) 7-9-cu siniflərdə tədrisin təmayüllər üzrə aparılması məqsədilə dərslər saatları maraqlar əsasında bölüşdürülməli və göstərilən siniflərdə xarici dil yarımqruplara bölünməklə 3 saat həcmində aparılmalı; 7) təmayül və profil üzrə fənlərin dərinlən mənimsənilməsi üçün 10-11-ci siniflərdə həftəlik dərslər yükünün 26-28 saatadək azaldılması, yuxarı sinif şagirdlərinin sərbəst, yaradıcı və layihəyönlü fəaliyyəti dəstəklənməli; 8) bəzi ölkələrin təcrübəsindən çıxış edərək, geniş eksperiment şəklində tam orta təhsil pilləsində təmayüllər üzrə (10-11-ci siniflərdə) tədrisin yalnız ingilis dilində təşkili və sair kimi məsələlərin həlli bu gün bir vəzifə olaraq təhsil sistemimizin qarşısında durmalıdır.

Qeyd olunan müddəlar respublikamızda təkcə bilinqval yox, həm də eksperiment şəklində multilingval tədris modelinin tətbiqinin mümkünlüyünü gündəmə gətirir...

Bu düşüncədəsən ki, qloballaşma dövründə bilinqval və multilingval təhsil modellərinin qaçılmazlığı qabaqcıl təhsil sistemlərinə malik ölkələr üçün artıq normaya çevrilməkdədir. Bu təkliflərində Amerikada Kanadanın, Avropada Almaniya və Finlandiyanın, Asiyada Sinqapur və Malayziyanın, MDB-də Qazaxstanın bu sahədə təcrübəsinə əsaslanırsan...

NAŞİR, TƏRCÜMƏÇİ, JURNALİST FƏALİYYƏTİ

**“İnsan qılıncının kəskinliyi ilə qəhrəman
ola bilməz, ağılın kəskin olması lazımdır”**

(Məmməd Səid Ordubadi demişkən)

1996-cı ildə “Mütərcim” ədəbi-bədii və tərcümə jurnalını, 1997-ci ildə “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” məcmuəsini təsis etməklə ədəbiyyatımıza, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqoji və psixoloji elmi istiqamətlərimizə öz töhfəni verirsən. “Mütərcim” jurnalı uzun müddət Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Bakı Slavyan Universitetinin həmtəsisçiliyi ilə nəşr olunub. “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” ali məktəblərarası elmi məcmuəsi isə buraxılmağa başladığı zamandan Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi nəşrlərin siyahısındadır.

2009-2013-cü illərdə Moskvada nəşr olunan “Literaturnaya qazeta”da və onun “Yevraziyskaya muza” əlavəsində Azərbaycanın təmsilçisi kimi ədəbiyyatımızla bağlı materillarla mütəmadi olaraq çıxış etmişən. Müəllifi olduğun “Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı” fəslı Almatıda rus dilində çap olunmuş “Ən yeni xarici ədəbiyyat” məcmuəsinə (2011) daxil edilmişdir. MAPRYAL-ın Azərbaycan üzrə koordinatoru (2006-cı ildən) və Riyasət Heyətinin üzvü (2023-cü ildən) respublikamızda və xaricdə nəşr edilən bir sıra elmi və elmi-metodik nəşrlərin redaksiya heyətinin üzvüsən.

TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ

“Ehtiyac əməyi, əmək biliyi doğurmuşdur”

(Onore de Balzak demişkən)

Tərcüməçilik Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü kimi fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindəndir.

Fikirləşirəm: bu qədər işləri necə çatdırırsan? Bəli, illər uşaqlıq və gənclik illərimizdə olduğu kimi “tisbağa yerişi” ilə getmir. Əksinə, elə sürətlə ötüb-keçir ki, gecəmizi gündüzümüzdə qatmağımızın da xeyri olmur.

Sən müxtəlif illərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları ilə latın qrafikası ilə buraxılmış 10-dan çox kitabın, o cümlədən antologiyaların tərtibçisi və ön sözün müəllifisən. Sənin təşəbbüsün və ön sözün ilə 2014-cü ildə ikicildlik “Ən yeni rus ədəbiyyatı” antologiyası Azərbaycan, ikicildlik “Noveyşaya azərbaydjanskaya literatura” antologiyası isə rus dilində nəşr olunmuşdur. M.Y.Lermontov və A.S.Puşkinin (2 cildə) “Seçilmiş əsərləri”ni tərtib etmiş, M.A.Şoloxovun “Sakit Don” romanını nəşrə hazırlamısan.

Əziz Telman müəllim! Sən qibtədoğuracaq tərcüməçilik qabiliyyətinə maliksən! Qədim və XVIII əsr rus ədəbiyyatı nümunələrini, L.N.Tolstoyun, F.M.Dostoyevskinin, V.Voynoviçin, B.Yevseyevin, V.Kupriyanovun, A.Jiqulinin ayrı-ayrı əsərlərini dilimizə çevirmisən. F.M. Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları” romanını dilimizə tərcümə etmiş (2010), iki cildə nəşrinə nail olmusan. Həmin uğurlu tərcüməyə görə Beynəlxalq Tərcümə Assosiasiyası və Rusiya Elmlər Akademiyasının Puşkin İnstitutunun Beynəlxalq Tərcümə mükafatına, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Tofiq Bayram adına, Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin “Qızıl kəlmə” ədəbi mükafatlarına layiq görülmüsən.

**“Biliyin ağası olmaq üçün zəhmətin köləsi
olmaq lazımdır”**

(Onore de Balzak demişkən)

Telman müəllim, sən 30-dan çox kitabın (dərslük, monoqrafiya, lüğət, tədris proqramları və s.), 300-dək məqalənin müəllifisən. Bu sırada məktəb dərslüklərinin hazırlanmasına xüsusi əhəmiyyət verirsən.

Təlimi rus dilində aparən məktəblərin VII, VIII, XI sinifləri üçün “Literatura” dərsliklərinin (2006-2017-ci illərdə) həmmüəllifi, 2016-cı ildə Elm və Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə sifariş edilmiş və icrası davam edən yeni məzmun və tərtibatda “Literatura” dərslik kompleksləri seriyasının (V, VI, VII, VIII siniflər) layihə rəhbəri və həmmüəllifisən.

Telman müəllim, sən Azərbaycanda rus ədəbiyyatının yeni resepsiyası və uzun dövr milli ədəbiyyatımızla sıx yaradıcılıq əlaqəsi olmuş həmin ədəbiyyatla bağlı təsəvvürlərin transformasiyası, bu baxışların ümumtəhsil və ali təhsil müəssisələri üçün dərsliklərə gətirilməsi məsələləri ilə məşğulsan.

Davam edən “Literatura” dərslik kompleksləri seriyasında milli ədəbiyyatımızın dominantlığı təmin olunmaqla bərabər, tarixi-xronoloji prinsip əsasında həm də şagirdlərdə rus və dünya ədəbiyyatı barədə dolğun və sistemli təsəvvürün yaradılmasına nail olmuşuz. Sənin məqalə və çıxışlarında təlim qeyri-dövlət dillərində aparılan məktəblərdə tədrisdə azərbaycanşünaslıq materiallarının geniş şəkildə təmsil olunmasının, təlimi dövlət və qeyri-dövlət dillərində aparən məktəblər üçün “Ədəbiyyat” fənn kurikulumunun yenilənməsinin, vahid fənn kurikulumunun yaradılmasının, şeir parçalarının və sair ədəbiyyat nümunələrinin yadda saxlanılması tələbinin altstandartlara daxil edilməsinin tərəfdarı kimi təkliflərin maraq doğurur.

AVRASİYAÇI-ALİM

Sən həm də avrasiyaçı alim kimi slavyan-türk xalqlarının müştərək tarixi dəyərləri, eyni tarixi-mədəni arealı bölüşdürmə faktlarından bəhs edən bir sıra avrasiyaçılıq tədqiqatlarını Azərbaycan oxucusuna təqdim edirsən. Bu mövzu ilə bağlı Straxov, Danilevski, Trubeskoy, Savitski, L.Qumilyov, Pletnyova, Erencan Xara-Davan, Nosovski və Fomenko, eləcə də bir sıra Türkiyə və Avropa tədqiqatçılarının əsərlərini tərcümə və təhlil edərək,

“Avrasiyaçılıq ideyalarına Azərbaycandan baxış” adı altında nəşr etdirib (2010, 2018) Türk Dövlətləri Birliyi ideyasına, tarixi-mədəni tip kimi türklərin dünya sivilizasiyana verdiyi töhfələri və bu sahədə perspektiv tədqiqatları gündəmə gətirirsən.

Sənin “XV-XVII əsrlər rus ədəbiyyatında türklər” adlı kitabın 2002-ci ildə Moskvada, sonralar isə Ankarada işıq üzü görmüşdür. Həmin əsər Türkiyə türkcəsində Beynəlxalq Türksoy mükafatına təqdim olunmuşdur (2010).

Əziz Telman müəllim, ədəbiyyatşünas və avrasiyaçı-alim, nəşir, tərcüməçi, təhsil təşkilatçısı kimi bütün fəaliyyətlərinin fəvqündə duran sənin müəllimlik peşəsinə vurğunluğun və tutduğun vəzifələrdən asılı olmayaraq, təhsilimizin təəssübkeşliyi müqəddəs missiyandır. Aparılan islahatlara, yeni məzmunlu təhsil proqramlarının və tədris resurslarının yaradılmasına verdiyin töhfədir. Bütün fəaliyyətlərində sənə uğurlar arzulayıram!

«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 22 iyul 2023-cü il

MÜƏLLİFDƏN

Hər bir insan ömrü yaşanılan zamanın ruhunu, ab-havasını, çağırış və istəklərini özündə əxz etdirir. Bizə bəxş edilən bu ömür yolunun mənası və məramı, vaxtı Uca varlığın səxavət və mərhəmətindən asılı olsa da, hər kəsə ona ayrılmış bu məsafənin məğzini dərk etmək və öz taleyini yaratmaq qüdrətinin də verildiyi gizli deyil. Belə olmasaydı, tarixin təlatümlü, dəhşətli və ziddiyyətli dövrlərindən və sınaqlarından keçən bəşəriyyət dünyaya böyük sivilizasiya və mədəniyyətlər, dahi şəxsiyyətlər, yeni-yeni kəşflər bəxş etməzdi. Bizə yaxın Yeni dövrdə baş vermiş Birinci və İkinci Dünya müharibələrindən çıxmış cəmiyyətlər yaşadığımız Ən yeni dövrün son iki-üç ilində Pandemiya və davam etməkdə olan, çoxlarının Üçüncü Dünya müharibəsi adlandırdığı Rusiya-Ukrayna (NATO və Avropa Birliyinin dəstəklədiyi) qarşıdurması ilə sınağa çəkildi. İnsanlıq yenə dünya müharibələrində olduğu kimi böyük insan tələfatı ilə üzləşdi. Son on ilə aid dünya hadisələri ("Ərəb baharı", "məxməri" və "narıncı" kimi tanınan inqilablar, nicat dalınca insanların Afrika və Asiyadan Avropaya axışması, sərhədlərin qapanması, dünyanın nüvə silahları ilə təhdidi, İKT-dəki sıçrayışlar, süni intellekt və insan qarşıdurması və s.) Yer kürəsini o qədər kiçilti ki, sanki hər şey sənin evinin içində baş verir, dünyanın istər qaynar nöqtəsinin problemi

birbaşa sənin beynin və düşüncənlə əlaqələnidir. İnternet, Facebook, Twitter, Whatsapp, Tik-Tok, İnstagram, Threads və s. bizim bir-birimizlə, övladlarımızla, kitabxana və kitablarla, qəzet və jurnallarla ənənəvi ünsiyyətimizi sıxışdırmaqla bərabər, mövcud dəyərlər sisteminə, davranışlarımıza, düşüncə və yaşam tərzimizə, əxlaq və tərbiyə məsələlərinə, ünsiyyət mədəniyyətimizə, sosial-psixoloji mühitə, cəmiyyətlərin və fərdlərin, həyat axarının tempinə, hətta cavan və yaşlı nəsillərin əmək bazarında bir-birini əvəzetmə prosesinə öz möhürünü vurdu. Son on ildəki dəyişiklikləri, sarsıntıları və qaçaqaçı həzm etməkdə böyük çətinlik yaşayan insanlar, deyəsən, yavaş-yavaş bu mühitin ab-havasına adaptasiya olmağa başlayıblar...

Bu son on il müstəqilliyinin üçüncü onilliyini yaşayan Azərbaycanımız üçün də ciddi sınaqlar dövrü kimi yadda qaldı. Təbii ki, dünyada baş vermiş bütün hadisələr bu və ya digər formada bizdə də özünü büruzə verdi. Lakin Qarabağ dərdi, tarix və mədəniyyətimizin ayrılmaz parçası olan bölgələrimizin, Şuşamızın düşmən əsarətində qalması, torpaqlarımızın zəhərlənməsi, mürdərəlanması, istismarı, yüzilliklər boyu böyük bir tarixi-mədəni arealda və coğrafi-iqtisadi rayonda formalaşmış sivilizasiyanın məqsədli şəkildə məhv edilməsi, Ermənistandan və bu ərazilərdən qovulmuş bir milyon qaçqın dərdi cəmiyyətimizdə ruh düşkünlüyü yaratmış, böyük bir tarix, əsrlər boyu dövlətçilik təcrübəsi yaşamış xalqın qüdrətinə və gücünə inam hissi sarsılmışdı. Dünyanın “böyük gücləri” – böyük dövlətləri, dünya təşkilatları Sovetlər İttifaqının dağılması nəticəsində müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanı əsarətdə saxlamaq, sərvətlərinə şərik çıxmaq, böyük türk dünyası xəritəsində olduqca mühüm geostrateji mövqeyə malik respublikamızı sözbəxımlı etmək niyyəti ilə ortaya atılmış “erməni-Dağlıq Qarabağ məsələsi”nin əsl mahiyyətini yaxşı anladıqları üçün xalqımıza qarşı haqsızlığa 30 ilə qədər bir müddətdə göz yumdular. Və hamı da 1991-1993-cü illərdə qonşu ölkələrin

ciddi hərbi-siyasi və erməni diasporunun maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycanın tarixi ərazilərinin zəbt edilmə prosesini və səbəbini gözəl anlayırdı. Məhz bu illərdə dövlətimizin və cəmiyyətimizin məqsədli siyasəti nəticəsində artıq dünya həqiqəti anlamağa, Xocalı soyqırımı kimi bir qəddarlığa imza atmış ermənilərin əsl simasının nə olduğuna inanmağa başlamışdı. Dünya təşkilatlarının və “böyük güclər”in ədalətinə və qətiyyətinə inamını itirən Azərbaycan dövləti və xalqı, ölkə rəhbəri inkişafımıza, özünəinamımıza, milli tərəqqiyə ciddi maneə olan “Qarabağ sindrom”unu qırmaq, “Qarabağ düyünü”nü açmaq gücünü özündə tapdı. Son illərin iqtisadi inkişafı ordumuzun güclənməsi, ən müasir hərbi texnika ilə təchiz olunması və ondan yüksək ustalıqla istifadə etməsi üçün təlimlərə imkan verdi. Hərbi qüdrətinə görə NATO-nun ikinci dövləti, qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti 2016-cı ilin Aprel döyüşlərindən sonra Azərbaycanın ədalətli mübarizəsini daha sıx şəkildə dəstəklədi, ona texniki köməyini əsirgəmədi. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Türkiyə cəmiyyəti Ermənistanın Azərbaycana qarşı iddialarının kökündə əslində bütün türklərə, türk dünyasına qarşı nifrətin durduğunu yaxşı anlayırdılar. Bütün maneələrə, iftiralara, təhlükələrə rəğmən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev 2020-ci il 27 sentyabr tarixində Ermənistanın növbəti təxribatından sonra Qarabağın və ermənilər tərəfindən girov saxlanılan rayonlarımızın azad olunması uğrunda savaşa başlanılmasına qərar verdi. Bir ay yarım ərzində ordumuzun misilsiz qəhrəmanlığı, xalqımızın əzmi və döyüşkən ruhu, informasiya və diplomatiya cəbhəsində üstünlüyümüz nəticəsində torpaqlarımızı azad etdik, Ermənistan sərhəddinə çıxdıq. Dağlıq Qarabağ deyilən düyündən birdəfəlik qurtulmaq, vaxtı ikən türk dünyasının coğrafi bütövlüyünün pozulması, Türkiyə və Cənubi Azərbaycanla sərhədlərimizi kəsmək niyyəti ilə böyük dünya dövlətlərinin razılığı ilə Sovet Rusiyası tərəfindən Azərbaycandan qoparılıb Ermənistanı

verilmiş torpaqlarımızı qaytarmaq kimi tarixi şans qazandıq. Lakin yenə də qarşımızı kəsdilər, Rusiya bölgəyə öz sülhməram-larını yerləşdirdi və təcavüzkar Ermənistanı sonadək yerinə otuzdurmağa, qeyd-şərtsiz sərhədlərimizi tanımağına və bir daha Azərbaycana qarşı təxribatlara əl atmamasına imkan verilmədi. Bununla belə, Azərbaycan tarixinə 44 günlük Vətən müharibəsi kimi yazılmış savaşı – Zəfər yürüşü tarixi ədalətsizliyi bərpa etdi, bizi Qarabağa, Şərqi Zəngəzura, Şuşaya qovuşdurdu... Keçən üç il Azərbaycanımız üçün ciddi sınaq dövrü oldu. 10 noyabr 2020-ci il üçtərəfli müqaviləsinə uyğun kapitulyasiya aktına imza atmış Ermənistan və Qarabağdakı qondarma rejim böyük sülh sazişinə cəhd göstərmədi, separatçılığa üstünlük verdilər. Qarabağ erməni-lərinin Azərbaycan cəmiyyətinə inteqrasiyası məsələsi ciddi suallar yaratdı. Bu isə bütün dünyanın gözü qarşısında baş verirdi. Ölkə ərazisini silahlılardan və terrorçulardan təmizləmək məq-sədlə Azərbaycan Prezidentinin qətiyyəti və ordumuzun şücaəti nəticəsində 19 sentyabr 2023-cü il tarixdə lokal antiterror əməliyyatına başlandı. Separatçı rejim və terrorçu dəstələr 24 saat ərzində ağ bayraq qaldırdılar və təslim oldular. Bu gün Azərbaycan rəhbərliyi Qarabağın erməni icmasının cəmiyyətimizə reinteqrasiyası, uzun illər ərzində izolyasiya və qorxu içində saxlanılmış, ideoloji cəhətdən zəhərlənmiş erməni əhalisinə humanitar yardım və dəstək verməyə çalışır. Lakin xislətinə və yaddaşına Zori Balayanlar tərəfindən yalnız düşmənçilik toxumları səpələnmiş ermənilərin bu humanist aksiyalara və çağırışlara adekvat reaksiyasına inamımız azdır... Azərbaycanın yardım və dəstəyinə, dinc əhalinin təhlükəsizliyinin təmin olunması, ölkə vətəndaşlarının malik olduqları bütün hüquqların erməni əsilli vətəndaşlarımıza da şamil ediləcəyi barədə bəyanatlara baxmayaraq, onların kütləvi şəkildə hələ ki Ermənistanı köçü təəccüb doğurur. Bu torpaqları öz vətənin hesab edirsənsə, sən bütün hüquqların tanınırsa, niyə köç edirsən? Niyətiniz nədir? Cinayətkar deyilsənsə, nə üçün qaçırsan?

Nə qədər acı olsa da, Azərbaycanın böyük dostu, ən çətin günlərimizdə yanımızda gördüyümüz qazax şairi və publisisti, Turan avrasiyaçılığı nəzəri platformasının həmmüəllifi Oljas Süleymanovun 2019-cu ildə Bakı Kitab Mərkəzində səsləndirdiyi bir fikir Zəfər yürüşünə kimi qulaqlarımdan getmirdi. O, Azərbaycanın xalq şairləri və yazıçılarına, ziyalılarına üz tutaraq, söylədi ki, nə vaxtadək Azərbaycanın torpaqları erməni əsarəti altındadır, nə qədər ki siz bu problemi həll edə bilməmişiniz, mən azərbaycanlıların bir millət səviyyəsinə yüksəldiyini deyə bilmirəm. Bu, göz yaşı və ürək yanğısı ilə ifadə olunan fikir tədbirdə iştirak edən Anar müəllimi ayağa qaldırdı. O, dostunun narahatçılığını və qınağını anlasa da, türkçülük ideyalarını və ideallarını, milli mənilik anlayışını, Şərqdə ilk Demokratik Cümhuriyyəti türk dünyasına bəxş edən Əli Bəy Hüseynzadənin, Əhməd Bəy Ağaoğlunun, Məmməd Əmin Rəsulzadənin və digərlərinin adlarını çəkib, ermənilərlə savaşda on minlərlə qurbanlar verdiyimizi ona xatırlatdı. O.Süleymanovun dilə gətirdiyi hiss 2020-ci ilin sentyabrın sonuna və Zəfər gününədək heç bir vətənpərvər azərbaycanlının zehnidən çıxmırdı...

Əlli ilin hesabatını verərkən “Əlli yaşın işığında” kitabını tərtib etdik. Az-çox gördüyümüz işlərə nəzər saldıq, fikir və düşüncələrimizi, ideyalarımızı ifadə edən məqalə və müsahibələri oraya daxil etdik.

Bu gün növbəti on ilin hesabatını verən bu məcmuənin əsas ideyası Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının, Qarabağın, Şuşanın geri qaytarılması, düşmən tərəfindən dağıdılmış kəndlərin, şəhərlərin, yolların, sənayə və kənd təsərrüfatı obyektlərinin, təhsil və mədəniyyət ocaqlarının, abidələrin yerində yenilərinin inşası reallığı içərisində olmağımızdır. Yaradana şükürlər olsun ki, torpaqlarımızın azad və bərpa olunması günlərinə şahid olmaq xoşbəxtliyini bizə yaşatdı. Gün gələr, Qarabağda, Şuşada, Ağdamda və digər azad olunmuş şəhər və kəndlərimiz-

dəki tədris müəssisələrində sinif otaqlarına və auditoriyalara girərək, elmi konfranslarda iştirak edərək...

Təəssüf ki, qocalı-cavanlı bədnam qonşularımızın düşüncəsi, təfəkkürü elə formalaşmış ki, bu xalq sülh içində yaşamaq yox, müharibə istəyir. Bu regiona necə gəldiklərini, Rusiyanın qəyyumluğu və himayədarlığı ilə əzəli Azərbaycan ərazilərinə hansı qəddarlıqlarla yerləşdirildiklərini unudurlar. Rusiya qarşısında xüsusi xidmətlər göstərdiklərini vurğulayıb, yenə də imdad diləyirlər ki, biz seçilmiş bir xalqıq, bu qədər xidmətlərimiz olub, bizi qoruyub saxlamısınız. Qocasının da, cavanının da ağzından qan iyi gələn erməni xalqı özü-özünü ölümə məhkum edib. Dərd ondadır ki, özünü təcridə, ölümə məhkum etmiş ermənilərin qonşusu olan bir xalq, ölkə kimi biz bu xəstə təfəkkür, daimi düşmənçilik, qisasçılıq niyyətləri ilə üz-üzə dayanıb, inkişaf və tərəqqi, əməkdaşlıq, qarşılıqlı fayda yerinə həmişə müharibə şəraitində yaşamalıyıq. Bir ovuc qisasçını Qarabağda və Ermənistanda saxlayıb, türk dünyasını qıcıqlandırmaq, təhdid eləmək, Qafqazı və Qafqazyanı regionu özünün təsiri altında saxlamaq istəyən böyük dövlətlərin forpostu kimi öz maraqlarına xidmət etdirməyə çalışan dünya erməni icmasının məkrli niyyətlərinin əziyyətini çəkməliyik. Əsrlər və nəsillər dəyişir, ermənisə yenə də öz erməniliyində, düşmənçiliyində qalır, kötük olub Azərbaycanın sıçrayış və tərəqqi yoluna dığrılanıb...

Amma bu da bir reallıqdır ki, onu da yaşamaq, bütün fəaliyyətlərimizdə tədbirli olmalı, milli varlığımızı, dəyərlərimizi qoruyub saxlamalıyıq, beynəlmilləşmə pərdəsi altında əzilib assimilyasiya olunmamaq üçün dünyəvi və milli cəhətdən təkmil təhsil konsepsiyasına yiyələnməliyik. Çünki hər şey təhsildən keçir. İndi insanın təhsil həyatı erkən inkişafdan – 2 yaşından başlayır və şəxsiyyət kimi onun bütün formalaşma dövrlərini əhatə edir.

Elə düşünürəm ki, bütün digər rəylərə və mövqelərə rəğmən, Azərbaycan cəmiyyəti, Azərbaycan ailəsi və məktəbi yenə

də milli ruha, dünyəvi düşüncəyə, müasir çağırışlara və mövcud əmək bazarının tələbinə uyğun insan yetişdirməyə qabildir. Qonşularımızın iftirlarına, Vətən müharibəsindəki qələbəmizə kölgə salmaq niyyətlərinə baxmayaraq, Qarabağı, Şuşanı düşməndən Azərbaycan gənci, Azərbaycan əsgəri azad etdi ki, onu da yetişdirən məhz Azərbaycan məktəbi və Azərbaycan ailəsi, Vətən sevgisidir!

On il öncə “Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” qəbul edildi, təhsilimizin struktur, idarəçilik və məzmun baxımından tərəqqisi üçün yol xəritəsi cızıldı. Son on ildə fəaliyyətimiz məhz bu mühüm Dövlət Proqramının icrası dövrü ilə üst-üstə düşdü. Olduqca məzmunlu, vacib, sosial və təhsil reallıqlarımıza uyğun, mərhələli inkişaf və sıçrayışı əhatə edən bu sənədin icrasının ilk ilində mən ümumi təhsil pilləsində təhsil idarəçisi və ali təhsildə elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul idim. Sonrakı səkkiz ili ali təhsil pilləsində idarəçi kimi çalışdım. Sevindirici hal idi ki, hətta “Strategiya”nın icrası üçün “Fəaliyyət planı” da Prezident tərəfindən (19.01.2015-ci il tarixdə) təsdiq olundu. İlk illərdə tədris müəssisələri “Fəaliyyət planı”nın icrası ilə bağlı altı aydan bir hesabat verirdilər. Bu gün bu Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş əksər tədbirlər bu və ya digər səviyyədə icra edilsə də, hətta yekunlaşması 2024 və 2025-ci illərə aid olan bəzi məsələlər də var. Fikrimizcə, görünən cəhət odur ki, cavabdeh mərkəzi icra orqanı kimi Elm və Təhsil Nazirliyi bu Dövlət proqramının icra vəziyyətinin monitorinqini həyata keçirib, Milli Məclis və ölkə başçısı qarşısında hesabat verməli, yerinə yetirilməyən bəndlər də daxil olmaqla təhsildə yeni çağırış və trendlərə uyğun növbəti 5-10 il üçün “Yol xəritəsi”ni təqdim etməlidir. Elə məsələlər var ki, onların planlaşdırılmasında, nəticələrin ölçülməsində beynəlxalq təcrübəyə, qiymətləndirmə metodlarına istinad etməli-yik, elə məsələlər də var, burada biz yaxın əhatəmizdəki dövlətlərin uğurlu praktikasına söykənməliyik. Məsələn, fənn kurikulum-

larının tətbiqində Moldova təcrübəsi, bilinqval və polilingval təlimdə, universitetlərin beynəlxalq reytinglərdə təmsil olunmasında Qazaxstan təcrübəsi, ümumi təhsildə islahatların ardıcıl və sistemli gedişi, informasiyalaşdırılması, sosial cəhətdən ehtiyacı olan əhali təbəqələrinin təhsil ehtiyaclarının dəstəklənməsi planında Estoniya nümunəsi və s. mövcuddur.

Ali təhsil idarəçiliyində fəaliyyət dövrünü, bəlkə də, həyatımızın və onillik elmi-pedaqoji axtarırlarımızın “əzablı” axtarırlar dövrü kimi qiymətləndirmək ədalətli olardı.

Niyə?

Bu məsələyə kitaba daxil olan ilk məqalədə ötəri də olsa, toxunmuşuq. Normal fəaliyyətə əngəl yaradan bir neçə köklü səbəb burada da işarə edək:

1) Universitetlərin muxtariyyət hüququna malik olmaması, onlara çoxdan vəd edilən publik hüquqi şəxs statusunun verilməməsi, bu müəssisələrin hazırki reallıqda müstəqil maliyyə-təsərrüfat və tədris subyektinə çevrilməməsi. Eyni vəziyyətin, bir az da acınacaqlı halda, “Ümumi təhsil haqqında qanun”un müddəalarına əməl olunmamaqla orta ümumtəhsil müəssisələrində mövcudluğu. Hazırda tədris müəssisələrinin cari və perspektiv fəaliyyətinə nəzarətlə bağlı mərkəzi icra orqanı və təhsil müəssisələri arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsində yaranmış ciddi qeyri-müəyyənlik xüsusilə orta məktəblərin idarəçiliyində kəskin böhran yaradıb; 2) rektor vəzifəsinə namizədlərin kollektiv tərəfindən, universitetlərin profilinə uyğun mütəxəssislər arasından irəli sürülməməsi; 3) universitetlərin tədris strukturları rəhbərlərinin (dekan, kafedra müdiri) ali məktəblərin profillərinə uyğun ən azı iki-üç namizəd arasından fakültə və ya kafedra tərəfindən sərbəst irəli sürülməsi ilə seçki əsasında həyata keçirilməsi təcrübəsinin əksər ali məktəblərdə yoxa çıxması; 4) tədris və inzibati-təsərrüfat strukturları rəhbərlərinin vəzifə funksiyalarının və məsuliyyətinin əslində hər bir ali məktəbin nizamnaməsi, “Təhsil sahəsinə aid

olan qulluqçu vəzifələrinin Vahid-tarif sorğu kitabı” ilə müəyyən olunması yerinə, yenə də real olaraq təhsil müəssisəsi rəhbərinin səlahiyyətində olması. Bu məqsədlə professor-müəllim, kafedra müdiri, dekan və dekan müavini seçkiləri ilə bağlı müvafiq əsasnamələr kredit sistemi ilə tədrisin təşkili qaydalarına tam uyğunlaşdırılmalı, elmi-pedaqoji heyətin professional fəaliyyətinə, karyera inkişafına təsir edəcək subyektiv amillər aradan qaldırılmalıdır; indi ali məktəblərdə “sözəbaxımlı”, itaətkar, qeyri-professional, müvafiq elmi, elmi-metodiki şuralarda yalnız yetərsay yaratmağa lazım olan elmi-pedaqoji kadrlar dəstəsi formalaşdırılıb ki, bu da elmi, elmi-pedaqoji mühitimiz üçün böyük təhlükədir. Azərbaycan ali təhsilində son dövrün trendi piar, tədbirlər, layihələr və şəkillər bolluğu, öz komandasını yığmaq adı ilə professionalları universitetlərdən qaçıрмаqla ətrafına etibarlı adamlar toplamaqdır; 5) bu gün ölkədəki ali təhsil sisteminin ən ciddi problemi zamanın, vaxtın boşuna itirilməsidir. Üç-dörd universitet istisna olmaqla digərləri fil qulağında yatıblar. Onları nə müstəqil təsərrüfat fəaliyyəti, nə ikili diplom layihələri və tədrisə əcnəbi mütəxəssislərin cəlbə, əcnəbi tələbələrin qəbulu, məsafədən təhsil imkanları (“Təhsil qanunu” ilə nəzərdə tutulmuş bu təhsil forması hələ də kağız üzərində qalır), nə dinamik təlim modelləri, yeni təlim texnologiyaları və tədris planları, elektron resurs təminatı və işlək elektron kitabxana, nə əməkdaşların sosial rifahı, tədris-təcrübə bazalarının uyğunluğu, ən nəhayət, universitetlərin strateji inkişafı, mövcud ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığının perspektivi maraqlandırmır. Bunlar yoxdursa, deməli, bizdə hələ ki, beynəlxalq reytinglərdə təmsil olunma barədə düşünmək də yoxdur; 5) gəlin, araşdırma aparaq və baxaq, bizdə magistratura və doktorantura səviyyələri üzrə xaricdə, ən nüfuzlu universitetlərdə, büdcə vəsaiti hesabına Dövlət proqramlarında təhsil almış nə qədər gənc bu gün universitetlərimizdə elmi-pedaqoji və inzibati fəaliyyətlə məşğuldur? Əminəm ki, üç-beş nəfər. Çünki bu şəxslər

hazırkı universitet rəhbərləri üçün təhlükədir. Onların təşəbbüsləri və karyera inkişafı planları baş ağrısı gətirə bilər. Maraqlıdır, hər il nazirlikdən universitetlərə bu sorğu ilə daxil olan məktublar və statistik məlumatlar nazirlik və hökumət səviyyəsində təhlil olunurmu?

Səkkizillik fəaliyyətimizin səmərəsizliyi barədə fikrimizə aid daha bir məqam: bu yaxınlarda bir elmi konfransda bakalavriat üçün mövcud tədris standartları (proqramları) və planlarının problemləri, onların optimallaşdırılması barədə məruzə etdim. Moderator: "Telman müəllim, Siz uzun müddət, bir neçə rektorla tədris işləri üzrə prorektor işləmişiniz, nə üçün bu problemləri onda aradan qaldırmamısınız?" deyərək, yaxşı bir sual verdi. Cavabımda: "universitetin tədris, qeyri-tədris həyatının istənilən problemi ilə əlaqədar məsələni rəhbərlərin nəzərinə təklildə çatdırırdım, buna səlahiyyətim olduğu üçün sonra məsələləri rektoryanı müşavirlərə və Elmi Şura iclaslarına çıxarmağa nail olurdum, çıxış edirdim, əsaslandırırdım. Lakin məsələnin prorektor tərəfindən təklif edilib, müzakirəyə çıxarılması, həlli mexanizminin təklifi, yumşaq desək, heç zaman rektorlara xoş gəlmirdi. Məsələyə müsbət yanaşılsa belə, o, icra olunmurdu. Belə hallarda vəziyyətlə barışmayıb təhsil mətbuatına, respublika qəzetlərinə üz tuturduq. Reaksiya olmayanda Təhsil Nazirliyinə müraciət edirdik. Bir-iki halda rektorların razılığını ala bilmişdik. İcrasından təhsilimizə, özünəməxsusluğunu qorumağa və ali təhsil sistemi-mizdəki yerinə və məzmununa uyğun reanimasiya olunmalı universitetimizə fayda gələcəyinə inandığımız məsələləri çox vaxt öz şəxsi mövqeyimiz kimi təqdim etməyə məcbur olurduq. Bəli, bu, bizə bəla başa gəlirdi, hətta "mirzə" ləqəbini də qazanmışdıq... Sonda isə təhsilin məğzini, bütün təhsil pillə və səviyyələrinin xüsusiyyətlərini dərk edən bir şəxs kimi təşəbbüslərimiz "ziyanlı" hesab edildiyinə görə öz istəyimizlə 58 yaşında təhsil təşkilatçısı kimi fəaliyyətimizdən kənarlaşıb elmi-pedaqoji iş keçəndə heç bir

instansiya səbəbi ilə maraqlanmadı. Təəssüf ki, bu cür hallar məhz təhsil sistemimiz üçün səciyyəvidir. Kiminsə qınağına tuş gəlsək də, bu gün müəllimliyə, elmi-pedaqoji sahəyə həsr etdiyim illərin təcrübəsini mətbuatda, elmi konfranslarda, sosial şəbəkələrdəki çıxışlarımızda bölüşürük. Ancaq elə bir qərribə məqam yetişib ki, çox zaman eşidilmirsən, danışdığına və yazdığına görə qınanırsan...

Son on ildə ölkəmizin təhsil həyatında çox dəyişikliklər baş verdi. Bu sahəyə rəhbərlik edən şəxslər tez-tez dəyişdi. Buna da normal baxırıq, lakin digər vacib dövlət proqramlarını bir kənara qoyub, təkcə "Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nı, onun icrası üzrə ölkə prezidentinin təsdiq etdiyi "Fəaliyyət proqramı"nı götürsək, onun yerinə yetirilməsinə cavabdeh şəxslər və komandalar olmalıdır. Görülmüş işlərin monitorinqi və müzakirəsi əsasında yeni dövr üçün strateji yol xəritəsi hazırlanmalı və təsdiqlənməlidir. Eyni fikri təhsil pillələrimiz üzrə digər qanun və dövlət proqramları barədə də söyləməyə dəyər. Məsələn, 2009-2013-cü illərdə ali təhsilin inkişafı və təkmilləşdirilməsi barədə dövlət proqramı əsasında yeni maliyyəşmə mexanizmlərinin tətbiqinin vəziyyəti harada, nə vaxt, kim tərəfindən müzakirə edilib. Üstündən on il keçib, indi universitetlərimiz dünyada və regionda, ölkənin sosial-humanitar, sosial-iqtisadi və təhsil həyatında hansı mövqenin sahibi olublar, adambaşına maliyyələşmədən nə qazanıb, nə itiriblər? Əgər özünümaliyyələşmə, müstəqil (muxtar) təsərrüfat və idarəçilik mexanizmləri işləmirsə, DİM tələbə qəbul edib universitetlərə verirsə, hansı adambaşına maliyyələşmədən danışılır? Gecə-gündüz universitet elmindən bəhs edirik. Təhsil haqqı ödənişləri tədris xərclərinə güclə çatırsa, universitet elminə, laboratoriya və tədqiqat mərkəzlərinə hansı pulları xərcləyəsən?

Bəli, müzakirələr aparılır. Amma bu müzakirələri universitetlərin Strateji inkişaf planlarını hazırlayan strateji inkişaf qrupları,

onların icrasını nəzarətdə saxlayan işçi, debat və müzakirələrə qadir Elmi Şuralar aparmalı, ETN və hökumətə, MM-in Elm və Təhsil Komitəsinə qanunvericilik aktlarının hazırlanması və təsdiqi ilə bağlı müvafiq təklif və tövsiyələr ünvanlanmalıdır.

Müşahidələrimiz onu göstərir ki, son dövrlərdə universitetlərin professor-müəllim heyətləri olduqca passiv mövqedədirlər; nə ali məktəblərin, nə də ölkənin təhsil həyatında söz sahibi deyillər. Müzakirə üçün universitetlərə daxil olan vacib sənədlər (deyək ki, "Ali təhsil haqqında qanun" layihəsi tipli) onlardan uzaq saxlanılır. Elədirsə, biz niyə bu qədər əziyyətlə dosentlər, professorlar yetişdiririk, attestasiya və akkreditasiyalarda onların tələbə sayına nisbəti meyarını xüsusi vurğulayırıq? Axı indi professorların böyük əksəriyyəti Elmi Şuralardan kənardadır, idarəçilikdə onlara etimad göstərilir, auditoriyalara da girmirlər. Bütün bunlar yoxdursa, onların yazdıqlarını da çap eləməyə, yaymağa imkan olmayacaq. Bəs onların quru adı bizə nə verir? Bəlkə, ETN və universitetlərin nəzdindəki İctimai şuralar onları əvəz edir? İki-üç təhsil eksperti, bir-iki universitet nəzdində İctimai şuralar istisna olunmaqla, gəlin, onların tərkibindəki şəxslərin nə qədər təhsil problemləri içərisində olduqlarına diqqət edək.

Bəli, islahatlar gedir, təhsilimiz yerində durmur. Ədalət naminə qeyd edək ki, qanunvericilik səviyyəsində lazımi dövlət proqramları və qanunlar qəbul olunur. Müstəqillik (keçid) dövründə islahatların üçüncü mərhələsini yaşayırıq. Elm və təhsil istiqamətlərinin bir məcraya gətirilməsi addımını da atdıq. Amma gec də olsa, bu tədbirlər öz bəhrəsini verməlidir. Ölkə elmi və təhsili istehsalat və xidmət sahələrinə inteqrasiya olunmalıdır. Bu prosesdə nəzərəcarpacaq bir sıra məqamlar var ki, onlar da, ilk növbədə, islahatların gedişinə məsul mərkəzi icra orqanı tərəfindən diqqətdə saxlanılmalıdır. *Birincisi*, bu vaxtadək qəbul olunmuş vacib qərarların icra vəziyyəti öyrənilməlidir, uğurlarla yanaşı, uğunsuzluqlar, atılacaq növbəti addımlar müəyyən olunmalıdır.

İkincisi, bütün addımlarımızda istinad etdiyimiz xarici təcrübə amili yerli təcrübə və ənənələri, insan, təbiət, mentalitet, landşaft faktorlarını istisna etməməlidir. Təhsil tarixdir, sosial-psixoloji amildir. Biz, adətən, bütün mənalarda sinkretik təəssürat bağışlayan Sinqapur kimi ölkələrin təhsil və tərəqqi yoluna istinad edirik. Halbuki əsrlər boyu müxtəlif təhsil forma və modellərini keçmiş, son üç əsrdə Avropa-Rusiya təlim modellərinə integrasiya olunmaqla öz ruhunu, məktəb-şagird-valideyn münasibətlərini qorumuş təhsilimiz yaxşı nümunələrə malik olub və bu gün də malikdir. Xarici və mütərəqqi təcrübə, müxtəlif qiymətləndirmə sistemləri və ölçmə qaydaları milli təcrübə və ənənəni sıradan çıxarmamalıdır.

Bir fikri dönmədən vurğulayır və altında xətt çəkirik: istənilən cəmiyyətdə tərbiyə və əxlaq, dözümlülük, plüralizm, milli və insani dəyərlər, ədalətli münasibət, demokratik ruh və müasir yanaşma təhsildə – baxçada, sinifdə, auditoriyada formalaşır, sonra isə ailədə, sosial-ictimai münasibətlərdə, insanların əmək və professional fəaliyyətində davranış, həyat və düşüncə tərzinə və prinsipinə çevrilir. Şəxsiyyətin və insanın yetişdiyi məkan birmənalı olaraq məktəbdir, universitetdir. Bu məkanda hər kəs şəxsiyyətə layiq ləyaqət, əxlaq və ədalət sahibi olmalıdır.

Hər bir zamanın öz təhsil paradigmaları, çağırışları var. Bu çağırış və tendensiyalara cavabdehlik konkret bir nəsil, konkret zaman çərçivəsi ilə ölçülmür. Burada atalar-oğullar qarşıdurması, Bazarov nihilizmi işləmir. Çünki bir müdrik və ağıllı insan ömrü, bir pedaqoqun faydalı ömür yolu bir yox, orta hesabla altı-yeddi onilliyi əhatə edir. Ömrümüzə ölçülmüş zaman boyu cavabdehlik hamımıza aiddir. Cavabdehlik bizimdir. Biganəlik məsuliyyəti də üstümüzdədir.

Təəssüf ki, bu gün təhsil əsl ictimai qınaq obyektinə çevrilib. Müəllimlər mənəvi, maddi, hüquqi cəhətdən cəmiyyətdə aciz və

mühafizəsiz təbəqəyə çevrilib. Təhsil idarəçiləri, təhsildə vəzifə sahibləri özləri ilə müəllim ordusu arasında uçurum yaradıb.

Müdrək və dünyagörmüş şəxslər cəmiyyətin inkişafı üçün vacib olan bütün cəhətləri təhsillə əlaqələndirirlər. Ona görə də ön sözdə bu cəhətə üstünlük verdik. Elmi-pedaqoji fəaliyyətimizin digər istiqamətləri: dərslik və tədris vəsaitlərinin yazılması, ədəbiyyat məsələləri, türk xalqlarının birliyi və tərəqqisi ideyasına xidmət edən avrasiyaçılıq elmi-nəzəri platformasına ciddi yer ayırmasaq da, kitabın ayrı-ayrı bölmələrdəki məqalə, müsahibə və ya qeydlərimizdə bu məsələlər də qoyulub. Bir də ki hər şeyin kökündə təhsil durursa, niyə də bu ağacın gövdəsinə digər fikirlərini yükləməyəsən. Məncə, ömür bir tabloya bənzəyir. Səni cəmiyyətə, sonda əbədiyyətə və torpağa qovuşduran tərbiyə, əqidən, həyat yolun, düşüncən və mənliyin müxtəlif çalarlarla bu tablolu yaradır. Təki saxta, su görəni kimi rəngi gedən olmasın ömür tablon!

PEDAQOJİ MÜLAHİZƏLƏR

TƏHSİLİMİZİN CARİ VƏ STRATEJİ İNKİŞAF KONSEPSİYASININ CİZGİLƏRİ

**(və ya təhsil fəaliyyətimizin önəmli məqamları
(təhsil pillələri və səviyyələri üzrə))**

Bu qeydləri təhsilin bütün pillə və səviyyələrində kifayət qədər təcrübəyə malik təhsil təşkilatçısı, elmi-pedaqoji və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş müəllim kimi aparmışıq. İndi təhsil idarəçiliyindən kənarda olsaq da, bir pedaqoq və vətəndaş kimi təhsil qanunvericilik aktlarında, pedaqoji və elmi-pedaqoji fəaliyyətdə müşahidə olunan aşağıdakı məqamların vurğulanmasını və səlahiyyətli orqanların diqqətinə çatdırılmasını vacib hesab edirik. Bu istiqamətdə Elm və Təhsil Nazirliyinə (ETN) dəfələrlə təklif və müraciətlər ünvanlamışıq. Bəzi təkliflərimizə müsbət yanaşılıb. Göstərilən məsələlərin qanunvericilik, təşkilati və məzmun tərəflərinin həllinin təkə bu mərkəzi icra orqanından asılı olmadığı qənaəti bizi aidiyyəti üzrə digər instansiyalara da müraciət etməyə sövq etdi.

Aşağıda irəli sürəcəyimiz təkliflərin, bir tərəfdən, ölkə prezidentinin müvafiq sərəncamlarına uyğun universitetlərin nəzdində yeni elmi-tədqiqat laboratoriyalarının təşkili, ETN-nin nəzdində Elm və ali təhsil, Məktəbəqədər və ümumi təhsil agentliklərinin yaradılması ilə

bağlı hazırlıq işlərinin, “Ali təhsil haqqında Qanun” layihəsinin Milli Məclisdə müzakirəsinin gedişində, digər tərəfdən, cari tədris ilinin yekunlaşması və növbəti tədris ilinə hazırlıq mərhələsində təhsilimizin cari və perspektiv inkişafına xeyir gətirəcəyi ümidindəyik. Təkliflər təhsil pillələri və səviyyələri üzrə ardıcılıqla verilir. İlk növbədə, bu gün cəmiyyətdə daha çox müzakirə edilən əcnəbi dillərdə təlim-tərbiyə prosesinin ağrısız, müasir yanaşmaların tətbiqi ilə tədriscən nizama salınma mexanizmini diqqətə çatdırırıq.

1. Ən müasir metodiki yanaşmalar, linqvodidaktik tələblər nəzərə alınmaqla **erkən və məktəbəqədər hazırlıq təliminin bilinqval (ikidilli) və polilingval (çoxdilli) təhsil modeli** üzərində qurulması.

1.1. Bu tədris modelinin erkən və məktəbəhazırlıq dövründən tətbiqinin etnik zənginliyə, tolerant və multikultural mühitə, geniş beynəlxalq əlaqələrə, böyük diaspora, həm də müvafiq qanunvericilik bazasına malik Azərbaycanın vətəndaşları üçün hazırkı şəraitdə **ölkədə, Avropa və dünyanın istənilən təhsil məkanında tədris dili seçmək və ümumi orta təhsil almaq imkanı kimi üstünlük yaratdığını** nəzərə almaq.

1.2. **Bilingval təlim modelinin müvəffəqiyyətli tətbiqinin ölkədə dövlət dili amili nəzərə alınmadan hər hansı bir əcnəbi dildə təlimin təşkilinə yol verilməməsi və gənc nəslin milli-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi** barədə ölkə Konstitusiyasının, Təhsil və Ümumi təhsil haqqında qanunların müvafiq bəndlərinin reallaşdırılmasına yol açdığına əsaslanmaq.

1.3. Valideynlərin seçiminə və Ümumi təhsil haqqında “Qanun”un tələbinə uyğun, ibtidai təhsil səviyyəsində təlim əcnəbi dillərdən birində seçildiyi halda, mövcud qanunvericiliyin tələbləri əsasında müvafiq fənlərin ana (dövlət) dilində aparılması və tədriscən paritetliyin təmin olunması ilə tədris müəssisələrində bilinqval təlim mühitinin formalaşdırılması.

1.4. Tədrisdə **ana (dövlət) dilinin dominantlığı təmin olunmaqla** hər iki təlim dili və digər tədris fənləri üzrə müvafiq tədris

standartlarının, tədris resurslarının hazırlanması. Bilinqval təlim modeli tətbiq edilən erkən inkişaf və məktəbəhazırlıq təhsil müəssisələrində göstərilən təlim modelinin səmərəliliyinə nail olmaq məqsədilə burada çalışan pedaqoji və tədrisə yardımçı heyət üçün treninqlərin təşkili.

2.1. Dövlət və özəl ümumtəhsil müəssisələri üçün ETN-nin təqdim və təsdiq etdiyi **tədris planlarında tədrisin iki – Azərbaycan və xarici (rus və ya ingilis) dildə aparılmasının** qeyd olunması.

2.2. Dərs saatlarının bərabərliyi gözlənilməklə hər iki təlim dilinin eşidib-anlama, oxu və yazı, qrammatik minimum və nitq standartlarının tətbiqi ilə mənimsədilməsi. *(İkidilli təlim modelinin tədris standartları, eləcə də tədris planlarının struktur və məzmununun əsas prinsipləri tərəfimizdən ETN-nə təqdim olunub, təhsil mətbuatında dərc edilib).*

2.3. Müasir dilöyrətmə metodikaları əsas götürülməklə bilinqval təlim modelinin tətbiq olunduğu siniflərdə ikinci xarici dilin (**təlim dili kimi qəbul edilən əcnəbi dil əsas xarici dil hesab olunmaq şərti ilə**) tədrisinin ibtidai təhsil səviyyəsindən, yəni 2-ci sinifdən başlayaraq, intensiv şəkildə, həftədə 3 saatdan az olmayaaraq yarımqruplarda tədrisi.

2.4. Bilinqval təlim modeli tətbiq olunan **orta təhsil səviyyəsində** (5-9-cu siniflər) **tədris fənləri üzrə təlim dillərinin paritetinin** gözlənilməsi.

2.5. Bilinqval təlim modeli tətbiq olunan məktəblərdə **tam orta təhsil pilləsinin polilingval təlim modeli** üzərinə keçirilməsi, şagirdlərin seçiminə uyğun təmayüllər üzrə formalaşdırılmış siniflərdə **profil fənlərinin, xüsusilə texniki və təbiət fənlərinin, xarici dillərdə tədrisinin** planlaşdırılması.

2.6. Ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələri üçün tədris standartlarının, proqramlarının və fənn kurikulumlarının bilinqval və polilingval təlim mühitinə, yeni reallıqlara adaptasiyası məqsədilə ölkənin ümumi inkişafına, dünyanın təhsil trendlərinə uy-

ğün ümumi və tam orta təhsilin yeni, müasir inkişaf tempi və meyilləri ilə uzlaşan dinamik tədris standartlarının və müvafiq tədris resurslarının yaradılması konsepsiyasının irəli sürülməsi. Ali təhsildə olduğu kimi, **ümumi təhsildə də tədris standartlarının yenilənməsi üçün konkret müddətin müəyyən edilməsi**, xüsusilə lisey və gimnaziyalarda tədris prosesinin və qrafikinə, tədris proqramlarının icrasında ardıcılığa ciddi əngəl törədən ümumi təhsil müəssisələri üçün ilbəlil tədris planlarının təsdiqi praktikasından imtina olunması.

2.7. Dünyanın ən müasir təhsil sistemləri üçün xarakterik olan bilinqval və polilingval təhsil modelinin tətbiqi üzrə yuxarıda qeyd olunan bütün təşkilati və elmi-metodiki məsələlərin həlli, məzmun komponentinin müəyyən olunması məqsədilə müvafiq qurumların və ya pedaqoji yönümlü ali məktəblərin bazasında **Respublika statuslu elmi-metodiki mərkəzinin** (laboratoriyanın) yaradılması. Mütəxəssislərdən və sərbəst ekspertlərdən ibarət belə bir elmi-metodik mərkəzin mövcud olduğu bütün 20 il ərzində təhsilimizə hamilik eləmiş **Heydər Əliyev Fondunun nəzdində formalaşdırılması** variantı daha məqbul görünür.

2.9. **Təlim dövlət dilində aparılan siniflərdə xarici dilin (ingilis) tədrisinin 1-ci sinifdən yarımqruplarda, həftədə 3 saat olmaqla, başlanılması ilə bərabər, ümumi orta təhsil səviyyəsində (V-IX siniflər) bəzi tədris fənlərinin və ya maraq kurslarının əsas xarici dildə aparılması.** Bu, təlim digər dillərdə aparılan sinif və məktəblərin şagirdləri ilə dövlət dilində təhsil alan şagirdlərimiz arasındakı fərqi aradan qaldırmağa, ölkədə bütün uşaqlar üçün eyni tədris şəraitinin və imkanlarının formalaşmasına səbəb olar.

3. Bu gün ictimaiyyəti, valideynləri və orta ümumi təhsil müəssisələrinin pedaqoji kollektivlərini, metodist-alimləri ciddi narahat edən iki problem üzərində xüsusilə dayanmaq istərdik: **birincisi**, 2008-ci ildən bütün respublikada tətbiq olunan **fənn kurikulumlarının** təhsilimizə səmərəsi və ötən 14-15 ildə qazandırdığı üstünlüklərin və gətirdiyi problemlərin **ölkə səviyyəsində moni-**

torinqi və müzakirəsi, növbəti mərhələ üçün bu tədris proqramlarına yanaşma, onların məzmun xətləri, metod və mexanizmləri, təhsilalanların bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi və s. kimi məsələlərin gündəmə gətirilməsi ilə ümumi ictimai rəyin öyrənilməsi.

İkincisi, tam orta təhsil səviyyəsində (X-XI siniflərdə) həftəlik dərslər saatlarının çoxluğudur. Yəni icbari ümumi orta təhsilə keçid yuxarı sinif şagirdlərinin həftədə 36-38 saat yüklənməsi ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu, yuxarı sinif şagirdlərin məcburi davamiyyətinə cavabdeh məktəblərin işinin əsassız şəkildə ağırlaşmasına, məktəb icması üzvləri arasında münasibətlərin gərginləşməsinə, ikincisi, dövlətin böyük həcmdə maliyyə vəsaitinin boşuna sərfinə səbəb olur. **Həftəlik dərslər yükünün ən azı 10 saat azaldılması böyük həcmdə maliyyə vəsaitinin I-IV və V-IX siniflərdə xarici dillərin tədrisinə yönəldilməsinə, repetitorluğun geniş yayılmasına rəvac verən səbəblərin bəzilərinin aradan qaldırılmasına şərait yarada bilər.**

4. Böyük şəhərlərimizdə, xüsusən Bakıda **mövcud şagird sıxlığı probleminin** həlli tədrisin keyfiyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və təlim-tərbiyə prosesinin ciddi şəkildə yaxşılaşmasına səbəb ola bilər. Bu məqsədlə ENT: 1) yeni yaşayış komplekslərində **özlə və bələdiyyə məktəblərinin təşkilini rəğbətləndirir**, ümumi təhsildə kifayət qədər təcrübəsi olan, bu sahənin inkişafına investisiya qoymaq istəyən şəxslərin təşəbbüslərinə dəstək verə bilər; 2) özəl məktəblərin təşkili stimullaşdırılarsa, bu tipli tədris müəssisələrində yüksək illik təhsil haqları əhəmiyyətli şəkildə azalar və ödənişli təhsil əhalinin orta təminatlı təbəqələri üçün də əlçatan görünər; 3) şəhər məktəblərinin məktəbyanı sahələrində, əlavə tikintiyə şərait olan məktəblərə yaxın ərazilərdə yeni tədris korpuslarının tikilməsi barədə hökumət qarşısında məsələ qaldıra bilər.

5. **Ümumi orta təhsil müəssisələrinin buraxılış sinifləri (IX və XI) üçün Dövlət İmtahan Mərkəzi tərəfindən təşkil olunan**

imtahanların keçirilməsi qrafikinə orta məktəblərin illik tədris qrafiki ilə uzlaşdırılması. Tədris ilinin tən ortasında DİM tərəfindən keçirilən qəbul imtahanlarını faktiki olaraq yuxarı siniflər üçün tədris ilinin yarımçıq qalması kimi qiymətləndiririk. Belə ki, **bu, şagirdlərinin davamiyyətinə və dərslərə münasibətinə, buraxılış siniflərində tədris materiallarının yarımçıq mənimsənilməsinə, repetitor xidmətinin kütləvililiyinin əsaslandırılmasına yol açır.**

6. Hazırkı şəraitdə ölkədəki ümumtəhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə və nəticələrinə, məktəblərdə daxili nizam-intizam qaydalarına, şagirdlərin gündəlik və illik fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən ən ciddi amil **mövcud qiymətləndirmə qaydalarıdır.** Maraqlı cəhət odur ki, biz ali təhsil pilləsində bir yüzballıq qiymətləndirmə, orta təhsildə isə tam başqa yüzballıq qiymətləndirmə qayda və meyarları tətbiq edirik ki, bu da ümumi təhsildə gördüyümüz bütün yaxşı işlərə kölgə salmaqla yanaşı, ali təhsildə tədrisin təşkili prosesinə də xələl gətirir.

O fikirdəyik ki, ümumi orta təhsildə tətbiq olunan qiymətləndirmə düsturu təcili olaraq yeni dərslərdən dəyişdirilməli, **bu düstura kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə əmsalları ilə bərabər davamiyyət və formativ qiymətləndirmə balları** da əlavə olunmalıdır. Məktəbdə şagirdin gündəlik fəaliyyəti, təlim-tərbiyə prosesində hər hansı təşəbbüsü və əldə etdiyi nailiyyət motivasiya edilməli və rəğbətləndirilməlidir. Bu vəziyyətin təkcə cari tədris prosesinin təşkilinə deyil, həm də məktəb-şagird-valideyn münasibətlərinə ciddi xələl gətirdiyini diqqətə almalıyıq.

6. Ali və orta ixtisas məktəblərinə tələbə qəbulu sifariş zamanı **bir sıra təhsil və sosial-humanitar ixtisasları üzrə tədris dillərinə aydınlıq gətirmək.** Məsələn, bakalavriat səviyyəsində çoxlu ixtisaslaşmaları əhatə edən «Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)», «Tərcümə (dillər üzrə)», «Dil və ədəbiyyat müəllimliyi (dillər üzrə)», «Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)» kimi ixtisaslar və bunlara uyğun magistratura səviyyəsindəki ixtisaslaşmalar üçün

tədris dili müəyyən olunduqda abituriyentlərin məktəbi bitirdiyi dil əsas götürülür ki, bu da peşə hazırlığı üçün universitetlərə uyğunlaşdırılmış tədris planlarını tərtib və icra etməkdə ciddi çətinlik yaradır. **Göstərilən mütəxəssis hazırlığı proqramlarında iki tədris dilinin müəyyən olunması (abituriyentin məktəbi bitirdiyi dil və alacağı ixtisasın dili)** real tədris situasiyasının yaranılmasına vəsilə olar.

6.1. Nəzərə alınsın ki, **Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi (MKÇ)** ali təhsilin bütün səviyyələrinin məzunlarından aldığıları peşə üzrə dövlət və bir xarici dildə təqdimat edərək, lazımi bilik, bacarıq, səriştə və kompetensiyaların nümayişini tələb edir.

6.2. 2020-ci ildə ali təhsilin bakalavriat səviyyəsi üçün qəbul olunmuş yeni tədris standartlarına görə növbəti tədris ilində məzunların dövlət attestasiyası nəzərdə tutulmadığından onların qazandıqları bilik, bacarıq və kompetensiyaların ölçülmə mexanizmi MKÇ-nin tələbləri ilə uzlaşdırılmalıdır. Belə çıxır ki, göstərilən mexanizm ayrı-ayrı universitetlərin təklifləri əsasında ETN tərəfindən müəyyən edilməlidir.

6.3. Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət «Strategiyası»nda təhsil ixtisasları üzrə **pedaqoji internatura** sisteminin tətbiqi nəzərdə tutulduğundan bu işin təşkili universitet-məktəb əlaqələrinin güclənməsinə, müəllim hazırlığı proqramlarının səmərəliliyinin artmasına səbəb ola bilər.

6.4. Ali məktəblərdə tam bir tədris ilinin istehsalat (ya da pedaqoji) praktikasına ayrılması mütəxəssis hazırlığı proqramları, baza-istehsalat müəssisələri, universitet-sənaye tandemləri, əmək bazarı və ölkədə insan resurslarının idarə olunması üçün ciddi sınaq olmaqla yanaşı, həm də yeni perspektiv və imkanlar deməkdir.

6.5. Fikrimizcə, orta ixtisasda və ali təhsilin bütün səviyyələrində buraxılış ili tələbələrinin **istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili üçün yeni əsasnamə ən azı Nazirlər Kabineti səviyyəsində təsdiq olunmalıdır**. Hazırki əsasnamədə boşluqlar var.

Baza-istehsalat müəssisəsi anlayışı, universitet-baza müəssisəsi münasibətləri, təcrübəçilərin iş şəraiti və rejimi, rəğbətləndirilməsi, təcrübə rəhbəri, təcrübənin qiymətləndirilməsi və digər məsələlər səthi şəkildə əhatə olunub. Bəlkə, bu kontekstdə "Təhsil haqqında qanun"unda nəzərdə tutulmuş "müəllim assistenti" anlayışına da (*pedaqoji təcrübədə iştirak edəcək tələbələr nəzərdə tutulur*) aydınlıq gətirilər.

6.6. Növbəti tədris ilində ali məktəblərdən əmək bazarına vəsiqə alacaq mütəxəssislər üçün hər hansı bir formada attestasiyanın nəzərdə tutulmaması tədris proqramları tərəfindən müəyyən edilmiş fənn və pesə təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsinə problem yaratmaqla bərabər, həm də **Azərbaycan universitetlərinin məzunlarına etimadın azalmasına, müxtəlif formatlı imtahanlarla onların karyera inkişafı imkanlarının məhdudlaşdırılmasına, elə bu səbəbdən də ölkədə universitet təhsilinin ictimai qınaq obyektinə çevrilməsinə rəvac verir.**

6.7. ETN o həqiqəti nəzərə almalıdır ki, bakalavriat üçün yeni tədris standartlarının müzakirə və təsdiqi pandemiya dövrünə təsadüf etdiyindən bu vacib sənədlərin tərtibində və təsdiqində tələskənliyə yol verilmiş, hətta məzunların istehsalat və pedaqoji təcrübəsinin təşkili mexanizmi sona qədər işlənilməmişdir. Bu müzakirə üç-beş nəfərin iştirakı ilə bitirilə bilməz. Ölkənin bütün ali məktəblərinin profili, ixtisasların spesifikasiyası əsasında istehsalat təcrübəsi ilə bağlı qəbul olunan qərar yuxarıda göstərdiyimiz əsasnaməyə söykənməlidir. **Birdən-birə respublika üzrə təxminən 40 min buraxılış ili tələbəsinə birillik müddətə əmək bazarına göndərməyin hərtərəfli məsuliyyəti göz altına alınmalıdır.** Bizdə isə universitetlərin əmək bazarı, elm, istehsalat və xidmət mərkəzləri, sənayə və orta təhsil müəssisələri ilə əlaqələrinə münasibət hələlik piar xarakteri daşıyır. Təəssüf ki, universitetlərə təklif olunmuş innovativ və startap fəaliyyətlərinə də kifayət qədər diqqət yetirilmədi ki, bu da universitet-əmək bazarı münasibətlərinin nizamlanmasına xidmət edərdi.

Növbəti 5 il üçün tədris standartlarının tələsik təsdiqi (2020-ci il, avqustun sonu-sentyabrın əvvəlində) **ali məktəblərdə də tədris planlarının qəçaraq hazırlanmasına və təsdiqinə** səbəb oldu ki, bu da bu gün kredit sistemi ilə tədrisin təşkilinə və təhsilənlərin biliyinin qiymətləndirilməsinə əngəl yaradır. **Bu qənaətdəyik ki, ali məktəblərin Elmi Şuraları və uyğun strukturları, müvafiq ixtisaslar üzrə mütəxəssisləri yeni tədris ilinin başlanğıcınadək hər bir ixtisas üzrə tədris planlarını və tədris qrafiklərini təftiş etməli və müvafiq dəyişikliklərə hazır olmalıdırlar.**

Üçillik bakalavr tədris proqramları reallaşarsa, bu məsələlər ciddi müzakirələrdən keçməlidir. Müzakirələrə struktur rəhbərləri ilə yanaşı, tədrisdə birbaşa iştirakı olan professor-müəllim heyətinin cəlbə məqsəduyğundur.

7. Universitet elminin inkişafı, bu inkişafın motivasiya olunması və elmi nailiyyətlərimizin nəticələrinin elmi-metrik bazalarda təmsil olunması üçün 1) **elmi-tədqiqat laboratoriyalarının dövlət tərəfindən və ya müvafiq maraqlı sənaye-investisiya, xidmət sahələri qurumları tərəfindən maliyyələşdirilməsi mexanizminin təqdim olunması**; 2) elmi-tədqiqat istiqamətlərinin tədris-təlim-təminat-təcrübə bazasına çevrilməsi; 3) elmi nailiyyətləri əks etdirən məqalə və kitablarımızın WOS şəbəkəsinə yol tapması və elmi jurnallarımızın bu sistemdə qeyd alınması üçün əvvəlcə **milli DOI, identifikatorun yaradılması.**

8. Bütün tiplərdən olan təhsil müəssisələri üçün xarakterik olan iki məsələyə aydınlıq gətirilməsinin təhsilin idarə olunma sistemlərinə fayda verəcəyinə əminik. ***Birincisi***, hazırda təhsil müəssisələrində əmək funksiyalarının və məsuliyyətin bölüşdürülməsi mexanizmini əks etdirən qanunvericilik aktı ya işləmir, ya da təkmil deyil deyə, **birinci şəxsdən başqa digər vəzifə sahiblərinin funksiyaları və məsuliyyəti rəhbərin iradə və arzusu ilə müəyyən olunur.** Bu isə inzibati-işçi, pedaqoji, elmi-pedaqoji, tədrisə yardımçı heyətlərin işə professional yanaşmasını istisna etməklə bərabər, həm də tədris müəssisələrindən beyin (mütəxəssis) axını-

na səbəb olur. Hər yeni gələn rəhbərin öz komandası ilə işə sıfırdan başlaması praktikasının rəğbətləndirilməsinin təhsil sistemimizə vurduğu ziyanı ölçməyin (*hətta təhsil özəl xidmət sahəsi olsa belə, insanlar ömrünü bu işə sərf edir, təcrübə qazanırlar*) vaxtının yetişdiyi qənaətinə gəlməliyik.

Ali təhsil müəssisələri ilə yanaşı, regional təhsil idarələrinə, respublika statuslu ümumtəhsil müəssisələrinə rəhbərlərin ölkə prezidenti tərəfindən təyin olunmasını məqsədəmüvafiq hesab edirik. Bu tədbir son illərdə tədris müəssisələrinin idarə olunmasında yaranmış xaosun aradan qaldırılmasına, tədris müəssisələri rəhbərlərinin səlahiyyətlərinin böyük hissəsinin lüzumsuz olaraq mənimsənilməsinin qarşısının alınmasına, nəticədə onlarda işlək idarəçilik mexanizmlərinin bərpaasına imkan verir. *İkincisi*, tədris müəssisələrinin müstəqil maliyyə-təsərrüfat subyektinə çevrilməsi xülyası hələ də arzu olaraq qalmaqdadır ki (*elə təhsil kompleksləri var ki, burada 1500-2000 şagird təhsil alır, 150-200 nəfər işçi çalışır, amma nə mühasibatlığı, nə də insan resursları mütəxəssisi var. Onların nə öz büdcəsi, nə də xərclər smetası barəsində təşəvvürləri yoxdur*), bu da kollektivlərdə yaradıcı təşəbbüslərin və kreativ düşüncənin qarşısının alınmasına, dövlət büdcəsinin yüklənməsinə, təhsil müəssisəsi əməkdaşlarının buradan kənarda dolanışq axtarışına yol açır. Halbuki bir sıra yaradıcı təşəbbüslər və intellektual fəaliyyətlər təhsilin özünə ciddi sosial və maliyyə faydası verə bilər. Təəssüf ki, təhsildə bu cür təşəbbüslərin zaman-zaman neqativ planda təqdim edilməsinin sistemə ciddi zərbə vurduğunu hələ də dərk etmirik.

9. 2006-cı ildə Azərbaycanda istedadlı və qabiliyyətli uşaqlarla işin təşkili üzrə Dövlət proqramı qəbul edilib, bu istiqamətdə bir sıra tədbirlər həyata keçirilib. Hesab edirik ki, istedadsız uşaq yoxdur, amma hər şey, o cümlədən, bilik və bacarıq da müqayisə ilə ölçülür və dəyərləndirilir. İstedadlı və qabiliyyətli uşaqların liseylərə seçimində kiminsə yerinin tutulmasına şəraitin yaradılması tədrisin təşkili, müvafiq tədris müəssisələrinin fəaliyyəti və

nəticələri üçün çox ciddi problemlər yaratdığı bu işə cavabdeh icra orqanı tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

10. Azərbaycanın təhsil ictimaiyyəti ETN-nin gənc rəhbərliyindən, menecer heyətindən **təhsil sistemimizin yeni relslər üzərinə daşınmasını, köklü şəkildə yenilənməsini və transformasiyasını gözləyir.**

Bu kontekstdə **bir sıra ali məktəblərimizin profil və ixtisaslarının təftişinin, elmi və tədris istiqamətlərinin reanimasiyasının vaxtı çatıb.** Biz ölkənin əmək bazarı və elmi həyatı üçün lazımsız bir struktura çevrilməkdə olan hansısa universitetin və ya elmi-tədqiqat institutunun bağlanması və ya başqa bir ali tədris ocağına birləşdirilməsi məqamını gözləməməliyik. Axı hər hansı ali tədris ocağının divarları yüzrlərlə mütəxəssisi və istedadlı gənci, neçə-neçə tədris və elmi-tədqiqat istiqamətini öz ağuşuna alıb. Universitetlərimizi və elmi-tədqiqat institutlarımızı tərk edib məcburən özünə başqa fəaliyyət məkanı axtaran alim və mütəxəssislərin seçimi elm və təhsilimizə cavabdeh instansiyaları düşündürməlidir.

Hazırda təhsil Azərbaycan cəmiyyətinin həyatı, ideoloji və sosial sorğularına əsaslanan sahə kimi lakmus kağızını xatırladır. Çoxlu uğurlarımız olsa belə, epizodik fəaliyyətlər konseptual və strateji inkişaf planlarını istisna edə bilməz.

11. **Universitetlərimizin ölkədəki dördüncü sənaye inqilabının lokomotivlərinə çevrilməsinə, təhsil xidmətləri ilə yanaşı, elmi, innovativ fəaliyyətdən, xidmət və istehsalat sahələrindən gəlir əldə edib real təsərrüfat subyektinə çevrilmək və öz inkişafına investisiya qoymaq, bu işə tərəfdaşları inandırmağın vaxtı çoxdan çatıb.** Bunun üçün onların real publik hüquqi şəxs statusunda fəaliyyətinin qanunvericilik bazası və real işlək mexanizmləri yaradılmalıdır. Xüsusən bölgələrdə yerləşən universitetlərimizin tədris-sənayə, elm-mədəniyyət, müvafiq xidmət mərkəzlərinə çevrilməsi regionların intellektual simasının dəyişməsinə,

burada çalışan professor-müəllim heyəti, tələbə kontingenti, məzunlar üçün ciddi sosial üstünlük və karyera inkişafı deməkdir.

12. Fikrimizcə, yaradılması nəzərdə tutulan **Elm və Ali Təhsil Agentliyi** onilliklər boyu Azərbaycan təhsilinin məzmun komponentinə, elmi-metodiki, pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar, eksperimentlər və araşdırmalar istiqamətlərinə, zaman-zaman bütün təhsil pillələri üzrə standartların, proqramların və planların hazırlanmasına, təhsilimizin cari və strateji inkişaf tendensiyalarının müəyyən olunmasına cavabdeh olmuş **Təhsil İnstitutunun əvvəlki vəzifələrini özünə qaytaracaq, onu inzibati, təhsil marketinqi funksiyalarından azad edəcək**. On beş ildən artıq bir müddətdə bu institutda **pedaqogika, psixologiya və tədrisin metodikası üzrə dissertasiya şurasının olmaması** buradakı elmi-pedaqoji potensiala, Azərbaycan təhsilinin elmi-metodiki bazasına (birbaşa ETN-nin xidmətində olan) ağır zərbə vurub ki, bu da daim islahatlar aparan mərkəzi icra orqanını ciddi elmi yanaşmalardan, milli təcrübəyə və ənənələrə əsaslanan ən müasir pedaqoji və innovativ texnologiya və yanaşmalardan məhrum edib (bu mənada ən yeni və mütərəqqi xarici təcrübələrin real eksperimentlərə söykənmədən təhsilimizdə tətbiqinin nəticəsiz qalması bizi düşündürməlidir. Nəzərə alaq ki, **bu cür eksperiment və layihələr olduqca böyük vəsaitləri “udmaq”la bərabər sistemə xaosgətirmə “missiya”sını davam etdirməkdədir.**).

10 il öncə «Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası» qəbul olundu. Əslində göstərilən bu on ilin və həyatı Dövlət proqramının məqsədi keçid dövrünü tamamlamaq, ölkə təhsilinin cari və strateji inkişafını, struktur, məzmun, idarəedicilik baxımından yenilənmə prosesini, yeni yanaşma və texnologiyaların tətbiqini addım-addım izləmək və keyfiyyətə tam yeni mərhələyə addatmaq, yeni relslər üzərinə keçirmək, transformasiya etmək idi. Obyektiv və subyektiv səbəblərdən nəzərdə tutulan və proqnozlaşdırılan bir sıra tədbirlər icra olunmadı. Fikrimizcə, başlıca səbəblərdən biri təhsilin idarəçilişində yaşlı və gənc nəsillərin

bir-birini əvəz etməsində tələskənliyə yol verilməsidir. Bu isə pedaqoji sahədə məqsədə uyğun sayılmamaqla bərabər, indi «Strategiya»nın icrasına məsul konktet şəxslərin və komandaların müəyyən olunmasını çətinləşdirir. Fənn kurikulumlarının və qiymətləndirmə qaydalarının tətbiqi təcrübəsi hökuməti ehtiyatlı davranmağa vadar etməlidir. Ölkə prezidentinin sərəncamları ilə təsdiq olunmuş belə məzmunlu konseptual xarakterli Dövlət proqramlarının icra vəziyyəti Nazirlər Kabinetində və Milli Məclisdə ciddi müzakirə və hesabatlardan keçməlidir.

Fənn kurikulumları, ümumtəhsil müəssisələrində qiymətləndirmə qaydaları və təhsilin inkişafı üzrə «Strategiya»da yarımçıq qalmış addımları, reallaşdırılmamış tədbirləri təftiş edib, **növbəti 5-10 il üçün ölkədə təhsilin yeni inkişaf strategiyasını** təqdim etməyə ehtiyac yarandığı qənaətdəyik.

Təbii ki, göstərdiyimiz hər bir bənd və yarım bənd, istiqamət burada toxuna bilmədiyimiz çoxlu digər problemlərlə də əlaqədardır; məsələlərin həllinin icra mexanizmi təklif və qəbul edilməlidir.

Təqdim olunan təklif və mülahizələrin göstərdiyimiz yeni strateji inkişaf xəritəsinin müəyyən cizgiləri olacağına ümid edirik.

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN TƏDQIQI VƏ TƏDRISİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN ROLU

Bu məqalədə biz tariximizin ən yeni mərhələsində azərbaycanşünaslığın elmi-nəzəri istiqamət kimi inkişafına və formalaşmasına zəmin yaradan amilləri ön plana çəkməyi, bir neçə nəsil Azərbaycan ziyalılarının klassik irsi üzərində formalaşan milli-ideoloji platformanın Heydər Əliyevin ideya və təşəbbüsləri işığında inkişafına nəzər salmağı, Qarabağın və işğal altında olan digər torpaqlarımızın azad olunması uğrunda Vətən müharibəsində, şübhəsiz ki, xalqımızın birliyinə və ruh yüksəkliyinə, qələbəmizə xidmət etmiş azərbaycançılıq ideyalarının tədqiqi və tədrisi məsələlərinə diqqəti yönəltməyi qarşıya məqsəd qoymuşuq.

Elmi-nəzəri-ideoloji platforma olaraq bugün azərbaycanşünaslıq kifayət qədər yüksək elmi-metodiki səviyyədə təhlil və təsdiq olunub. Artıq bizdə azərbaycançılıq dünyagörüşü və azərbaycanşünaslıq elmi barədə dolğun təsəvvürlər, milli-mənəvi, milli-mədəni, milli-ideoloji təbliğat mexanizmləri formalaşıb. Bəli, mübaliğəsiz olaraq təsdiq edək ki, bu gün elmimiz ümumtürk tarixi-mədəni kontekstindən, türk-islam sivilizasiyaları mövcudluğundan, Azərbaycan superetnosu varlığından doğan bütün reallıqların məcmusunu özündə əxz edə bilən, dil, ədəbiyyat və folklorumuzun, tarixi gerçəklik və yaddaşımızın tipik və təsirli

nümunələrinə istinad edən ciddi azərbaycanşünaslıq elmi-nəzəri platformasını təqdim edib. Bu platformanın təşəkkülünə və təsdiqinə gedən yolun final mərhələsinin Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əliyevin “Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir...” tezi ilə bağlılığı heç kəsə şübhə doğurmur. Bu proseslərin sürətlənməsi məhz 90-cı illərin sonu – 2000-ci illərin ilk onilliyinə, diaspor təşkilatlarımızın yaradılması, dünya azərbaycanlılarının ilk qurultaylarının keçirilməsi dövrünə təsadüf edirdi. İctimai-siyasi hadisələr elmi təfəkkürdə və ölkənin tədris mühitində azərbaycançılığın və azərbaycanşünaslığın inkişafına vəsilə oldu. Buna güc və təkan verən isə istər dilimizdə, istərsə də şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda mövcud olan söz və düşüncə bazası, milli birlik ideali və azadlıq axtarışları idi. Qənaətim budur ki, biz son on-on beş il ərzində azərbaycançılığı və azərbaycanşünaslığı elmimizə, tədris vəsaitlərimizə, orta və ali məktəb dərsliklərinə, sinif otaqları və universitet auditoriyalarına, mətbuatımıza gətirməyi, böyüməkdə olan gənc nəsli milli, Vətənimizə və xalqımıza məhəbbət ruhunda tərbiyə etməyi bacardıq, onların vətənpərvərliyi sayəsində İkinci Qarabağ savaşında zəfər çaldıq. Ali Baş Komandanın çağırışı ilə xalq dəmir yumruq kimi azərbaycançılıq ideyaları ətrafında və Azərbaycan amalları uğrunda birləşməyi bacardı... Böyük güclərin böyük və məkrli planlarının boşa çıxması Türk birliyi təfəkkürünü, Avrasiyanın köklü və nəhayətsiz tarixi-mədəni irsinə məxsusluğumuzu dərk etmə prosesindən keçdi. Ciddi itkilərlə yaşadığımızı bir an belə unutmadığımız 30 il bizə nə qədər əziyyət və itkilər gətirsə də, azərbaycançılıq idealları, milli qeyrət və təşəbbüs ehtirasları xalqımızı yaranmış şəraitdə müşahidəsi çətin sevilən passionarlıq məqamına yetirdi. Görkəmli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin ifadə etdiyi kimi, bir ananın eşqi bir, yolu bir, dili bir, dini bir, ili bir, ayı bir iki oğlu bu tarixi məqamda bir yerə gəldi. Avrasiya tarixi-mə-

dəni arealının əsl varisləri olan türk xalqları və ölkələrinin gerçək tarixi birliyi üçün əzəmətli bir səhifə açıldı...

Təəssüf ki, sovet illərində məktəbdə tədris olunan Azərbaycan tarixi üzrə dərsliklərdə xalqımızın çoxəsrlik şanlı tarixi öz əksini tapmadı. Lakin zaman-zaman ayrı-ayrı şəxslərin göstərdiyi tarixi şücaət, həyatlarını böyük təhlükə altına atmaları sayəsində tarixi və qan yaddaşımız qorundu. Ötən əsrin 50-60-cı illərində Mirzə İbrahimov və Şıxəli Qurbanov kimi böyük Azərbaycan ziyalıları ana dilinin işlədilməsi, milli dəyərlər və ənənələrin bərpası problemini gündəmə gətirdilər. 60-cı illər Azərbaycan ədəbiyyatı xalqın təhtəşüurunda qorunub qalan, artıq unudulmaqda olan anlayış və məfhumlara can verdi. 1978-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə respublika Konstitusiyasında Azərbaycan dilinə Dövlət dili statusu verildi.

80-ci illərin sonunda Dağlıq Qarabağ ətrafında cərəyan edən hadisələr milli ruhun yüksəlməsi və milli dirçəlişin baş qaldırması ilə müşayiət olundu. Qanlı 20 Yanvar xalqımızın iradəsini qırmağa müyəssər olmadı, əksinə onun azadlıq və müstəqillik arzularını alovlandırdı. Bu tarixi mərhələdə Heydər Əliyev kimi dünyada səsi və sözü eşidilən liderə malik xalq hələ sovet rejimi çökməmiş Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda üçrəngli bayrağını bərpa etdi. Digər sovet respublikalarından fərqli olaraq müstəqilliyimiz ağır itkilər bahasına elan və təmin olundu. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüs və çıxışları ilə elmi-nəzəri və milli-ideoloji platforma kimi artıq 90-cı illərin ikinci yarısında azərbaycanşünaslığın gündəmə gətirilməsi elmi-nəzəri və ictimai-siyasi dairələrdə güclü canlanmaya səbəb oldu. Təbii ki, qədim tarixə, dövlətçilik ənənələrinə malik 50 milyonluq xalq öz milli-ideoloji platformasının bazisini artıq çoxdan qoymuşdu. Müstəqilliyin və dövlətçiliyin yeni – növbəti mərhələsi tarixi təcrübəyə əsaslanaraq mövcud olmuş və hətta elmi-nəzəri status daşımış anlayış və məfhumlara yeni mahiyyət verməyi tələb edirdi. 100 illik yubileyini qürurla qeyd etdiyimiz birinci müstəqillik dövrünədək və o dövrdə formalaşmaqda olan

milli-ideoloji anlayışlar, elmi-nəzəri baxışlar, eləcə də Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin ana xəttini təşkil etmiş Əli bəy Hüseynzadənin “Türkləşmək, islamlaşmaq və avropalaşmaq” prinsipi sonradan sovet ideoloji təpkinsinin təsirləri altında zorla arxivləşdirildi. Ötən əsrin 20-ci illərində I Türkoloji qurultayın keçirilməsi, latın qrafikasına keçid, türkçülük ideyalarını, Azərbaycan sevdasını könüllərdə və yaddaşlarda yaşatmağa ünvanlanan Hüseyn Cavid şeiri və mənzum dramları, Almas İldırım, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hadi, Mikayıl Müşfiq və b. poeziyası, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əhməd Cəfəroğlu, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nemanzadə və digər mütəfəkkirlərimizin irsi artıq o zamanlardan azərbaycanşünaslığın özülünü qoymaqda idi. Bu, elə bir möhkəm özül idi ki, sovet ideologiyasının tüğyan elədiyi dövrdə belə onillərlə Azərbaycan fundamental elmi və humanitar təfəkküründən türkologiya çıxdaş edilə bilmədi, Bakı sovet türkologiya məktəbinin mərkəzi statusunu qoruyub saxladı. Azərbaycan mühacirəti nümayəndələri azərbaycanşünaslıq ideyalarını, azad və demokratik Azərbaycan ideyasını öz fiziki varlıqları imkan verdiyi günədək bir irs kimi qoruya və bugünkü nəsillərə ötürə bildilər.

1993-cü ildə ikinci dəfə respublika rəhbərliyinə qayıdan və müstəqil ölkənin Prezidenti seçilən Heydər Əliyevin Azərbaycan sevgisi, məlum və kövrək çıxışları, Azərbaycan diaspor təşkilatlarının formalaşdırılması istiqamətində atdığı addımlar, müstəqil ölkə kimi ilk konstitusiyamızın yaradılmasından tutmuş, tarix, dil, milli kimlik, təhsil və maarifləndirmə, sosial-mədəni, iqtisadi, siyasi-diplomatik və s. köklü məsələlərə də bütün sahələrdə azərbaycançılıq məfkurəsinin və azərbaycanşünaslıq ideyalarının ön plana gətirilməsi bu anlayışları elmi-nəzəri və milli-ideoloji platforma kimi elmi diskursa cəlb etdi. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Heydər Əliyev azərbaycançılıq anlayışının mahiyyətini açıqladı: Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi Azərbaycanda, həm də bütün

dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, ümumbəşəri dəyərlərə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir. Bununla da cəmiyyət, o cümlədən, elm, təhsil və mədəniyyət müəssisələri, ictimai, humanitar və siyasi elmlər qarşısında aydın və konkret vəzifələr qoyuldu.

Mənəvi cəhətdən bu vəzifənin icrasına hazır olan Azərbaycan humanitar təfəkkürü tezliklə bir sıra fundamental araşdırmaları təqdim etməyə nail oldu. Bu mənada akademik N.Cəfərovun Azərbaycanşünaslığa giriş, filosof-alim S.Xəlilovun Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, ədəbiyyatşünas alim N.Şəmsizadənin “Azərbaycançılıq” kitabları, F.Ələkbərovun Milli ideologiya probleminə tarixi-fəlsəfi baxış adlı ikicildliyi, Bakı Slavyan Universitetində hazırlanmış Azərbaycanşünaslığa giriş dərsləri və sair mənbələr mühüm tədqiqat və təbliğat resursları kimi əhəmiyyət kəsb etdi. Azərbaycançılığın və azərbaycanşünaslığın XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində onlarla monoqrafiya, tədris vəsaiti və məqalələrin tədqiqat predmeti və obyektinə çevrilməsinə, ilk növbədə, Heydər Əliyevin proqram xarakterli çıxışları təkan vermiş oldu.

Azərbaycançılıq anlayışına təkcə hər hansı platforma və ideologiya müstəvisində baxmaq düzgün olmazdı. Bu, bizim özümüzün, öz mövcudluğumuzun, bütövlüyümüzün fəlsəfəsinin, həyat və düşüncə tərzimizin, xalqımızın və Vətənimizin özünüqoruma immunitetindən doğan bir təfəkkürdür. Bu yerdə biz azərbaycançılıq amalını beş sözlə (AZADLIQ, MÜSTƏQİLLİK, BƏRABƏRLİK, QARDAŞLIQ, DOSTLUQ) ifadə edən böyük ziyalımız Anarın azərbaycançılıq ətrafında düşüncələrinə müraciət etmək istərdik: “Azərbaycan türk dünyasının bir parçasıdır, amma Azərbaycanın içində ayrıca bir Azərbaycan dünyası da var və bu dünyada türk olmayan azərbaycanlılar da layiqli, şərəfli yerə malikdir...”.

Müasir azərbaycanşünaslığın inkişafında bir sıra xarici müəlliflərin rolu danılmazdır. Azərbaycanla bağlı faktların dolğun və tərəfsiz təqdimatına, əhəmiyyətli arxiv mənbələrinə, ölkəmizin müasir həyatını bariz şəkildə əks etdirən hadisələrə söykəndiyinə görə bu sırada biz daha çox iki rus müəllifinin əsərlərini qeyd edirik. Sankt-Peterburq Universitetinin professoru Yuri Pompeyevin “Qarabağ gündəliyi” trilogiyasını müstəqilliyimizin ilk 20 ilinin əsl salnaməsi hesab etmək olar. Müəllifin kitaba yazdığı “Yeni Azərbaycan” adlı ön sözdə ölkənin Birinci xanımı Mehriban Əliyevanın müsahibəsindən gətirdiyi sitata diqqət yetirərkən (“O (Prezident İlham Əliyevi nəzərdə tutur), bütün problemlərə sinə gərməyə, milli maraqları qorumağa, nəhayətsiz vətənpərvərlik və öz işinə sadiqlik nümunəsi göstərməyə qadirdir”) görürük ki, respublikamızda gedən mürəkkəb proseslərin dərin təhlilini verən və dialektikasını anlayan Yuri Pompeyev əsl uzaqgörənlik nümayiş etdirmiş, haqqında bəhs etdiyi Qarabağ probleminin xalqın və onun liderinin iradəsi ilə gec-tez Azərbaycanın xeyrinə həll olunacağına inamını ortaya qoymuşdu. Müasir azərbaycanşünaslıq materiallarının axtarılması, araşdırılması və geniş oxucu kütləsinə təqdim edilməsinə ciddi töhfələr verən Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə akademik Rudolf İvanovun 2011-ci ildə “Azərbaycan tarixi oçerkləri” seriyası adı altında Moskvada işıq üzü görmüş iki kitabının (“Azərbaycan həqiqətləri, Rusiyanın gəlişi və İran motivləri” və “Kəlb-Əli-xan Naxçıvanlının dövrü və irsi”) Rusiya oxucusunda Azərbaycan həqiqətlərinə ayıq münasibət yaratdığına əminik. Göstərilən mənbələr bugün respublikamızın ali təhsil müəssisələrində Azərbaycanşünaslıq ixtisası üzrə hazırlanan mütəxəssislər üçün əsas tədris resurları kimi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Öz çıxışlarında ana dilimizin, anadilli ədəbi abidələrimizin yayılma və işlənmə arealından danışarkən, Heydər Əliyevin onları geniş Avrasiya tarixi-mədəni arealı kontekstində görməsi fikrinə də diqqət yetirməyi lazım bilirik. Fikrimizcə, Azərbaycan deyilən tarixi-mədəni-etnik-siyasi mövcudluğun böyük Avrasiya arealın-

da təsəvvür edilməsi tariximizə, dil və ədəbiyyatımıza daha geniş kontekstdə işıq salınması imkanı yaratmaqla, yeni və məhsuldar bir elmi istiqamətin başlanğıcı ola bilər. Son bir neçə ildə ortaya qoyulmuş Azərbaycan tədqiqatları içərisində Cavanşir Feyziyevin Türk dövlətləri birliyi. Qlobal integrasiyanın Avrasiya modeli və Fərhad Əliyevin Avrasiyaçılıq: geopolitik diskurs kitabları bu nöqtəyi-nəzərdən böyük maraq doğurur.

Milli ideal mücahidi Xəlil Rza poeziyasından gətirdiyimiz parça dünya azərbaycanlılarının əsl amalını onilliklər boyu ifadə edib və hələ neçə yüzilliklər ərzində bəyan edəcəkdir:

*Mənə ildırım ver qələm yerinə,
Dəftərim Muğanın sinəsi olsun.
Bəşər dəryasında Azərbaycanım
Ən güclü səadət ləpəsi olsun.*

Bu sətirlər bizi həm də Ulu Öndərin dahi Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirindən can yangısı ilə gətirdiyi və müasirlərimizin yaddaşında silinməz izlər buraxmış “Ayrılarımı könül candan? Azərbaycan, Azərbaycan!” sözlərinin ritorikasının sehrinə salır.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 07 may 2021-ci il

KURİKULUM KONKRET HƏDƏFLƏRƏ ÜNVANLANMIŞ MİLLİ TƏHSİL KONSEPSİYASIDIR

Ana dilimizə tərcümədə «istiqlal», «yol» mənasını verən «kurikulum» bu gün ən çox eşitdiyimiz və işlətdiyimiz sözlərdən biri olduğundan və onun əhatə etdiyi elmi-metodiki ədəbiyyatlar, təhsil qanunvericiliyi aktları, ən əsası da fəaliyyət sahəsi cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri tərəfindən birmənalı qarşılanmadığından və bəzən haqsız və yersiz olaraq «tarixin təkərini geriye qaytarmağ»¹ arzulayanların səsi ucaldığından bir təhsil işçisi kimi bütün bunlara münasibətimi bildirməyi özümə borc hesab edirəm.

Açıq, məqaləni daha çox geniş ictimaiyyətə – valideynlərə, məktəbin təəssübkeşi olmağa hazır hər bir vətənpərvərə ünvanlamağı üstün tutduğumdan Milli Kurikuluma keçidin elmi-nəzəri əsaslarından, onun ehtiva etdiyi sənədlər, anlayışlar, məqsəd, vəzifə və vasitələrdən çox, ictimai-siyasi, ideoloji və faktoloji, qismən-sə elmi-metodiki cəhətlərindən bəhs etməyə çalışacağam. Çünki hər bir təhsil işçisinin əlinin altında kifayət qədər metodiki göstərişlər və normativlər, I-V siniflər üçün ayrı-ayrı fənlər üzrə dərslik komplektlərində¹ kurikulumun mahiyyəti və fəlsəfəsi, yeni tələblər

¹ Məqalə çap olunduğu zaman kurikulum islahatı hələ ki bu sinifləri əhatə etmişdi.

nəzərə alınmaqla ənənəvi dərsdən müasir dərs modelinə keçidin yolları barədə müəllimə lazımı kömək göstərə bilən vasitələr var. Hətta bir sıra fənlər üzrə müəllim üçün vəsaitlərdə fəal və integrativ təlimin yolları və mexanizmləri, fənn üzrə qiymətləndirmə meyarları və üsulları barədə gərək olduğundan da çox məlumatlar verilir ki, bu da psixoloji və professional cəhətdən hazırlıqsız müəllimi qorxudur. Sözüün qıssası, biz bəzən bu anlayışa əcaib don geydirir, pedaqoji ictimaiyyətdə, ayrı-ayrı sosial qruplarda təhsil islahatlarının gedişi barədə yanlış təsəvvür formalaşdırırıq.

Son beş-on il ərzində bank-maliyyə, iqtisadiyyat, tikinti, neft-qaz, siyasi-diplomatik, idman, mədəniyyət, mətbuat və s. sahələrdə azmı indiyədək bizə məlum olan və olmayan termin və anlayışlar üzə çıxıb, proseslər reallaşıb. Cəmiyyət və ən əsası da bu işlərin içində olan professionallar digər sahələrdəki yenilikləri həzm edə bilirlərsə, millətə və xalqa dərs deyən müəllimə nə olub ki?! Biz niyə geri çəkilməli, zamanın tələbi ilə tutduğumuz yolun sonuna boylanıb nikbincəsinə baxmamalıyıq? Axı digərlərindən fərqli olaraq, hamı bizimlədir: atalar, analar, babalar, nənələr və daha kimlər, kimlər... İşlədiyim Bakı Slavyan Universitetinin Məktəb-Lisey Kompleksində biz müəllimlər üçün kurikulum üzrə təlim kursları ilə yanaşı, həm də valideynlər üçün mühazirələr təşkil edirik. Kompleksə pedaqoji təcrübəyə gələn tələbələrimizə – sabahın müəllimlərinə, kurikulum islahatı barədə geniş məlumatlar çatdırırıq, məktəb ətrafında cəm olan insanlara kurikulumla bağlı lazımı bilgilər veririk...

Müstəqil Azərbaycanın təhsil sistemində islahatlar proqramına 1998-ci ildən start verildi. Ulu öndər Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə başlanan bu genişmiqyaslı və mərhələli təhsil islahatları müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş və milli ideologiya axtarışlarında olan, mədəniyyət və mənəviyyatını azərbaycançılıq məfkurəsi üzərində qurmağın vacibliyini dərk edən bir xalq və ölkə üçün hava və su kimi olduqca vacib idi. Təbii ki, dağılmış, köhnə və müasir tələblərə tam cavab verməyən təhsil sistemi (modeli)

Azərbaycanı qane edə bilməzdi. MDB ölkələri təhsil məkanında yeni təhsil sistemləri, modelləri və təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı bir sıra tədbirlərin iştirakçısı olduğumdan onu deyə bilərəm ki, istər ali, istərsə də orta təhsil pillələrində yeniliklərin labüdlüyü, müasir təhsil qanunvericiliyi bazasının yaradılması məsələsi Azərbaycanı hamıdan çox narahat edirdi... Və bu gün arxada qalmış yola dönüb baxarkən fəxrlə deyə bilərik ki, müəyyən səhvlər nəzərə alınmazsa, Azərbaycan müasir və mütərəqqi Avropa və dünya təhsil məkanının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Ali təhsil sistemində çoxpilləlilik artıq reallaşmış, kredit sistemi ali məktəb həyatının məhək daşına çevrilmiş və bunun nəticəsi kimi diplomlarımız ən qabaqcıl təhsil, biznes və karyera bazarlarında adekvat şəkildə qarşılanmaqdadır. Dövlət və özəl ali məktəblərimizin bir qisminin adı bəzi nüfuzlu reyting cədvəllərində yer almaqdadır...

90-cı illərin sonunda orta təhsil pilləsindəki vəziyyətin ciddi monitorinqi göstərdi ki, son illərdə ölkədə bəzi yeni tipli orta təhsil müəssisələrinin yaradılmasına, bir qisim orta məktəb dərsliklərinin məzmununun dəyişdirilməsinə baxmayaraq, bu təhsil pilləsində yeni təhsil standartları və proqramlarının tətbiqinə, təhsil sisteminin humanistləşdirməsinə, yeni təlim texnologiyalarının, avadanlıqlarının və yanaşmaların məktəbə gətirilməsinə, orta təhsildə vahid informasiya sistemləri və şəbəkələrinin yaradılmasına, məktəb və müəllim nüfuzunun yüksəldilməsinə, pedaqoji fəaliyyətin stimullaşdırılmasına böyük ehtiyac var. Digər problemlər (yeni nəsil dərsliklərin yaradılması, məktəb kitabxanalarının və kütləvi kitabxanaların kitab fondunun təzələnməsi və genişləndirilməsi, məktəblərin ayrı-ayrı fənlər üzrə ən müasir tədris vəsaitləri və vasitələri ilə təmini, məktəblilərə vacib olan müvafiq şəhər muzeylərinin yeni məzmun və görkəmdə yenidən ortaya çıxması, ən nəhayət, orta məktəb binalarının ən yüksək səviyyədə təmiri və təchizi) isə ölkədə baş verən iqtisadi sıçrayışlar və sosial proqramların icrası fonunda harmonik şəkildə öz həllini tapırdı. Bir haşiyə

çıxmaq istərdim: sovet dönəmində ən ucqar bölgələrdən biri sayılan sərhəd rayonu Yardımlıda təkcə 2006-cı il ərzində 30-a yaxın məktəb binasının inşasını fantastik göstərici kimi qiymətləndirmək olar. Bəli, biz bütövlükdə Azərbaycanda və paytaxtımızda baş verən sosial-iqtisadi sıçrayışların statistikasını aparmağa və bu tərəqqini lazımınca dəyərləndirməyə belə macal tapmırıq. İş orasıdır ki, indi bütün dünyada baş verən texniki tərəqqi, İKT-nin insanın həyat tərzinə, insani ehtiyacları və professional fəaliyyətinə sıx sirayət etdiyi bir dövrdə ən qabaqcıl mövqelərdə yer tutmağa qərar vermiş müstəqil Azərbaycanın başqa seçimi yoxdur. O cümlədən orta təhsil pilləsində...

Biz yeni «Təhsil qanunu»nu təsdiqlədik. İndi isə ayrı-ayrı təhsil pillələri üzrə qanunvericilik bazasını möhkəmləndirməkdə, şagird biliyinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi istiqamətində ciddi axtarışlardayırıq. Ən əsası isə sovet hakimiyyəti illərində (ondan da əvvəllər) və müstəqilliyimizin ilk iki onilliyində mövcud olmuş ənənəvi təhsil (dərs) modelini təftiş etməkdəyik. Yəni zəmanənin tələbindən, yeni sosial-iqtisadi münasibətlərdən, elektron daşıyıcıların həyatımıza sürətli müdaxiləsindən, ölkənin dünya iqtisadi və təhsil məkanına sürətli integrasiyasından çıxış edərək, orta və ali, eləcə də peşə təhsilimizi (əlavə təhsil, distant təhsil, inklüziv və s. təhsil formalarını da yaddan çıxarmadan) yeni relslər üzərində qurmalıyıq. Bu, labüddür. Müstəqil və dünyaya açıq sivil ölkənin qapalı təhsil sistemi ola bilməz. Qabaqcıl təhsil sisteminə malik bütün dünya ölkələrində bəlli tədris standartları və proqramları (fənn kurikulumları), hər bir fənn üzrə konkret məzmun xətləri, şagirdlərin əldə etməli olduqları bilik, bacarıq və vərdişlər məcmusu və onları dəyərləndirməyə qadir olan qiymətləndirmə meyarları mövcuddur...

Qəliz görünməmək üçün sadəcə deyirəm ki, sivil ölkə kimi biz də bu sistemə daxil olmaqdayıq. Və daxil olmuşuq da. Özü də təkcə I-VI siniflər səviyyəsində deyil, artıq tam orta təhsil pilləsində bu keyfiyyət dəyişikliyi özünü göstərməkdədir. Bəli, çətindir. Mə-

təb rəhbərliyi məktəbdə vahid informasiya şəbəkəsinin mövcudluğunu və daimi interneti təmin etməli, hər bir sinif otağını ən azı kompüter və proyektorla təchiz etməli, pedaqoji kollektivin hər bir üzvü qarşısında İKT-dən sərbəst yararlanma bacarığına malik olma tələbi qoyulmalıdır. Laborant heyəti və informatika fənnini tədris edən müəllimlər avadanlıqların istismarını nəzarətdə saxlamalı, kurikulum proqramları üzrə dərs deyən müəllimlərə mütəmadi texniki dəstək verilməlidir. Müəllim lazımi təlim kurslarını keçməli, fənn üzrə kurikulumu dərinlən mənimsəməli, məzmun xətlərini, standart və alt-standartlarının, fəndaxili və fənlərarası integrasiyanın mahiyyətini anlamalı, dərslik və müəllim üçün vəsaitləri yaxından öyrənməli, fəal təlim metodları və mexanizmlərinə söykənərək, öz dərsləri üçün resurslar yaratmalıdır. Diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirməni fənn üzrə standart və alt-standartlar əsasında aparmaq müəllim üçün vərdişə çevrilməli, böyük summativ qiymətləndirmənin səmərəli təşkili üçün məktəbdaxili və məktəblərarası əməkdaşlığın konkret mexanizmi olmalıdır. Canlı dərs prosesində hər şey istiqamətverici qüvvə – müəllimin bacarığına əsaslanır: o, mövzunun aktuallığını şagirdlərə çatdırmaq məqsədilə düzgün motivasiya qurur və ya müəllim üçün vəsaitdə təklif olunan varianta yaradıcı yanaşır, şagirdlərlə birgə tədqiqat suallarını müəyyənləşdirir, interaktiv dərslərin digər mərhələlərində də qruplarda, cütlərdə, yaxud kollektiv şəkildə çalışan sinfə bacarıqla «dirijor»luq və hakimlik edir, səmərəli qiymətləndirmə formaları seçir, yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində şagirdin təhsil prosesinin iştirakçısı olan və ya fərz edilən insanlarla əməkdaşlığına şərait yaradır.

Deyilənləri nəzərə alaraq, I-V siniflərdə dərs deyən və yeni proqramlar (kurikulumlar) əsasında yazılmış dərslik və müəllim üçün vəsaitlərlə işləyən müəllimlər xüsusilə dərslərin *yaradıcı tətbiqetmə* mərhələsinə diqqəti artırmalıdırlar. Bu isə ənənəvi dərslərdə nəzərdə tutduğumuz yeni materialın möhkəmləndirilməsi və ev tapşırığı komponentlərindən daha geniş istifadə anlamı verir. Mo-

tivasiyalı, tədqiqat suallı, konkret məqsəd və vəzifələr əsasında müzakirə və analiz edilmiş, müəyyən nəticələrə gəlinmiş dərs ailədə və küçədə (valideynlərin, ailənin digər üzvlərinin, qohumların, həmyaşıdların cəlb olunması ilə), sosial şəbəkələrdə, muzey, ekskursiya, təcrübə laboratoriyaları, muzeylərdə və s. davam etdirilməlidir. Qoy heç kəs inciməsin: bəzi müəllim və məktəblərimiz, onların sözünə inanan valideynlərimiz dərsin bu mərhələsinin (yaradıcı tətbiqetmə) tələblərini təhrif olunmuş şəkildə qəbul edirlər. «Kurikulumda ev tapşırığı yoxdur» kəlməsinin arxasında nələr durur: şagirddə vərdiş və bacarıqları formalaşdırmaq, ona müstəqil hərəkət etmək və qərar vermək imkanı yaratmaq, eşitdiyini və gördüyünü təcrübədən keçirmək, bu barədə məlumat vermək və mövzu ətrafında müzakirələrə qoşulmaq, bütün bu işlərə tədris prosesinin birbaşa iştirakçısı sayılan valideynləri də fəal cəlb etmək və s.

Müəllim üçün çətinlik yaradan və hələ ki şagird və valideynlərin alışı bilmədiyi formativ qiymətləndirmə formasının tətbiqi də ağrısız ötürşür. Hamıya bəllidir ki, yeni dərs modeli beşballıq qiymətləndirmə sistemi ilə uyğunsuzluq təşkil edir. Dərsdə şagirdin bu cür geniş və hərtərəfli fəaliyyətini, müxtəlif məzmun xətləri üzrə bilik və bacarıqlarını konkret simvolla və rəqəmlə ifadə etmək çətinidir. Ona görə də dərsin gedişi prosesində şagirdin rəğbətləndirilməsinə, sinif kollektivinin işinin qeyd olunmasına ciddi ehtiyac var. Bu isə rəy şəklində formativ qiymətləndirmə jurnalında və məktəbli kitabçasında əksini tapmalıdır. Hələ ki, ən bacarıqlı müəllimlərimiz belə bu işi mexaniki olaraq icra edir, qoyulan tələblərlə ayaqlaşmırlar. *Qiymətləndirmə* dərsin ən vacib mərhələlərindəndir, bu, dərs prosesində və şagirdlərin iştirakı ilə aparılmalıdır. Bu, direktora və onun müavininə, aidiyyəti təşkilatların nümayəndələrinə yox, şagirdə lazımdır. Müşavirələrin birində formativ qiymətləndirmə jurnalının doldurulması ilə bağlı təhsil naziri professor Misir Mərdanovun söylədiyi fikri bir daha səsləndirmək istəyirəm. Nazir bu jurnalın yaxşı mənada müəllimin qeyd kitabçası rolunu

oynadığını və burada hər bir şagirdin əldə etdiyi nailiyyətin rəqəm və rəmzlərlə yox, sözlərlə səciyyələndirilməsini, daha çox rəğbət-ləndirilməsini və eyni işi də məktəbli kitabçasında aparmağı nəzərə çatdırmışdı.

Bütün bu məsələlərin həllində metodist müəllimlərin, təhsil təşkilatçılarının, yaradıcı müəllimlərin üzərinə böyük yük düşür. Məktəb pedaqoji və elmi-metodiki şuraları, fənn metodbirləşmələri yeni standart və proqramların tətbiqi prosesini addımbaşı izləməli, təklif və tövsiyələr pedaqoji mətbuata çıxarılmalıdır. Hər bir pedaqoji şura iclasında fənn üzrə kurikulumların tətbiqi problemləri, açıq və nümunəvi dərslər elmi-metodiki müzakirə obyektinə çevrilməlidir. Bu mənada «Kurikulum» jurnalının, «Azərbaycan müəllimi» və «525-ci qəzet»in gördüyü işlərə digər mətbuat orqanlarımız da fəal qoşulmalıdır. Bir halda ki Ulu Öndərin «Təhsil millətin gələcəyidir» kəlamını məktəb və universitetlərimizin giriş qapılarına, qəzetlərimizin başlığına həkk edirik, bu məramı da xidmət etməliyik.

Təhsil prosesinin iştirakçısı olan istənilən şəxs bir həqiqəti yaxşı anlamalıdır ki, övladlarımıza quru əzbərçiliyə söykənən tədris prosesi gərək deyil. Şagird aldığı biliyi və eşitdiyi məlumatı özününküləşdirməyi, qavramağı, şifahi və yazılı şəkildə ifadə etməyi bacarmalı, tədris prosesində qazandığı bilik və bacarıqları öz həyat tərzinə, həyatı ehtiyaclarına yönəltməli, məktəb və onu əhatə edən tədris-təlim və mədəni mühit şagirdin şəxsiyyət və vətəndaş kimi formalaşması üçün təcrübə meydançasına çevrilməlidir. Bəli, biz xarici dili öyrənirik ki, istənilən şəraitdə ünsiyyət qurub, özümüzü təqdim edək, lazımi məlumatı götürək və başqalarına ötürək və s. Kimya, fizika, biologiya, coğrafiya və astronomiyanı öyrənirik ki, ayrı-ayrı maddələri, cisimləri, təbiət hadisələrini və onların xassələrini, onlar ətrafında baş verənləri ayırd edək, ətraf mühitdə qarşılaşdığımız və ya fərz edilən hadisələr zamanı özümüzü fiziki və mənəvi cəhətdən qoruya bilək və s. və i. Bu reallıqdır ki, biz məktəbdə şagirdləri ensiklopedik biliklərlə, nəzəriyyə və rəqəmlərlə gərək olduğundan artıq yükləyirik. Praktiki və təc-

rübi işlərə, vərdiş və bacarıqların, ünsiyyət mədəniyyətinin aşılmasına, əməkdaşlıq və yaradıcılıq, özünü təqdim etmə qabiliyyətinin formalaşdırılmasına kifayət qədər diqqət yetirilmir.

İndiki şəraitdə Azərbaycan məktəbinin (ənənəvi dərs üsulunda əldə edilənləri qorumaq şərti ilə) qloballaşan və sürətlə inkişaf edən dünyada yeni təlim texnologiyalarına və dərs modelinə üz tutmasının fəlsəfəsini və məğzini anlamağa çalışmalıyıq. Doğrudur, bu islahatların təhsilimizə gəlişi prosesində səhvlərdən sığortalanmaq mümkün olmur. Axı «kurikulum» anlayışı 80 ilə yaxındır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə öz işini görür. Müasir şəraitdə onun bəzi məqamları bizi təmin etməyə də bilər. Kurikulumu (həm də fənn kurikulumlarını) özümüzünküləşdirən mütəxəssislər, işçi qruplar, tərcüməçilər, dərslik müəllifləri və onları qiymətləndirən şəxslər sovet təhsil sisteminin yaxşı cəhətlərini və iyirmi illik müstəqillik dövründə əldə olunan təcrübə və nailiyyətləri mütləq nəzərə almalıdırlar. Buna görə də yeni tədris standartları və proqramları (kurikulumları) ilə bağlı bəzi dırnaqarası mütəxəssislərin (o cümlədən, lazımi elmi-metodiki və nəzəri hazırlığı, kifayət qədər təcrübəsi olmayan şəxslərin) çıxış və mülahizələri əsassız və məntiqsiz görünür. Mən israrla onlara deyirəm: yeni terminlərin və təlim texnologiyalarının tətbiqi heç də bütün köhnə metodiki anlayışların, priyom və üsulların sıxışdırılmasını şərtləndirmir. Təlim-tərbiyə işi canlı prosesdir. İllərlə əlinə tabaşır alıb sinifdə tənlik həll etmənin səmərəli və anlaşılan yolunu öyrətmiş müəllim öz işinin ustası kimi indi də ondan nə tələb olunduğunu dərk etməyə və tədrisə yeni meyarlarla yanaşmağa çalışacaq. Məsələn, bütün dərslik müəlliflərinin, təlimçilərin «induktiv» və «deduktiv» dərs tipindən başqa dərs tipini qəbul etməmələrini kurikulum tələbinə sadıqlıq hesab etmirəm.

Təəssüf ki, bəzi ekspertlərin qeyri-obyektiv mövqeyi üzündən dərslik müəllifi kimi müvəffəqiyyət əldə edə bilmədik və növbəti illərdə dərsliklərin yazılmasında iştirak etmək fikrindən vaz keçdik. Bu, yəqin ki, ayrı bir söhbətin mövzusudur... Amma milli

dərsliklərin yaradılması sahəsində də ciddi uğurlarımız, yaxşı nəşirlərimiz və hazırlıqlı müəllif qruplarımız olduğundan bu məsələyə nikbin yanaşıram.

Dərsliklərin qiymətləndirilməsi və monitorinqinə yaradıcı yanaşmaya, obyektiv və tərəfsiz mövqeyə, fənn kurikulumu və qiymətləndirmə standartları barədə kifayət qədər biliyə malik olan, həm də hazırda məktəblərimizin VI-XI siniflərində təlimin əsasını təşkil edən ənənəvi təlim metod və texnologiyalarına dürrüst qiymət verməyi bacaran insanların cəlb olunması vacib şərtidir.

Dərsliklərin hazırlanması məsələsində Azərbaycan vətəndaşı kimi mənə narahat edən bir məsələ də var ki, o da təhsil ana dilimizdə olmayan məktəblər üçün vəsaitlərin yaradılmasıdır. Xüsusən də son illər məktəblərin rus bölmələrinə marağın artdığı bir zamanda təhsil rus dilində olan Azərbaycan məktəblərinin tədris vəsaitlərinin konsepsiyası və məzmunu diqqət mərkəzində durmalıdır. Birincisi, bu dərsliklərdə azərbaycanşünaslıq materialı qədərincə yer almalı, ikincisi isə rus bölmələrində dərs deyən fənn müəllimlərinin digər ölkələrdə nəşr olunmuş dərsliklərə üstünlük verməsinin qarşısı alınmalıdır. Təəssüf ki, bugünkü şərait heç də arzuladığımız kimi deyil. Amma niyyətin hara, mənzilin də ora, – deyiblər... 7, 8 və 11-ci siniflər üçün «Literatura» dərsliyinin və proqramın müəlliflərindən biri kimi onu deyə bilərəm ki, biz rus bölməsinin bu dərsliyini özümüzünküləşdirməyə və dərsliklərimizi işlək tədris vəsaitinə çevirməyə çalışmışıq...

«Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)», «Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası», bunlardan da əvvəl ibtidai təhsil pilləsi üçün təsdiqlənən sənədləri və reallaşan layihələri təhsil islahatlarının məntiqi davamı kimi qiymətləndirməli və bu sənədlərin müddəalarından irəli gələn tələb və vəzifələr ətrafında xüsusi əjotaj yaratmamalıyıq...

Kurikulumun orta məktəblərimizdə tətbiqini mütərəqqi hadisə hesab edir və qazandığımız müvəffəqiyyətlərin artmasına inanıram.

Azərbaycan müəllimi, 21 dekabr 2012-ci il.

Yazı qısa dəyişikliklərlə "Kurikulum Azərbaycan təhsilinin gələcəyidir" adı altında "525-ci qəzet" in, 30 dekabr 2012-ci il tarixli sayında da çap olunub.

P.S.: fənn kurikulumları 15 ildir ki, ölkəmizdə tətbiq olunur. Bütövlükdə bu dövrdə ənənəvi təlimdən fəal təlimə keçidə nail olunmayıb. Fənn kurikulumlarında (proqramlarında) üzə çıxan çatışmazlıqlar, şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə düzgün mexanizmlərin təklif olunmaması ümumi orta təhsil pilləsində ciddi anlaşılmazlıqlara səbəb olub. Məktəblər fənn kurikulumlarının yenilənməsinin, on beş ildə üzə çıxan nöqsanların aradan qaldırılmasının intizarındadır.

ORTA MƏKTƏBLƏR ÜÇÜN ALTERNATİV DƏRSLİKLƏR ZAMANIN TƏLƏBİDİR

1998–ci ildən respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatları və bu istiqamətdə qəbul edilən Dövlət proqramlarının reallaşdırılması həm orta, həm də ali təhsilin məzmununa ciddi şəkildə təsir göstərməkdədir. Orta məktəblərimizdə Milli kurikulum anlayışı, ali məktəblərimizdə isə Kredit sistemi artıq təsdiqini tapıb. Ən əsası da odur ki, geniş ictimaiyyət bu proseslərin içindədir, ölkədə aparılan təhsil islahatları və onun məzmunu barədə hər kəsin məlumatı var, əldə edilən nəticələrə və üzə çıxan çatışmazlıqlara biganə qalan, demək olar ki, yoxdur. Təhsil sistemimizin Avropa və dünya təhsil məkanına uğurlu və sürətli integrasiyası göz qabağındadır. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə reallaşmaqda olan xaricdə təhsil proqramı ilə yanaşı, həm də xarici tələbələrin Azərbaycan ali məktəblərində təhsili üçün imkanlar genişlənir.

Ölkə prezidentinin sərəncamı ilə yeni təhsil nazirinin təyin olunması təhsil sahəsində yeni dövrün başlandığına, yeni yanaşmalar və təhsil texnologiyalarının tətbiqinə işarədir. Bu, ilk növbədə, insan faktoru, yeni nəsə mənsub kadrların potensialından, onların müasir və çevik dünyagörüşü və yanaşma prinsiplərindən yetərinə faydalanmaq cəhdi ilə bağlıdır.

Dünya sürətlə dəyişdiyi kimi, onun inkişafını şərtləndirən təhsil də sürətlə dəyişir, yeni təhsil modelləri tətbiq edilir. Bizdə də bu proseslər gedib və gedir. Lakin sürətli dəyişikliklər fonunda itirdiklərimiz və artıq bərpa etmək gücündə olmadığımız dəyərlər də var. Düzdür, subyektiv səbəblərlə yanaşı, burada obyektiv səbəblər də olub və onlar yenə qalmaqdadır...

Bu məqalədə məqsədımız aparılan və nəticəsi göz qabağında olan islahatlardan danışmaq deyil. Məqalənin mövzusu orta məktəblər üçün dərsliklər problemidir ki, bu sahədə də Azərbaycanda kifayət qədər təcrübə və uğurlar əldə olunub. Orta məktəblər üçün dərsliklərin yazılması və nəşri işində uğurlarımıza kölgə salan bir məqam var ki, bu barədə həm Təhsil Nazirliyində, həm nəşriyyatlarda, həm də müəllif kollektivləri arasında çox danışılır və müzakirələr aparılır, lakin bu günədək köklü dəyişikliklər yoxdur. Söhbət alternativ dərsliklərin mövcudluğundan, tədris standartları, proqramlar, Milli kurikulumun tələbləri əsasında yazılan orta məktəblər üçün bərabərhüquqlu dərsliklərin istifadəsinə şəraitin yaradılmasından, onların yazılması, nəşri və istifadəsində alternativlik prinsipinin gözlənilməsindən gedir. Məsələnin müsbət həllinin orta təhsil pilləsinə cavabdeh olan Təhsil Nazirliyinin, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının, məktəbin, fənn müəllimlərinin, ən əsası da şagirdin marağında olmasını əsas götürərək, bu istiqamətdə bəzi mülahizələrimizi bildirmək istədik. Əslində heç kəsin və heç bir təşkilatın marağına toxunmayan, hansısa yeni və daha məqbul texniki prosedurların gözlənilməsini tələb edən bu məsələnin bu gün bizimçün hansı fəsadlar törətdiyini açıqlamaqla dərsliklərin istehsalında və istifadəsində alternativliyin təmin edilməsindən əldə edə biləcəyimiz faydanı önə çəkmək niyyətindəyik.

Birincisi, dərsliklərin hazırlanmasında və istifadəsində alternativlik yeni mövzu deyil. Bəlkə də, bu gün ölkənin təhsil sisteminin malik olduğu imkanlar əhatəsində məsələni qabartmaq və bir daha gündəmə gətirmək yersizdir. Çünki sosialist sisteminin və təfəkkür tərzinin süquta yetdiyi, analoji təhsil islahatları və

proqramları həyata keçirən Şərqi Avropa və MDB ölkələrinin böyük əksəriyyətində bu məsələ çoxdan öz həllini tapıb. Hələ 1998-ci ildə Budapeştdə olarkən ölkənin Təhsil Nazirliyində bizə orta məktəb dərsliklərin hazırlanması, müəllif və nəşriyyat kollektivlərinin, dərsliklərin satış və marketinq şəbəkəsinin işi haqqında məlumat verildiyi zaman aydın oldu ki, 7-ci sinif üçün eyni proqram əsasında hazırlanmış 70 “Cografiya” və 30 “Riyaziyyat” dərsliyi mövcuddur. Müəllif və nəşriyyatlar, məktəb və müəllimlər, valideyn və şagirdlər üçün seçim imkanları, rəqabət meydanı var.

Açıq, məndə olan məlumatlara görə, bu məsələ bizim Təhsil Nazirliyində də dəfələrlə qaldırılıb, tender komissiyasında müəyyən olunmuş bal həddini aşan bəzi dərsliklərə dərs vəsaiti kimi yaşıl işıq da yandırılıb. Lakin texniki şərtlər və tələblər üzündən, yəni satınalmalarla bağlı Dövlət qurumunun bu işə razılığı olmadığından məsələ öz həllini tapa bilməyib. Sadə təhsil işçisi, ömrünü orta və ali təhsil işinə xərcləməkdə olan Azərbaycan vətəndaşı kimi məndə məntiqi bir sual yaranır: orta təhsil üçün bunca elədiklərimizin, gördüyümüz işlərin qarşılığında belə bir natamamlığın və paradoksallığın kimə nə faydası var? Milli kurikulum əsasında 1 və 5-ci siniflər üçün 40-dan çox dərslik sifariş verildiyi halda, cəmi dörd adda dərslik üzrə tenderin baş tutması bizi narahat etmirmi? Belə bir vəziyyətdə istədiyimiz dərslik komplektlərini əldə edə bilərikmi?

İkincisi, ölkənin bütün regionlarının və məktəblərinin cəlb olunduğu, son illərdə milli təhsil sistemimizdə köklü dəyişikliklər yaradan, yeni tədris texnologiyalarını və pedaqoji-psixoloji yanaşmaları, informasiya-kommunikasiya vasitələrini məktəblərimizə intensiv şəkildə gətirən Milli kurikulum müəllimlər üçün yeni perspektivlər və yaradıcılıq imkanları açıb. İndi ölkədə və xaricdə müvafiq təlim kursları keçən, Təhsil Nazirliyinin xətti ilə xaricdən dəvət olunan ekspert və mütəxəssislərin apardıqları semi-

nar-treninglərdə iştirak edən, lazımi hazırlıq səviyyəsinə malik yaradıcı müəllimlərimiz yüzlərlədir.

Möhtərəm Prezidentimizin sərəncamı ilə Təhsil Nazirliyi tərəfindən reallaşdırılmış beşillik “İlin ən yaxşı müəllimi” və “İlin ən yaxşı məktəbi” layihələri orta təhsilimizə olduqca böyük fayda verdi, sıravı məktəb və müəllimlərimiz mühüm layihə, axtarış və tədqiqatların müəllifinə çevrildilər. Növbəti beş ildə də layihənin icrası, yəqin ki, ciddi nəticələrə gətirəcək.

Sual olunur: bu qədər potensialın qarşısında orta məktəblər üçün alternativ dərsliklərin olmaması şəraitinin mövcudluğu hansı məntiqə sığır? Bu, yaradıcı məktəb müəllimlərinin, pedaqoji kollektivlərin marağına cavab verirmi? Ölkəmizdəki multikulturalizm, demokratiya, yaradıcı mühit, təhsilimizə ayrılan külli miqdarda vəsait şəraitində bu vəziyyət bizi qane edə bilirmi? Bu imkanlara malik olduğumuz halda, nə üçün övladlarımıza, məktəb və müəllimlərimizə sərbəst seçim imkanı vermirik? Əgər dərsliklərimiz 100 min nüsxəyə yaxın, bəzən də artıq tirajla dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına çap olunursa (təlim rus dilində olan məktəblərdə bu rəqəm 10-12,5 min nüsxə arasındadır), alternativ dərslik istehsalı üçün hansı maneə var? Bəzi qonşularımız kimi burada müəyyən hədd də qoya bilərik: deyək ki, Dövlət standartı, proqramı və Milli kurikulumun tələbləri əsasında yaradılmış üç ən yaxşı dərslik layihəsinə qrif verilə və dövlət vəsaiti hesabına çap edilə bilər. Alternativ dərslik hüququ qazanmış tədris vəsaitləri nəşriyyatların vəsaiti hesabına da buraxıla bilər.

Üçüncüsü, nəşriyyatların (söhbət ənənəvi olaraq tədris ədəbiyyatları üzrə ixtisaslaşmış nəşriyyatlardan gedir) dərslik çapına könülsüz və ümitsiz qoşulması, öz ətrafına metodist müəllimləri, pedaqoji sahə üzrə mütəxəssis alimləri toplaya bilməməsi faktı da narahatlıq doğurur. Əlbəttə, üç-beş nəşriyyatın belə imkanları var, lakin onların bu sahədə dominant rolu bütövlükdə tam səmərə verə bilməz. Elə həmin o Macarıstan təcrübəsinə müraciət etsək, hələ 90-cı illərin sonunda orada orta məktəb dərslikləri nəşrinə 60-dan artıq

nəşriyyat qoşulmuşdu. Eyni sayda əhaliyə və eyni böyüklükdə əraziyə malik Azərbaycan üçün də bu variant məqbuldur. Söhbət nəşriyyat-poliqrafiya sənayesində monopoliyanın mövcudluğundan getmir, məsələnin məğzi daha çox yaradıcı insanların – müəllim və pedaqoq alimlərin, müəllif kollektivlərinin işə cəlb olunmasından gedir. Heç kəsə sirr deyil ki, nəşriyyatlar üçün orta məktəb dərsliklərinin çapı böyük bir stimuldur. Axı məsələ dərslik, müəllim üçün vəsait və iş dəftərinin hazırlanması və çapı ilə bitmir. Nəşriyyatlar dərslik komplektlərindən törəmə dərslik vəsaitlərinin, tədrisə yardımçı materialların çapını da üzərlərinə götürməklə ətraflarında müəllif kollektivləri, ixtisaslı redaktor və korrektorlar, rəssam və dizaynerlər toplayır. Geniş mənada bu həm də müəllimlərin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, kitab bazarının normal formalaşması, şagird və müəllimlərin lazımi ədəbiyyatları əldə etməsi, vergi ödəyicilərinin sayının artması deməkdir.

Dördüncüsü, pedaqoji müşahidələrimizə görə, son illər dərsliklər eyni müəlliflər tərəfindən yazılır, burada daha çox məktəb müəllimləri fəallıq göstərilir. Biz Zülfiyyə Veysovanın iştirakı ilə ibtidai siniflər üçün yazılan uğurlu dərslikləri qeyd etmək istərdik. Lakin bir müəllifin bu qədər dərslik komplektinə cəlb edilməsini də normal hal hesab etmirik. Ali məktəbləri təmsil edən metodist və pedaqoq alimlər orta məktəb dərsliklərinin yazılmasına həvəslə qoşulmurlar. Təbii ki, müəlliflərə nəşriyyatlar tərəfindən kifayət qədər qonorar ödənilməməsi problemi var. Xüsusən də rus bölməsi üçün dərsliklərə görə müəlliflər qəpik-quruş alırlar ki, bu da təlim rus dilində olan məktəblər üçün dərsliklərin yazılmasına tək-tük müəllifin həvəs göstərməsinə səbəb olur. Axı tirajın dərslik və müəllimə, vəsait mətni hazırlayan müəllifə nə dəxli var? Nəşriyyatlar bu məqama xüsusi fikir verməlidirlər. Müəllif üçün qonorarın həcmi çap olunacaq dərslik və müəllim üçün vəsaitin tirajı ilə şərtləndirilə bilməz. Nəticədə tələm-tələsik iş görülür (Çap vərəqinə görə müəllif kollektivinə 100-150 manat pul ödənilən dərslikdən nə gözləyəsən?).

Təhsil rus dilində aparılan məktəblər üçün dərslik yaradıcılığında güclü rəqabətə meydan verilməlidir ki, fənn müəllimləri və şagirdlər digər ölkələrin tədris vəsaitlərinə – milli dəyərlər və ideologiyamızla, maraqlarımızla səsəşməyən, həm də istifadəsi normal tədris prosesi üçün systemsizlik yaradan dərsliklərə az müraciət etsinlər.

Elə bu məsələdən doğan bir cəhəti də önə çəkmək istərdim: metodika sahəsində orta məktəbin ali məktəbi qabaqlaması, ali məktəb tələbələrinin Milli kurikulumla tanış olmaması dolayısı yolla bu məsələnin üstünə gəlib çıxır. Məncə, pedaqoji ali məktəblərimizin bütün metodist alimləri, məktəbdə pedaqoji təcrübəyə rəhbərlik edən metodist və pedaqoqlar təcili olaraq Milli kurikulum üzrə kurslarda iştirak etməli, ali məktəblərdə metodikanın tədrisinə münasibət dəyişməlidir.

Aparıcı metodist alimlərin orta məktəb dərsliklərinin yaradılması prosesinə cəlb edilməsinin faydası böyük ola bilər. Əvvəllər dərsliklərin yazılmasına məktəb müəllimlərinin cəlb olunması problemi var idisə, indi əks proses gedir: metodist alimlərimiz özlərini işə vermək istəmirlər.

Əgər Milli kurikulumun tətbiqinin əsas qayəsi övladlarımıza bilik və bacarıqlar aşılamaqdırsa, metodist alimin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin mənası şagird və tələbələr üçün müasir tələblərə cavab verən dərsliklərin, tədris vəsaitlərinin yazılmasında iştirakdır.

Bu problem dərsliklərin qiymətləndirilməsi prosesində də müşahidə olunur. Ayrı-ayrı fənlər üzrə dərslik komponentlərinin qiymətləndirməsində ali məktəblərimizin elmi-pedaqoji potensialından qədərincə yararlanmağa ehtiyac var.

Ali və orta təhsil pillələrinin fəaliyyətinin sıx koordinasiyası, aparıcı universitetlərimizin elmi potensialını və bazasını orta məktəblərə yönəltmək, ərazi üzrə məktəblərin müvafiq universitetlərimizin baza məktəblərinə çevrilməsi və ya sıx əməkdaşlıq mexanizminin qurulması zamanın tələbidir. Bu mənada Bakı Slavyan Universitetinin təcrübəsi maraqlı doğurur və artıq öz bəhrəsini verir. Universitet

Bakı şəhərinin 190 sayılı orta məktəbində ali və orta təhsilin koordinasiya kafedrasını təşkil etmiş, istedadlı və qabiliyyətli uşaqlara qayğının artırılması ilə bağlı Dövlət Proqramının tələbinə uyğun olaraq, öz nəzdində Məktəb-lisey kompleksinin yaradılmasına, 2005-ci ildən başlayaraq ənənəvi olaraq tələbələrin pedaqoji tərbiyəsinin qısqın məktəblərində keçirilməsinə nail olmuş, cari dərslərinin başlanğıcında Şuşa Rayon Təhsil Şöbəsi ilə əməkdaşlıq müqaviləsi bağlayaraq, müştərək elmi-pedaqoji tədbirləri, o cümlədən Şagird-tələbə elmi konfransını yüksək səviyyədə keçirə bilmişdir.

Beşinci, orta məktəblər üçün alternativ dərslər və dərslər vəsaitləri dedikdə, bizdə, ilk növbədə, orta məktəb dərslərləri və abituriyentlər üçün vəsaitlər arasındakı uyğunsuzluqlarla bağlı fikirlər yaranır. Bunu kütləvi repetitorluğa səbəb olan amillərdən biri kimi qiymətləndirir, dərslər materialları və test bankları arasındakı uyğunsuzluqların mövcudluğunu orta təhsil pilləsi üçün ən ciddi problem hesab edirik.

Prezidentimizin məlum fərmanından sonra bu məsələyə də aydınlıq gətiriləcəyinə, orta məktəb dərslərləri və abituriyentlər üçün vəsaitlərin hazırlanmasına cavabdehlik daşıyan icra orqanlarının tam orta təhsilin bütün pillələrini əhatə edən vahid tədris standartları, fənn proqramları (kurikulumları), dərslər və test vəsaitləri hazırlanması istiqamətində çevik, ciddi və məhsuldar əməkdaşlığına və nəticədə bütün uyğunsuzluqların tam aradan qaldırılacağına ümid edirik.

Gəlin, bir realılıqla barışaq ki, son bir neçə il ərzində xüsusən də yuxarı siniflərdə dərslər ikinci dərəcəli vəsaitə çevrilib. Dərslərdən törəmə test proqramı və məcmuələrinin dərsləri – ilkin mənbəni sıxışdırması anormal haldır. Burada istər müvafiq icra orqanlarının, istər məktəblərin, istərsə də valideynlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Sınıf otaqlarında canlı dərslərin prosesinin dərslər üzərində deyil, test vəsaitlərinə istinadən qurulması şagirdlərin aşağı siniflərdə qazandıqları şifahi və yazılı nitq vərdişlərini kəşf edir və unutturur.

Fikrimizcə, məktəbdaxili qiymətləndirmədə, müvafiq icra orqanları tərəfindən aparılan ümumiləşdirici və yekunlaşdırıcı monitoring və yoxlamalarda test tapşırıqları məntiqi sualları, açıq testləri, esse və inşa nümunələrini sıxışdırmamalıdır.

Onu da qeyd edim ki, dərslik müəllifi olaraq mən və mənimlə birgə keçən il tenderə, qiymətləndirmə komissiyasına dərslik layihələri təqdim edən mütəxəssislər bu il heç bir layihə ilə çıxış etmədik. Səbəbi, ilk növbədə, qiymətləndirmə komissiyasında müstəqil mövqeli mütəxəssis və ekspertlərin təmsil olunmaması, digər tərəfdən də, ötən ilki tenderdə təmsil etdiyimiz nəşriyyatların maddi və mənəvi ziyan çəkməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri cənab Mikayıl Cabbarov Ulu Öndərin anadan olmasının 90-cı ildönümünə həsr edilmiş məktəblilər arasında Respublika inşa müsabiqəsinin yekun tədbirində geniş pedaqoji ictimaiyyətə üz tutaraq, dərslik yaradıcılığına da münasibət bildirdi. O, dərsliklərin Təhsil Nazirliyində yazılmadığını və bu proses üçün ayrı-ayrı müəlliflərin, müəllif kollektivlərinin, nəşriyyatların və ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən qiymətləndirmə komissiyalarının məsuliyyət daşdığını vurğuladı. Bizə elə gəlir ki, bu, olduqca dürüst mövqedir. İnandırıcı ki, belə bir yanaşma orta təhsil pilləsi üçün dərslik yaradıcılığına, bu işdə alternativliyə meydan verəcək. Orta təhsil verən müəssisələrimizin uğurlu fəaliyyətinə əsas maneə yaradan tədris vəsaitləri problemi Təhsil Nazirliyi və Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının birgə səyləri ilə tezliklə aradan qaldırılacaq.

Növbəti dərs ili üçün dərsliklərin (söhbət fənn kurikulumları əsasında yazılan 6-cı sinif dərsliklərindən gedir) hazırlanması üzrə yaxın günlərdə baş tutacaq tenderdə təklif və fikirlərimizin nəzərə alınacağına böyük ümid bəsləyirik.

“525-ci qəzet”, 27 iyun 2013-cü il

QARDAŞ ÖLKƏNİN ALİ TƏHSİL SİSTEMİ İLƏ TANIŞLIQ TƏƏSSÜRATLARIM

*Türkiyə təcrübəsindən faydalanmaq
nə kimi səmərə verər*

Ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı»nda ali təhsil müəssisələrinin təhsil-tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsi, universitetlər üçün kampusların yaradılması, dövlət büdcəsi vəsaitindən istifadə olunmadan ali təhsil müəssisələrində məqsədli kapital fondlarının yaradılmasının stimullaşdırılması nəzərdə tutulur.

Ötən təqvim ilinin sonlarında Türkiyə təhsil sistemi və universitetləri ilə tanışlıq məqsədilə qardaş ölkədə səfərdə olmuş Azərbaycan dövlət ali təhsil müəssisələrini təmsil edən heyətin tərkibində mən də var idim. İki həftəlik kursda iştirakımız barədə Təhsil Nazirliyinə geniş hesabat verilmişdir. Ali təhsil işçilərinin xarici təcrübədən bəhrələnməsi məqsədini güdən bu vacib tədbirə görə bir daha Təhsil Nazirliyinin rəhbərliyinə təşəkkürümüzü çatdırır və bu cür ezamiyyələrin davamlı olacağına inanıram. Açıqı, başqa yolumuz yoxdur. Orta və ali təhsilimizin yeni relslər üzərinə qoyulması istiqamətində ölkə rəhbərliyi, eləcə də Təhsil Nazirliyi tərəfindən ciddi addımlar atılıb, qanunvericilik bazası

yaradılıb. Son bir neçə il ərzində imzalanmış təhsil qanunvericiliyi aktlarının hamısını sadalamaq niyyətim olmasa da, ali təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə və yenidən qurulmasına ünvanlanmış bir-iki sənədin adını çəkmək istəyirəm: «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası», «Ali təhsil müəssisələrinin nümunəvi Nizamnaməsi», «Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili Qaydaları». Bu sənədlər təhsil tariximizin, pedaqoji təcrübə, ənənə və reallıqlarımızın, gələcəyə baxışlarımızın nəticəsi kimi dəyərləndirilsə də, eyni zamanda, Bolonya prosesinin və Avropa Kredit-Transfer sisteminin ölkəmizdə adekvat şəkildə dəyərləndirilməsi və tətbiqini hədəf götürməyə şərait yaradıb. Biz israrla ali təhsilimizdə innovasiyaların, yeni yanaşma və pedaqoji texnologiyaların tətbiqinə çalışırıq. Yeni təfəkkür köhnə, stereotipləşmiş metod və yanaşmaları sıxışdırmağa çalışır. Təhsildə nəsillərin və baxışların əvəzlənməsi prosesi və mübarizəsi sezilir. Ən çətin və gərgin proses yeni ictimai şüurun və fikrin formalaşması ilə bağlıdır. Düzdür, hələ 90-cı illərin sonunda ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifliyi ilə başlanmış üçmərhələli təhsil islahatları (orta təhsil pilləsində), ölkə rəhbərliyinin bu prioritet sahəyə daimi qayğısı, son bir-iki il ərzində təhsil sisteminin idarəçiliyində açıq müşahidə olunan şəffaflıq, yeni təşkilati, maliyyə-təsərrüfat və inzibati mexanizmlərin tətbiqi öz bəhrəsini verməkdədir. Aydındır ki, qısa müddət ərzində təhsil sistemində sıçrayışlar mümkün deyil. Burada insan amili var, təfəkkür amili var. Tərbiyə edənlərin və tərbiyə olunanların nəsil dəyişməsi amili var. Elmi-pedaqoji, ideoloji yanaşmaların əvəzlənməsi amili var. Görün, biz öz təhsilimizi azərbaycançılıq məfkurəsi üzərində qurmaq yolunda neçə illər sərf etmişik. Dərsliklərimizi neçə kərə dəyişməli olmuşuq? Fənn kurikulumlarının tətbiqi, ənənəvi tədrisdən bilik, bacarıq və vərdiş aşılaman təhsilə mərhələli keçid bu proseslərin labüdlüyünü dərk edən orta məktəb müəllimlərimizin fədakarlığı hesabına mümkün olur. Qarşıda orta təhsilimizi

onikiillik sistemə keçid gözləyir ki, bu da təhsildə təkcə yeni strukturlaşma modeli yox, həm də yeni dərsləklər, əlavə maddi-texniki baza və təchizat sistemi, elmi-pedaqoji və sosial-psixoloji yanaşmalar tələb edir. Bu, təkcə ölkənin insan potensialından, elmi-pedaqoji irsindən və resurslarından, təlim-tədris bazasının mövcudluğundan və s. asılı deyil, xarici – regional və beynəlxalq amillər var, ölkəmizin geosiyasi mövqeyi, Qarabağ amili və s. var.

Açıqı, bu təəssüratları məqalə şəklində ifadə etmək niyyətim yox idi. Amma bu günlərdə orta məktəb müəllimlərinin bir qisminin əməkhaqqının və dərs yükünün artırılması ilə bağlı Prezident tərəfindən imzalanan sərəncam və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2015-ci il tarixli digər bir sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın həyata keçirilməsi ilə bağlı «Fəaliyyət Planı»nın təsdiqi məni fikirlərimi təhsil ictimaiyyəti ilə bölüşməyə sövq etdi. Bəzi təhsil işçiləri, elə özlərini təhsil ekspertləri adlandıranlar da, hansısa faizlərdən danışirlər, respublikanın bütün təhsil işçilərinin əhatə olunmadığından gileylenirlər, yalançı ictimai rəy yaratmağa çalışırlar, bu addımın əsl mahiyyətini dərk etmirlər. Bəli, mən bir təhsil işçisi olaraq, bu sərəncamı da beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan, təhsil işçilərinin professional səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılmasına yönələn ilk addım hesab edirəm. Bu, dönüş mərhələsi, sosial-psixoloji baryerin dəf edilməsi yolunda start verilən ciddi və vacib bir kampaniya və layihənin başlanğıcıdır. Qoy məktəbdə işləyən hər kəs öz pedaqoji ustalığının və biliyinin artırılması, yeni şəraitdə tədris metodikasını və texnologiyaları mənimsəmənin qaçılmazlığı və bununla yanaşı maddi rifahının yaxşılaşmasının reallığı barədə düşünsün. 30 ilə yaxın pedaqoji təcrübəm deməyə imkan verir ki, uğurlarımızla yanaşı, orta və ali məktəblərimizdə bugünkü tədrisdəki problemlərin həllinin müəllim professionallığından və onun vətəndaş mövqeyindən asılılığı danılmazdır. Fikirlərimin qardaş ölkənin təhsil sistemi ilə tanışlıq təəssüratları ilə üst-üstə düşməsi də adi fikir assosiasiyası

deyil. Türkiyənin ali və orta məktəblərində, təhsilə cavabdeh icra, bələdiyyə, vəqf orqanlarında görüşlər və təqdimatlar, mənimlə birgə Türkiyə universitetlərinə ezam edilmiş azərbaycanlı mütəxəssislərin professionallığı, təhsilimizə yeni məzmun gətirmək əzmi, qardaş ölkədə təhsilimizə və tərəqqimizə nikbin və real münasibət aşağıdakı fikirlərimi əminliklə söyləməyimə imkan verir:

1. Türkiyə təhsil sistemi və universitetləri ilə (eləcə də digər Avropa ölkələri təcrübəsi ilə) tanışlıq proqramı dövlət və hökumət səviyyəsində təhsil islahatları ilə bağlı qəbul olunmuş sənəd və həyata keçirilən tədbirlərin ruhu və məzmunu ilə həmahəng olmaqla, Təhsil Nazirliyinin ali təhsil müəssisələrinin inkişafı strategiyasının tərkib hissəsidir və bu tədbirlərin mərhələli və sisteməlik şəkildə davam etdirilməsi arzu ediləndir.

2. Ankarada altı dövlət və vəqf (özəl) universiteti, eləcə də Təhsil Nazirliyi, Yüksək Öyrətim Komitəsi, təhsilin idarə olunması ilə bağlı olan TUBİTAK, SETA və s. bu kimi təşkilatların fəaliyyəti ilə yaxından tanışlıq göstərdi ki, qonşu və qardaş Türkiyə Cümhuriyyətində, bu ölkənin təhsil dairələrində milli-mədəni və ideoloji maraqlarımıza uyğun gələn yüksək etik-əxlaqi-insani, elmi-mədəni bir təhsil mühiti və inzibati-təşkilatçılıq strukturu mövcuddur. Türkiyə təhsil sisteminin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası (Avropa Birliyi Bakanlığının fəaliyyəti də nəzərə alınmaqla) və vaxtilə Amerika təhsil sistemi təcrübəsindən qazanılmış təcrübənin milli relslər üzərində yüksəldilməsi prosesi ciddi nəticələr verməkdədir. Belə ki:

– tələbələrin seçimi və universitetə daxil olduqdan sonra bakalavr və magistr təhsil səviyyələrində bilik və bacarıqlarının qiymətləndirməsi modeli, doktorantura proqramlarının icrası mexanizmləri, professor-müəllim heyətinin seçilməsi, elmi-pedaqoji fəaliyyət və əməyinin qiymətləndirilməsi obyektiv və motivasiyalı sistem təəssüratı doğurur;

– istənilən Türkiyə universitetinin əsas məramı vəsaitin texnologiyalara və insan zəkasına yatırılmasından ibarətdir;

– Türkiyə universitetləri ciddi elmi-pedaqoji kollektivlər, sənaye-istehsalat-xidmət kompleksləri (texnoparklar), innovativ, integrativ və kreativ şəbəkələr, gənc və yaşlı nəsillərin müştərək uğurlu fəaliyyətini əxz etdirən sosial meqapolislər (şəhər içində şəhər) kimi formalaşmışdır;

– Türkiyə universitetləri (Bilkənt, Ankara, Hacettepe, Qazi, Orta Doğu Texniki universitetlərinin) mükəmməl təhsil-təlim standartları və normativləri, Bolonya təsisatları tələblərinə cavab verən məzmun, forma və strukturlar əsasında fəaliyyət göstərir;

– açıq (məsafədən, distant) təhsil sahəsində Türkiyənin müəyyən uğurları göz qabağındadır (Anadolu Universiteti təmsilində). Bu sahədə Türkiyə təcrübəsindən yararlanmamız alternativsizdir. Söhbət müvafiq texniki dəstəkdən, ilkin mərhələdə uyğun ixtisaslar üzrə proqram və dərslərdən istifadədən və əlçatan təhsil xidmətlərindən gedir. Yəni, qiyabi təhsil formasından imtina etmək istəyən Azərbaycanın distant təhsildə ondan xeyli öndə olan Türkiyə təcrübəsindən yararlanması məqsədəuyğundur. Distant təhsilə keçid məsələsi həm də gənclərimizin həyat tərzində müşahidə olunan bir sıra sosial və məşğulluq problemlərinin həlli deməkdir, yəni gənclərimizin sosial şəbəkələrdən və internet resurslardan məqsədli istifadəsinə, öz vaxtının və enerjisinin düzgün sərf olunmasına çalışmalıyıq.

– Türkiyənin açıq (distant) təhsil resurslarından istifadənin mümkünlüyü, bir tərəfdən, dillərimizin (təfəkkürümüzün də) yaxınlaşmasına və bir-birinə uyğunlaşmasına xidmət edən amildirsə, digər tərəfdən də, məsafədən təhsilə başlayacağımız ilkin mərhələdə bu ölkənin əksər tədris resurslarından istifadəyə şəraitin mövcudluğu deməkdir. Qardaş xalqlarımızın gündən-günə yaxınlaşdığı bir zamanda bu, çox vacib məsələdir.

– universitet fəaliyyətinin şəffaflığını, monitorinq və qiymətləndirilməsini, görülmə və perspektivdə nəzərdə tutulan işlərin təqdimatını əks etdirən etibarlı mexanizmlər var;

– tələbə və müəllimlərin, texniki personalın maddi-sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması, universitetlərin cəmiyyətə açıq olması və davamlı integrasiyası (məsələn, texnoparklarda start-uplar və s.), universitetlərə münasibətdə məqsədli vergi siyasəti diqqət çəkir;

– Türkiyənin müxtəlif bölgələrində qurulmuş Bilim mərkəzləri, universitetlərin ərazisində fəaliyyət göstərən müstəqil məktəblər, məslək və təmayül liseyləri və s. universitetlərin orta məktəblər, elmi mərkəz və institutlarla sıx əlaqəsinə sübutdur;

– türkiyəli həmkarlarımızla müzakirə və mükalimələr, fikir mübadiləsi göstərir ki, onların da bizim təhsil sisteminə dərin marağı var. Problem və özəlliklərimizi anlayır, təhsil sistemlərimiz arasındakı fərqlilikləri bilirlər. Türkiyə universitetlərinin daha çox üfüqi (əsasən Amerika modeli), Azərbaycan universitetlərinin isə şaquli (Rusiya modeli) istiqamətində inkişaf və formalaşması barədə təsəvvürlərimiz eynidir. Qarşılıqlı və bərabərhüquqlu faydalı əməkdaşlığın yolları onları da maraqlandırır. Təhsilimizin yeni relslər üzərində qurulması ilə bağlı onlar tərəfindən irəli sürülən tövsiyə və reseptlər ağılabatandır (Anadolu və Hacettepe universitetləri) və s.

3. Fikrimizcə, «Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nda nəzərdə tutulmuş 5 istiqamət və «Azərbaycan – 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyası imkan verir ki, məhz universitetlərin inkişafı ilə bağlı yaxın zamanlarda böyük və hərtərəfli Dövlət Proqramı həyata keçirilsin. Yəni kampusların yaradılması ilə yanaşı, Azərbaycan universitetlərinin daha çox Amerika, Avropa və eləcə də Türkiyə modelində integrasiyası və yenidən formalaşması məsələsinə baxılsın. Güclü və müasir universitet güclü və müasir orta təhsil sistemi, güclü iqtisadiyyat, müasir təfəkkürə və yanaşmaya malik mütəxəssislər, milli və bəşəri dəyərlərə, sivil sosial-ictimai münasibətlərə söykənən cəmiyyət və s. deməkdir.

4. Tanış olduğumuz universitetlərin formalaşmış özünü təqdim etmə mexanizmləri diqqəti çəkir. Yəni istiqamətləri, ixtisasları, fənn bölmələrini, mütəxəssislər bankını, proqram və sillabusları, standartlar məcmusunu özündə cəmləşdirən toplular universitetlər haqqında tam və dolğun təsəvvür yaradır. Bu, təkcə reklam, marketing, reyting əhəmiyyətli yox, həm də universitet fəaliyyətinin qurulması, koordinasiyası və planlaşdırılması üçün faydalıdır.

«Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nın həyata keçirilməsi ilə bağlı «Fəaliyyət Planı»nın 1-ci bölməsində ölkə ali təhsil müəssisələrinin təhsil-tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsi, 3-cü bölmədə universitetlər üçün kampusların yaradılması, 5-ci bölməsində dövlət büdcəsi vəsaitindən istifadə olunmadan məqsədli kapital fondlarının yaradılmasının stimullaşdırılması nəzərdə tutulur. Ali təhsilin strateji inkişafı və perspektivlərinə ünvanlanmış bu prioritetlər, eləcə də məktəbəqədər, ümumi orta və peşə təhsili, əlavə və ömürboyu təhsil sahəsində icra olunacaq tədbirlər Azərbaycanımızın siyasi və iqtisadi güdrətindən, azərbaycançılıq, ümumbəşəri, multikultural ideya və dünyagörüşlərindən doğan qətiyyətli addım və niyyət kimi qarşılanmalıdır. Bu "Fəaliyyət Planı" hamımız üçün qürur mənbəyi və ölkəmizin gələcəyinə dərin inamın təntənəsidir. Fikrimizcə, bu tədbirlərin həyata keçirilməsində qardaş Türkiyə təcrübəsi bizə gərəkli olacaq. Təhsil sahəsində ölkələrimiz arasında qarşılıqlı faydalı əlaqələrin intensiv şəkildə davam etdirilməsinə önəm verməliyik.

Azərbaycan müəllimi, 2015, 31 yan.

ALİ MƏKTƏBLƏR ÜÇÜN GƏRƏKLİ DƏRS VƏSAİTİ

Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycanşünaslıq tədris-mədəniyyət mərkəzi «Azərbaycanşünaslıq etüdləri» seriyasından ikinci kitabını təqdim etdi. 2014-cü ilin sonlarında işıq üzü görmüş nəşr bu qəbildən respublikamızda buraxılmış nadir kitablardandır. Düzdür, son illər Azərbaycanşünaslıq və onunla bağlı anlayışlar elmi-nəzəri müstəvidə diskurs və elmi diskussiyalara fəal cəlb olunur, bununla belə, bu istiqamətdə işlərin daha çox tədris-təbliğat, praktik yönündə inkişafına da ehtiyac duyulurdu. BSU Azərbaycanşünaslıq tədris-mədəniyyət mərkəzi əməkdaşlarının tərtib etdiyi «Azərbaycanşünaslığa giriş» dərs vəsaiti məhz bu zərurətdən gerçəkləşən, real tədris-təlim ehtiyaclarını ödəməyə yönəldilən, dil, mədəniyyət, ədəbiyyat, mətbuat, yaşayış, davranış və düşüncə tərzimizi təqdim və təbliğ edən oçerklər toplusudur. Bu, adi, sıradan bir dərs vəsaiti deyil, mühüm ictimai-siyasi, kulturoloji və tədris-metodik hadisədir.

Haqqında danışdığımız bu dərs vəsaiti böyük bir ideyanın işığından və bu ideyanın reallaşması istiqamətində görülən vacib işlərin icrasından doğan nəşrdir.

İdeyanın müəllifi, kitaba ön söz yazan AMEA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə dövlət müşaviri Kamal Abdullayev

burada iki cəhəti xüsusi vurğulayır ki, bu da geniş mündəricəyə malik dərş vəsətinin aktuallığını təsdiqləməklə yanaşı, həmin istiqamətdə və məzmununda yazılacaq gələcək tədris-təqdimat, eləcə də elmi-tədqiqat materiallarının prioritetlərini müəyyənləşdirir. Birincisi, Azərbaycançılıq ideologiyasının qaynaqlandığı mənbə, prinsip və ideyalara, böyük mütəfəkkirlərimiz Mirzə Fətəli Axundzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Həsən bəy Zərdabi, İsmayıl bəy Qasıralının (yəqin ki, bu cərgəyə «Üç mədəniyyət» kitabının müəllifi Əhməd bəy Ağayev də əlavə edilməlidir) adı ilə bağlı fikirlərə əsaslanan ön söz müəllifi milli özünüdərkimizin ana xəttini təşkil edən Azərbaycançılıq ideologiyasının müasir tariximizdə aktuallaşması, postsovet dövrü Azərbaycanının əsl milli-mədəni-etnik və siyasi-ictimai inkişaf və tərəqqisi üçün möhkəm bir ideoloji platformaya çevrilməsini ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlayır. Elə ikinci cəhət də buradan irəli gəlir. Azərbaycanşünaslığın elmi-nəzəri, Azərbaycançılıq ideologiyasının tədris-təbliğ-təqdimat istiqamətləri kimi inkişafına xidmət edən bugünkü Bakı Slavyan Universitetinin keçmiş Rus Dili və Ədəbiyyatı Pedaqoji İnstitutu bazasında «profil genişləndirilərək» formalaşdırılması, nəzdində «Azərbaycanşünaslıq» tədris-mədəniyyət mərkəzinin yaradılması, eyni adlı ixtisasa bakalavriat və magistratura səviyyələrində tələbə qəbulu, yaxın və uzaq xaricdə Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərinin təşkili və onların fəaliyyətinin təmin olunması, «Müasir Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri» ənənəvi beynəlxalq elmi konfranslarının keçirilməsi və ən nəhayət, bu işlərin nəticəsi olaraq dərşlik, dərşlik vəsaitləri, elmi, elmi-metodik topluların, lüğət və sorğu kitablarının hazırlanması məsələləri ön sözdə öz əksini tapır.

Ön sözdə o cəhət də vurğulanır ki, «Monomillət şəraitində yaşayan Ermənistandan fərqli olaraq, bu gün Azərbaycanda dini və milli tolerantlıq hökm sürür. Bu gün Azərbaycanda müxtəlif millətlər siyasi dözümlülük və tolerantlıq şəraitində yaşayır. Pravoslavlar, yəhudilər, katoliklər azad şəkildə öz dinlərinə sitayiş

edirlər. Lakin bu insanları birləşdirən vahid bir nöqtə – AZƏRBAYCAN və vahid bir ideya – AZƏRBAYCANÇILIQ ideyası var».

430 səhifəlik dərs vəsaitində təqdim olunan tədris materiallarının BSU Azərbaycanşünaslıq tədris-mədəniyyət mərkəzi əməkdaşları tərəfindən hazırlanması və buraya dil, tarix, coğrafiya, ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət, sənətkarlıq, xalq bayramları, oyun və əyləncələri ilə bağlı yığcam və lakonik öçerklərin daxil edilməsi vəsaitin elmi-metodik potensialından xəbər verir.

Vəsaiti Azərbaycanşünaslığa aid bu vaxtadək çap olunmuş kitablardan fərqləndirən başlıca cəhət onun praktik yönümü və əhəmiyyətidir. Azərbaycanşünaslığa aid bu tipli vəsaitlərin xaricdə fəaliyyət göstərən dil və mədəniyyət mərkəzləri, Bazar günü məktəbləri, Azərbaycan etnomədəni komponentli ümumtəhsil ocaqları üçün vacibliyini bir daha vurğulamaq istəyirəm.

Dərs vəsaiti kimi tərtib olunmuş «Azərbaycanşünaslığa giriş» məcmuəsi son on ildən bir az artıq zaman kəsiyində Azərbaycanşünaslığa dair yazılan əsərlərdən, dil, ədəbiyyat, tarix, mədəniyyət və sair elm sahələrimizə aid saysız-hesabsız kitablardan hasil olmuş ideya, fikir və mülahizələrin məhsuludur. Bu, yaxşı düşünülmüş və uğurla icra olunmuş bir layihədir. Daim tamamlanmasına, yeni-yeni materiallar əlavə edilməsinə ehtiyac var. Növbəti nəşrlərdə «Azərbaycan ədəbiyyatı» fəslinin (müəllif filologiya elmləri doktoru Tehran Mustafayev) genişləndirilməsinə, kitaba mətbəximiz, arxeologiya, etnoqrafiya və arxitekturaımız barədə bölmə və ya paraqrafların əlavə olunmasına, fəsillərdəki materialların illüstrasiyalarla izlənməsinə və s. ehtiyac var. Kitabın elektron nəşrinin hazırlanması, layihənin kompleks halına salınması və nəşrin BSU-nun Təhsil portalında yerləşdirilməsi zamanı bu təkliflər nəzərə alınə bilər. Nəşrin ən azı rus və ingilis dillərinə çevrilməsi də həllini gözləyən aktual məsələdir.

Cari tədris ilinin ikinci semestrindən başlayaraq Təhsil Nazirliyi respublikanın ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində «Multikulturalizmə giriş» və «Azər-

baycan multikulturalizmi» fənlərinin tədrisini tövsiyə edib. Bir sıra nüfuzlu xarici universitetlərdə də göstərilən fənlərin tədrisinə başlanılıb. Bu fənlərin proqramlarına Təhsil Nazirliyi tərəfindən qıf verilib. Həmin proqramlar əsasında tədris vəsaitləri yazılanadək tələbələrə «Azərbaycanşünaslığa giriş» oçerklər toplusunu təklif etmək olar.

Fikrimizcə, xaricdə Azərbaycan məktəbləri açıldıqca biz bu tipli dərş vəsaitləri haqqında daha çox düşünməliyik. Belə dərş vəsaitləri bazasında xaricdəki orta məktəblərimiz üçün adəptə olunmuş dərşlik və tədris vəsaitləri hazırlamaq məsələsi aktuallaşır. Bizdə məsafədən təhsil nəzərdə tutulduğı üçün xaricdə yaşayan və övladlarının Azərbaycandakı universitetlərdə təhsil almasını istəyənlərin də sayı artacaq. Deməli, bu tipli tədris vəsaitlərinin materialları müəyyən təhsil standartlarına uyğunlaşdırılmalıdır və s.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qıfı ilə çap olunmuş «Azərbaycanşünaslığa giriş» dərş vəsaiti böyük praktik əhəmiyyət daşıdığından bu istiqamətdə atılan çox ciddi addımdır. Tədris, təqdimat və təbliğatımız üçün bu tipli yeni tədris vəsaitlərinin yaranacağına ümid edirik.

AZƏRBAYCANDA RUSDİLLİ TƏHSİL: PROBLEMLƏR, AXTARIŞLAR, ÇAĞIRIŞLAR...

Ümumi təhsil qanunu respublikamızda bilinqval və polilinqval təlimə zəmin yaradıb. Fikrimizcə, bir ildən artıq dövrdə rusedillli təhsil məkanında gedən proseslər, görülmən işlər, həyata keçirilən tədbirlər hadisələrin axarının hansı səviyyədə nəzarətdə saxlanıldığı, respublikamızda böyük şagird kontingentini, müəllim heyətini əhatə edən rus dilində təlimin təşkilati, elmi-metodiki, kadr, ideoloji problemlərinin necə həll olunduğu və daha hansı addımların atılmasının vacibliyi barədə danışmağa ehtiyac yaradır. Xüsusilə də sentyabrın sonuna təsadüf edən iki tədbir – VIII Rusiya-Azərbaycan regionlararası forum (Stavropol) və Avrasiya məkanında dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu mövzusunda konqres (Bakı) fonunda rusedillli təhsilin problemlərinin müzakirəsi, bu məsələlərin təhsil ictimaiyyəti, rusedillli təhsilə cəlb olunmuş şagird, müəllim və valideynlər, müvafiq qurumlar, tədris-metodiki mərkəzlər tərəfindən diqqətə alınmasını aktuallaşdırır.

Məktəblərimizdə rus dilində təlim aparılan siniflərimizin artım tendensiyası davam edir. Rusiyanın iki məşhur universitetinin – Moskva Dövlət Universiteti, Seçenov adına Tibb Universitetininin fəaliyyəti ilə yanaşı, bir sıra universitetlərimizdə rus bölmələrinə tələbə qəbulu aparılır. Bakı Slavyan Universitetində

bakalavriat, magistratura, doktorantura səviyyələrində təkcə çoxsaylı təhsil ixtisasları üzrə deyil, həm də slavyan ölkələrini əhatə edən regionşünaslıq, o cümlədən, rusiyaşünaslıq, tərcümə, beynəlxalq münasibətlər, jurnalistika ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirilir. Bu, motivasiya olunan prosesdirmi? Bu təhsil situasiyası Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektivlərinə cavab verirmi, təhsilin inkişafı üzrə “Strategiya”da, milli iqtisadiyyatımızın perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində müəyyən olunmuş hədəflər kontekstində bu, necə görünür?

Birincisi, Rusiya Azərbaycanın yaxın və böyük qonşusu kimi strateji tərəfdaşımızdır. Keçirilən regionlararası forumlar ölkələrimiz arasında iqtisadi, mədəni, təhsil əlaqələrini daha da genişləndirir və dərinləşdirir. Bu əlaqələrin hədudsuz perspektivləri haqqında aydın təsəvvür yaranır. *İkincisi*, ana dili ilə yanaşı, rus dilini sərbəst bilən gənclərin respublikamızın əmək bazarında üstünlük qazanması valideynin təlim dili seçimində az rol oynamır. Və bizcə, ən əhəmiyyətli amillərdən biri də Rusiyadakı güclü Azərbaycan diasporu faktorudur. Rusiya azərbaycanlılarının bu ölkənin iqtisadiyyatına, elm və təhsilinə verdiyi töhfələr artır və inkaredilməz fakt kimi dəyərləndirilir. Burada yaşayan həmvətənlərimizin, iş adamlarının əsl vətənpərvər kimi ölkəmizin təəssübkeşi olmaları, Azərbaycan Prezidentinin apardığı siyasəti dəstəkləmələri və ölkəmizin uğurları ilə fəxr etmələri, ikitərəfli faydalı münasibətlərdə yaxından iştirak etmək arzuları da sevindirir. Belə bir sosial-ictimai-siyasi şəraitin mövcudluğu ən azı əlaqələrimizin yaxın perspektivlərinə nibinliklə baxmağa zəmin yaradır. Bu, ənənəvi və mövcud insani əlaqələrin qorunması, rusdilli əhalimizin Rusiyanın və MDB-nin geniş əmək bazarında özünəlayiq yer tuta bilməsi, o ölkələrdəki Azərbaycan insanının normal yaşaması və fəaliyyət göstərməsi, diaspor təşkilatlarının dövlətimizin daimi dəstəyini hiss etmələri üçün vacib şərtlərdəndir. Sadalanan amillərin sayını artırımaq da olar, ancaq son olaraq təkcə bir məqamı vurğulamaq istəyirik: görünən və görünməyən bütün paradoks-

lara, çətinliklərə və ziddiyyətlərə rəğmən, Rusiya onun üzərinə düşən tarixi missiyanı – Avrasiya iqtisadi, tarixi-mədəni məkanının inkişafına görə cavabdehliyini yaxşı anlayır və bacardığı qədər bu istiqamətdə fəaliyyətini gücləndirir. Bu proseslərin siyasi-strateji görüntüləri bir yana, vahid Avrasiya humanitar məkanının hər bir ölkənin və xalqın maraqları çərçivəsində formalaşdırılması da çox önəmlidir. Təhsil və elm sahələrinə gəlincə, danılmaz faktdır ki, bu sahədə Rusiyanın öz təcrübəsi və uğurları var. Böyük qonşumuz innovativ təlim və texnologiyaların tətbiqinə və genişləndirilməsinə, öz təcrübə və imkanlarından MDB üzrə partnyorlarının da bəhrələnməsinə səy göstərir...

Söylənən fikirlərdən doğan bəzi məqamları vurğulamaq istərdik:

1. Azərbaycan dünya və Avropa təcrübəsinə istinadən milli-ideoloji maraqlarına cavab verən təhsil sistemini yaratmaqdadır. Ali təhsildə kredit sisteminin tətbiqi, bu sistemin təşkili barədə "Qaydalar"a əlavə olunan son dəyişikliklər, tələbələrin köçürülməsi, yerdəyişməsi və bərpası ilə bağlı yeniliklər, adambaşına maliyyələşmə prinsipinin tətbiqi və təhsil bazarına publik hüquqi şəxslərin qədəm qoyması universitetlərimizdə yeni tədris mühitini, tələbə-müəllim münasibətlərini, ali məktəb iqtisadiyyatını formalaşdırmaqdadır. Qabaqcıl universitetlərimiz öz strukturlarını modernləşdirmək, tələbə start-up layihələrini dəstəkləmək, ən müasir laboratoriyalar və təcrübə sahələri, texnoparklar yaratmaq, xarici mütəxəssisləri tədrisə cəlb etmək, tələbə-müəllim mübadiləsini genişləndirmək, dünyanın ən qabaqcıl universitetləri ilə birgə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirmək planlarının icrasına başlayıblar və onun bəhrəsini görürlər. Təhsilin strateji istiqamətlərinə investisiya qoyuluşu öz nəticəsini göstərməkdədir. Məsələn, Bakı Ali Neft Məktəbinin timsalında. 2008-ci ildən orta məktəblərdə tətbiq olunan fənn kurikulumları məntiqi yekununa yaxınlaşır. On iki illik təhsil sisteminə keçidin astanasındayıq...

2. Azərbaycanın mövcud təhsil siyasəti fonunda Rusiya universitetləri ilə sıx əlaqələrin davam etdirilməsi, bəzi istiqamətlər, eləcə də pedaqoji ixtisalar üzrə Rusiya hökuməti tərəfindən gənclərimizə kvotaların ayrılması məsələyə ayıq yanaşma tələb edir. Bəli, ən böyük Avrasiya dövləti və MDB-nin aparıcı qüvvəsi olmaqla yanaşı, Rusiya özünü Avropanın bir hissəsi hesab edir, bu ölkə də dünyanın ən yeni təhsil modellərinin öz universitetlərinə gətirilməsinə, güclü kadr potensialına və maddi bazaya malik olan universitetlərinin dünya təhsil bazarına integrasiyasına çalışır. Rusiya həm də Avropa və dünya təhsil məkanına can atan və onun bir addımlığında olan MDB üzrə partnyorları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsində maraqlıdır.

Azərbaycanda geniş rusdilli məktəblər və siniflər şəbəkəsi mövcud olduğundan əhalimizin bir hissəsi bu təhsil məkanına daxil olur və Rusiya əmək bazarına çıxır, karyera inkişafı planları qurur ki, bunun özü də təkcə Azərbaycanda deyil, həm də Vətənin hüdudlarından kənarda – həm rusdilli əmək bazarında, həm də Avropa və dünya əmək bazarında rəqabətədavamlılıq tələb edir.

Göstərilənlərə uyğun olaraq respublikamızın təlim rus dilində aparılan orta və ali təhsil müəssisələrində tədris situasiyası, kadr təminatı, elmi-metodiki-tədris bazası, əlavə təhsil tədbirləri ətrafında fikirlərlə bölüşək. İlk növbədə, məktəbəqədər müəssisələr və ibtidai siniflər barədə. Problemə birinci məqalədə toxunmuşduq. Bəzi məqamları bir daha vurğulamaq istərdik.

Yaranmış təhsil-tədris-təlim situasiyasının psixoloji-pedaqoji və sosioloji amilləri maraqlı müşahidələr orta qoyur. Əhalimizin 90 faizindən çoxunun ana dili Azərbaycan dilidir. Bununla bərabər, Bakı şəhərində çoxlu rusdilli ailələr var, ölkənin bir neçə regionunun konkret yaşayış məskənlərində rusdilli əhali kompakt şəkildə yaşayır, rus dilində danışır və bu dildə kütləvi informasiya vasitələrini izləyir. Bu səbəbdən də tədris rus dilində aparılan məktəblərimizin mövcudluğu heç kəsdə sual doğurmur. Bu, ölkə Konstitusiyasının, Təhsil qanununun yaratdığı imkandır ki, ondan

da əhalinin müvafiq qrupları istifadə edir. Lakin Azərbaycan dilində danışan, rus dili mühitində böyüməyən, rusdilli məktəbə-qədər təhsil müəssisələrində tərbiyə almayan, valideynləri və qohumları rus dilini bilməyən və təbii ki, təlim zamanı valideyn köməyindən yararlanmaq imkanı olmayan uşaqların rus bölməsinə verilməsi adi hal almağa başlayır. Siniflərdə üstünlük təşkil etməyə başlayan bu tip uşaqların özləri bir yana, onlar rusdilli ailələrdən gələn və rus dilində təhsil almağa hazır olan uşaqlar üçün problem yaradırlar. Məktəblərin əksəriyyətində 1-ci siniflərə bir-iki sinif komplekti qəbul edildiyindən dil-danışıq bazası olmayan uşaqlarla hazırlıqlı uşaqlar bir sinifdə təhsil almalı olurlar. İbtidai siniflər üçün fənn kurikulumunun və fəal təlimin tələblərinə görə motivasiyalı təlim sinif şagirdlərinin konkret bilik, bacarıq və vərdislərə malik olmasına əsaslanır. Tam fərqli hazırlıq və təlim dilini anlama-qavrama səviyyəsinə malik uşaqların toplanıldığı siniflərdə buna nail olmaq olduqca çətinidir. Adətən, rus bölməsində siniflərdə uşaqların sayı 30-dan çox olur. Pedaqoji və psixoloji eksperimentlər uşağın məhz ana dilində (burada valideynlərinin danışdığı və tədris materiallarını qavramağa hazır olduğu dil nəzərdə tutulur) orta təhsil alması zamanı daha çox müvəffəqiyyət qazandığını sübut edir.

Son iki ildə Təhsil Nazirliyi tərəfindən beşyaşlılar üçün məktəblərimizdə ödənişsiz əsaslarla hazırlıq siniflərinin təşkili, onlar üçün pedaqoji-psixoloji-fizioloji tələblərə cavab verən konkret tədris proqramlarının tövsiyə edilməsi vəziyyəti xeyli yüngülləşdirsə də, orta məktəblərimiz pedaqoji kollektivlərin üzərlərinə düşən məsuliyyəti dərindən dərk etməli, müxtəlif layihə və tədbirlərə əl atmalıdırlar. Biz, ilk növbədə, valideynlər və himayədarlar şuralarının fəaliyyətini, pedaqoji təcrübəyə gələn sonuncu kurs tələbələri, onlara rəhbərlik edən metodist, pedaqoq və psixoloqların potensialının məktəblərin ehtiyaclarına məharətlə yönəldilməsini nəzərdə tuturuq. Yaxşı mütəxəssis hazırlığına nail olmaq üçün pedaqoji təcrübə ilə bağlı universitetlərlə məktəblər

arasında bağlanan müqavilələrdə sonuncu kurs tələbələrinin müəllim assistenti, həmmüəllim kimi fəaliyyəti nəzərdə tutulmalıdır.

Təlim rus dilində aparılan ibtidai siniflərdəki tədris situasiyası ilə bağlı hansı fikirlər meydana çıxır? Birincisi, fənn kurikulumlarının tələblərinin yerinə yetirilməsi çətinləşir, şagirdlərin konkret yaş dövrü üçün vacib olan bilik, bacarıq və vərdisləri əldə etməsinə əngəl yaranır. İkincisi, müəllim və məktəbin üzvlərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən gəlmədikləri barədə ictimai fikir formalaşır, üçüncüsü və ən pisi, bütün günahlar fənn kurikulumlarının məzmun və standartlarına uyğun tərtib edilən dərslik komplektlərinin üzərinə atılır, cəmiyyətdə orta təhsil pilləsində aparılan islahatlara, genişlənən yeniliklərə, əhəmiyyətli layihələrə kölgə salınır. Biz əvvəlki yazılarımızda da təhsilimizin gələcəyinin kurikulum islahatlarından keçdiyini əsaslandırmış və artıq digər təhsil pillələri üçün də geriye yol qalmadığını söyləmişdik. Fənn kurikulumlarının tələblərinə uyğun olaraq yuxarı siniflər üçün də dərslik komplektləri hazırlanmışdır. Milli Kvalifikasiya Çərçivəsində ali təhsil müəssisələrinin ixtisasları üzrə tədris olunan fənlər üçün kurikulumların işlənməsi və hər bir istqamət və ixtisas üzrə bakalavriat, magistratura və doktorantura səviyyələrində məzunların malik olacaqları bilik, bacarıq və kompetensiyaların müəyyənləşdirilməsi, onların qiymətləndirilməsi meyarları üzərində iş aparılır. Uzağa gedərək onu vurğulamağa çalışırıq ki, təhsil mərhələli və zəncirvari bir prosesdir. Bu günün zəif şagirdi sabahın zəif tələbəsi, zəif məzunu və mütəxəssisidir. Müəyyən zaman kəsiyində biz itirilmiş və potensialı düzgün yönəldilməmiş insan resursları əldə edə bilərik. Bəlkə də bəzi statistik nəticələri izləməyin vaxtı çatıb. Yəni rus bölməsini qurtaran orta məktəb məzunlarının son üç ildə ali məktəblərə daxilolma və hansı nəticələrlə qəbul olunma səviyyələri (təlim rus bölməsində aparılan sinif və məktəbləri bitirən məzunların əhəmiyyətli faizi hətta 200 ballıq minimum keçid balını toplaya bilmədiyindən onların sayına uyğun universitetlər tərəfindən sifariş edilən yerlərin 50%-dən çoxu vakant qalır. Bu

yerlərə Azərbaycan dilində təhsil almış və hətta 350-400 bal arası nəticə göstərərək kənarda qalmış orta məktəb məzunları iddialı ola bilərdilər), ötən tədris ilində rus bölməsini bitirən məzunların hansı faizinin minimum keçid balını topladığı, Təhsil Nazirliyi tərəfindən orta məktəb və liseylərin müxtəlif siniflərində keçirilən monitoringlərdə rus bölməsində təhsil alan şagirdlərin göstərdikləri nəticələr diqqətdə saxlanılmalıdır. Bu statistikanın tədris Azərbaycan dilində olan məktəb və siniflərin xeyrinə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi maraqlı göründüyü qədər də düşündürücüdür... Nizamlanmadığı halda bu situasiyanı motivasiya olunmayan və yalançı ictimai rəyə söykənən və perspektivi görünməyən bir hal kimi dəyərləndirmək məcburiyyətindəyik.

Əvvəlki yazılarımızda səsləndirilən bir fikrə yenə də qayıtmaq istərdik. Valideynlərin öz övladlarını tədris rus və ingilis dillərində təşkil olunan məktəb və siniflərə verməsinin böyük bir səbəbi də xarici dillərin öyrədilməsi ilə bağlıdır. Boşluqları aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə aşağıdakılar həyata keçirilməlidir: birincisi, əcnəbi dillərin intensiv tədrisi uşaqların yaş dövrü ilə uzlaşdırılmalı, hətta adi məktəblərin tədris planlarında xarici dillərin tədrisi ilə bağlı standartlar dəyişdirilməli; ikincisi, şagirdlərin nitq bazasının mövcudluğuna və səviyyəsinə görə differensiallaşdırılmış dərsliklərin istifadəsinə qərar verilməli, onların ən müasir metodika və yanaşmalar nəzərə alınmaqla tərtibinə çalışılmalıdır. Əgər Azərbaycan bölməsinin 1-ci sinfindən ingilis, rus və ya alman dili keçən şagird də, 5-ci sinifdən bu əcnəbi dilləri öyrənməyə başlayan da eyni dərsliklərdən istifadə edirlərsə, hansı müvəffəqiyyətdən söz gedə bilər. Zənnimizcə, məktəblərimizdə xarici dillər normal tədris olunarsa, tədrisin elmi-metodiki problemləri yoluna qoyularsa, bu, valideynlərin böyük bir qismini övladlarını məhz ana dilində oxutmağa sövq edərdi. Bu il Təhsil nazirinin əmri ilə təlim ana dilində olan 50 məktəbdə rus dili dərinləşdirilmiş proqramla tədris ediləcək. Növbəti illərdə bu məktəblərin sayını artırmaqla və orada xarici dil kimi rus dilinin

tədrisinin keyfiyyətini qaldırmaqla daha böyük səmərə əldə edə bilərik.

Rusdilli təhsildə keyfiyyətə təminat verən ən vacib həlqə müəllim təminatıdır. Təhsil Nazirliyinin həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində təlim rus dilində aparılan ibtidai siniflərin kadr təminatında nəzərəcarpacaq irəliləyiş var. Lakin məzunların vakant yerlər üçün keçid balını toplaya bilməməsi halları hələ də qalmaqdadır ki, bu da mütəxəssis hazırlayan universitetlərimizi ciddi düşündürür. Xarici dil kimi rus dilini tədris edən peşəkar müəllimlərə də məktəbdə ehtiyac duyulur.

Respublika, eləcə də paytaxt məktəblərində, rusdilli siniflərin artmasına rəğmən fənn müəllimlərinin sayı azalmaqdadır. Məktəblər tərəfindən sifariş olunan vakant yerlər tutulmur ki, bu, həm müvafiq fənlər üzrə mütəxəssis hazırlığının aşağı səviyyədə olduğundan, həm də məzunların sayının kifayət etmədiyindən xəbər verir. Son üç ilin statistikasına əsasən universitetlərin rus bölmələrində yerlərin tutulmamasını nəzərə alsaq, problemin nə qədər ciddiləşdiyini anlarıq. Hətta 65 yaşı aşan fənn müəllimləri ilə uzadılan əmək müqavilələri belə məktəb rəhbərlərini narahatçılıqdan azad edə bilmir. Bu bölmədə fənn müəllimlərinin dərslərinin yükünün çoxluğu da tədrisin keyfiyyətinə xələl gətirir. Yaxın iki-üç il ərzində fənlər üzrə universitet məzunlarının sayının artması da gözlənilmir. Bu problemin təcili həlli təhsil işçilərinin peşəkar hazırlığı ilə məşğul olan və əlavə təhsil proqramları həyata keçirən qurumların fəaliyyətində prioritet istiqamətə çevrilməlidir. Paralel olaraq mövcud pedaqoji heyətin mütəmadi stajirovkası, ixtisaslarını təkmilləşdirməsi və dəyişməsi gündəmə gətirilməlidir. Fikrimizcə, bəzi fənlər üzrə ixtisasdəyişmə standartlarına yenidən baxıla bilər. Əinəvi olaraq rusdilli orta məktəblərimiz üçün pedaqoji ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirən ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrimizin tələbə qəbulu planlarının təhlilinə və yaxın illər üçün məhz dövlət sifarişi ilə tələbə qəbulunun aparılmasına böyük ehtiyac yaranıb.

Respublikamızda və regionda rusistika və slavistikanın mərkəzi kimi Bakı Slavyan Universiteti rusdilli orta məktəblərimizin rus bölmələrinin rus dili və ədəbiyyatı, eləcə də ibtidai sinif müəllimlərinin, psixoloqların, məktəbəqədər təlim-tərbiyə müəssisələri tərbiyəçilərinin ixtisasartırma və stajkeçmə tədbirlərinin təşkilində müəyyən təcrübəyə malikdir. Universitet bazasında rusdilli orta məktəblərimizin digər fənn müəllimləri üçün bu cür tədbirlərin icrasını mümkün və məqsədəuyğun hesab edirik. Son iki ildə rus dili, təlim rus dilində olan ibtidai sinif müəllimləri, digər fənn müəllimləri üçün qrant layihələri və təhsil proqramları çərçivəsində Moskva və Sankt-Peterburqdan gəlmiş metodistlərlə BSU bazasında yeddi ixtisasartırma, stajkeçmə tədbirləri və elmi-metodiki seminarlar təşkil etmişik...

Sonda Azərbaycanda rusdilli təhsilin tədris resursları probleminə, eyni zamanda, tədris-təlim prosesi üçün vacib hesab olunan ardıcılıq və varislik prinsiplərinin gözlənilməsi məsələsinə toxunmaq istərdik.

Biz bunu istəsək də, istəməsək də, bu gün təlim rus dilində aparılan məktəblərdə Rusiyada hazırlanan tədris vəsaitlərindən istifadə edilir. Birincisi, orada geniş alıcı və oxucu bazarı və böyük tələbat mövcuddur, ikincisi, dərslik və tədris komplektlərinin elmi-metodiki, tərtibat və dizayn səviyyəsi, kitab bazarına çıxarılan çap məhsullarının çeşidi, alternativ dərsliklərin mövcudluğu valideynlərə seçim hüququndan faydalanmağa imkan yaradır. Əvvəlki illərdə rusdilli orta məktəblər və siniflər, eləcə də ali məktəblərin rus bölmələri milli dərsliklər, fənn kurikulumları əsasında yaradılmış dərslik komplektləri və vəsaitləri ilə yanaşı, Rusiya İnformasiya-Mədəniyyət Mərkəzinin xətti ilə əlavə tədris, elmi-metodiki ədəbiyyat və əyani vəsaitlərlə təmin edilirdilər. Bizcə, məktəb kitabxanalarına rusdilli tədris materiallarının hədiyyə edilməsi ənənəsi davam etdirilməli və daxil olan alternativ ədəbiyyat Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə uzlaşdırılmalıdır ki, təlim prosesində uyğunsuzluqlara yol verilməsin.

Elə valideynlərə də müxtəlif siniflər üzrə konkret əlavə ədəbiyyatları tövsiyə etmək olar.

Rus bölmələri üçün dərslik müəllifi və müəyyən təcrübəyə malik nəşir kimi bir məsələni də xüsusi vurğulamaq istərdim: sifarişçi kimi Təhsil Nazirliyinin bütün səylərinə baxmayaraq, bu bölmə üçün yazılan orta məktəb dərslik komplektlərinin müəllif və ekspert cəhətdən bəxti gətirmir. Uzun illər boyu bu işin müəyyən nəşriyyat və müəllif qruplarının monopoliyasında olması digərlərini rus dilində təlim aparılan məktəblər üçün dərslik komplektləri hazırlamaqdan çəkindirir. Ona görə də qoyulan meyarlara uyğun gəlməyən zövqsüz və məzmunsuz dərsliklər ildən-ilə rəqabətsizlik və alternativsizlik şəraitində çap olunur. Bizcə, respublikamızda kifayət qədər səriştəli rusist mütəxəssislər olduğundan obyektiv və məsuliyyətli ekspertlər korpusunu formalaşdırmaq və hər il onun tərkibini yeniləmək mümkündür.

Azərbaycan məktəbində çalışan hər bir pedaqoq və məktəb rəhbəri bir şeyi yaxşı anlamalıdır ki, təlim dili təlim-tərbiyə prosesinin məzmununun özəyidir. Təlim rus dilində aparılan orta məktəblərimizdə şagirdlərin təxminən 95%-i azərbaycanlılar olduğundan biz burada ana dili, Azərbaycan tarixi və coğrafiyasının, Azərbaycan konstitusiyasının, ədəbiyyatının öyrədilməsi məsələsinə ciddi önəm verməliyik. Ona nail olmalıyıq ki, rus bölməsində oxuyan şagirdlərimiz arasında “azərbaycanca başa düşmürəm və danışa bilmirəm” fikri səslənməsin. Biz “ana dili” və “tədris dili” anlayışlarını qarışıq salmamalı, orta təhsil pilləsində ana – Azərbaycan dilinin tədrisi məsələsini diqqət mərkəzində saxlamalıyıq. Rus və digər əcnəbi dillərdə təhsil görən, ölkəmizin əmək bazarına vəsiqə alan və ya onu xaricdə təmsil edən gənclərimizin ana dilində lazımi dil-danışığ və yazı vərdişlərinə malik olmasına diqqət artırmalıyıq.

Fikirlərimizi konkret bir təkliflə yekunlaşdırmaq istərdik. Respublikamızda rus dilinin işlənmə dairəsi ilə bağlı məsələləri, orta və ali məktəblərimizdə rusdilli təlimi, məzunların attesta-

siyası və peşə hazırlığı problemləri, Rusiya və MDB təhsil məkanına, əmək bazarına çıxış imkanları, dövlətlərarası hərtərəfli münasibətləri, xalqlarımızın tarixi və bugünkü əlaqələri, şimal qonşumuzun ərazisində və digər keçmiş sovet respublikalarında fəaliyyət göstərən çoxsaylı və nüfuzlu Azərbaycan diasporunun fəaliyyəti, sosial və təhsil ehtiyacları ilə bağlı məsələləri koordinasiya etmək məqsədilə Təhsil Nazirliyinin nəzdində müvafiq Koordinasiya Şurasının yaradılmasına və Milli koordinatorun fəaliyyətinə ehtiyac var.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 4 iyun 2016-cı il

PROFESSIONAL TƏHSİL EKSPERTLƏRİ İNSTITUTUNUN FORMALAŞDIRILMASINA CİDDİ EHTİYAC VAR

Təhsil hamıya yaxın olan, hamının rəy söyləyə və qiymət verə biləcəyi sahə olsa belə, istənilən ölkədə, xüsusilə də bir sosial-ictimai-ideoloji sistemdən digərinə keçid dövründə təhsili olduqca həyati və zəruri edən, bütün inkişaf konsepsiyaları və islahatların ön cəbhəsi kimi qiymətləndirən, bu istiqamətdə ciddi addımlar atan, investisiyalar qoyan, dövlət proqramlarını realizə edən ölkələrdə olduqca obyektiv, müstəqil və professional təhsil ekspertləri institutunun formalaşması labüddür.

Gəldiyimiz bu qənaətin səbəbi onda deyil ki, 25 illik müstəqillik dövründə təhsilimizin Sovet ideologiyası və idarəçilik sistemləri buxovlarından, köhnə mexanizm və yanaşmalarından azad edilməsi, milli təfəkkür, maraqlar, ölkənin inkişaf konsepsiyası üzərində qurulması istiqamətində atılan ilk kövrək addımlardan, bu dövrdə Təhsil haqqında qəbul edilmiş iki qanundan (1994, 2009) tutmuş Prezident sərəncamları ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası» və onun mərhələli həlli üzrə «Fəaliyyət planı»na və s. tədbirlərədək hər bir addım təhlil edilmir, qiymətləndirilmir və əldə olunan nəticələr müzakirə edilmir.

Təbii ki, bu, elə deyil. 1998-ci ildən başlayan və əsasən orta təhsil sistemini əhatə edən üçmərhləli təhsil islahatları, Milli kurikulumun yaradılması və tətbiqi, ali təhsilimizin Boloniya prosesinə qoşulması və Avropa təhsil məkanına integrasiyası yönündə atılan addımlar, ali təhsil müəssisələrinin inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları, bu istiqamətdə Milli Kvalifikasiya çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə təşkil olunan müzakirələr, universitetlərlə əmək bazarı arasında əlaqələrin qurulması cəhdləri, təhsilin idarə olunması, yeni idarəetmə infrastrukturlarının yaradılması, müəllimlərin işə qəbulu, bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi, yaradıcı müəllimlərin əməyinin stimullaşdırılması, ümumi və tam orta təhsil üzrə məzunların biliyinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üzrə orta təhsil pilləsində aparılan çoxşaxəli tədbirlər diqqət mərkəzindədir.

Heç kəs birmənalı olaraq təsdiq edə bilməz ki, cəmiyyətin bütün təbəqələrini, hər bir fərdi əhatə edən təhsil kimi canlı və dinamik bir sahə ilə bağlı bu vaxtadək qəbul edilən bütün qərarlar uğurlu olub və gözlənilən nəticələr əldə edilib. Bu təbii proseslər hamı tərəfindən normal qarşılır və qarşılanmalıdır da. İndiki şəraitdə şahidi olduğumuz maarifçilik hərəkatı, təbii ki, XVIII, XIX və hətta XX yüzillikdə ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif cəmiyyətlərin inkişafı üçün vacib olan maarifpərvər hərəkatla müqayisəyə gəlməsə də, bu gün qloballaşan, sürətlə integrasiya olunan və artıq vahid informasiya məkanı kimi qavranılan Yer kürəsinin konkret standartlar və meyarlar çərçivəsində təhsilə cəlb olunmasını tələb etməkdədir (hər bir ölkə və xalqın malik olduğu özünəməxsusluq istisna edilməməklə).

Narahatçılığa səbəb başqadır. Bizdə düzgün və qərəzsiz fikir hasil edib, təhsildə baş verən proseslər barədə adekvat ictimai rəyin yaranmasına xidmət edən institutlar və mexanizmlər formalaşmayıb. Bu isə təkcə təhsil sferasında çalışanlara və təhsilə cəlb olunanlara deyil, bütövlükdə cəmiyyətin və dövlətin özünə, bu sahədə qərar verən və qərarları icra edən strukturlara lazımdır. Bu, bəlkə də psixoloji bir problem və ya məqamdır. İndi istənilən

sahə üçün elə rəylər formalaşdırılır ki, sanki tunelin sonunda heç vaxt işıq görünməyəcək. Axı, ola bilməz ki, bu qədər axtarışlar, yeni texnologiya və innovasiyalar, dövlət proqramları müəyyən qədər müsbət nəticələrsiz ötüşsün. Onda əldə etdiyimiz uğurları kimin adına yazaq? Özünü təhsil eksperti adlandıran bir neçə adam var ki, onların da adda-budda, epizodik rəyləri ilə tanış olanda adamı vahimə bürüyür. Mən kiminsə adını çəkmək istəmirəm. Bununla belə, müstəqillik dövründə səbatlı və obyektiv rəyləri ilə gündəmə gəlmiş bir-iki nəfərin adını söyləməyə bilmirəm: Asif Cahangirov, Arif Muradov, Şahlar Əsgərov... Xaricdə təhsil alıb ölkəyə qayıtmış məzunlarımız arasında da özlərini təhsil ekspertləri kimi təqdim etmək istəyənlər var.

Şükürlər olsun ki, təhsil islahatlarının hazırlanması və icrası, milli təhsil tariximizlə bağlı xarici təcrübəni və ədəbiyyatları tədqiq edən, öyrənən mütəxəssislərimiz var. Belə adamlar Təhsil Nazirliyi aparatında, Təhsil İnstitutunda, Təhsil İşçilərinin Peşə Hazırlığı İnstitutunda, ali məktəblərimizdə, təhsil mətbuatında da var. Lakin onların səsi az eşidilir, müəyyən məsələlər ətrafında ciddi ictimai rəy və nikbin ruh yaratmağa və icra orqanlarının qəbul edəcəkləri qərarlara təsir etməyə gücləri çatmır. Gəl ki, özlərini təhsil eksperti adlandıran həməən o tək-tük adamlar ayda-ildə bir dəfə sensasiyalı fikirləri və rəyləri ilə gündəmə gəlirlər ki, onlarda da təhlildən və obyektiv qiymətləndirmədən çox qərəz, subyektivlik və ən pisi isə aqressiya duyulur. Bu aqressiya sensasiyalar ovunda olan üzdəniraq mətbuat orqanlarımızın və saytlarımızın əlində dəstəvüza çevrilib vətəndaşları çaşdırmağa və zəhərləməyə başlayır.

Görəsən çətinirmi ki, qəzet və sayt hər hansı bir iddianı irəli sürən mənbə barədə, müzakirəyə çıxarılan və narahatçılığa səbəb olan problem ətrafında araşdırma aparsın, əks tərəflərin mövqeyini və əks fikirləri müstəqil mənbələrdən və respondentlərdən öyrənib düzgün nəticə hasil etməyə çalışsın və yalnız bundan sonra yazıları oxucuya təqdim etsin. Yəqin ki, müəllif, jurnalist etikası və mövqeyi deyilən anlayışların şəxsi maraqlardan çox

milli maraqlar üçün düşünüldüyü hamımıza yaxşı aydındır. Biz bir gün bu həyatdan gedəcəyimizlə barışıb ölməzlik qazanmağı, yəni insanlıq, doğma torpaq, əzizlərimiz və sevdiklərimiz naminə şəxsi iddialarımızdan vaz keçib ictimai və ya sosial varlıq deyilən mövcudluğumuzun məsuliyyətini dərk etməyə çalışmalıyıq. Allah Üzeyir bəyə rəhmət eləsin! «Sən mənə iyirmi manat ver, onu qəzetimdə rüsvay eləyim» kəlməsini sanki tənqid və tənbeh üçün deyil, nümunə və yamsılamaq üçün buyurubmuş bizlərə. Saytlarımız yoxlanılmamış, təhqiredici və alçaldıcı məlumatları elə sürətlə və həvəslə yayırlar ki, sanki məktəblərdə, universitetlərdə işləyən müəllimlər və oxuyan şagird və tələbələr xaricdən gətirilənlər. Nifrətlərinin dərəcəsini kontekstə uyğun gəlməyən, o haqda bircə cümlə belə deyilməyən başlıqlarla ifadə edirlər... Məşhur psixoloq Syuzan Foruardın «Emosional şantaj» kitabından hasil olan bir formulaya diqqəti yönəltmək istəyirəm: «Əgər sən mənim istədiyimi eləməsən – əzab çəkəcəksən». Baxın, çox vaxt ekspert, yəni müəyyən problemlərin araşdırılması üzrə rəyi tələb olunan adamlar rəy yox, daha çox şantaj müəllifi kimi mediada parlağa can atırlar. Foruardın bir fikri də maraqlıdır ki, bu cür insanlar arzularına çatanaqədər çox vaxt hər cür yola getməni mümkün sayır və öz niyyətlərini fəş eləməkdən belə çəkinmirlər...

Xüsusilə də imtahan sessiyaları ərafəsində universitetlər ətrafında mənfi rəylərin bilərəkdən ortaya atılması heç də həmişə yaxşı nəticələrə səbəb olmur. Deyək ki, adları rüşvətxorluqda hallanan universitetlərlə bağlı başlıq verilir, təhlildə və cədvəllərdə rüşvətxorluğa aid heç nə deyilmir, faktlar gətirilmir. Eləcə də bu il bağlanacaq universitetlərlə bağlı təhlillər. Maraqlısı odur ki, adı və məzmunu uyğunsuzluq təşkil edən, real vəziyyəti əks etdirməyən və ekspert yazısı sayılan bu materiallar onlarla saytlar tərəfindən təkrar-təkrar çap olunur. Bəlkə, ali məktəblərin özündə də günah var ki, onları təkzib verməyə, dedikləri sözə görə qanun qarşısında məsuliyyət daşımağa məcbur etməyə cəhd göstərmirlər. Onu yaxşı dərk etməliyik ki, xaricə beyin və maliyyə axınının səbəblərindən biri də milli təhsil sisteminə inamsızlıq və etimadsızlıqdan

irəli gəldiyindən həm ali təhsildə çalışanlar, həm milli universitetlərin fəaliyyətinin monitorinqini aparanlar, həm də bu barədə yazanlar professionallığı və məsuliyyəti gözləməlidirlər.

Son hadisələrə diqqət yetirək: «Təfəkkür» universiteti təhsil bazarında rəqabətə davam gətirmədi, abituriyentlər onu seçmədi, seçənlər də yarımadı və bağlandı. Bu, normal iş, əmək və təhsil bazarının tələbi idi. «Qafqaz» universiteti təhsil və əmək bazarında öz çəkisi olan ali məktəb olsa belə, qardaş ölkədəki məlum hadisələrdən sonra onun taleyi barədə təsisçinin verdiyi qərarı kimsə dəyişdirə bilməzdi. Universitet rəhbərliyi və Təhsil Nazirliyi dərhal ləğvetmə komissiyası və İşçi qrup təşkil edərək, tələbə və müəllimlərin ölkənin ən aparıcı universitetlərinə köçürülməsi məsələsini həll etməkdədir. Lakin bu universitetlərlə bağlı məsələlər yekunlaşmamış ölkənin olduqca ciddi nüfuza, maddi-texniki bazaya və kadr potensialına, maliyyə sərbəstliyinə, ənənələrə malik bir sıra universitetlərinin bağlanma təhlükəsi ilə üzləşməsi mesajları ilə əhalidə narahatlıq və narazılıq yaratmaq həvəsi ortaya çıxdı. Birincisi, dövlət və ya özəl olmasından asılı olmayaraq, hər bir universitet hüquqi şəxsdir, maliyyə-təsərrüfat subyektidir. Bazarda özünü təsdiq edə bilməyəcəyi halda onsuz da kiminləsə birləşməyə və ya fəaliyyətini dayandırmağa məcbur olacaq. İkincisi, dövlət öz geosiyasi maraqlarına, insan resurslarının və iqtisadi inkişafının meyllərinə müvafiq olaraq müəyyən ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini dəstəkləməkdə ısrarlıdır. Bunu təkcə ekspertlər yox, sadə Azərbaycan insanı da anlamalıdır. Bu, onun vətəndaşlıq borcudur.

Bakı Slavyan Universitetini təmsil etdiyim üçün onun barəsində deyilən fikrə münasibət bildirmək istəyirəm. Əgər on minlərlə insan bu gün rusdilli təhsilə üstünlük verib bağça, məktəb və universitetdə bu dildə təhsili seçirlərsə, yalançı vətənpərvərliklə təhsil rus dillində aparılan sinif və məktəbləri, Slavyan universitetini bağlatdırmaq çağırışlarına ehtiyac yoxdur. Normal vətəndaş cəmiyyətində hər kəz öz təhsilini, öz övladlarının təhsilini planlaşdırır və məqamı çatanda əlavə təhsil tədbirlərinə əl

atır. Bu gün rus dilində təhsil xidmətləri şəbəkəsi mövcuddursa, rus dili müəllimləri, ibtidai sinif müəllimləri, tərbiyəçilər, psixoloqlar, rus bölmələri üçün digər fənn müəllimləri yetişdirən Bakı Slavyan Universitetinin fəaliyyəti dövlət və ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənməli və təhsil ixtisasları şəbəkəsi genişləndirilməli, bu universitetin bazasında əlavə təhsil tədbirləri gücləndirilməlidir. Mən hələ respublikamızın Şərqi, Mərkəzi və Cənubi Avropa ilə siyasi-diplomatik, mədəni və iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsinin zərurətindən irəli gələn tədbirlərdən danışmıram... Eyni fikri dünyaya çıxışımızı reallaşdıran ingilis dilində təhsilin vacibliyi barədə də söyləyə bilərik. Əsas məsələ odur ki, bütün bunlarla yanaşı, ana dilimizin inkişafı, ana dilində təhsil məsələləri dövlətimizin dil və təhsil siyasətinin prioritet istiqaməti olaraq qalır və qalacaq da.

Elə Ulu Öndərin sərəncamı ilə 2000-ci ildə keçmiş M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun bazasında yaradılan Bakı Slavyan Universitetinin təsis edilməsi də təkcə regionda rusistikanın inkişafı və slavistikanın təşəkkül tapması ilə bağlı deyildi. Belə bir elm və tədris mərkəzinin fəaliyyətinin dövlət səviyyəsində dəstəklənməsi və profilinin genişlənməsi həm də dil və mədəniyyətimizin, mənəvi dəyərlərimizin MDB-də, geniş yunan-slavyan dünyasında yayılmasına və təbliğinə, Azərbaycanın diaspora təşkilatlarının dəstəklənməsinə, azərbaycançılıq ideyalarının və Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya yol açmasına şərait yaratdı.

Bu gün Bakı Slavyan Universiteti Qafqazda ən böyük rusistika və slavistika mərkəzi kimi fəaliyyətini davam etdirir, azərbaycanşünaslıq, türk-slavyan əlaqələri, avrasiyaçılıq elmi istiqamətləri üzrə sanballı elmi tədqiqatlar aparır, xalqımızın malik olduğu multikultural dəyərlərin dünyada layiqincə tanınması və təbliği işinə xidmət edir, beynəlxalq elmi konfranslar keçirir. Yaxın və uzaq xaricdən gələn onlarla gənc Azərbaycan və rus dillərinə məhz bu universitetdə yiyələnərək, bakalavriat, magistratura və

doktorantura səviyyələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə keyfiyyətli təhsil alırlar.

Bakı Slavyan Universiteti respublikamızın böyük elmi-pedaqoji potensiala malik ali təhsil ocaqlarındandır. Universitetin professor-müəllim heyətinə 50-dən çox elmlər doktoru, professor, 200-dən çox elmlər namizədi, dosent daxildir.

Ondan çox ölkənin dövlət və hökumət başçıları, siyasi və dini xadimlər BSU-nun Fəxri doktorlarıdır.

BSU-nun Rusiya, Ukrayna, Bolqarıstan və Belarusda Azərbaycanşünaslıq, Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Universitetdə yaradılmış Rusiya, Ukrayna, Yunan, Bolqar, Polşa, Türkiyə, Çex, Belarus, Alman, Fransız və İngilis dili tədris-mədəniyyət mərkəzləri tədris prosesinə və sadalanan ölkələrlə əlaqələrimizin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Xarici tərəfdaş universitetlərlə çoxsaylı əməkdaşlıq müqavilələri əsasında əcnəbi mütəxəssislər BSU-da, bu universitetin pedaqoq və alimləri xaricdə işləməyə imkan əldə ediblər.

Təsədüfi deyil ki, Rusiya Federasiyasının prezidenti V.V.Putinə BSU-nun fəxri doktoru diplomunun təqdimatı mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev universitet kollektivinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək, professor-müəllim heyətini «millətimizin qaymağı» adlandırmışdı.

2016-2017-ci tədris ilinin əvvəlində universitetdə aparılmış əsaslı təmir işləri bütün auditoriyaların, tədris-mədəniyyət mərkəzləri, elmi-tədqiqat laboratoriyaları və kafedraların maddi-texniki bazasını yenidən qurmağa, universitet idarəçiliyi və tədrisin təşkilində elektron idarəetməyə keçidə imkan yaradıb. Yeni linqafon və kompyuter otaqları təşkil olunub, tərcümə avadanlıqları quraşdırılmaqla Akt zalı əsaslı şəkildə təmir edilib, foyeyə, tədris korpusunun girişinə, Universitet muzeyinə tam fərqli bir tərtibat verilib, Heydər Əliyev tədris auditoriyası yaradılıb. Tədrisdə keyfiyyətin təminatı, tələbələrin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsində şəffaflıq və obyektivliyin gözlənilməsi, elmi-metodiki işlərin səmərəliliyinin artırılması, təcrübənin təşkili və əmək bazarı ilə münas

sibətlərin yaradılması, professor-müəllim və tədrisə yardımçı heyət üçün mütəmadi treninqlər rejiminin tətbiqi, insan resurslarının düzgün istiqamətləndirilməsi, tədris strukturlarının optimallaşdırılması yönündə ciddi addımlar atılmaqdadır.

Universitet həyatında baş verən belə bir canlanma şəraitində ekspert məsuliyyətsizliyi və sərəştəsizliyi üzündən tələbələri və onların valideynlərini narahat edən çoxsaylı suallara obyektiv cavablar tapmaq lazım gəlir. Humanitar siyasətimizin strateji nöqtəsi olan Bakı Slavyan Universiteti Ulu öndərin müdrik uzaqgörənliyi ilə təşkil olunmuşdur. Dövlətimizin və xalqımızın maraqlarına uyğun olaraq o, bağlana, hansısa universitetlə birləşdirilə və ya genişləndirilə bilər. Bununla belə, bu cür qərarların hansısa sərəştəsiz və məsuliyyətsiz ekspert rəyi əsasında qəbul edilmədiyini hamının dərk etməsi vacibdir.

Yəqin ki, söylədiklərimiz təhsil ekspertləri institutunun bugünkü real vəziyyəti, təhsil ekspertlərinin məsuliyyəti barədə müəyyən təsəvvür yaradır.

Bəs professionallardan ibarət belə bir institutun mövcudluğu bizə nə verə bilər? Hazırda təhsil ekspertlərini hansı məsələlər məşğul etməlidir?

1) Bütövlükdə təhsil sisteminin vəziyyətinin diaqnostik qiymətləndirilməsi, onun ölkənin mövcud və perspektiv sosial-iqtisadi potensialına müvafiq inkişafı barədə rəylərin hazırlanması;

2) Ölkədə təhsillə bağlı qanunvericilik aktlarının qəbulu və tətbiqi səviyyəsinin müəyyən olunması, işlək mexanizmlərin yaradılması ilə bağlı tövsiyələrin verilməsi;

3) 1998-ci ildən başlayaraq orta təhsil pilləsində aparılmış üçmərhələli təhsil islahatlarının, o cümlədən, Milli kurikulum islahatının nəticələrinin monitorinqi, bu nəticələrin «Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nda nəzərdə tutulmuş istiqamətlərlə varisliyi və ardıcılığı probleminin araşdırılması, «Fəaliyyət planı»nda göstərilən təhsil pilləsi üzrə planlaşdırılmış tədbirlərin icrasında nəzərə alınması üçün təkliflərin irəli sürülməsi;

4) Bütün təhsil pillələri və səviyyələri üçün tədris resurslarının, o cümlədən, elektron tədris vasitələri və bazalarının mövcudluğu, sistemləşdirilməsi, istismarı səviyyəsinin monitorinqi və mütəmadi olaraq müvafiq icra orqanları üçün məlumat və tövsiyələrin hazırlanması;

5) Ali təhsil müəssisələrinin Boloniya prosesinə qoşulması və Kredit sistemi ilə tədrisin təşkili qaydalarının tətbiqinin, eləcə də tələbə və müəllim mobilliyi vəziyyətinin monitorinqi, bu sistemin tətbiqi müddətində ortaya çıxan boşluqların yeni qanunvericilik aktları ilə aradan qaldırılması üçün təkliflərin verilməsi;

6) Peşə hazırlığı sisteminin qaydaya salınması və təhsil pillələri arasında bağlılığın və ardıcılığın təmin olunmasının, bu sahədə stimullaşdırıcı tədbirlərinin vacibliyinin gündəmə gətirilməsi;

7) Məzunların karyera inkişafı ilə bağlı vəziyyətin monitorinqi, ixtisas və istiqamətlərə uyğun iş dünyası, istehsal və xidmət sahələri ilə sıx əlaqələrin qurulması üçün konkret təkliflərin irəli sürülməsi;

8) Ümumi və tam orta təhsil pillələrində məzunların bölmələr üzrə sayının və təmayülünün ilbəlilə proqnozlaşdırılması və illik tələbə qəbulu planını proqnozlaşdırmaqda olan universitetlər üçün təklif və tövsiyələrin hazırlanması;

9) Biznes, istehsal, xidmət və sair sahələr üzrə ölkə və xarici iş dünyasında perspektiv inkişafın (o cümlədən, iş yerlərinin) proqnozlaşdırılması və bu işdə maraqlı olan universitetlərə konkret təkliflərin ünvanlanması; kurikulumların hazırlanması, kompetensiyaların müəyyən edilməsi istiqamətində universitet-əmək bazarı münasibətləri üçün reseptlərin işlənməsi;

10) Təhsil ehtiyaclarının qarşılınması üçün ölkədə əhalinin artım səviyyəsi və surətinin, yerdəyişmə və suburbanizasiya meyllərinin (hətta bölgələr və şəhərlər üzrə) müəyyən edilməsi üzrə işin təşkili. Yoxsa rayonlarda və kəndlərdə son illərdə tikilmiş ikimərtəbəli və üçmərtəbəli məktəb binaları, bəzən də bağçalar şagird və məktəbəqədər yaşlı balaları gözlədiyi halda, Bakı və Sum-

qayıt məktəblərinin əksəriyyətində şagird sıxlığı normativləri (xüsusilə də ibtidai siniflərdə) 1.5, bəzən 2 dəfə keçir. Gecə-gündüz hansısa universitetlərin bağlanması vacibliyini car çəkən, ali məktəblərin gündəlik fəaliyyətində baş verən ən xırda və əhəmiyyətsiz məsələləri də şişirdən tanınmış pedaqoqlarımız, ata olmağa hazırlaşan gənc təhsil ekspertlərimiz bir az da bağçaların açılması, Bakıda yeni məktəb binalarının tikilməsi zərurətindən danışsa, bağlanacaq universitetlərin binalarının məktəblərə və bağçalara verilməsini dilə gətirsələr, bəlkə də onların rəylərində bir fayda sezilərdi;

11) Orta təhsildə son üç ildə həyata keçirilmiş tədbirlərin təhlili və qiymətləndirilməsi, növbəti addımların atılması üçün konkret tövsiyələrin işlənməsi;

12) Geniş ictimaiyyətin susaraq müşahidə etməkdə olduğu və buradakı qeyri-müəyyənliyə görə məsuliyyətin yalnız təhsil strukturlarının üzərinə qoyulmağa çalışıldığı tam orta təhsil pilləsindəki təhsil situasiyasına aydınlığın gətirilməsi və bu vəziyyətdən çıxış üçün növbəti mərhələlərdə düzgün qərarların verilməsi (elə təmayüllər üzrə fərqli tədris planlarının tətbiqi məsələsi ilə də bağlı) və təsirli addımların atılması məqsədilə təhlillərin aparılması, tövsiyələrin verilməsi və mükəmməl mexanizmlərin hazırlanması;

13) Orta məktəb iqtisadiyyatına aydınlığın gətirilməsi, məktəblərin müstəqil hüquqi şəxs kimi çıxış etmələri və sərbəst maliyyə fəaliyyətinə malik olmaları üçün konkret mexanizmlərin irəli sürülməsi və təhsil qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuş bu hüquqların və mexanizmlərin reallaşdırılmasına çağırışların ictimai rəyə gətirilməsi. Son üç ildə müəllimlərin və direktorların seçilməsi və yerləşdirilməsi, müəllimlərin biliyinin diaqnostik qiymətləndirilməsi, təhsilin idarə olunması, təchizat sisteminin qaydaya salınması məqsədilə görülməli işlərin müsbət nəticəsi məktəblərin müstəqil hüquqi şəxs kimi çıxış etmələri və sərbəst maliyyə fəaliyyətinə malik olması üçün yaxşı zəmin yaradıb. Bu isə həm də orta məktəblərə ayrılan dövlət vəsaitinə qənaətə, dəbdə

və genişlənməkdə olan özəl təhsil müəssisələri ilə rəqabətə imkan yaradar;

14) Orta və ali təhsil sistemlərinin fəaliyyətinin koordinasiya istiqamətində görülən tədbirlərin qiymətləndirilməsi və pedaqoji internaturaların yaradılacağı ərafədə bu yönümdə atılacaq addımların motivasiyası. Ali məktəblərin «İxtisas seçimi» layihəsi ilə məktəblərə getməsi, məktəblərin universitetlərə gəlməsi, professor-müəllim heyətinin sinif otaqlarına, buraxılış sinif şagirdlərinin universitet auditoriyalarına cəlb olunması, orta məktəb dərslərinin yaradılması və sair müştərək layihələrin işlənməsi üçün təklif və reseptlərin hazırlanması. Bütün məsələlərin başında kadr hazırlığı problemi, istedadlı gənclərin düzgün istiqamətləndirilməsi, onlara nəzəri biliklərlə yanaşı praktiki vərdiş və bacarıqların aşılınması məsələsi durursa, hələlik mövcud potensialdan, maddi-texniki bazadan istifadənin yolları barədə düşünməyi bacarmalıyıq. Əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq mühəndis kadrları hazırlayan universitetlərimiz hələlik gücləri çatmayan texnoparklar yaratmaq əvəzinə istehsal-istehlak, məişət və tikinti sahələrlə işgüzar əlaqələr qura (məsələn, Neft və Sənaye Universiteti bu istiqamətdə ciddi addımlar atmaqdadır), pedaqoji ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı aparan ali məktəblər məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq edə, ictimai və humanitar yönümlü gələcək mütəxəssislər isə müvafiq icra-idarəedici və bələdiyyə qurumlarına təhkim oluna bilər. Bu məsələnin tibb sahəsində həlli yolu bu gün bir nümunə kimi görünə bilər. Bir daha vurğulamaq istəyirik ki, bu məsələlərin həlli ölkədə insan resurslarının və potensialının düzgün istiqamətləndirilməsi ilə bağlı olduğundan, ictimai fikir və rəydə daim narahatçılıq doğurduğundan ekspertlərin rəyinə və tövsiyələrinə həmişə ehtiyac var... Bizdə isə hər şey tərsinədir. Sanki ekspertlər camaatı qıcıqlandıрмаğa, təhsil sahəsinə etimadsızlıq yaratmağa üstünlük verirlər;

15) On ikiillik orta təhsil sisteminə keçidin planlaşdırılması ilə bağlı mövcud sistemin struktur və məzmununun mərhələli şəkildə yeni standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə xarici təc-

rübə də nəzərə alınmaqla orta təhsilin inkişaf konsepsiyasının işlənilməsi üçün təkliflərin verilməsi. Düzdür, 12 illik orta ümumi təhsilin struktur və mərhələləri barədə bir müddət müzakirələr getdi və rəylər irəli sürüldü, lakin keçid prosesinin elmi-pedaqoji-psixoloji problemləri gündəmə gətirilmədi;

16) Hazırda ali təhsilin magistratura, həm də doktorantura səviyyələrinə qəbulun aparılması, burada təhsilin və tədqiqat işlərinin təşkili vəziyyətinin monitorinqi və əldə edilmiş təcrübə, eləcə də xarici təcrübə əsasında yaxın gələcəkdə magistratura səviyyəsində dəyişikliklərin (qəbul, təhsilin müddəti və məqsədi, ixtisaslaşma məsələləri ilə bağlı) vacibliyinin əsaslandırılması;

17) Əmək bazarındakı situasiyaya, orta yaşlı əhəlinin əmək və təhsil ehtiyaclarına uyğun olaraq çevik və dəyişkən Əlavə təhsil konsepsiyasının işlənilməsinin və bu tədbirin vacibliyinin daim gündəmdə saxlanılması barədə rəylərin hazırlanması;

18) Milli pedaqoji fikrin inkişafı, pedaqoji irsin qorunması, Azərbaycan məktəbinin tarix və ənənələrinin öyrənilməsi, təhsilimizin inkişaf xüsusiyyətlərinə və meyllərinə, aparılan islahatlara müvafiq müstəqillik dövründə pedaqogika və psixologiya, tədrisin metodikası, müasir texnologiya və yanaşmaların tətbiqi sahəsində əldə etdiklərimizin və edə bilmədiklərimizin təhlili. Burada mən xüsusilə paytaxtdankənar elm və təhsil mərkəzlərimizdə aparılan elmi və elmi-pedaqoji tədqiqatların qiymətləndirilməsi, təhlili və yayılması məsələsinin vacibliyini vurğulamaq istəyirəm. Məsələn, ADPU-nin Şəki Filialında Firəduun İbrahimov və Nurəli Çələbiyev kimi pedaqoq və psixoloq alimlərimiz əyalətdə fəaliyyət göstərmələrinə baxmayaraq, son illər pedaqogika, təhsilin metodikası və milli psixologiya üzrə olduqca sanballı və orijinal kitablar təqdim ediblər. Bakıda nəşr edilmiş pedaqogika dərsləklərinin, «Seçilmiş əsərləri» çap olunmuş pedaqoq alimlərimizin sayını itirmişik. Axı sovetlər dövründə pedaqogika və psixologiya sahəsində milli ruhlu, mentalitetimizə uyğun yazılmış ali məktəb dərsləklərinin həsrətində olmuşuq.

Göründüyü kimi, biz təhsil ekspertlərini narahat etməli olan və professional təhsil ekspertləri institutunun formalaşmasını şərtləndirən bir neçə vacib məqama diqqəti yönəltməyə çalışdıq, amma bu, problemlərin bir qismi idi... Yaxşı ki, ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə Təhsil İnstitutu yaradılıb və mövcud strukturların bazasında genişləndirilməsi nəzərdə tutulub. Sadalanan bu və digər problemlərin ictimai rəyə gətirilməsi, düzgün rəy və tövsiyələrin verilməsində təhsil ekspertləri kreativ və pozitiv mövqe tuta və səmərəli fəaliyyətləri ilə seçilə bilirlər. Yazını Orta əsrlər Azərbaycan seirinin məşhur nümayəndəsi, əsərləri sufilik fəlsəfəsindən qidalanan Əvhədi Marağalının ibrətamiz bir kəlamı ilə bitirmək istəyirəm: «Əməlsiz elm ayağa çidardır». Gəlin elə düşünək, elə danışaq ki, əl-ayağımıza, əməllərimizə öz əllərimizlə çidar vurulmasın.

“525-ci qəzet”, 26 yanvar 2017-ci i

ELM, TEXNOLOGIYA VƏ INNOVASİYALARIN TƏHSİLƏ İNTEQRASIYASI ZAMANIN BAŞLICA ÇAĞIRIŞIDIR

Məqaləyə başlığı sual şəklində də seçmək olardı, yəni aparılan islahatlar, axtarışlar, qəbul edilən qərarlar, icra olunan layihələr ölkəmizdə təhsilin inkişafına, onun əsas pilləsi sayılan orta ümumi təhsilin ehtiyaclarına hansı səviyyədə yönəldilir, yönəldilirsə, bunun təhsilin inkişafına verdiyi fayda bizi qane edirmi, qane etmirsə, necə edək ki, bugündən belə bu işləri lazımı istiqamətdə apara bilək.

Hər hansı bir məsələyə sual şəklində yanaşma müəyyən mənada qıcığa səbəb ola bilər. Bu, təbiidir. Hər kəs ona tapşırılmış işə məhz onun cavabdeh olduğunu düşünür. Nəsə alınmırsa, lazım olan məqamda bu cavabdehliyə görə onun məsuliyyət daşıyacağını zənn edir. Təbii ki, bu, olduqca bəsit bir yanaşma və düşüncədir. Əgər cəmiyyətdə çoxtərəfli münasibətlər varsa, istənilən hadisə və ya oyunun, ictimai əhəmiyyətə malik proseslərin iştirakçısı olan hər kəs öz roluna uyğun məsuliyyət daşıyır. Səhnədə, bədii əsərdə, sənət nümunəsində kiçik və böyük rollar, obrazlar, detal və ştrixlər yalnız öz tutumuna görə kiçik və böyük hesab oluna bilər, əslində isə onların hamısı müəllifin ümumi ideyasının ifadəsinə xidmət edən məqamlardır. Həyatda da eynilə belədir. Cəmiyyətin ümumi maraqlarından, ümumi ictimai proseslərdən kənarda real insan konsepsiyasına, zaman və cəmiyyətə, şəxsiyyət

və cəmiyyətə düzgün baxış formalaşa bilməz. Sivilizasiyalar boyu yaradılan nə varsa, hamısı cəmiyyətlərə məxsus ortaq dəyərlər kimi ortaya çıxıb, tarixin malına çevrilib.

Bizə elə gəlir ki, hər hansı bir dahi yaşadığı zamanın problemlərinin dahiyənə həllə ehtiyacından dahiyə çevrilib. Necə ki erkən orta əsrlərdə birlik, cəsurluq və cəngavərlik çağırışları altında “Kitabi-Dədə Qorqud” və ona bənzər Avrasiya qəhrəmanlıq eposları yarandı, Orta əsrlər Azərbaycan İntibahının zirvələri hesab etdiyimiz Nizami, Nəsimi, Füzuli və onların adıyla bağlı ruhsal cərəyanlar formalaşdı, Avropada Jan Jak Russonun yeni insan fəlsəfəsi, Rusiyada Karamzin və rus masson dərnəklərinin təbliğ etdiyi daxili insan konsepsiyası formalaşdı. 18-ci əsrdən başlayaraq, Avropa və Rusiyada təhsilin inkişafının özülündə duran prinsiplər məhz klassisizm, maarifçilik, sentimentalizm, romantizm və realizmin kanon və ideyalarından bəhrələndi. Yüzilliklər boyu cəhalət və zülm içərisində çabalamış Rusiyanı 18-ci əsrdə fəvqəl dövlətə çevirən I Pyotr və II Yekaterinanın təhsil siyasəti mütərəqqi Avropa təhsil modelinin məhz Rusiyada tətbiqinə, bu ölkədə Derjavin, Puşkin, Tolstoy və Dostoyevski, Çexov kimi dühaların yetişməsinə və dünya əhəmiyyətli böyük ədəbiyyatın, dünyanın dərkinə və ictimai-nəzəri-fəlsəfi düşüncənin təkamülünə, Şərq-Qərb, roman-german və slavyan-yunan, avrasiyaçılıq, qərbçilik, hətta türkçülük ideyalarının məhz bu ölkədə yaranmasına meydan açdı. Bu inkişafdan bizim maarifpərvər ziyalılarımız da bəhrələndi. Elə hesab edirik ki, Mirzə Kazım Bəy, Mirzə Fətəli Axundzadə, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, İsmayıl Bəy Qutqaşınlının sonra formalaşmış Azərbaycan ziyalıları nəsilləri, o cümlədən, milli kimliyimizin müəyyən olunması, türkçülük ideya və ideallarının formalaşmasında misilsiz rol oynamış Əli Bəy Hüseynzadə, Əhməd Bəy Ağaoğlu və ən nəhayət, Qori seminarıyısında müəllimlik etmiş və təhsil almış yüzlərlə soydaşımız, bugünkü müstəqil Azərbaycanımız və müstəqil ölkənin vətəndaşları olan insanlarımız öz köklərindən uzaq düşmədən inkişaf

üçün zaman-zaman şanslı olmuşlar. Dərinə getsək, görürük ki, mütərəqqi Avropa nəzəri-ideoloji cərəyanları, ədəbiyyatı, mədəniyyəti və təhsili öz təməl prinsiplərini Şərq dəyərləri üzərində qurmağı bacarıb. Yəni Orta əsrlər Şərq və Azərbaycan poeziyasına və fəlsəfəsinə xas olmuş sufizm ideyaları, düşüncə tərzı sonradan Avropa tərəfindən məharətlə transformasiya edilərək, mənimsənilibdir, əslində, istər daxili insan konsepsiyasının, istərsə də bundan irəli gələn massonçuluq ideyalarının, sentimentalist təsvirin, Lev Tolstoya məxsus “qəlbin dialektikası”nın, Müsse, Höte, Lermontov və Dostoyevski psixologizminin kökündə sufizm ideyaları dururdu. Şükürlər olsun ki, Şərq xarakterini və dəyərlər məcmusunu özündə ehtiva edən Azərbaycan insanı Avropa və Rusiya təhsil məkanına transformasiya olunmuş, müxtəlif milli ideyalar və maraqlar, dini cərəyanlar hesabına zənginləşmiş bu elmi-mədəni sıçrayışların içində ola bilmiş və bundan faydalanmışdır...

Belə olmasaydı, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sindən, Füzulinin “Leyli və Məcnun”undan və “Şikayətnamə”sindən, Molla Pənah Vaqif və Cavad Xan taleyindən, Mirzə Fətəli əlfbasından və komediyalarından, Nəcəf Bəy Vəzirovun faciələrindən, Seyid Əzim şeiriyyatından, Mirzə Cəlilin hekayələrindən və “Molla Nəsrəddin”dən, Hüseyn Cavidin mənzum faciələrindən, Nəriman Nərimanovun siyasi və ədəbi portretindən, Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin oçerk və romanlarından, Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirindən, Mirzə İbrahimovun “Gələcək gün” romanından, Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideya və duyğularından, siyasi məktəbindən, Üzeyir Hacıbəylinin ölməz operalarından, Səttar Bəhlulzadə, Tahir Salahov və Toğrul Nərimanbəyov tablolarından, Vaqif Mustafazadənin cazından, İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür”ündən, Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”ndən, Sabir Rüstəmxanlının “Ömür kitabı”ndan və yüzlərlə digər tale kitablarımızdan, izlərimizdən boylanan bir tale yaşaya bilməzdik... Bəzən bizə elə gəlir ki, bütün bu tale kitablarını və tale yollarını bir məcraya və bir məxrəcə gətirib milli-tarixi keçmişimizi və bugü-

nümüzü, bir xalq və ölkə olaraq hansı amallara doğru addımladığımızı dərk etdirəcək, bugün bütün təhsil pillələri və səviyələrində bilik, bacarıq və səriştə qazanan gəncliyə səlis və tam şəkildə çatdırılacaq bütöv bir ensiklopediyaya, universal tədris vəsaitinə ehtiyac var (BSU-nun bir qrup alimi “Azərbaycan-şünaslığa giriş” kitabı ilə bu işə start veriblər). Ölkə prezidenti tərəfindən dahiyənə bir sərəncamla zamanında elan olunmuş “Nəsimi ili” bugünkü və gələcək nəsillərə tarixi keçmişimiz və mənəvi dəyərlərimiz barədə lazımlı sözü məhz bugün rəngsiz, mübalığəsiz, olduğu kimi indiki reklam və piyar vasitələri də cəlb edilməklə demək fürsəti yaratmayıbmı?

Son beş il ərzində qəbul etdiyimiz olduqca ciddi Dövlət proqramlarının icrası vəziyyətinə və əldə edilən nəticələrə də məhz bu prizmadan baxılmağa çalışılmalıdır. XXI əsrin ikinci onilliyinin tamamına Azərbaycan tam başqa və özünəməxsus bir milli-mənəvi dəyərlər sistemi ilə gəlib çatıb. Arxada XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən böyük maarifçilik, milli özünüdərk və oyanış mərhələsi, 2 illik müstəqil Cümhuriyyət quruculuğu dövrü və 70 il sovet hakimiyyəti ərzində bizi kütləyə, milli-etnik kökündən qopan, tarixi torpaqlarından və yaddaşından, dilindən imtina etməyə kökləyən, eyni zamanda, kütləvi savadlılıq və inkişaf bəxş edən, əvvəlki dövrlərdə qazanılan bariz milli-mədəni-qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini sönməyə imkan verməyən və bu keyfiyyətləri zaman-zaman gənc nəslə aşılamağı bacaran, qan yaddaşımızı və ruhumuzu korşalmaqdan xilas edən milli ədəbiyyatımız, tarixi və fəlsəfi araşdırmalarımız, Cənublu-Şimalı mübarizlik nümunələrimiz və ən nəhayət, bədnam qonşularımızın və böyük dövlətlərin təzyiq və təsirlərinə rəğmən 30 ilə yaxın dövr müddətində qazanılan müstəqillik təcrübəmiz var. Prezident tərəfindən elan olunmuş “Cümhuriyyət ili”ndə biz bir çox məsələlərə aydınlıq gətirməyə çalışdıq, ən əsası isə bu qısa, lakin möhtəşəm tarixi dönəmdə Azərbaycan türklərinin, ziyalı qisminin imza ata bildiyi tarixi faktları, xalqın böyük coşqu və mətanətlə bu Cüm-

huriyyət uğrunda canından keçməsi, üsyanlar və siyasi mübarizələr, azad Vətən sevgisi ilə çarpışan mühacir ömürləri ilə azərbaycançılıq ideallarımızı yaşadan və bu ideallara yetişməkdə qolumuzu bağlayan və yolumuzu kəsən amilləri dərk etməyə imkan qazandıq. Görəsən, bu özünüdərk bugündən belə atacağımız addımlarımızda əsas götürə və rəhbər tuta biləcəyikmi? Ulu Öndər Heydər Əliyevin “Təhsil millətin gələcəyidir” inkişaf formulunun dialektik və fəlsəfi yozumuna uyğun bütün fəaliyyətlərimizin (iqtisadi, ictimai-siyasi, diplomatik, elmi-tədqiqat, innovativ, humanitar, ədəbi-publisistik, mətbu və s.) təməl daşı olan təhsil-təlim-tərbiyənin məzmun, istiqamət və standartlarını millətimizin gələcəyi, müasir və sürətlə dəyişən dünyamızın rənginə rəng qata, səsinə səs verə biləcək bir qüvvə kimi rənglər içərisində və səslər arasında seçdirə biləcəyikmi? Məhz Azərbaycan təhsilinin yetişdirməsi olacaq Azərbaycan insanını (insan resurslarını) onun malik olduğu elmi, mənəvi, mədəni, tolerant səviyyəsi ilə Avropa və Amerika, Cənub-Şərqi Asiya məkanında intellektual brend olaraq təqdim etməyə, sonda isə onun məhz Azərbaycan adına sevgi, ehtiram və iqtisadi-maliyyə dividendləri qazandırmaq adı ilə dönüşünə nail olacağıqmı? Onsuz da texnologiyaların və informasiya sistemlərinin sürətli inkişafı, güclü integrasiya və qloballaşma prosesləri, insan resurslarının sürətli yerdəyişməsi, həyat tərzinin dəyişməsi və s. kimi amillər gənc nəslin milli ruhda və mentalitetə uyğun böyüməsi və tərbiyə edilməsi üçün ciddi problemlər yaradıb. Bu məsələləri pedaqoji-psixoloji elmlərin, sosiologiyanın və digər müvafiq humanitar və ictimai elm sahələrinin diqqətindən yayındırısaq, geriye dönüş mümkün olmayacaq. Başa düşülmək üçün burada bir haşiyə çıxmaq istəyirəm. Bu günlərdə Moskvada çıxan “Literaturnaya qəzetə”-də (2019,13-19 fevral, № 6) bir vərəqin bu və o üzündə iki yazıçı barədə məqalədə diqqətimi bir cəhət cəlb elədi. Azərbaycan türklərinin qanına susamış, Xocalı qətliamının səhərisi günü əsir balalarımızın meyitlərindən salınmış körpüdən adlaya-adlaya özünü dünyanın xoşbəxt yazarı

hesab edən erməni faşisti, üzdənirəq şair Zori Balayanın “Я без тебя, как парус без ветров” kitabından sətirlərə diqqət yetirdim: “Плывет подпригивая на крутых океанских волнах, маленькое суденышко, удивляя, пожалуй, разве, что стаи дельфинов, которые, наверное, с интересом смотрят на выведенные обоих бортах узорчатые буквы армянского алфавита, на уветхий крест, на круг с согнутыми лучами внутри, символизирующий саму вечность”. Qəzetin o biri səhifəsində isə tanınmış Xalq yazıçımıza həsr olunmuş “Solo Rustama İbraqimbekova” məqaləsi verilib. Hər dəfə göstərilən qəzetdə şovinst və millətçi Zori Balayana ünvanlanmış yersiz təriflərə və müəllifin öz yazılarına rast gələndə istər-istəməz əsəbiləşirdim, bu dəfə də əsəbi-əsəbi səhifəni çevirəndə Rüstəm İbrahimbəyov adı və soyadını görüb biz az sakitləşdim. Lakin Xalq yazıçımızla bağlı yazıda Azərbaycana aid hansısa cümlə, fakt, söz və fikrə rast gəlməyəndə kədərləndim ki, təhsilimizin və ədəbiyyatımızın yetişdirdiyi bu boyda yazıçı haqqında məqalədə milli-mədəni kimliyin izi-tozu da hiss olunmur. Erməni yazarı əlinə xırda fürsət düşən yerdə öz milli mənsəblüğünü, xalqının və ölkəsinin özünəməxsusluğunu vurğulamağı vərdisə çevirir və elə bu bacarıqla da dünya mədəniyyəti tarixində qalacağını anlayır, bizzə ümumbəşəri ideyaları, kosmopolit düşüncəni əlimizdə bayraq edib, zaman-zaman torpaqlarımızın əlimizdən getməsi barədə belə az-az düşünürük...

Həmişə fəxrlə qeyd etmişik ki, bizim güclü rusdilli ədəbiyyatımız var, rus dilində təhsil verən yüzlərlə məktəbimiz mövcuddur. Bu və digər əcnəbi dillərdə təhsil alan soydaşlarımız sözü-müzü və həqiqətlərimizi dünyanın hər yerində çatdırmaqla bilmək iqtidarındadırlar. Elə buradaca daha bir sual fikrimizə hakim kəsilir: görəsən, hazırda ana dili ilə yanaşı, digər əcnəbi dillərdə təhsil verdiyimiz gənc azərbaycanlılar nəslini Vətənə sevgi, milli-mənəvi dəyərlərimizə, tariximizə ehtiram duyğusu ilə tərbiyə edib, onları Azərbaycana xidmətə yönəldə biləcəyikmi? Bugünkü təhsil modelimiz, tədris standartları, proqramları və dərslər

liklərimiz, müəllimlərimiz ümum-bəşəri dəyərlərlə bir arada milli kimlik və mentalitet anlayışlarının tələb etdiyi informasiya, vərdiş, təfəkkür və davranış tərzini sinif otaqları və auditoriyalara, elektron tədris resursları bazasına, gəncləri formalaşdıran bütün intellektual və vizual vasitələrə adekvat şəkildə daxil edə bilirmi? Axı milli kimlik, milli-ideoloji platforma konseptini biz düşünməmişik. Bu platforma Avropada, Fransada formalaşmış, onun özülündə duran dəyərlərdən birincisi isə dövlət dili amilidir. O amil ki, biz onu, dövlət və hökumət səviyyəsində qəbul edilən bütün qərarlara rəğmən, hazırkı dövr üçün vacib olan reklam və menecment vasitələrinin dilində, ziyalı mühitində, tədris (o cümlədən, İnternet) resurslarının yaradılması prosesində hələ ki lazımi səviyyədə nəzərə ala bilməmişik.

1991-ci ildə müstəqillik elan edən respublikamızda ötən illər ərzində suverenliyimizi təmin edə biləcək təhsil sistemi yaratma yolunda hansı addımlar atmışıq? Əsas məqamlara diqqət yetirək: 90-cı illərin birinci yarısından etibarən ali və orta ixtisas məktəblərinə test yolu ilə tələbə qəbulu; milli məzmunlu yeni orta məktəb dərsliklərinin latın qrafikası ilə nəşri; 98-ci ildən etibarən Prezident Heydər Əliyevin sərəncamları ilə həyata keçirilən üçmərhələli təhsil islahatları və 2008-ci ildə orta ümumtəhsil pilləsində Milli kurikulumun tətbiqinə start verilməsi; 2009-cu ildə Təhsil haqqında yeni Qanunun qəbulu, ali təhsil müəssisələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkilinə başlanılması və 2013-cü ilin dekabrından ali təhsilin bakalavriat və magistratura səviyyələrində Boloniya prinsiplərinin tam tətbiqi; 2000-ci ildə latın qrafikasına tam keçidlə bağlı prezident sərəncamları ilə çap olunan elmi, elmi-kütləvi, ədəbi nəşrlər hesabına təhsil müəssisələrinin kitab fondunun əsaslı şəkildə yenilənməsi və tədris resursları bazasının qoyulması; 2013-cü ildə "Azərbaycanda Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nın qəbulu və təhsilin müxtəlif pilləri və səviyyələri üzrə inkişaf perspektivlərinin müəyyən olunması; orta məktəblərə müəllimlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada işə qəbulu və onların diaqnostik qiy-

mətləndirilməsi; yaş senzinin tətbiqi ilə iş qabiliyyəti olmayan və professionallıq səviyyəsi müasir tələblərə, yeni yanaşmalara və təlim texnologiyalarına uyğun gəlməyən 65 yaşını adlamış şəxslərin təqaüdə göndərilməsi və məktəblərdəki pedaqoji kollektivlərin cavanlaşdırılması prosesinə başlanılması; Milli Kvalifikasiya Çərçivəsində təhsilin bütün pilləri və səviyyələri üzrə təhsilalanlar üçün 9 səviyyədə konkret bilik, bacarıq və kompetensiyaların müəyyən olunması; ali təhsil müəssisələrinin yeni Nümunəvi Nizamnaməsinin təsdiqi və onların publik hüquqi şəxs kimi fəaliyyətinə şərait yaradılması və sair.

Bu sıralamada müəllim nəsillərinin dəyişməsi məsələsinə də toxunduq. Təbii ki, burada inqilabi dəyişiklik fayda vermir. Zehnlərin, şüurun və yanaşmanın dəyişməsi zamanın işidir. Bu, nə fabrik-zavoddur, nə də üzüm və çay plantasiyalarıdır ki, onu bir göz qırpımında ləğv edib, sonra yenidən salasan... Biz təhsil, xüsusən də kurikulum islahatlarının tətbiqi barədə əvvəlki məqalələrdə dəfələrlə rəy söyləmişik. Bugün də öz narahatçılığımızı ifadə etməyə bilmirik: Ulu öndərin sərəncamları ilə 1998-ci ildən təhsil islahatlarına başladığ, əsas ideya müxtəlif deviz və çağırışlarla milli təhsilimizin təxminən bir əsrdə, əsasən də son 70 ildə əldə etdiyi təcrübə və nailiyyətləri qoruyub, yenilikləri onların üzərində tətbiq etməyi bacarmaq idi. Lakin 2008-ci ildən başladığımız kurikulum islahatını və yeni qiymətləndirmə konsepsiyasını əvvəlki planlarımızla uzlaşdırma bilmədik, xarici təcrübəni və sənədlər toplusunu mexaniki şəkildə mənimsəməyə üstünlük verdik. Azərbaycan təhsilinin ənənə və təcrübəsini kurikulum islahatlarının məzmun, struktur və gedişi prosesinə integrasiya etməyi lazımınca bacarmadığımızdan yeni yanaşma, vərdiş və səriştəyə malik müəllim ordusu formalaşdırmaqda bugün çətinliklərlə üzləşirik... Orta məktəblərə müəllimlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada işə qəbulu, onların diaqnostik qiymətləndirilmədən keçirilməsi və yaş senzi məsələsinə toxunmağımız da bu məqamlarla bağlıdır.

Biz yuxarıda ən vacib hesab etdiyimiz məqamları vurğuladıq. Təbii ki, bu faktlar təhsil ictimaiyyətinə çox yaxşı məlumdur. Onların sadalanması kiməsə artıq görünsə belə, sürətlə dəyişən dünyada və bizim cəmiyyətdə yeniləşən və modernləşən təhsilimizin təəssübkeşi və iştirakçısı olan hər kəsin təhsil islahatlarının gedişi vəziyyəti barədə öz rəyi olmalı və islahatların məntiqi axarı və nəticələri geniş ictimaiyyət tərəfindən vaxtaşırı müzakirə edilməlidir. Gəlin boynumuza alaq ki, çox vaxt biz bu müzakirələrdən qaçıraq. Bu isə təhsilin inkişafı naminə qəbul edilmiş bəzi dövlət proqramlarının yarımçıq icrasına və ya həyata keçirilməsinə səbəb olan amillərin gündəmə gəlməsinə yol açmır. Bu məsələlərdən biri üzərində xüsusi dayanmaq istərdik. Əslində məqalənin yazılmasına əsas səbəb də, bu məsələ ətrafında düşüncələrimiz oldu. “Azərbaycan müəllimi” qəzetinin 22 fevral 2019-cu il tarixli sayında “Rusiyada yeni məktəblər yaradılır” sərlövhəli yazı və “Dərsləri alimlər keçəcək” yarımbaşlığı köhnə dərdimizi təzələdi. Burada ən yaxşı ümumtəhsil müəssisələrinin bazasında yaradılacaq məktəblərin elmi institutların himayəsinə verilməsindən, seçiləcək 700 məktəbin bu layihəyə cəlbi üçün təşkilati, təbəçilik və maliyyə təminatı məsələlərinin həlli, hüquqi-normativ aktların yaradılması istiqamətində Maarif Nazirliyinin, Elmlər Akademiyasının və bələdiyyələrin birgə fəaliyyətindən bəhs edilir. İstər-istəməz Azərbaycanda bu sahədə görülən işlərə nəzər saldıq: 1996-cı ildə 4 ali təhsil müəssisəsinin nəzdində yeni tipli orta təhsil müəssisəsi adı altında yaradılan məktəblər; istedadlı və qabiliyyətli uşaqlarla işin səmərəli təşkili məqsədilə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2006-cı ildə qəbul edilmiş Dövlət proqramı və bu proqrama uyğun müvafiq elmi-pedaqoji potensiala və maddi-texniki bazaya malik olan universitetlərin nəzdində liseylərin yaradılması; 2013-cü ildə baş tutmuş Azərbaycan müəllimlərinin XIV qurultayının qəbul etdiyi qərarla növbəti dövrlər üçün AMEA və Təhsil Nazirliyinin birgə fəaliyyətinin vurğulanması; “Azərbaycanda Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na pedaqoji internaturaların yaradılması

məsələsinin daxil edilməsi və s. Biz burada təmsil etdiyimiz Bakı Slavyan Universiteti tərəfindən Bakı şəhərinin 190 saylı tam orta məktəbində (hazırkı 189-190 saylı tam orta məktəb) yaradılmış və olduqca səmərəli fəaliyyəti ilə pedaqoji ictimaiyyətin diqqət mərkəzinə düşmüş Ali və orta təhsilin koordinasiyası kafedrasını da qeyd etməyi özümüzə borc hesab edirik. Elə bu günlərdə Bakı şəhər 6 saylı orta məktəb-liseydə “Ümumi təhsil: mövcud vəziyyət və hədəflər mövzusunda” keçirilən müşavirədə Təhsil naziri Ceyhun Bayramov tərəfindən təhsili idarəetmə orqanları ilə pedaqoji profilli universitetlərin əməkdaşlığının vacib olduğunu vurğulanması yaxın zamanlarda bu planda ciddi layihələrin icrasını vəd edir.

Son prezident sərəncamları AMEA strukturlarının, eləcə də Təhsil Nazirliyi sisteminə daxil olan elmi, elmi-metodiki institut və mərkəzlərin fəaliyyətinin optimallaşdırılması, onların bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və ən müasir dünya elminin çağırışlarına uyğun təşkili, elmdə innovativ yanaşmaların və illərlə toplanmış nəzəri bilik və bacarıqların praktikada tətbiqinin vacibliyinin dərk olunması üçün önəmli addımdır. Bu islahatlara təhsil islahatları ilə paralel şəkildə başlanılması, təbii ki, daha böyük fayda verərdi. Amma nə etməli, gec olsun, güc olsun, – deyib atalar məsəli, ziyanın yarısından qayıtmaq da faydalı olar. Biz burada yeni çağırışlar qarşısında elmin digər praktik sahələrə verə biləcəyi faydaya toxunmaq istəmirik. Təhsil işçisi kimi bizim üçün, ilk növbədə, təhsilə qatıla biləcək güc və veriləcək dəstək maraqlıdır. Hər bir sahənin öz mütəxəssisi var və hərə öz sahəsində hansı dəyişikliklərin aparıla biləcəyini yaxşı anlayır. İstənilən halda bu dəyişikliklərin ictimai, sosial, psixoloji, insan resursları amilləri ustalıqla nəzərə alınmalıdır...

Elmi potensialı təhsilə yönəltmək üçün: 1) “Strategiya”ya uyğun olaraq, pedaqoji ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı aparan universitetlər müvafiq fakültə və kafedraların potensialı hesabına orta məktəblərdə pedaqoji internatura (və ya metodika və pedaqo-

gika kafedralarının filiallarını), digər ixtisaslar üzrə buraxılış kurs tələbələrini istehsalat təcrübəsinə göndərən ali məktəblər isə profilinə uyğun gələn sənaye, istehsalat, kənd təsərrüfatı və s. müəssisələrdə, texnoparklarda öz tədris-təcrübə strukturlarının formalaşdırılması barədə təkliflərlə hökumət qarşısında məsələ qaldırmalıdırlar.

Tələbə bakalavriatın tam bir semestrini istehsalatda keçirir, buna görə 21 kredit toplayır və əmək bazarına daxil olmaq şansı qazanırsa, hər bir ali məktəb üçün bu işin təşkili olduqca vacibdir; 2) Prezidentin 2006-cı il sərəncamına uyğun olaraq, elmi-pedaqoji və maddi-texniki potensiala, müasir universitet modeli konsepsiyasına, fasiləsiz təhsil proqramlarının icrası niyyətinə malik universitetlərin nəzdində onların təmayülünə uyğun orta ümumtəhsil müəssisələrinin yaradılması və ya mövcud məktəblərin baza müəssisəsi statusunda universitetlərə inteqrasiya olunmasının zamanı yetişib. Bakı, Sumqayıt, Gəncə və sair mərkəzi şəhərlərimizdəki məktəblərdə şagird sıxlığını, buradakı universitetlərin potensialını, eyni zamanda, Milli Məclisdə ikinci oxunuşdan keçmiş “Ümumi təhsil haqqında qanun”un məktəblərə peşə hazırlığı istiqamətində açdığı yeni imkanları nəzərə alsaq, bu, müsbət nəticələr verə biləcək layihədir; 3) AMEA institutlarının elmi potensialına və apardıqları elmi tədqiqatların istiqamətinə uyğun olaraq, onların Təhsil Nazirliyi nəzdindəki müvafiq lisey və gimnaziyalarla, digər ümumtəhsil müəssisələri ilə müştərək fəaliyyətinə şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün məktəblilərin AMEA institutlarının bazasında fənn olimpiadalarının respublika və beynəlxalq turlarına, Təhsil Nazirliyinin “Sabahın alimləri”, “Ədəbiyyat biliciləri” və bu səpkidə digər layihələrə hazırlığının təşkili mexanizmlərinin yaradılması, maliyyə-iqtisadi şərtlərinin işlənilməsi, qanunvericilik bazasının formalaşdırılması vacibdir; 4) AMEA nəzdində ali təhsilin magistratura və doktorantura səviyyələrində tədris bu mühüm və yeniləşən strukturda elmi kadrların hazırlanması üçün olduqca əhəmiyyətli görünür, eyni zamanda, ayrı-ayrı elmi institutların hamıçılığı ilə

liseylərin yaradılması və bu məzmununda bəndin “Ümumi təhsil haqqında qanun”a daxil edilməsi məqsədəuyğundur; 5) Göstərilən qanunun məktəb iqtisadiyyatı üçün yeni şərait yaradacağını əsas götürsək, tədris planlarında maraqlı kurslarının, eləcə də əlavə təhsil xidmətlərinin təşkilinə yol açıqlır ki, bu da məktəb rəhbərlərinə məktəbin öz vəsaiti hesabına ayrı-ayrı alimlərin mühazirələrinin, kurslarının, emalatxanalarının, xüsusi siniflərinin, studiyalarının və s. yaradılmasına, onların müqavilə əsasında elmi rəhbər kimi cəlb olunmasına, Uşaq akademiyyalarının, şagird elmi cəmiyyətlərinin fəaliyyətinin səmərəli şəkildə qurulmasına imkan verəcək.

Bütün bu təklifləri əsaslandıran digər cəhətləri də nəzərdən qaçırtmıyaq: 1) son illər müəllimlərin iş qəbulu xətti ilə məktəblərə gələn gənclər burada ümumi ab-havaya müsbət təsir göstərsələr də, onların bu ab-havanı köklü şəkildə dəyişməyə gücü yetərli deyil, bunu onlardan gözləmək belə yersizdir. Halbuki məktəb mühitinin saflaşdırılmasına, ziyalılığın, intellektuallığın, yeni yanaşma və texnologiyaların bura məharətlə və tədricən gətirilməsinə daim ehtiyac duyulur; 2) müəllim peşəsi regionların əmək bazarında rəqabətədözümlülüyü ilə seçildiyi halda, xüsusilə Bakı şəhərində universitetləri bitirən gənc istedadlı və potensiallı müəllimlərə təklif olunan digər seçimlər onları pedaqoji fəaliyyətdən yayındırır. Bu isə məktəblərdəki pedaqoji heyətin təzələnməsi prosesini ləngidir. Bu boşluğun ölkənin elmi potensialının – məktəb işinə, pedaqoji-psixoloji fəaliyyətə marağı olan ziyalıların səmərəli istifadəsi yolu ilə doldurulması da zamanın tələbidir. Boy-umuza alsaq ki, uzun illər ərzində kimi gəldi məktəbə müəllim qəbul edib, xüsusilə də ibtidai təhsil pilləsində təsadüfi şəxslərə ixtisasdəyişmə yolu ilə müəllim diplomu verib, sinfə buraxmışıq və bu insanların qeyri-professionallığı və antipedaqoji təbiəti üzündən neçə-neçə nəslin təhsilə marağını öldürmüşük, onda bu tipli tədbirlərin vacibliyini də hamı anlayar, ictimaiyyət Təhsil Nazirliyinin müəllimlərin sertifikatlaşdırılması təklifinə də anlaşıqlı münasibət göstərir; 3) unutmmaq lazım deyil ki, yaradıcı fəa-

liyyə, kreativ düşüncəyə, innovativ yanaşmaya malik insanları biz, ilk növbədə, təhsilə xidmətdə, cəmiyyət arasında müəllim və tərbiyəçi qismində görməliyik. Təəssüf ki, bu cür adamları biznes strukturları, xarici şirkətlər onlara verilən əməkhaqqı səviyyəsinin azlığı üzündən asanlıqla ələ keçirirlər.

Təhsil sahəsindən “beyin axını”nın qarşısının alınmasını, istedadlı gənc mütəxəssislərin məhz təhsil xidməti sahələrinə yönəldilməsini, ölkədəki elmi potensialın artan əhalimizin tədris-təlim ehtiyaclarına istiqamətləndirilməsini milli təhlükəsizliyimizin təmin olunmasında əsas vəzifələrdən bir kimi qiymətləndiririk.

Məqaləni poetik ruhda başladığımız kimi ölməz şairimiz Məmməd Arazın “Azərbaycan – dünyam mənim” şeirinin ilk bəndi ilə də bitirmək istərdik:

*Azərbaycan – qayalarda bitən bir çiçək,
Azərbaycan – çiçəklərin işində qaya.
Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərək,
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.*

Yeni azərbaycanlılar nəslinin Azərbaycan dünyasından dünyaya baxışını təmin etmək bugünkü tərbiyəçilər və müəllimlər ordusundan böyük güc, möhkəm əqidə və iradə, pedaqoji məharət və psixoloji hazırlıq tələb edir. Bütün təbliğat və ideoloji vasitələrimizi bu relslərin üzərinə yükləmək üçün sistemli və konseptual yanaşmaya ehtiyac var.

“525-ci qəzet”, 25 mart 2019-cu il

DİSTANT TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ GENİŞ TƏTBİQİ TƏHSİLƏ YENİ YANAŞMA VƏ MÜNASİBƏT GƏTİRDİ

Koronavirus (Covid-19) infeksiyasının ölkəmizdə geniş yayılmasının qarşısının alınması ilə bağlı Azərbaycan hökumətinin təhsil müəssisələrində elan etdiyi karantin tədbirləri şəraitində Təhsil Nazirliyi orta ümumtəhsil və ali təhsil pillələrində, təhsilin digər sahələrində məsafədən təlim texnologiyalarının geniş və davamlı tətbiqini tövsiyə, təşviq etməklə yanaşı, həm də bu işə ciddi tədris-metodik, təşkilati və proqram dəstəyi verməkdədir.

Distant təhsilin universitetlərdə tətbiqi imkanlarının araşdırılması və real vəziyyətin öyrənilməsi ilə əlaqədar mart ayının əvvəlində Təhsil nazirinin müavini Firudin Qurbanovun sədrliyi ilə keçirilən müşavirədə dinlənən təkliflər respublikanın aparıcı universitetlərinin məsafədən təlim üçün müəyyən imkanlara, müvafiq təlim-trening, tədris bazasına malik olmaları barədə təsəvvür yaratdı. Məsafədən təhsilin, xüsusilə də ERASMUS+, ERASMUS PETRA, TWINNING beynəlxalq proqramları çərçivəsində universitetlərimizin Avropa təhsil məkanına sıx integrasiyası məqsədilə Avropa Şurasının dəstəklədiyi layihələrdə iştirak edən ali məktəblərdə ciddi çətinliklər olmadan reallaşdırılmasının mümkünlüyü aydınlaşdı. Təhsil Nazirliyi bu məsələdə universitetlərin müstəqil

iş aparmasının vacibliyini, onlara təhsil proqramlarını həyata keçirməkdə muxtariyyət hüququna malik olmalarını xatırlatdı.

Fikrimizcə, belə bir məcburi və gözlənilməz tədris şəraitinin ortaya çıxması 10 ildən artıq bir zaman kəsiyində kredit sistemi ilə tədrisin təşkilinə keçmiş Azərbaycan universitetlərinin hansı müsbət dəyişikliklərə, hansı innovativ yanaşmalara, elmi-metodiki yeniliklərə, tədris-təlim-məlumat resurs bazalarına, insan (kadr-mütəxəssis) resurslarına, maddi-texniki-internet imkanlarına, müəlim-tələbə mobilliyi təcrübə və düşüncəsinə, tədrisdənkənar maliyyə cəlbətmə qabiliyyətinə malik olduğunu üzə çıxartdı.

İllərdən bəri orta və ali təhsildə böyük səy və israrla beş ildən bir tətbiq etdiyimiz yeni tədris standartları, kurikulumlar, müxtəlif təhsil pillələri və səviyyələrinin məzunları üçün kompetensiyalar, valideynin tədris prosesinin üç əsas iştirakçısından biri olması, şagird və tələbənin əlinin altında olan dərsliklərin və digər tədris vəsaitlərinin, eləcə də elektron mənbələrin minimum tədris standartları tələblərinə cavab verib-vermədiyi və sair məsələlərin hansı vəziyyətdə olduğu barədə də düşünmək imkanı qazandıq...

Bakı Slavyan Universitetində (BSU) distant təlim texnologiyalarının yenicə başlanılmış tədris semestri ərzində tətbiqi ilə bağlı rektorun imzaladığı müvafiq əmrə bu müddətdə tələbələrin tədris prosesinə məsafədən könüllü şəkildə qoşulmasını motivasiyə edən tədbirlər nəzərdə tutulmuşdu. Bəzi bölgələrdə internetin zəif olması, kiminsə digər səbəblərdən internetdən yararlanma bilməməsi və digər səbəblər araşdırılaraq, fakültə, həmçinin şöbələrə gündəlik dərs cədvəlinin yerinə yetirilməsi istiqamətində tövsiyə və tapşırıqlar verildi; ilkin mərhələdə, yəni 10-28 mart tarixlərində www.bsu-uni.edu.az, Skype, Moodle, Google Meet, Zoom, Ms Teams, WhatsApp və sair platformalar üzərindən dərslərin təşkilinə imkan yaradıldı.

Bütün tədris materiallarının (elektron mühazirə mətnləri, sillabuslar, sərbəst işlərin mövzuları, imtahan sualları, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə dərslik vəsaitləri və s.) tedris-uni@bsu.az platfor-

masına yüklənməsi universitetdə məsafədən təlimin təşkilinə ciddi dəstək verdi. Bunlarla yanaşı, BSU-nun xarici tərəfdaşlarla (A.S.Puşkin adına Rus Dili İnstitutu, Rusiya Xalqlar Dostluğu Universiteti, Rudomino adına Rusiya Xarici Ədəbiyyat Kitabxanası, Moskva Dövlət Linqvistik Universiteti, REA-nın Rus Ədəbiyyatı İnstitutu, Sofiya Universiteti, Veliko-Tırnovo Universiteti, Torn Universiteti və s.) bağladığı müqavilələrə uyğun olaraq, təhsilalanların və təhsilverənlərin müxtəlif tədris-məlumat bazalarına ödənişsiz qoşulması təmin edildi.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən universitetlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada lisenziyalı "Microsoft Teams" platformasına keçirilməsi təşəbbüsünə qoşulan uni-ver-sitetimiz martın sonu-aprelin əvvəlində qısa müddət ərzində müəllim və tələbələrin qeydiyyatını həyata keçirdi. «MS Teams» platformasında artıq BSU-dan 4000-dək istifadəçi (müəllim və tələbə) qeydiyyatdan keçdi. Bu platformanın üstün cəhəti onun geniş və müxtəlif funksiyalı tədris imkanlarına malik olmasıdır. Digər əsas məqam isə, təhsilalanların online tədris fəaliyyətinin mütəmadi olaraq qiymətləndirilməsi, testdən və sorğudan keçirilməsinin mümkünlüyüdür. Bizə elə gəlir ki, bu, tələbələrin cari fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və gələcəkdə aralıq qiymətləndirmədə nəzərə alınması vacib məqamdır. Biz iki aya yaxın müddətdə virtual təlimdəyiksə, bunun ali təhsil qanunvericiliyi üzrə hüquqi-normativ aktlarda təsbitinə ehtiyac var. Nəzərə alaq ki, hər bir tədris proqramının müddəti var və bu müddətin vaxtında tamamlanması, ilk növbədə, təhsilalanların və onların valideynlərinin marağında olmalıdır.

Universitetin Elektron informasiya texnologiyaları (EIT) şöbəsi tərəfindən hər bir parametr və mövzu üzrə müəllimlər üçün yazılı və videotəlimatlar hazırlanıb. Bundan əlavə, «AnyDesk» proqramı vasitəsilə hər bir müəllimə dərs cədvəllərinin qurulmasında texniki dəstək göstərilib. Platformaya əvvəlcə müəllimlər daxil olur, tədris materialları «OneDrive» vasitəsilə sistemə yüklənir. Daha sonra elektron dərs cədvəlləri tərtib edilir, əsas qrup-

lardan fənnin xüsusiyyətinə uyğun yarımqruplar və qrup birləşmələri yaradılır.

Növbəti mərhələdə isə tələbələrə «MS Teams» platformasında daxil olmaları üçün login və parollar təqdim olundu, onlar həmçinin yazılı və video formatda təlimatlandırıldı. Artıq tələbələr «MS Teams» vasitəsilə ilk dərslərdə iştirak edib, əksər müəllimlər apardıqları audio və videodərslərin təkrarını tələbələrin yenidən dinləməsi üçün yaddaşa yazıb.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 18 aprel 2020-ci il

BAKİ SLAVYAN UNIVERSİTETİ TARİXİ YUBİLEYLƏR ƏRƏFƏSİNDƏ

Azərbaycançılıq ideyalarının və multikultural dəyərlərin yayılması hədəf seçilib. 2018-ci il xalqımız üçün olduqca əlamətdar yubileylər ilidir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin sərəncamı ilə bu il Şərqdə ilk parlamentli respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 və ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illik yubileyləri qeyd olunur. Bu əlamətdar tarixi hadisələr ölkəmizdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkiləri ilə bir araya təsadüf edir. Ölkənin ictimai-siyasi və mədəni həyatında önəmli olan bu tədbirlər universitetlərimizin tədris, təlim-tərbiyə, elmi-tədqiqat və beynəlxalq əlaqələri istiqamətində fəaliyyətində ciddi canlanmaya səbəb olmaqla, professor-müəllim və tələbə heyətinin konkret layihələrə cəlb edilməsi üçün geniş perspektivlər açıb. Göstərilən əlamətdar hadisələrin hər biri ilə bağlı Bakı Slavyan Universitetində konkret tədbirlər planları hazırlanmış, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin müvafiq tövsiyələri də nəzərə alınmaqla onlar Elmi Şurada müzakirə və təsdiq olunmuş, universitetin müvafiq strukturlarında, fakültə və şöbələrdə hazırlıq işlərinə start verilmişdir. Bu məzmununda tədbirlərin xüsusilə slavyan və digər ölkələrin BSU nəzdində fəaliyyət göstərən tədris-mədəniyyət mərkəzlərində, universitetin xaricdəki Azərbaycanşünaslıq, Azərbaycan

dili və mədəniyyəti mərkəzlərində təşkili və keçirilməsinə böyük önəm verilir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 və ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illik yubileyləri münasibətilə universitetdə fəaliyyət göstərən bütün tədris-mədəniyyət mərkəzlərinin illik iş planlarına əlavələr edilmiş, BSU-nun xarici universitetlərdə təşkil olunmuş 7 Azərbaycanşünaslıq, Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri üçün konkret fəaliyyət planı hazırlanmışdır. Fəaliyyət planında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixini, azərbaycançılıq ideyalarını və xalqımızın dövlətçilik ənənələrini, müstəqillik ideallarını, milli-mədəni dəyərlərimizi, ulu öndərin Azərbaycançılıq məfkurəsini xarici auditoriyalarda tanıdan və təbliğ edən tədbirlərə, telekörpülərə, “dəyirmi masa”lara, intellektual yarışlara və mühazirələrə yer verilir. BSU-nun bütün tədris-mədəniyyət mərkəzlərində müvafiq ölkələrin səfirlikləri ilə müştərək tədbirlər, ədəbi-bədii kompozisiyalar, təqdimatlar, rəsm və foto-sərgilərin təşkili planlaşdırılıb.

2016-cı ildə özünün 70 illik yubileyini təntənə ilə qeyd edən Bakı Slavyan Universiteti ötən təqvim ilində həmtəsisçisi və nəşiri olduğu “Azərbaycanda rus dili və ədəbiyyatı” jurnalının da 70 illiyini bayram etdi. Yubiley tədbirlərində ölkəmizin təhsil və elmi ictimaiyyətinin, mətbuatın nümayəndələri ilə yanaşı, universitetin əməkdaşlıq etdiyi xarici universitetlərin təmsilçiləri, o cümlədən, Bolqarıstan Respublikasının vitse-prezidenti xanım Marqarita Popova iştirak etdi. Universitetin 70 illik yubileyi ərəfəsində birinci tədris korpusunun əsaslı şəkildə təmiri və yenidən qurulması, ən yeni tədris avadanlıqları və texnologiyaları ilə təchiz edilməsi, 50 nəfərədək universitet əməkdaşının müxtəlif dövlət təltiflərinə – “Əməkdar elm xadimi”, “Əməkdar müəllim”, “Əməkdar jurnalist” fəxri adlarına, “Tərəqqi” medalına, “Qabaqcıl təhsil işçisi” döş nişanına, “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Fəxri Fərmanı”na layiq görülməsi, son iki il ərzində tələbə qəbulu planının yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi və buna uyğun olaraq profes-

sor-müəllim heyətinin əməkhaqlarının artırılması və s. tədbirlər universitet həyatında ciddi canlanma yaratdı.

Ötən təqvim və tədris ili BSU-nun tədris, elmi-tədqiqat və beynəlxalq əlaqələrində daha yaddaqalan oldu. Azərbaycanın müxtəlif ölkələrlə, eləcə də slavyan ölkələri ilə diplomatik əlaqələrinin yaranmasının 25 illiyi kimi mühüm beynəlxalq tədbirlər məhz BSU-da qeyd edildi. Ukrayna Respublikasının və Bolqarıstan Respublikasının Azərbaycandakı səfirliklərinin təşəbbüsü ilə universitetimizdə təşkil olunan və həmin ölkələrə aid BSU tədris-mədəniyyət mərkəzlərinin yaxından iştirakı ilə keçirilən tədbirlərində slavyan ölkələrini təmsil edən səfirlərlə yanaşı, 30-dan artıq digər ölkənin səfirlərinin, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı regionun ən böyük və nüfuzlu rusistika və slavistika mərkəzi kimi tanınan ali təhsil ocağına marağın göstəricisidir. Təsədüfi deyil ki, BSU nümayəndələri ötən il ölkəmizdə keçirilən Beynəlxalq humanitar forumlarda fəal təmsil olunmuş, yüksək səviyyəli qonaqları qəbul etmiş, tələbələrə Bolqarıstan Respublikasının vitse-prezidenti İliyana Yotovanın, rusiyalı siyasətçilər Aleksandr Duqin və Gennadi Burbulisin, amerikalı jurnalist Peter Tasenin və başqalarının mühazirə və ustad dərslərini dinləmək imkanı yaradılmışdır. ADA Universitetinin xətti ilə xaricdən dəvət olunmuş beynəlxalq əlaqələr üzrə tanınmış mütəxəssislərin BSU tələbələri üçün mühazirələri artıq ənənə şəklini almışdır. Bu günlərdə milli bayramımız Novruz ərəfəsində Bolqarıstan Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə bu ölkənin Avropa Birliyinə sədrliyi ilə bağlı təqdimatın BSU-da keçirilməsinin planlaşdırılması da universitetimizin slavyan ölkələrinin, onların dil və mədəniyyətlərinin öyrənilməsi və təbliği işində davamlı fəaliyyətinin təzahürüdür.

Ötən tədris ilində BSU qrant layihələri əsasında iki Beynəlxalq elmi konfransa ev sahibliyi etmiş, ulu öndərin anadan olmasının 94-cü ildönümü münasibətilə keçirilən ənənəvi "Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri" adlı IX Beynəlxalq elmi konfransı

xarici universitetlərdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərinin nümayəndələri də qatılmaqla yüksək səviyyədə təşkil etmişdir. Beynəlxalq Rus Dili və Ədəbiyyatı Müəllimləri Assosiasiyası (MAPRYAL) ilə birgə keçirilən və Azərbaycanda rus dili və ədəbiyyatının tədrisi problemlərinə həsr olunan beynəlxalq elmi konfransda MAPRYALın və Rusiya Təhsil Akademiyasının prezidenti, akademik Lyudmila Verbitski, Rusiya Xalqlar Dostluğu Universiteti, Puskin adına Dövlət Rus Dili İnstitutu, Ukrayna, Belarus, Gürcüstan və Qazaxıstan universitetlərini təmsil edən 40-dan artıq metodist-alim, ali və orta məktəb müəllimi iştirak etmiş, qrant layihəsi çərçivəsində BSU rusistləri və metodistlərinin müəllifliyi ilə yazılmış ali və orta məktəblər üçün "Rus dili" və "Literatura" dərslik komplekslərinin təqdimatı olmuşdur. "Milli kimlik" mövzusunda (layihə rəhbəri: prof.R.Qeybullayeva) BSU-nun Kembric Universiteti ilə birgə keçirdiyi konfrans professor-müəllim heyəti, doktorant və magistrantların iştirakı ilə elmi müzakirələrə imkan vermişdir. Bu beynəlxalq konfransda yerli mütəxəssislərlə yanaşı, Böyük Britaniyanın Oksford və Kembric, Türkiyənin Qazi və Mərmərə universitetlərinin professorlarının iştirakı problemlə bağlı maraqlı müzakirələrə səbəb olub.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 və ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illik yubileylərinə hazırlıq tədbirləri çərçivəsində universitet hazırda 7 xarici universitetdə fəaliyyət göstərən Azərbaycanşünaslıq, Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri, bu universitetlərin özləri ilə əlaqələrə xüsusi önəm verir. Universitet rəhbərliyi BSU-da və onun xaricdə təşkil etdiyi mərkəzlərdə (Moskva Dövlət Linqvistik Universiteti, Müqəddəs Oxridski adına Sofiya Universiteti, Kiyev Linqvistik Universiteti, Poltava Ticarət-Sənaye Akademiyası, Çerniqov Dövlət Universiteti, M.Tank adına Belarus Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ural Dövlət Universiteti) azərbaycanşünaslığın inkişafı ilə bağlı Prezident İlham Əliyevin 2008-ci il tarixli sərəncamına müvafiq olaraq, hər il konkret tədbirlər planı həyata keçirir. Son

bir il ərzində BSU-nun nümayəndə heyəti Bolqarıstanda olmuş, Sofiya Universitetindəki mərkəzin əməkdaşları ilə görüşmüş, Novruz bayramına təsadüf edən bu səfər zamanı milli dəyərlərimizin geniş təqdimatı keçirilmişdir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə bərpa edilmiş “Trapezitsa” Memarlıq Muzey-Qoruğu ziyarət edilmiş, Sofiya universitetlərində mühazirələr təşkil olunmuşdur.

Kiyev Linqvistik Universiteti və M.Tank adına Belarus Dövlət Pedaqoji Universiteti ilə müştərək elmi əsərlər çap olunmuş, Çerniqov Dövlət Texnologiya Universitetində Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzi, Azərbaycan dili Bazar günü məktəbi fəaliyyətə başlamışdır. BSU-nun rektoru, professor N.M.Əliyeva və elmi işlər üzrə prorektor R.M.Novruzov göstərilən universitetin Fəxri professoru adına layiq görülmüşlər.

Nəzdində Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri fəaliyyət göstərən slavyan universitetlərinin tələbələri üçün Azərbaycan dili üzrə Yay və Qış məktəbləri zəngin və maraqlı proqramları ilə əcnəbi tələbələrdə böyük maraq doğurur. Keçən ilin yayında Müqəddəs Oxridski adına Sofiya Universitetinin, bu qış tətili zamanı isə Moskva Dövlət Linqvistik Universitetinin “Azərbaycan dili” ixtisası üzrə təhsil alan tələbələri üçün BSU-da xüsusi proqram üzrə dil hazırlığı kursları təşkil olunmuş, tələbələr paytaxtımız və bölgələrimizlə tanış edilmişlər.

BSU-nun “Azərbaycanşünaslıq” Tədris-mədəniyyət mərkəzi sadalanan bütün xarici mərkəzlər üçün tarixi hadisələrlə bağlı tədbirlər planı tərtib etmiş, qarşılıqlı mütəmadi məlumat mübadiləsi təmin olunmuşdur. Ulu öndərin 95 illiyinə həsr olunan və universitetin təşkilatçılığı ilə keçirilən beynəlxalq elmi konfransa BSU-nun xaricdəki Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərindən elmi məruzələrin tezisləri qəbul edilməkdədir.

BSU-nun Polşanın Torun Universiteti, “Adam Marşalek” Holdingi ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri ənənəvi olaraq bu ölkədə keçirilən Asiya Konqresində universitetimizin alimlərinin iştirakına

şərait yaradıb. BSU nümayəndə heyəti keçən il 14-15 may tarixlərinə təsadüf edən konqresdə iştirak etmiş, növbəti – V Beynəlxalq Asiya Konqresinin (9-11 may, 2018-ci il) Polşa və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 100 illik yubileyinə həsr olunması barədə razılıq əldə edilmişdir. Göstərilən konqresin təşkilat komitəsinə BSU alimlərinin məruzələri təqdim olunmuşdur. Torun Universitetində keçiriləcək növbəti Asiya Konqresində universitetimizin nümayəndə heyətinin iştirakı maraqla gözlənilir.

BSU-nun beş nəfər tələbəsi M.Tank adına Minsk Pedaqoji Universitetində keçirilən “MDB ulduzları” festivalında Azərbaycanı təmsil etmiş, bir qrup rusiyaşünas tələbəmiz isə Soçidə keçirilən intellektual yarışlarda fərqlənmişlər. Yaxın günlərdə M.Tank adına Minsk Pedaqoji Universiteti rektorunun Azərbaycana, BSU rektorunun Belarusa səfərləri, eləcə də Moskva Dövlət Linqvistik Universiteti rektorunun Bakıya gəlişi, BSU nümayəndə heyətinin isə Minskə keçiriləcək konfransda iştirakı planlaşdırılıb.

BSU nəzdində tədris-mədəniyyət mərkəzlərinin fəaliyyətini gücləndirmək, universitetdə tədris olunan əcnəbi dillər üzrə tələbələrin dil-danışıq vərdişlərini inkişaf etdirmək, onların tələbə və müəllim mübadiləsi proqramlarında iştirak imkanlarını genişləndirmək məqsədilə xarici mütəxəssislərin ilboyu və ya müəyyən müddətə tədris prosesinə cəlbinə diqqət artırılıb. Polşa, Almaniya və Çexiyadan dəvət olunmuş əcnəbi müəllimlər tədrislə yanaşı, nəşr və tərcümə layihələrinə də qoşulublar.

Müxtəlif slavyan dilləri (“Tərcümə” ixtisası) və ölkələri (“Regionşünaslıq”) üzrə bakalavriat səviyyəsini bitirən tələbələrin BSU ilə əməkdaşlıq edən Rusiya, Polşa, Çexiya, Belarus, Ukrayna universitetlərində magistratura təhsilini davam etdirmələri, “Erasmus+”, “Mövlana” Beynəlxalq proqramları üzrə tələbə mübadiləsində daha çox tələbənin iştirakı üçün universitetin Beynəlxalq şöbəsi müvafiq təqdimatlar edir. Azərbaycanın bir sıra universitetlərinin, o cümlədən, BSU-nun iştirak etdiyi yeni “Erasmus+” Beynəlxalq mübadilə proqramı (PETRA) ali təhsil ocaqlarımızda təd-

ris və təlimə, elmi innovasiyaların tətbiqinə və “Elektron universitet” layihəsinin icrasına dəstək olacağına, həm də ölkənin paytaxtda və regionda yerləşən universitetləri arasında əlaqələrin yaranmasına və möhkəmlənməsinə xidmət edəcək.

BSU-da əcnəbi vətəndaşların, o cümlədən, MDB məkanında yaşayan soydaşlarımızın bakalavriat, magistratura və doktorantura səviyyələrində təhsil almalarına lazımi şərait yaradılıb. Son iki ildə dövlətlərarası müqavilələr əsasında Çin, Vyetnam, Türkiyə vətəndaşlarının magistratura şöbəsində “Rus dili” ixtisası üzrə təhsil almaq üçün müraciətlərinin sayı artıb. Tələbə qəbulu kampaniyasının təşkili məqsədilə Əcnəbi tələbələrle iş üzrə dekanlığın, Beynəlxalq şöbənin, Türk araşdırmaları mərkəzinin əməkdaşları Türkiyə, Rusiya və Misirə ezam olunublar.

Hazırda universitetdə ulu öndərin 95 illiyinə, onun çoxşaxəli fəaliyyətinə, dil-ədəbiyyat, mədəniyyət və azərbaycanşünaslıq məsələlərinə münasibətinə həsr olunmuş elmi məcmuə hazırlanır. Azərbaycan, rus və ingilis dillərində tərtib olunan bu məcmuə ümummilli liderin təşəbbüsü ilə yaradılmış BSU-nun inkişafında onun rolunu vurğulamaq, universitetin qazandığı müvəffəqiyyətləri, xarici universitetlərdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərində və bu tədris ocağının özündə təşkil olunmuş tədris-mədəniyyət mərkəzlərində görülən işləri işıqlandırmaq məqsədi güdür.

Universitetin nəzdində fəaliyyət göstərən Rusiya tədris-mədəniyyət mərkəzləri (Moskva və Sankt-Peterburq auditoriyaları) Rusiya İnformasiya-Mədəniyyət Mərkəzi ilə müştərək yubiley tədbirləri, yaradıcılıq gecələri, yeni dərslərlərin və kitabların təqdimatlarını keçirib. Puşkin, Lermontov, Yesenin, Axmatova yaradıcılığına həsr olunmuş ədəbi-bədii gecələrə tələbələrle yanaşı, orta məktəb şagirdləri və müəllimləri dəvət olunub. Artıq neçə illərdir ki, BSU Rusiya İnformasiya-Mədəniyyət Mərkəzinin təşkilatçılığı və Təhsil Nazirliyinin dəstəyi ilə keçirilən Rus dili üzrə Respublika

olimpiadasının və Puşkiniana müsabiqəsinin yekun mərhələsinə ev sahibliyi edir.

MDU-nin Bakı Filialı və Rusiya İnformasiya-Mədəniyyət Mərkəzində rus dilində təşkil olunan, Rusiyanın etnoqrafiyasına, coğrafiya və tarixinə həsr edilən imla müsabiqələrində, rusca kütləvi imla yazısında BSU-nun rus bölmələrinin tələbələri ilə yanaşı, Azərbaycan bölmələrinin də tələbələrinin fəal iştirakına şərait yaradılıb.

BSU Rusiya Xalqlar Dostluğu Universiteti tərəfindən icra olunan “Şəbəkə universiteti” layihəsində iştirakını davam etdirir və “Filologiya (rus dili və ədəbiyyatı)” ixtisası üzrə magistratura səviyyəsində ikili diplom verir.

Universitet Azərbaycan və rus dillərində təlimlə yanaşı, bir sıra ixtisaslar üzrə ingilis dilində tədris prosesinin təşkilini planlaşdırır. Bu aylarda Monteneqro və Rumıniyada Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzlərinin açılması barədə razılıq əldə olunub, əməkdaşlıq müqavilələri imzalanıb.

BSU Qafqazda və Zaqafqaziyada rusistikanın mərkəzi kimi ali və orta təhsil pilləsində pedaqoji və elmi-pedaqoji kadrların ixtisasartırma, ixtisasdəyişmə və stajkeçmə tədbirlərinə xüsusi önəm verir. Son iki ildə bu məqsədlə Rusiyanın bir sıra aparıcı universitetləri ilə (Rusiya Xalqlar Dostluğu Universiteti, Moskva Dövlət Pedaqoji Universiteti, Puşkin adına Dövlət Rus Dili İnstitutu) müştərək proqramların icrası davam etdirilib.

Ulu öndərin 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanı ilə keçmiş M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin bazasında yaradılmış Bakı Slavyan Universitetinin slavyan ölkələrində fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri bu gün azərbaycanşünaslığın və xalqımıza xas olan multikultural dəyərlərin MDB və Avropa məkanında yayılmasına xidmət edir, yunan-slavyan və roman-german mədəniyyəti nümunələrinin Azərbaycanda tanıtılmasına və gənc nəslin bu mədəni irsə dərinlən yiyələnməsinə səy göstərir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, Avrasiya məkanında və bütün

dünyada gedən integrasiya və əməkdaşlıq tendensiyalarının gözəl bilicisi Heydər Əliyevin ideyası əsasında yaradılmış bu ali məktəbdə təkcə slavyan və türk xalqlarının tarixi və ədəbi-mədəni əlaqələrinin deyil, həm də Avrasiya arealını Qərblə birləşdirən tarixi, mədəni, ədəbi, dil və dini münasibətlərin öyrədilməsinə və gündəmdə saxlanılmasına ciddi əhəmiyyət verilir.

«Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 23 fevral 2018-ci il

**AZƏRBAYCANDA BİLİNQVAL
(POLİLİNQVAL) TƏLİM MODELİNİN
TƏTBİQİ BARƏDƏ**

AZƏRBAYCANDA BİLİNQVAL (POLİLİNQVAL) TƏLİM MODELİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ TƏDRİS PROQRAMLARININ DİL PROBLEMİ

*(Paytaxtdakı təhsil situasiyasını nizamlaya biləcək
müasir təhsil modeli – bilinqval təlim)*

Həyata keçirilən tədbirlərə və ictimaiyyət nümayəndələrinin çıxışlarına rəğmən vəziyyət dəyişmir. Hazırkı siniflərinə və uşaq bağçalarına builki qəbul da göstərir ki, növbəti illərdə də paytaxt məktəblərində rus bölməsinə qəbul azalmayacaq. Bu isə, mənəvi tərəfi bir yana, həm də tədris Azərbaycan dilində aparılan məktəblərin nüfuzuna və siniflərdə dərs yükünə mənfi təsir edə bilər. Mediada və sosial şəbəkələrdə bu barədə müzakirələr səngimək bilmir. Kadr məsələsinə gəlincə, bu gün təlim rus dilində aparılan ibtidai siniflərdə müəllim çatışmazlığı nəzərəcarpacaq dərəcədə hiss olunursa, 2-3 ildən sonra bu, orta və yuxarı siniflərdə fənn müəllimlərinin çatışmazlığında özünü göstərəcək. Rus bölməsində işləyən fənn müəllimləri hazırda normadan artıq yüklənilər. Rəsmi statistikaya görə, respublikamızda Azərbaycan və rus dilində təlim aparılan məktəblərin sayı 342, təlimi yalnız rus dilində həyata keçirən orta təhsil müəssisələrinin sayı isə 16-dır. Göstərilən tendensiya, respublika məktəblərinin rus bölmə-

lərində tədrisin keyfiyyətinin və rus dilində təlimin nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb olursa, bu, məzunların müvafiq bilik, bacarıq və kompetensiyalar əldə etmələrinə, əmək bazarlarında layiqli yer tutmalarına, eyni zamanda, respublikamızda rusdilli təhsilin ənənələrinin qorunmasına imkan verəcəkmi? Digər tərəfdən, biz respublikanın gələcək müqəddəratını həll edəcək böyük bir qism övladlarımızı dövlət dilində, ana dilində savadlı danışib-yazma və ünsiyyət-qurma imkanından məhrum etmirikmi?

Vəziyyətdən çıxış kimi biz Azərbaycan məktəblərində rus bölməsi adlandırdığımız siniflərdə bilinqval təhsil modelinin tətbiqini təklif edirik. Təbii ki, bu modelin tətbiqinin uşaq bağçaları və məktəblərin hazırlıq siniflərindən başlanması məqsədəuyğundur. Bu təhsil modelinin paytaxtın məktəbəqədər və orta ümumtəhsil müəssisələrində reallaşması dövlət dilində təhsil imkanlarını genişləndirməklə yanaşı, şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnmələrinə, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına imkan verir. Bilinqval təhsil modeli ana (dövlət) dilində və xarici dildə (rus və sair) fənlərin paritet gözlənilməklə paralel tədrisini mümkün edir. Bu zaman xüsusən ibtidai sinif pilləsində rus dilində tədris üstünlük təşkil edir. Ümumi orta təhsilin müxtəlif mərhələlərində ana dili və ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, musiqi, həyati biliklər və mədəniyyət üzrə fənn və kurslar ana dilində tədris olunduqca orta siniflərdə tam bilinqval təlim mühiti təmin olunur. Şagirdlərin ingilis dili üzrə dil-danışq bacarıqları və orta təhsil müəssisəsinin kadr potensialı imkan verdikcə isə yuxarı siniflərdə üç dildə (Azərbaycan, rus, ingilis) multilingval tədris modeli tətbiq edilir. Bununla yanaşı, yuxarı siniflərdə tədrisin tam olaraq ingilis dilində aparılması üçün eksperimental məktəb və siniflərin seçilməsinə də şərait yaranır.

İstənilən cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi burada tətbiq olunan təhsil modeli və onun səviyyəsi ilə ölçülür. Qloballaşma prosesləri gücləndikcə, cəmiyyətlərdə multikultural və tolerant mühit formalaşdıqca, dünyanın sivil xalqları, qabaqcıl mədəniyyətləri yeni,

mövcud sosial-ictimai və siyasi duruma uyğun təhsil modelinin tətbiqi barədə düşünlər. Son bir neçə il ərzində Azərbaycan cəmiyyətində tolerant və multikultural mühitin mövcudluğu, bu mühitin unikalığı barədə istər ölkədə, istərsə də xaricdə müsbət rəy formalaşmış. Bu, respublikamızın ərazisində, tarixi torpaqlarımızda əsrlərin sınağından çıxmış birgəyaşayış mədəniyyətinin bu gün də mövcudluğunu sübut etməklə yanaşı, həm də yeni nəsillərin bu ruhda tərbiyə olunması, ən əsası isə bu kontekstdə milli-mənəvi dəyərlərin, ruh və mentalitetin qorunması məsələsini aktuallaşdırır. Bu mənada məktəb və universitetlərdə, xüsusən də ümumtəhsil müəssisələrində təhsilin məzmun və standartları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uzun müzakirələrdən sonra 18 iyul 2018-ci il tarixdə Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi»ndə səkkiz təhsil səviyyəsi üzrə müəyyən edilmiş konkret kompetensiyalar da buna sübutdur.

Fikrimizcə, ölkədə yaranmış təhsil situasiyasına (təlim Azərbaycan dilində aparılan məktəb və siniflərlə yanaşı, rus, ingilis və sair əcnəbi dillərdə təlimin təşkili nəzərdə tutulur) uyğun olaraq çevik şəkildə təxirə salınmadan 1) məktəbəqədər təhsilin məzmun və standartlarına yenidən baxılması, müəyyən olunmuş kurslar və maraqlar üzrə kurikulumların (tədris proqramlarının), tədris vəsaitlərinin hazırlanması; 2) orta təhsili əcnəbi dillərdən birində alması nəzərdə tutulan uşaqlara dövlət dilinin mənimsədilməsi, məhz məktəbəqədərki təhsil dövründə onlara ana dili üzrə müvafiq nitq vərdişlərinin aşılınması üçün xüsusi tədris proqramının işlənilməsi; 3) uşaqların yaş psixologiyasının xüsusiyyətlərindən, müasir linqvodidaktikanın gəldiyi nəticələrdən, ana və əcnəbi dillər üzrə dil-danışıq vərdiş və bacarıqlarının 7 yaşadək dövrdə və 8-12 yaş arasında daha intensiv mənimsənilməsinin mümkünlüyündən çıxış edərək, məktəbəqədər təlim-tərbiyənin və ibtidai təhsilin dillərin, məntiqi təfəkkürün və həyati biliklərin inkişafı yönümlü olması üçün I-IV siniflərdə tədris planlarının, təhsil standartlarının, fənn

kurikulumlarının, dərsliklərin yenidən nəzərdən keçirilməsi; 4) 5-6-cı siniflərdə texniki və təbiət fənlərinə ayrılmış saatların azaldılması hesabına xarici dillərin tədrisi üzrə saatların artırılması; 5) hazırda təlim rus dilində aparılan siniflərdə bilinqval təhsil modelinin tətbiqi və bu zaman dövlət dilində və rus dilində fənlərin yanaşı tədrisinə tədricən keçməklə 8-9-cu siniflərdə tam paritetə (rus və Azərbaycan dillərində paralel tədrisə) nail olunması və bu zaman ana (dövlət) dilində təlimin ana dili və ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası, musiqi və s. fənlərini əhatə etməsi; 6) 7-9-cu siniflərdə tədrisin təmayüllər üzrə aparılması məqsədilə dərs saatlarının maraqlar əsasında bölüşdürülməsi və göstərilən siniflərdə xarici dilin 3 saat həcmində verilməsi; 7) təmayül və profil üzrə fənlərin dərinlən mənimsədilməsi üçün 10-11-ci siniflərdə həftəlik dərs yükünün 26-28 saatadək azaldılması, yuxarı sinif şagirdlərinin sərbəst, yaradıcı və layihəyönümlü fəaliyyətinin dəstəklənməsi; 8) bəzi ölkələrin təcrübəsindən çıxış edərək, geniş eksperiment şəklində tam orta təhsil pilləsində (10-11-ci siniflərdə) tədrisin yalnız ingilis dilində təşkili və sair kimi məsələlərin həlli bu gün təhsil sistemimizin qarşısında durur. Bu isə respublikamızda təkə bilinqval yox, həm də eksperiment şəklində multilingval tədris modelinin tətbiqinin mümkünlüyünü gündəmə gətirir...

Burada bir haşiyəyə çıxmağa ehtiyac duyuruq. Qloballaşma dövründə bilinqval və multilingval təhsil modellərinin qaçılmazlığı qabaqcıl təhsil sistemlərinə malik ölkələr üçün artıq normaya çevrilməkdədir. Amerikada Kanadanın, Avropada Almaniya və Finlandiyanın, Asiyada Sinqapur və Malayziyanın, MDB-də Qazaxstanın bu sahədə təcrübəsi maraqla qarşılır...

Qabaqcıl cəmiyyətlər onilliklər və yüzilliklər boyu mədəniyyətlərarası dialoq, Şərq-Qərb əməkdaşlığı, müqayisəli dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq, fərqli və oxşar mədəniyyətlərdə tipoloji və ideya-mövzu yaxınlığı, tədrisdə etnomədəni təhsil komponenti kimi məsələləri təkə elmi müstəvidə nəzərdən keçirmir, həm də onların tətbiqinə nail olmaqla ciddi nəticələr əldə etməkdədirlər.

Ölkəmizdə də bilinqval və multilingval təlimə keçidin kifayət qədər güclü elmi-nəzəri bazası var. Birincisi, yuxarıda qeyd etdiyimiz etnik zənginlik, tolerant və multikultural mühit, ikincisi, respublikamızın malik olduğu geosiyasi mövqe, iqtisadi potensial, siyasi iradə, üçüncüsü, bu gün Avrasiya arealı və türk dünyasında gündəmə gətirilən avrasiyaçılıq görüşlərinin kökündə duran mədəni dominant ideyasına cavab verən milli-mənəvi dəyərlərimizin, ədəbi-tarixi abidələrimizin mövcudluğu, dördüncüsü, yuxarıda sadaladığımız elmi-nəzəri aspektlərin postsovet Azərbaycan elminin, filoloji, kulturoloji və fəlsəfi təfəkkürünün diqqət mərkəzində olması. Ən başlıca cəhət ondadır ki, eyni məktəblərimizdə təlimin Azərbaycan və rus dilində aparılmasının böyük təcrübəsi var. Bu təcrübəni məktəb miqyasından sinif miqyasına endirmək, yaş xüsusiyyətlərini, dilmənimsəmə standartlarının tələblərini nəzərə almaqla tədris planlarını qurmaq, müvafiq tədris resursları bazası yaratmaq lazımdır. Bu işi məhz təlim rus dilində təşkil olunan siniflərdə aparmaq olduqca asandır. Belə ki, Azərbaycan və rus dillərinin, ədəbiyyatlarının, xalqlarımızın tarix, mədəniyyət, iqtisadiyyatının, fəlsəfi fikir tarixinin və s. müqayisəli təhlili və bir-birinə təsiri uzun onilliklərdir ki, həyata keçirilir. Türk-slavyan birgəyaşayışının, Azərbaycan-rus əlaqələrinin dərin kökləri və gözəl nümunələri var. Bütün bunları əks etdirən ədəbi-tarixi abidələri, canlı nitq və ünsiyyət nümunələrini, praktikasını məktəblərimizə gətirmək asan və vacibdir.

Bu gün K.Yaspersin, A.Toynbinin, O.Şpenqlerin, M.Buberin, M.Baxtinin, V.Biblerin, M.Dostoyevskinin, L.N.Tolstoyun, N.Danilevskinin, N.Berdyayevin, N.Rerixin, E.Meylərin, L.Qumilyovun, Y.Lotmanın və onlarla digər tanınmış zəka sahiblərinin mədəniyyətlərarası dialoqla bağlı nəzəri görüşlərini əks etdirən kitab və məqalələr Azərbaycan oxucusuna yaxşı məlumdur. Müstəqillik illərində bir sıra universitetlərimizin və AMEA institutlarının bu mövzuda təşkil etdikləri konfrans, simpozium, forumlar ənənə halını alıb, nüfuzlu elmi dərgilər və məcmuələr çap edilir, göstəri-

lən elmi-nəzəri istiqamətdə elmi-tədqiqat laboratoriyaları fəaliyyət göstərir... Məşhur filosof və filoloq Mixail Baxtinin «iki mədəniyyətin dialoqu prosesində onlar bir-birinə qovuşmur, bir-birinin içində ərimirlər, hər biri öz bütövlüyünü və aşkar tamlığını qorumaqla yanaşı, həm də qarşılıqlı surətdə zənginləşirlər» tezis, digər bir rus müəllifi L.Luzinanın «Digərinin mədəniyyətini qəbul etmək, öz yanında onun mövcudluğuna dözmək xüsusiyyəti yalnız dialoji təfəkkürə, özgəsi ilə özü ilə, öz düşüncəsi ilə ünsiyyətdə olduğu kimi ünsiyyət qurmaq qabiliyyətinə malik xalqa mənsubdur... Digər «məni» öz içində görmək. O «mənsiz», kənar mədəniyyətlə dialoq qurmadan mən öz unikalığımı duymaq iqtidarında deyiləm» fikri hazırkı şəraitdə mədəni dialoqun aktuallığını gündəmə gətirib. Mədəniyyətlərin paralel aşılınması, paralel dərki prosesi barədə Vladimir Biblerin aşağıdakı tezis problemnin təhsil müstəvisində nə qədər maraqlı və cazibədar görünməsi haqda dolğun təsəvvür formalaşdırır: «Mədəniyyətlərin dialoqu ideyası «neytral meydança» deyilən bir məkan nəzərdə tutur; bu məkanda dünya mədəniyyətlərinin səsləşməsi baş verir». Deməli, bilinqval və ya poli (multi)lingval təhsil həm də daha çox mədəniyyət və sivilizasiya ilə tanışlığa şərait yaradır. Bu mənada əksər tədqiqatçılar YUNESKO-nun mədəniyyət sahəsində siyasətini bəyan edən Mexiko deklarasiyasına da tez-tez istinad edirlər. Deklarasiyanın bəndlərindən birində deyilir: «Heç bir mədəniyyət mücərrəd şəkildə universallıq hüququ qazana bilməz, universallıq bütün dünya xalqlarının təcrübəsindən hasil olan keyfiyyətdir. Onlardan hər biri özünəməxsusluğunu təsdiq edir. Mədəniyyətin orijinallığı və mədəni müxtəliflik bir-birilə qırılmaz vəhdətdədirlər». Və ən nəhayət, biz artıq özünü təsdiq etmiş, müstəqillik dövrünə dair bütün görüşlərimizə və fəaliyyətlərimizə ciddi sirayət etmiş və hopmuş ideoloji platformaya – Azərbaycanşünaslıq ideologiyasına malikik. Avropa və dünyaya sıx integrasiya etməkdə olan, eyni zamanda, milli kimliyini və mentalitetini qorumağa, onun özünəməxsusluğunu elə həmən məkanlarda sübut etməyə çalışan ölkə-

mizdə milli-mədəni inkişaf dünya fəlsəfi təfəkkürünə, Azərbaycan və türk fəlsəfi və ədəbi düşüncə təcrübəsinə əsaslanır. Bu cəhətdən Mirzə Fətəli Axundzadə, Əhməd Bəy Ağaoğlu, Əli Bəy Hüseynzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Hüseyn Cavid, Heydər Hüseynov, Şıxəli Qurbanov, Cavad Heyət və onlarla digər fikir örnəklərimiz var. Ən müasir tariximizdə azərbaycançılıq ideyalarını, azərbaycanşünaslığı gündəmə gətirən və aktuallaşdıran ümummilli lider Heydər Əliyev irsi mövcuddur. Dünya əhəmiyyətli milli-mənəvi dəyərlərimizi YUNESKO xətti ilə tanıtmış və kifayət qədər təbliğ etmişik, yenilənmiş milli ensiklopediyamız var, türk respublikaları içərisində birinci olaraq latın qrafikasına keçməklə sovet dövründə yazılanları da saf-çürük edib bütün dünya ədəbiyyatını, milli ədəbiyyatımızı, ən vacib elmi, elmi-kütləvi mənbələri, lüğət və ensiklopediyaları dilimizə çevirmişik. Kütləvi kitabxanalarımızı, təhsil müəssisələrimizin kitabxanalarını dövlət vəsaiti hesabına latınqrafikalı nəşrlərlə təhciz etmişik. Son bir neçə il ərzində ana dilimizin Dövlət dili kimi qorunması, inkişaf etdirilməsi, işlənmə dairəsinin genişlənməsi, dilimizdə müvafiq informasiya və İnternet bazalarının formalaşdırılması, elmi, filoloji və bədii tərcümə işinin yüksək səviyyədə aparılması istiqamətində verilən Prezident sərəncamları və görülmə işlər ortadadır. Təhsil Nazirliyi, universitetlərimiz, elmi-tədqiqat və elmi-metodiki mərkəzlərimiz, dövlətin dəstəyi ilə qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən müvafiq təhsil və məlumat portalları yaradılıb və yaradılır. Bütün bunlarla yanaşı, Konstitusiyamız və «Təhsil haqqında» Qanunumuz ölkəmizdə digər dillərdə təhsil üçün münbit şərait formalaşdırıb.

Sonda daha bir fikir üzərində də dayanmağı vacib hesab edirəm. Çoxdillilik qabaqcıl mədəniyyətlərin göstəricisidir. Bir hadisə kimi onun təhsil müstəvisinə gətirilməsi istənilən xalq və ölkə üçün mütərəqqi faktdır. Rus dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti Azərbaycanda Oktyabr inqilabınaqədərki və sovet dövrü ziyalılar nəslinin yetişməsində müstəsna rol oynayıb və bu gün də öz missiyasını davam etdirməkdədir. Postsovet mərhələsində yetişən

ziyalılar və mütəxəssislər nəsli üçün digər xarici dillər də, ilk növbədə, ingilis dili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bizə maraqlı görünən fakt odur ki, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində rus-tatar məktəblərində (bu məktəblər özləri də bilinqval idi. Təhsil tariximizdə bu, olduqca uğurlu təcrübə olub), Sankt-Peterburq, Moskva, Kiyev və s. Rusiya və Avropa universitetlərində təhsil almış azərbaycanlılar dırnaqdan başadək milli ruhlu ziyalılar kimi formalaşmışdılar, kosmopolitizmdən, qərbçilikdən, slavyanofil ideyalarından və sair «izm»lərdən uzaq idilər. Məşhur «Üç mədəniyyət» kitabının müəllifi Əhməd Bəy Ağayev rus ədəbiyyatı üzrə professor elmi adını daşıyırdı... Təlim rus, ingilis, fransız, alman və ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların dilində aparılan bugünkü Azərbaycan məktəblərini bitirən gənclərin azərbaycanşünaslıq ideyaları ruhunda yetişdirilməsi təhsil sistemimizin, ideoloji iş cavabdeh qurumların, hər birimizin ən ümdə vəzifəsidir.

Azərbaycan ictimai-siyasi, etnik və təhsil reallıqları üçün açıq bilinqval (multilingval) təlim tipi xarakterikdir. Əsas məqsəd milli-mədəni özünəməxsusluğun, milli ruhda tərbiyənin aparılması şərtilə ümumavropa və dünya məkanına inteqrasiyanın və mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın təmin olunmasından, gənc nəslin multikultural ruhda tərbiyəsinə nail olmaqdan ibarətdir.

“525-ci qəzet”, 21 noyabr 2018-ci il

Yazıdakı fikir, ideya və təkliflər dəyişiklik və əlavələrlə müəllifin müxtəlif beynəlxalq konfranslardakı çıxışlarında, mətbu orqanlarındakı məqalələrində, Elm və Təhsil Nazirliyinə ünvanladığı müraciətlərdə də yer alıb.

MÜASİR CƏMIYYƏT VƏ MƏKTƏB KONSEPSİYASI

Ümumi təhsil qanunu respublikamızda bilinqval və polilingval təlimə zəmin yaradıb. Dünyada qloballaşma və integrasiya meyillərinin gücləndiyi, sosial-iqtisadi əlaqələrin və əmək bazarının genişləndiyi bir şəraitdə ikidilli və çoxdilli (bilinqval və polilingval) cəmiyyətlərdə yeni təhsil konsepsiyaları və modellərinin tətbiqi aktuallaşır. Xüsusilə də multikultural mühitə, digər mədəniyyətlərə açıq və tolerant münasibətə malik ölkələr üçün ikidillilik və çoxdillilik adi bir hala, daha doğrusu, həyat və düşüncə tərzinə çevrilməyə başlayıb.

Ana dilinin dominantlığı şəraitində ikidilliliyin və çoxdilliliyin tədrisə gətirilməsi, bunun cəmiyyətdəki real dil situasiyasına, milli maraqlara, həm də yerli və beynəlxalq əmək bazarının spesifikasiyasına uyğun həyata keçirilməsi müasir dünyada maraqla qarşılanan, digər tərəfdənsə, ehtiyatla müşahidə olunan bir prosesdir.

İkidillilik və çoxdillilik müxtəlif ölkələrdə və cəmiyyətlərdə tam fərqli cür motivasiya olunur. Deyək ki, bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələrdən on və yüz minlərlə əmək miqrantlarını qəbul edən Amerikada və Avropa ölkələrində çoxdillilik bir cür, Rusiya kimi etnik qruplar və millətlər zənginliyinə malik ölkədə başqa cür,

əhalisinin əhəmiyyətli hissəsini başqa xalqlar təmsil edən Qazaxıstanda isə tam ayrı şəraitdən irəli gəlir...

Bilingval və polilingval ünsiyyət və təhsil məkanı statusunu sosial-psixoloji və elmi-pedaqoji cəhətdən əsaslandırmaq üçün Azərbaycanın öz arqumentləri var. Bu statusun qazanılması və qorunması müasir dövrdə ölkəmiz üçün olduqca önəmli rol qazandıra bilər.

Biz özümüz də dərk etməyə macal tapmamış sosial-ictimai həyat, iqtisadi münasibətlər, internet şəbəkələri, insan resurslarının yerdəyişməsi və sair təsirlər bizi ikidilli və çoxdilli auditoriyalara cəlb edib. İşdə, məktəbdə, universitetdə, elektron resurslar məkanında biz bir neçə dilin istifadəçisinə çevrilmişik. Tədris standartlarına və planlarına uyğun olaraq məktəb və universitetlərimizdə, eyni zamanda ən azı iki xarici dil öyrənirik və istifadə edirik. Bəzi məktəblərimizdə Azərbaycan və rus bölmələri ilə yanaşı, ingilisdilli beynəlxalq tədris proqramları da fəaliyyətə başlayıb. Bir sıra universitetlərimizdə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mütəxəssis hazırlığı həyata keçirilir.

Biz bu gün nəzəriyyə əsrində deyil, təcrübə, eksperiment, real və həyatı layihələrin icrası əsrində yaşayırıq. Həllini gözləyən problemlər sırasına bilingval və polilingval təhsil problemi də gəlməkdədir. Bu arada gündəmə gələn olduqca həyatı bir qanun – “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu göstərdiyimiz təhsil modellərinin ölkəmizin təhsil məkanında tanınmasını labüd edir.

Bildiyimiz kimi, bu gün respublikamızda təlim rus dilində aparılan məktəblərin sayı 350-yə yaxındır. Bu məktəblər əsasən Bakıda yerləşir. Elə təlimi ingiliscə aparan və beynəlxalq səviyyədə akkreditasiya olunan təhsil proqramları əsasında digər əcnəbi dillərdə təhsil verən məktəblər də paytaxtın payına düşür. Prezident İlham Əliyevin 29 may 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Ümumi təhsil haqqında” Qanun (6.4.Tədris digər

dillərdə aparılan ümumi təhsil müəssisələrində Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyası tədris olunmalıdır.”) ümumi təhsilin pillələrindən biri sayılan məktəbəhazırlıq mərhələsindən başlamış bütün digər orta təhsil pillələrində azərbaycanşünaslıq tədris materiallarının təmsil olunmasına və bu materialların dövlət dilində tədrisinə şərait yaradır.

Bu gün müasir sivil cəmiyyətlərə xas olan dil müxtəlifliyi şəraitində böyük məna və əhəmiyyət kəsb edən bilinqval təlimin problemləri müxtəlif elmi konfransların ciddi mövzularındandır. 29 aprel – 3 may 2019-cu il tarixlərində Qazaxıstanın paytaxtı Nur-Sultan şəhərində baş tutmuş və dünyanın 49 ölkəsindən 500 nəfərədək tanınmış filoloq, pedaqoq, metodist alimin qatıldığı MAPRYALın “Çoxdilli dünyada rus sözü” adlı XIV Konqresində, eləcə də 19-22 may 2019-cu il tarixlərində Almaniyanın Berlin şəhərində keçirilən “Rusca. Çoxdillilik kontekstində” mövzusunda II Beynəlxalq konqresdə bilinqval təlimin problemləri geniş müzakirə obyektinə çevrildi. Dəvət aldığımız bu konqreslərdə müxtəlif ölkələrdə rusdilli təhsilin yerli təhsil məkanına inteqrasiyası, dillərin və mədəniyyətlərin ünsiyyəti, əməkdaşlığı şəraitində təşkili müzakirə olunub. ABŞ, Almaniya və Qazaxıstanda mövcud olan ikidilli məktəbəqədər və orta təhsil müəssisələrinin özünəməxsusluğu, tədris prosesinin unikallığı, üstünlük və çatışmazlıqları müzakirə edilib, tanınmış metodist-alim rusiyalı Yelizaveta Aleksandrovna Xamrayevanın Rusiya Dövlət Pedaqoji Universitetində (Sankt-Peterburq) rəhbərlik etdiyi İkidilli və çoxmədəniyyətli təhsil mərkəzinin fəaliyyəti və tədqiqat istiqamətləri, ABŞ-da bilinqval təlim təcrübəsi barədə professor Den Devinsonun, Almaniyaadakı bilinqval uşaq bağçaları və məktəblərdə təlimin xüsusiyyətləri haqqında Marina Burdun məlumatları maraqla qarşılanıb. Rusdilli təhsilin Azərbaycan təcrübəsi və mövcud problemlər isə tərəfimizdən təqdim olunub.

Bilingval təlimin problemlərinin müzakirə olunduğu bir zamanda ölkəmizdə qəbul olunan “Ümumi təhsil haqqında” Qanun-

da tədris dili məsələsinin xüsusi qabardılması (6.1.Ümumi təhsil müəssisələrində tədris dili dövlət dili – Azərbaycan dilidir) və əcnəbi dillərdə təlim aparan məktəblərdə dövlət standartlarının gözlənilməsi və azərbaycanşünaslıq materiallarının tədrisinin məcburiliyi çoxdan gözlədiyimiz yeni tədris situasiyasının formalaşması üçün şərait yaradır.

Digər dillərdə təlimin mövcud olduğu bir ölkədə (söhbət əsasən Bakı məktəblərindən gedir) ana dilində tədrisə və ölkəşünaslıq materiallarına yer verilməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarının qəbul olunması və bunun hətta qanun səviyyəsində təsbiti, təbii ki, alqışlanır. Təhsilini rus dilində almaq istəyən uşaqların bu xarici dil üzrə müsahibədən keçirilməsinə başlanılması da başadüşüləndir. Çünki istənilən halda şagird ilk informasiyanı onun daha asan qavraya bildiyi dildə almalıdır.

Tədris digər dillərdə aparılan ümumi təhsil müəssisələrində Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyasının tədrisi əvvəllər də tələb olunurdu. Hazırda bu fənlər əsasən təlim dilində tədris edilir. “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müəyyən edəcəyi yeni tədris şəraitində artıq bu fənlər qarşısında yeni tələblər qoyulmalıdır: birincisi, tədris planında “Azərbaycan dili”, “Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Azərbaycan tarixi” və “Azərbaycan coğrafiyası” adlandırılan fənlər ana dilində tədris olunmalıdır; ikincisi, fənn kurikulumunun məzmun xətlərinə müvafiq olaraq, orta və yuxarı siniflərdə şagirdlərin ana dilində onların dil-danışıq bacarıqlarının inkişafı, nitq mədəniyyətinin formalaşması və ədəbi dil qaydalarını mənimsəmələri üçün ən azı 5-9-cu siniflərin tədris planına “Azərbaycan ədəbiyyatı” fənni daxil olunmalıdır (yuxarı siniflərdə fənn ümumi – “Ədəbiyyat” adı altında davam etdirilə bilər); üçüncüsü, ibtidai siniflərdə 1-ci sinifdən başlayaraq oxu və yazı dərsləri paralel olaraq Azərbaycan və rus dillərində aparılır (Azərbaycan dilinə ayrılmış saatlar da qatılmaqla); dördüncüsü, “İbtidai sinif müəllimi” ixtisası üzrə

mütəxəssis hazırlığı proqramında ingilis dilinin tədrisinə də önəm verildiyindən ikidillilik şəraitində müəllim bəzi sözlərin həm də ingilis dilində səslənməsinə və tədrisən sinfin çoxdillilik şəraitinə uyğunlaşdırılmasına çalışmalıdır; beşincisi, bilinqval təlim aparılan siniflərdə dillərin paralelliyi şəraitində digər fənlər üzrə tədris materiallarının metalingvistik köçürülmə prosesi hər bir müəllimdən hər iki dil üzrə biliklərini daim artırmağı, göstərilən fənlər üzrə dərslək komplektlərinin iki dilin paralelliyi təmin olunmaqla tərtibini tələb edir.

Rusdilli ailələrdən məktəbə gələn və ya məktəbəhazırlıq proqramını rus dilində keçən uşaqlardan formalaşan sinif komplektlərində ibtidai sinif pilləsində ana dilində sərbəst ünsiyyətqurma vərdişinin təmin olunması asan və ağılabatan deyil. Bu zaman tədrisən tədrisdə dillərin bərabərliyinin (paritetinin) təmin olunması yalnız Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyasının orta siniflərdə tədrisi yolu ilə reallaşa bilər.

Professor Den Devinson ABŞ-da bilinqval təlim təcrübəsi barədə danışarkən bu təlim modelinin üstünlüyünü vurğulayır, ölkə əhalisinin 70%-nin bilinqv olduğunu, bilinqval və polilingval məktəblərin daha çox müvəffəqiyyət qazandığını göstərir.

Qloballaşma dövründə bilinqval və multilingval təhsil modellərinin qaçılmazlığı qabaqcıl təhsil sistemlərinə malik ölkələr üçün artıq normaya çevrilməkdədir. Amerikada Kanadanın, Avropada Almaniya və Finlandiyanın, Asiyada Sinqapur və Malayziyanın, MDB-də Qazaxıstanın bu sahədə təcrübəsi maraqla qarşılanır...

Sonda paytaxt məktəblərində rus bölmələrinə 1-ci siniflərə şagird qəbulu ilə bağlı yaranmış məqama toxunmaq istərdim. "Ümumi təhsil haqqında" Qanun tədris dili kimi dövlət dilini təsbit etdiyindən artıq məktəblərdə "rus bölməsi", "ingilis bölməsi" anlayışları aradan qalxır. Bu isə növbəti dərs ilinin başlanğıcınadək 1-ci siniflər üçün tam yeni tədris planlarının hazırlanmasını tələb edir.

Yəni “Ümumi təhsil haqqında” Qanunun tələbinə görə, məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi məsələsinə biz məktəbə-hazırlıq mərhələsindən və 1-ci sinifdən başlamaq üçün müvafiq tədris planlarını təqdim və təsdiq etməliyik. Bu isə məktəblərimizdə bilinqval tədris modelinə tədrisən keçidin əsasını qoyacaqdır. Bunu necə təsəvvür etdiyimizi konkret olaraq təlim rus dilində aparılan 1-ci siniflərin tədris planı üzərində göstərmək istədik. Dil dərsinə (əşidib-anlama, oxu və yazıya) həftədə 9, Azərbaycan dilinə 2, həyat bilgisi və musiqiyə 1, eləcə də dərşdənkənar məşğələlərə 1 saat ayrılır. Fikrimizcə, dil dərşinə ayrılan 9 saatdan 7-ni rus dilində əşidib-anlama, oxu, nitqin inkişafına və yazıya, “Dil” və “Azərbaycan dili”ndən götürülmüş 4 (2+2) saatın üstünə 1 saat dərşdənkənar məşğələni gəlməklə (cəmi 5 saat), eyni qaydada dövlət dilində əşidib-anlama, oxu, nitqin inkişafına və yazıya yer vermək olar. 1-ci sinifdə iki fənnin (həyat bilgisi və musiqinin) rus və Azərbaycan dillərində paralel tədrisi dövlət tədris standartlarının təmin olunmasına yardım edərdi.

Təlim rus dilində aparılan orta ümumtəhsil müəssisələrində tədrisən bilinqval təlimə keçid hazırkı şəraitdə: 1) rus dili ilə yanaşı, dövlət dilində şagirdlərin əşidib-anlama, oxu, yazı və ünsiyyət vərđiş və bacarıqlarının formalaşmasına; 2) rus, dünya və Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və iqtisadiyyatının bir arada öyrədilməsi, gələcəkdə geniş təhsilə və işəmə imkanlarının qazanılmasına; 3) bu zaman kəsiyində məktəblərin rusdilli pedaqoji kadrlara olan ehtiyacının müəyyən qədər aradan qaldırılmasına; 4) pedaqoji kollektivlərdə əməkdaşlıq əlaqələrinin, integrativ meyllərin və rəqabətin güclənməsinə; 5) yeni məzmunlu dərşliklərin və tədris vəsaitlərinin hazırlanmasına yol açacaq.

Fikrimizcə, yeni tədris modelinin reallaşması rus, ingilis, fransız bölmələri adı altında bu gün məktəblərin 1-ci siniflərinə gələn övladlarımıza gələcəkdə ana dilində sərbəst danışma, düşünmə və yazma vərđişləri qazandıracaq, onların milli ruhda

tərbiyəsi işinə ciddi töhfə verəcək və ən əsası da onlara eyni səviyyədə əcnəbi dildə ünsiyyət qurma, ali təhsillərini davam etdirmə və əmək bazarında iştapma imkanı qazandıracaq. Kadr potensialı imkan verdikcə, uşaqların və valideynlərin arzusu ilə bir sıra təlim Azərbaycan dilində aparılan məktəblərdə də bilinqval təlim modelini tətbiq etmək müasir və multukultural cəmiyyətimizin maraq və inkişaf meyillərinə tam cavab verərdi.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 04 oktyabr 2019-cu il

YENİ TƏHSİL MODELİNİN TƏTBİQİ AKTUALLAŞIB

Məqalənin mövzusu hazırkı şəraitdə təlim xarici dillərdə aparılan Azərbaycan məktəblərində bilinqval və polinqval təlimə keçidin vacibliyinin əsaslandırılmasıdır.

Fikrimizcə, mövzunu aktual edən səbəblər aşağıdakılardır:

1) paytaxtın təlim rus dilində aparılan məktəblərinə şagird qəbulu ilə bağlı müraciətlərin bu il də azalmaması və indiki tədris-təlim, sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi hadisələr fonunda bu qədər axının obyektiv reallıqlara söykənməməsi;

2) müstəqilliyini möhkəmləndirməkdə, hərbi-siyasi potensialını artırmaqda olan ölkəmizin riyakar Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın işğal altında saxlanıldığı bir şəraitdə təhsilimizin məzmununda milli-vətənpərvərlik-vətəndaşlıq komponentinin gücləndirilməsinin, respublika əhalisinin dövlət dilində təhsil alma imkanlarının genişləndirilməsi və təhsil sistemimizdə tətbiq olunan təlim dillərinin, həm də öyrədilən əcnəbi dillərin də azərbaycanşünaslığın inkişafına, milli dəyərlərimizin tanıtılmasına və təbliğinə yönəldilməsinin, yetişməkdə olan gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsi üçün yeni imkanların axtarılmasının vacibliyi;

3) keçən il qəbul olunmuş «Ümumi təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə uyğun olaraq, göstərdiyimiz təhsil modellərinin ölkəmizin təhsil məkanında tət-

biqinin qanunvericilik bazasının və işləmə mexanizminin yaradılması yolu ilə dövlət və əcnəbi dillərdə integrativ təlim proqramının təklif olunmasının real vəziyyətdən çıxışa cavab verməsi barədə bizdə konkret bir rəyin formalaşmasıdır.

Respublika mətbuatında, xaricdə keçirilən konfrans və forumlardakı çıxışlarımızda ölkəmizin təlim xarici dillərdə aparılan məktəblərində bilinqval və polilingval təlimin tətbiqini əsaslandıran amilləri göstərmiş, bunun ibtidai, orta və tam orta təhsil səviyyələrində tətbiqini vacib və mümkün edən tədris standartlarını və tədris planlarını təklif etmişik. Bilinqval təlim modelinin reallaşdırılmasına yardım edən 4 tədris vəsaitimiz Moskvada nəşr edilib. Bilinqval və polilingval təlim proqramına əsaslanan Uşaq akademiyası – Uşaq bağçasının, Tədris və innovasiya mərkəzinin fəaliyyətinə start verilib. Göstərilən modellərin Azərbaycan təhsilində reallaşmasını şərtləndirən elmi-nəzəri, tədris-metodiki məsələlərə bir daha toxunmaq istərdik. Fikrimizcə, Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən islahatların, innovasiyaların və çoxsaylı layihələrin əsas müəlliflərindən biri kimi tanınan Emin Əmrullayevin ölkə Prezidenti tərəfindən nazir vəzifəsinə təyin olunması təlim əcnəbi dillərdə aparılan ümumtəhsil müəssisələrindəki mövcud problemləri bu və ya digər şəkildə tezliklə həll etməyə imkan verəcəkdir...

Hazırkı pandemiya vəziyyətində bəşəriyyətin bu təhlükədən qurtulması və əvvəlki əlaqələrin tam bərpası perspektivləri barədə aydın təsəvvürümüz olmasa da, tez bir zamanda dünyada qloballaşma və integrasiya meyllərinin yenidən güclənlənməsinə, sosial-iqtisadi əlaqələrin və əmək bazarının genişlənməsinə ümid edir, onlayn təhsil platformalarının, ikidilli və çoxdilli (bilinqval və polilingval) cəmiyyətlərdə yeni təhsil konsepsiyaları və modellərinin getdikcə daha da aktuallaşacağına inanırıq.

Xüsusilə də multikultural mühitə, digər mədəniyyətlərə açıq və tolerant münasibətə malik ölkələr üçün ikidillilik və çoxdillilik adi bir hala, daha doğrusu, həyat və düşüncə tərzinə çevrilib. Buna

görə də ana dilinin dominantlığı şəraitində ikidilliliyin və çoxdilliliyin tədrisə gətirilməsini, bunun cəmiyyətdəki real dil situasiyasına, milli maraqlara, həm də yerli və beynəlxalq əmək bazarının spesifikasiyasına uyğun həyata keçirilməsini müasir dünyada maraqla qarşılanan, digər tərəfdənsə, ehtiyatla müşahidə olunan bir proses kimi qiymətləndiririk.

İkidillilik və çoxdillilik müxtəlif ölkələrdə və cəmiyyətlərdə tam fərqli cür motivasiya olunur. Bilinqval və polilingval ünsiyyət və təhsil məkanı statusunu sosial-psixoloji və elmi-pedaqoji cəhətdən əsaslandırmaq üçün Azərbaycanın öz arqumentləri var. Bu statusun qazanılması və qorunması müasir dövrdə ölkəmizə olduqca önəmli rol qazandıra bilər. Birincisi, Azərbaycan xalqı öz xarakterinə və mentalitetinə, həyat tərzinə və dünyagörüşünə görə tolerant xalq kimi digər mədəniyyətlərə və xalqlara açıqdır, ikincisi, bu, özünü ölkənin apardığı çevik və balanslaşdırılmış siyasətdə tapmaqla son bir neçə ildə həyata keçirilən beynəlxalq səviyyəli tədbir və layihələrdə, çağırışlarda təsdiqləyib. Üçüncüsü və ən vacibi, bilinqval təhsil və ünsiyyət Azərbaycanın ictimai-mədəni, sosial-iqtisadi həyatında və təhsil məkanında mövcud olan və dərin ənənələrə malik bir haldır. Sadəcə, bu vəziyyətin yeni reallıqlar və dəyərlər baxımından dərinə, dünya təcrübəsi və yeni elmi-metodik yanaşmalar kontekstində qiymətləndirilməsinə ehtiyac var. Dördüncüsü, Azərbaycanın mövcud təhsil qanunvericiliyi bütün təhsil pillələri və səviyyələrində dövlət dili ilə yanaşı, əcnəbi dillərdə də təlim prosesinə icazə verir. Orta təhsildə rus, ingilis, fransız dillərində təlim aparılır, bəzi məktəblər beynəlxalq tədris proqramlarını həyata keçirir. «Ümumi təhsil haqqında Qanun» bu məktəblərin tədris proqramına ölkənin dövlət dili, ədəbiyyatı, tarixi, coğrafiyası ilə bağlı bir sıra fənlərin daxil edilməsini (təbii ki, dövlət dilində aparılması məntiqi ilə), gənc ölkə vətəndaşı kimi orta məktəb məzunlarının ideoloji və mənəvi planda müəyyən kompetensiyalara malik olmalarını tələb edir.

Son bir il ərzində biz bir sıra məqalə və çıxışlarımızda ölkəmizdə bilinqval və polilingval təhsil modellərinin tətbiqi problemi-nə toxunsaq da, hələ ki, məsul icra orqanlarının diqqətini cəlb edə bilməmişik. Amma bu arada gündəmə gələn olduqca həyati bir qanun – «Ümumi təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu göstərdiyimiz təhsil modellərinin ölkəmizin təhsil məkanında tanınmasını labüd edir. Bu qanun Milli Məclisdə müzakirə olunan zaman və son oxunuşlardan sonra «Tədris dili» adlandırılmış 6-cı maddənin 2-ci və 4-cü bəndləri bu cür səslənirdi:

«6.2. Ümumi təhsil müəssisələrində tədris «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, ümumi təhsilin dövlət standartlarına və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanla (qurumla) razılaşmaya uyğun olaraq, Azərbaycan dilinin üstünlüyünü təmin etmək şərti ilə valideynlərin və təhsil alanların arzusu nəzərə alınmaqla digər dillərdə də aparıla bilər.

6.4. Tədris digər dillərdə aparılan ümumi təhsil müəssisələrində Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyası tədris olunmalıdır».

Bildiyimiz kimi, bu gün respublikamızda təlim rus dilində aparılan məktəblərin sayı 350-yə yaxındır. Bu məktəblər əsasən Bakıda yerləşir. Elə təlimi ingiliscə apan və beynəlxalq səviyyədə akkreditasiya olunan təhsil proqramları əsasında digər əcnəbi dillərdə təhsil verən məktəblər də paytaxtın payına düşür. Prezidentin 29 may 2019-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş «Ümumi təhsil haqqında» qanunda «Azərbaycan dilinin üstünlüyünü təmin etmək şərti ilə» ifadəsi aradan qaldırılsa da (bu ifadənin göstərilən bənddən çıxarılmasını milli təhsil konsepsiyasının yaradılması, milli və dövlətçilik maraqlarımızın gözlənilməsi üçün təhlükə kimi dəyərləndiririk), «Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyası tədris olunmalıdır» bəndi yeni qanuna görə ümumi təhsilin pillələrindən biri sayılan məktəbəhazırlıq mərhələsindən başlamış bütün digər orta təhsil pillələrində azərbaycanşünaslıq

tədris materiallarının təmsil olunmasına və bu materialların dövlət dilində tədrisinə şərait yaradır...

Bu gün müasir sivil cəmiyyətlərə xas olan dil müxtəlifliyi şəraitində böyük məna və əhəmiyyət kəsb edən bilinqval təlimin problemləri müxtəlif elmi konfransların ciddi mövzularındandır. İştirakçısı olduğumuz bir neçə tədbiri sadalamaq istərdik. 29 aprel-3 may 2019-cu il tarixlərində Qazaxıstanın paytaxtı Nur-Sultan şəhərində baş tutmuş və dünyanın 49 ölkəsindən 500 nəfərədək tanınmış filoloq, pedaqoq, metodist alimin qatıldığı MAPRYALın XIV Konqressində, 19-22 may 2019-cu il tarixlərində Almaniyanın Berlin şəhərində keçirilən II Beynəlxalq konqresdə, 5-6 dekabr 2019-cu il tarixlərində Moskvada, Rusiya Xalqlar Dostluğu Universitetində baş tutmuş Beynəlxalq elmi konfransda bilinqval təlimin elmi-nəzəri və praktik aspektləri geniş müzakirə obyektinə çevrildi. Göstərilən konqres və konfranslarda müxtəlif ölkələrdə əsasən rusdilli təhsilin yerli təhsil məkanına integrasiyası, dillərin və mədəniyyətlərin ünsiyyəti, əməkdaşlığı şəraitində təşkili məsələləri müzakirə olundu. Bu elmi məclislərdə ABŞ, Almaniya, Finlandiya, Baltıyanı dövlətlərdə, Qazaxıstanda və sair ölkələrdə mövcud olan ikidilli məktəbəqədər və orta təhsil müəssisələrinin özünəməxsusluğu, tədris prosesinin unikallığı, üstünlük və çatışmazlıqları müzakirə edildi. Rusdilli təhsilin Azərbaycan təcrübəsi və mövcud problemlər isə tərəfimizdən təqdim olundu.

Bir daha vurğulamaq istərdik ki, «Ümumi təhsil haqqında» qanunda tədris dili məsələsinin xüsusi qabardılması (6.1. Ümumi təhsil müəssisələrində tədris dili dövlət dili – Azərbaycan dilidir), əcnəbi dillərdə təlim aparan məktəblərdə dövlət standartlarının gözlənilməsinin və tədrisin məzmununda azərbaycanşünaslıq materiallarının təmsil olunmasının məcburiliyinin vurğulanması çoxdan gözlədiyimiz yeni tədris situasiyasının formalaşması üçün şərait yaradıb. Fikrimizcə, əcnəbi dillərdə təlim aparan məktəblərdə bu fənlər qarşısında yeni tələblər qoyulmalıdır: *birincisi*, tədris planında «Azərbaycan dili», «Azərbaycan ədəbiyyatı»,

«Azərbaycan tarixi» və «Azərbaycan coğrafiyası» adlandırılan fənlər ana dilində tədris olunmalıdır; *ikincisi*, fənn kurikulumunun məzmun xətlərinə müvafiq olaraq, orta və yuxarı siniflərdə şagirdlərin ana dilində onların dil-danışığ bacarıqlarının inkişafı, nitq mədəniyyətinin formalaşması və ədəbi dil qaydalarını mənimsəmələri üçün ən azı 5-9-cu siniflərin tədris planına «Azərbaycan ədəbiyyatı» fənni daxil olunmalıdır (yuxarı siniflərdə fənn ümumi – «Ədəbiyyat» adı altında davam etdirilə bilər); *üçüncüsü*, ibtidai siniflərdə 1-ci sinifdən başlayaraq oxu və yazı dərsləri paralel olaraq Azərbaycan və rus dillərində aparılmalıdır (dövlət dili kimi Azərbaycan dilinə ayrılmış saatlar da qatılmaqla); *dördüncüsü*, bilinqval təlim aparılan siniflərdə dillərin paralelliyi şəraitində digər fənlər üzrə tədris materiallarının metalingvistik köçürülmə prosesi hər bir müəllimdən hər iki dil üzrə biliklərini daim artırmağı, göstərilən fənlər üzrə dərslik komplektlərinin iki dilin paralelliyi təmin olunmaqla tərtibini tələb etməlidir.

Rusdilli ailələrdən məktəbə gələn və ya məktəbəhazırlıq proqramını rus dilində keçən uşaqlarlardan formalaşan sinif komplektlərində ibtidai sinif pilləsində ana (dövlət) dilində sərbəst ünsiyyət qurma vərdişinin təmin olunması asan və ağlabatan deyil. Bu zaman tədricən tədrisdə dillərin bərabərliyinin (paritetinin) təmin olunması yalnız Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyasının orta siniflərdə tədrisi yolu ilə reallaşa bilər. Görünür, burada məktəb rəhbərliyindən sinif komplektlərinin formalaşmasına differensial yanaşma tələb olunacaq. Yəni tədrisdə dillərin bərabərliyinin (paritetinin) təmin olunması və bu mərhələdən sonra dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin real istifadəsinə nail olunması sinfin dilbilmə səviyyəsindən də asılı olacaq və bu da siniflərin və yarımqrupların formalaşdırılması zamanı məktəb rəhbərliyi qarşısında əlavə vəzifələr qoyacaq.

«Ümumi təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun tədris dili ilə bağlı tələbinə hörmətlə yanaşmaqla yanaşı, bilinqval təlim üçün vacib olan bir şərti xüsusi vurğulamaq istər-

dik: şagirdlər hər iki dili eyni səviyyədə mənimsəməlidirlər. Bu məqsədlə: 1) ümumi təhsilin ibtidai, orta və yuxarı sinifləri üzrə tədris planları, hər bir fənnin kurikulumu, tədris standartları, dərsliklər bilinqval təlimin məqsəd və vəzifələrinə uyğun tərtib edilməli; 2) tədris dillərində təlim integrativ xarakter daşmalı; 3) bilinqval təlimə cəlb olunmuş müəllimlər mütəmadi olaraq müvafiq təlim kursları və treninqlərdən keçməli; 4) təlimi əcnəbi dillərdə aparan məktəb və siniflərin sayının artması pedaqoji kadrlar hazırlayan universitetlərimizi bilinqval (ikidilli) müəllim hazırlığı proqramı həyata keçirməyə vadar etməlidir. Müvafiq ali məktəblərimizin də elmi-metodiki potensialını hələ ki bilinqval və polilingval təlimin xidmətinə yönəltməliyik...

Sonda paytaxt məktəblərində rus bölmələrinə 1-ci siniflərə şagird qəbulu ilə bağlı yaranmış gərginliyə bir daha toxunmaq istərdik. «Ümumi təhsil haqqında» qanun tədris dili kimi dövlət dilini təsbit etdiyindən artıq məktəblərdə «rus bölməsi», «ingilis bölməsi» anlayışları aradan qalxır. Bu isə 1-ci siniflər üçün tam yeni tədris planlarının hazırlanmasını tələb edir. Yəni «Ümumi təhsil haqqında» qanunun tələbinə görə, məktəbdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi məsələsinə biz məktəbəhazırlıq mərhələsindən və 1-ci sinifdən başlamaq üçün müvafiq tədris planlarını təqdim və təsdiq etməliyik. Bu isə məktəblərimizdə bilinqval tədris modelinə təcridən keçidin əsasını qoyacaqdır. Bunu necə təsəvvür etdiyimizi konkret olaraq təlim rus dilində aparılan 1-ci siniflərin tədris planı üzərində göstərmək istərdik. Dil dərsinə (əşidib-anlama, oxu və yazıya) həftədə 9 saat, Azərbaycan dilinə 2 saat, həyat bilgisi və musiqiyə 1 saat, eləcə də dərsdənkenar məşğələlərə 1 saat ayrılır. Fikrimizcə, dil dərsinə ayrılan 9 saatdan 7-ni rus dilində əşidib-anlama, oxu, nitqin inkişafına və yazıya, «Dil» və «Azərbaycan dili»ndən götürülmüş 4 (2+2) saatın üstünə 1 saat dərsdənkenar məşğələni gəlməklə (cəmi 5 saat), eyni qaydada dövlət dilində əşidib-anlama, oxu, nitqin inkişafına və yazıya yer vermək olar. 1-ci sinifdə iki fənnin (həyat bilgisi və musiqinin) rus

və Azərbaycan dillərində paralel tədrisi dövlət tədris standartlarının təmin olunmasına yardım edərdi.

Təlim rus və digər əcnəbi dillərdə aparılan orta ümumtəhsil müəssisələrində tədrisən bilinqval və ya polilingval təlimə keçid hazırkı şəraitdə: 1) əcnəbi dil ilə yanaşı, dövlət dilində şagirdlərin eşidib-anlama, oxu, yazı və ünsiyyət vərdiş və bacarıqlarının formalaşmasına; 2) dünya və Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti və iqtisadiyyatının bir arada öyrədilməsi, gələcəkdə geniş təhsilalma və iştapma imkanlarının qazanılmasına; 3) bu zaman kəsiyində təlim əcnəbi dillərdə aparılan məktəblərin pedaqoji kadrlara olan ehtiyacının müəyyən qədər aradan qaldırılmasına; 4) pedaqoji kollektivlərdə əməkdaşlıq əlaqələrinin, integrativ meyllərin və rəqabətin güclənməsinə; 5) yeni məzmunlu dərsliklərin və tədris vəsaitlərinin hazırlanmasına; 6) insan resurslarımızın daha çox öz ölkəmizin iqtisadiyyatının, elm və təhsilinin, yüksək texnologiyalarının inkişafına yönəldilməsinə yol açacaqdır.

Fikrimizcə, yeni tədris modelinin reallaşması (ilkin mərhələdə pilot layihəsi şəklində bir neçə məktəbdə icra oluna bilər) rus, ingilis, fransız bölmələri adı altında bu gün məktəblərin 1-ci siniflərinə gələn övladlarımıza gələcəkdə ana dilində sərbəst danışma, düşünmə və yazma vərdişləri qazandıracaq, onların milli ruhda, dövlətçiliyimizin qorunması və torpaqlarımızın müdafiəsi əzmi ilə tərbiyəsi işinə ciddi töhfə verəcək. Orta məktəb məzunları eyni səviyyədə əcnəbi dildə (dillərdə) ünsiyyət qurma, ali təhsillərini davam etdirmə və əmək bazarında iştapma imkanı qazana biləcəklər.

Biz əcnəbi dillərdə təhsilin, körpələrimizə və gənclərimizə bu dillərin dərinədən mənimsədilməsinin, kiminsə xarici dillərdə təhsil almasının əleyhinə deyilik. Bu, bizim peşə və ixtisas maraqlarımıza da cavab vermir. Amma milli maraqlar, ana (dövlət) dili təəssübkeşliyini özümüz və hər bir ölkə vətəndaşı üçün daha vacib hesab edir, bunun dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin fəaliyyət dairəsinin daralması, tədris dili olaraq sıxışdırılması hesabına həyata keçirilməsini tədris sistemimizdə artıq dözülməz hal sayı-

riq. Yuxarıda sadaladığımız faktlar sübuta yetirir ki, Azərbaycan-
da ana (dövlət) dilində kifayət qədər tədris resursları, məlumat ba-
zaları mövcuddur. Bu gün təlim Azərbaycan dilində aparılan mək-
təb və siniflərdə çalışan müəllimlərin peşə və ixtisas hazırlığı
səviyyəsi, pedaqoji kadrların yaş göstəriciləri və karyera inkişafı
perspektivləri daha yüksəkdir. Dövlət dilində təhsil alan şagirdlə-
rimizin də müvəffəqiyyət göstəriciləri daha üstündür. Demək,
problemin həllini təkcə təhsil siyasətini həyata keçirən və təhsilin
təşkili ilə məşğul olan qurumların işində deyil, dövlət (ana) dilin-
də təlimə cavabdeh müəllimlərimizin (xüsusən də ibtidai təhsil
səviyyəsində çalışanların) fəaliyyətində, geniş ictimaiyyətin, mək-
təbə uşağını göndərməyə hazırlaşan hər bir valideynin düşüncə
tərzində və Vətən qarşısında məsuliyyət hissində, vətəndaşlıq
borcuna münasibətində, ölkənin gələcəyi üçün cavabdehliyində
axtarmalıyıq.

“525-ci qəzet”, 23 avqust 2020-ci il

TƏHSİL PROQRAMLARININ DİL PROBLEMİ

İstənilən cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi buradakı təhsilin və elmin inkişafı ilə ölçülür. Təbii ki, təhsil və elm universal anlayışlar və geniş sahələr kimi özündə çoxlu alt-anlayışları və alt-sahələri ehtiva edir. Yəni, təhsil həm də çoxaspektli ictimai və sosial münasibətlərin, elm isə texniki tərəqqinin, intellektual cəmiyyətin idraki və mədəni səviyyəsinin indikatorudur.

Təhsil cəmiyyətdəki inkişaf mühitini və məqsədləri müəyyən edib onu lazımi istiqamətə aparən əsl lokomotiv, stabil və dayanıqlı inkişafa gedən yoldur. Bu yolda cəmiyyətin qarşısında konkret məqsədlər və çatılmalı hədəflər durur. İstənilən təhsil pilləsi və səviyyəsi üçün tədris proqramlarının konkret məqsədləri və hədəfləri dövlət və hökumət tərəfindən təsdiq olunmuş qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Məqsəd və hədəflər müəyyən olunmaqla yanaşı, onları dəf etməli olan təhsil iştirakçıları amili ortaya çıxır. Öyrədən və öyrənən, təhsil prosesi iştirakçıları kimdir? Təhsildə Himayədarlar və ya Ekspertlər institutları formalaşdıbmı? İctimai Şuranın bu sahəyə cavabdeh icra orqanları ilə əməkdaşlıq səviyyəsi hansı meyarlarla ölçülür? Bu institutların ictimai rəyə təsir mexanizmləri varmı? Təhsil idarəçiləri onilliklərlə formalaşmış milli ənənə və praktikanı

xarici təcrübədən bəhrələnməklə müasir yanaşma və meyillərə integrasiya edə bilirlərmi? Daha doğrusu, bunun tədris-təşkilati, elmi-metodik əsası, konkret meyar və hədəfləri varmı, varsa da hansı səviyyədə tətbiq edilir?

Son zamanlar daha çox xarici təcrübədən, xaricdə təhsildən, beynəlxalq əməkdaşlıq planlarından danışmalı oluruq. Bu, olduqca təbii bir haldır. Bununla belə, son iki onillik ərzində bu istiqamətdə əldə etdiyimiz “qazanc”ın təhsilimizə gətirdiyi dividendlərin ölçülməsi, yerli universitetlərin inkişaf modelləri, onların ölkənin dayanıqlı inkişafına verəcəyi xeyir, təhsil və elmi fəaliyyətlərlə yanaşı, ali təhsil müəssisələrinin (ATM) üçüncü missiyasını formalaşdıran və müasir dövr üçün olduqca vacib sayılan məqsədlərin müəyyən edilməsi mühüm şərtidir. Yerli ATM-lərin dəstəklənməsi, mövcud filialların nəzdində regionlarda yeni universitetlərin yaradılması və ya bəzi paytaxt universitetlərinin regionlara köçürülməsi ilə yanaşı, “Ali təhsil haqqında Qanun”da ATM-lərin üçüncü missiyasının məqsədlərinə xidmət edəcək mexanizmlərin müəyyən olunması mühüm amildir. Bu tədbirlərin altında təkcə mütəxəssis hazırlığı proqramlarının icrasının durmadığını anlamaqla, regionlarda elm və təhsilin, mədəniyyətin, sənayenin, müvafiq infrastrukturların, xidmətlər şəbəkəsinin genişlənməsi, bütün tiplərdən olan təhsil və elm mərkəzlərinin regionlardakı universitetlərin ətrafında birləşməsi imkanları nəzərdən keçirilməsi, bu fəaliyyətlərə məhz xaricdə təhsil almış gənclərin cəlbinə çalışılması məqsəddə müvafiqdir. Gəncləri xaricdə təhsilə göndərməklə yanaşı, əcnəbi mütəxəssislər cəlb olunmaqla daha çox ali məktəbi, tələbə və tədqiqatçını əhatə etməyə üstünlük verilə bilər. Ümumiyyətlə, dövlət ali məktəblərinin büdcədən maliyyələşmə imkanlarına yenidən baxılması, xüsusən də ATM-lərdə dar və strateji ixtisaslarda mütəxəssis hazırlığı proqramları üzrə büdcə yerlərinin artırılması müzakirə oluna bilər.

Son iki ilə yaxın dövr bizi informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadəyə vadar etdi. Məsafədən təlim sahəsindəki geriliyin aradan qaldırılmasında ciddi addımlar atıldı.

İKT-nin imkanlarından yararlanma səviyyəsi yüksəldi. Tədris müəssisələrimiz tam distant və hibrid tədris formalarında çalışmaqla müxtəlif platformalarda tədris resurslarının idarə və istifadə olunması imkanlarını genişləndirdilər. Hazırda Təhsil Nazirliyinin xətti ilə orta və ali təhsil sistemlərinin effektiv elektron idarə olunması sistemləri mövcuddur ki, bu da yuxarıda vurğuladığımız məsələlərin həlli üçün vacib şərtidir.

Məqalənin giriş hissəsində toxunulan məsələlərin dairəsini genişləndirmək niyyətində deyilik, çünki sistem o qədər geniş, yanaşmalar və seçimlər o qədər fərqlidir ki, burada söylənilən istənilən fikir və verilən resept müzakirə obyektinə ola bilər. Əsas hədəfdən və qoyulan problemin həlli ilə bağlı müşahidə və təkliflərdən diqqəti yayındıra bilərik. Bununla belə, müşahidə və təcrübə ilə bölüşməməyi, alternativ yolların göstərilməməsini məqbul hesab etmirik. Hazırda tədris proqramlarının (standartlarının) icrasında üzləşdiyimiz dil problemini də yeni elmi-metodik yanaşmaya və elmi diskursa ehtiyacı olan aktual məsələ hesab edirik.

Bu gün qloballaşma və integrasiya meyilləri, mədəniyyətlər arasında ünsiyyət, eləcə də müştərək tədris proqramlarının icrası təhsil müəssisələrində bilinqval və polilingval mühit formalaşdırır. Məktəbəqədər və ümumi təhsil səviyyələrində bu mühitin formalaşmasını şərtləndirən cəhətlər və tələblər barədə çox danışılıb. Yeni ana dili ilə yanaşı, məktəbəqədər və ümumtəhsil müəssisələrində rus və ingilis dillərində təhsil alan uşaq və gənclərin sayı kifayət qədərdir. Fikrimizcə, cari tədris ilindən başlayaraq, təlim digər dillərdə aparılan sinif və məktəblərdə bir-iki fənnin dövlət dilində tədrisi və bu fənnə ayrılan saatların artırılması məktəblərimizdə bilinqval və polilingval mühitin formalaşması üçün yaxşı başlanğıc kimi qiymətləndirilə bilər. Bu vəziyyət həm də tədris əcnəbi dillərdə aparılan siniflərdə texniki, təbiət və ictimai fənlər üzrə müəllim çatışmazlığı probleminin həllinə xidmət edir. Lakin tədris saatları artırılmış və növbəti illərdə artırılmasına ümid bəslədiyimiz dövlət dilinin tədris standartlarının (fənn kurikulumu)

yenidən işlənməsi məqbuldur. Dövlət dili üzrə tədris proqramında (fənn kurikulumunda) dil-danışqı və yazı vərdişlərinin aşılması, şifahi və yazılı nitqin inkişafı, təhliletmə bacarığının və məntiqi təfəkkürün formalaşdırılması üçün tələblərin əhatə olunması, dövlət dilinin tədrisi üzrə fənnin Azərbaycan tarixi, coğrafiyası, folklor və ədəbiyyatı, musiqisi və sair fənn və kurslarla integrasiyası imkanlarının genişləndirilməsi faydalı olardı. Qeyd etməliyə ki, ümumi təhsildə bilinqval və polilingval təlim modellərinin tətbiqi təhsil standartlarının və tədris resurslarının yenidən yaradılmasına, ümumiyyətlə, məktəb proqramlarının məzmununun dəyişdirilməsinə, yeni təlim reallıqlarının formalaşmasına gətirib çıxaracaq. Aydındır ki, böyüməkdə olan nəsli multikultural dəyərlər və tolerantlıq ruhunda tərbiyə edən Azərbaycan məktəbi ölkə Konstitusiyasının, “Təhsil haqqında Qanun”un təsbit etdiyi hüquqları təmin etməlidir. Bütün hallarda dövlət dilinin, milli-mədəni dəyərlərin aşılması, milli şüur və təfəkkürün formalaşdırılması, göstərilən milli reallıqların bəşəri dəyərlər sistemində integrasiya edilməsi təlimin məzmununda yer almalıdır. Fikrimizcə, bu zaman Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsində (MKÇ) səviyyə deskriptorlarına (təsvirə) yanaşma dəyişməlidir. Yəni, 1-ci səviyyədə “Bilik və anlama”, “Bacarıqlar” bölmələrində dövlət dili barədə “ilkin biliklər” yox, “ilkin biliklər, danışqı bacarıqları və vərdişləri”, “bir xarici dildə sadə ünsiyyət bacarıqlarını nümayiş etdirir” ifadəsinin əvvəlinə “dövlət dilində sərbəst şifahi və yazılı nitq vərdişləri” ifadəsi əlavə edilməli, 2-ci və 3-cü səviyyələrdə də dövlət dili amili vurğulanmalıdır. Bu, ölkə vətəndaşının hansı dildə təhsil almasından asılı olmayaraq, ömürboyu təhsil səviyyələrində qırmızı xətlə keçməlidir. Elmi məzmunun, anlayışların və nəticələrin dövlət dilinə gətirilməsi baxımından hətta 8-ci səviyyədə də bu, vacibdir. Yəni 8-ci səviyyədə “Bacarıqlar” bölməsində “peşəkar müzakirələrdə şifahi və yazılı şəkildə iştirak edə... bilir” ifadəsinə “dövlət dilində və ən azı bir xarici dildə” sözlərini əlavə etmək məqsəda uyğundur.

Hazırda dil amili MKÇ üzrə müəyyən olunmuş 6-cı səviyyədə, yəni ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində müəyyən məsələlərə aydınlıq gətirməyi tələb edir.

Məsələnin məğzi. Azərbaycanda ali məktəblərə tələbə qəbulu üç dildə aparılır: Azərbaycan, rus və ingilis. Aşağıda sadalayacağımız ixtisaslara isə tələbə qəbulu Azərbaycan və rus bölmələri üzrə həyata keçirilir. Bəs MKÇ-nın 6-cı səviyyə üçün müəyyən etdiyi “məzun peşəsi üzrə peşəkar fəaliyyəti dövlət dilində və ən azı bir xarici dildə” icra etməyi bacarmalıdır tələbi necə gözlənilir? Və ya necə gözlənilməlidir?

Problemin qoyuluşu. Ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində ixtisasların təsnifatında “Təhsil” və “Humanitar və sosial elmlər” bölmələrinə daxil olan “Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)”, “Dil və ədəbiyyat (dillər üzrə)”, “Tərcümə (dillər üzrə)”, “Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)” ixtisaslara qəbul olunmuş və bu tədris proqramlarını bitirmiş məzunların ixtisas üzrə bilik və anlama, bacarıq, müstəqillik və məsuliyyət keyfiyyətləri necə formalaşır və tələb edilən kompetensiyalar necə əldə olunur?

MKÇ, ixtisaslar üzrə tədris proqramlarındakı (standartlarındakı) Peşə təlim nəticələri (PTN) və Fənlər üzrə təlim nəticələri (FTN) tədris dili ilə ixtisas dili arasındakı mütənəsibliyi təmin edib, sonda mənimsənilən dil, ədəbiyyat, ölkə üzrə mütəxəssis yetişdirməyə və bu mütəxəssisin hər iki dildə müvafiq kompetensiyalara malik olmasına və ali təhsilin sonrakı səviyyələrində də müvəffəqiyyət qazanmağa imkan verirmi?

Problemin həllinin aktuallığı. Göstərilən ixtisaslara tələbə qəbulu əsasən dövlət dilində həyata keçirilir. Bu ixtisasları seçən bəzi abituriyentlərin xarici dil bilikləri (ingilis dili və olduqca az sayda məktəbləri bitirən məzunların alman və fransız dili istisna olunmaqla) əksər hallarda aşağı səviyyədə olur və onlar ixtisas dilini, tərcümə edəcəkləri dili, mütəxəssisi olacaqları ölkəni dil bazası olmadan mənimsəməyə başlayırlar. MKÇ-nın 6-cı səviyyə üçün müəyyən etdiyi “fəaliyyət və ya təhsil sahəsi ilə bağlı məsə-

lələri Azərbaycan və ən azı bir xarici dildə şifahi və yazılı şəkildə izah edir, həmçinin peşəkar müzakirələrdə iştirak edə bilir” tələbdən çıxış etsək, “ən azı bir xarici dildə” ifadəsinin məhz ixtisas dili və ya ölkəsinin dilinə aid olduğu anlaşılır. Deməli, bilinqval təlim mühitini formalaşdıran, peşə və fənlər üzrə təlim nəticələrini motivləşdirən məzmun axtarışları üçün müvafiq təlim-təcrübə modelinin yaradılması məsələsi aktuallıq kəsb edir.

Bilinqval təlim-təcrübə modelini, tədris qrafikini və mühitini formalaşdıran amillər və kompetensiyalar niyə yaranmır? Burada yuxarıda sadalanan “Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)”, “Dil və ədəbiyyat müəllimliyi (dillər üzrə)”, “Filologiya (dil və ədəbiyyat göstərməklə)”, “Tərcümə (dillər üzrə)”, “Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)” ixtisasları nəzərdə tutulur.

Ümumi təhsil proqramlarının icrası dövlətin və bu sahəyə məsul icra orqanının nəzarətindədir. Yəni kadr seçimi (MİQ imtahanları vasitəsilə), tədris resurslarının yaradılması (şagirdlər üçün dərsliklər və müəllimlər üçün metodiki vəsaitlər), ümumi orta təhsildə çalışan pedaqoji, tədrisə yardımçı və inzibati heyətin əməkhaqlarının vahid tariflər üzrə dövlət büdcəsindən ödənilməsi, məktəblərin təchizatı, şagird qəbulu və yerləşdirilməsi və sair məsələlərlə bağlı elektron idarəetmə sistemlərinin tətbiqi və bu kimi digər təşkili məsələləri vurğulamaq istəyirik.

Ali təhsildə tam başqa mənzərə mövcuddur. Düzdür, biz hamımız ali təhsil müəssisələrinin müstəqilliyi ideyasının tərəfdarı kimi ATM-lərimizin tam başqa müstəvilərdə, beynəlxalq reytinglərdə, həm də cəmiyyətimizdə fərqli qiyafədə görünməsi arzusu ilə çalışırıq. Əminik ki, qəbulunu gözlədiyimiz “Ali təhsil haqqında Qanun” arzularımızın gerçəkləşməsinə xidmət edəcək. Bu yazını bugünkü təhsil sistemimizdə olduqca aktual gördüyümüz təhsil proqramlarının dil problemi ilə bağlı müzakirənin açılması məqsədilə redaksiyaya təqdim etmişik.

Ali təhsil işçiləri yaxşı anlaşırlar ki, dil problemi həm də tədris proqramlarının hər beş ildən bir dəyişməsi ilə sıx bağlıdır.

Həftəlik auditoriya saatlarının getdikcə azalması və təhsilalanlar üçün daha çox auditoriyadankənar fəaliyyətin planlaşdırılması standartlar üzrə xarici dilin, xüsusən də ixtisas dili kimi sıfırdan mənimsədilməsinə problem yaradır.

Tədris və ixtisas dilləri arasında optimal mütənasibliyə və münasibətlərə nail olmaq, real bilinqval tədris mühiti formalaşdırmaq üçün müzakirə olunan ixtisaslarda tədris dili və ixtisas dili anlayışlarının xarakteristikasını müəyyən etməliyik. Bu, təkcə tədris proqramları və real tədris planları ilə təqdim olunan anlayışlar kimi deyil, həm də ikidilli şəxsi formalaşdırma bilən cəhətlər kompleksi kimi başa düşülməlidir. Aydındır ki, azərbaycanlı tələbə ingilis, rus, çex, polyak, yunan, yapon və sair dilləri mənimsəyərkən o, buna məktəbdə təhsil aldığı dil vasitəsilə nail olur. Amma xarici dillərin öyrədilməsində fərqli metodika və yanaşmalar da mövcuddur. Xüsusilə də əcnəbilərin yeni dili mənimsəməsi (təbii ki, daha çox ixtisas üzrə materialların öyrədilməsi üçün) zamanı vasitəçi dildən imtina olunması və ya passiv istifadə yanaşması geniş tətbiq olunur. Bu yanaşma daha çox texniki, təbiət və tibb sahələri üzrə ali təhsil almaq niyyətində olan əcnəbilər üçün tədrisdə tətbiq edilir. Bu zaman tədris (dil bölməsi) və ixtisas dilləri anlayışları aktualıq kəsb eləmir, onlar üst-üstə düşür. Tərəfimizdən müzakirə edilən filoloji və humanitar ixtisaslarda isə dil amili daha geniş anlamda qəbul edilir. Burada dil vahidləri, paradigmlər, mətnlər, dil və mədəniyyət kontekstləri, kulturoloji, sosioloji, iqtisadi və sair amillər də ortaya çıxır. Fikrimizcə, tərəfimizdən qeyd edilən ixtisaslar üzrə tələbə qəbulu sifarişində “tədris dili” yerində təkcə tələbənin orta məktəbi bitirdiyi dil yox, həm də ixtisasa yiyələnəcəyi dilin qeyd edilməsi təhsil proqramının icrası reallıqlarına daha uyğundur. Məsələn, orta məktəbi dövlət dilində bitirən abituriyentlər üçün “Xarici dil müəllimliyi (alman dili üzrə)”, “Tərcümə (çex dili)”, “Regionşünaslıq (Rusiya)” ixtisaslarında (ixtisaslaşmalarında) tədris dilinin Azərbaycan və müvafiq olaraq, alman, çex, rus dilləri göstərilməsi

məqsədəuyğundur. Bu, ixtisas fənləri üzrə təhsilalanların bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi meyarlarına və MKÇ ilə müəyyən olunan kompetensiyalara cavab verir.

Bu məqsədlə mütəxəssis hazırlığı proqramlarında “tədris dili” və “ixtisas dili” anlayışlarını və tədris proqramlarının icrasında onların yerini müəyyən edən cəhətləri ayırd etsək, tədris prosesində istifadə olunan dillərin interqasiyası məsələsinə də aydınlıq gətirərik. Vurğulamalıyıq ki, tədris planları və tədris qrafikləri fakültələrin nəzdindəki ixtisas kafedralarının, universitetin elmi-metodiki və ya tədris-metodiki şuralarının iştirakı ilə elə tərtib olunmalıdır ki, ilk üç tədris semestrində “tədris dili” və “ixtisas dili” arasında paritet gözlənilsin. Eyni zamanda üç tədris semestri ərzində xarici dilin mənimsənilməsi üzrə bütün standartlar əhatə olunsun, yəni eşidib-anlama, oxu, şifahi və yazılı nitq vərdişləri, qrammatik minimum mənimsənilsin. Bu zaman ixtisas kafedralarının əsas vəzifəsi fənlərin təlim nəticələrinə əməl edilməklə adaptasiya olunmuş tədris materiallarının və mətnlərin hazırlanmasıdır. Sonrakı dörd tədris semestri ixtisas üzrə nəzəri fənlərin, praktik vərdişlərin və bacarıqların mənimsənilməsinə istiqamətləndirilir, ixtisas dili amili ön plana keçir. Yəni şifahi və yazılı nitqin ixtisasın məzmununa və gələcək peşəkar fəaliyyətə uyğun inkişafı və zənginləşdirilməsi üçün ixtisas dilində ölkənin ədəbiyyatı, mədəniyyəti, tarixi, coğrafiyası, siyasi-iqtisadi xüsusiyyətləri, flora və faunası və s. barədə məlumatlar toplamaq, onları təhlil və təqdim etmək bacarığı formalaşdırılır. Bəzi universitetlərimizdə konkret dillər və ölkələr üzrə “Kulturologiya”, “Linqvokulturologiya”, “Ölkəşünaslıq” və bu kimi adlar altında yaradılan tədris resurslarının bu məqsədlə hazırlandığını qeyd etməliyik. Təlim ixtisas dilində aparılmaqla yanaşı, MKÇ-nin bakalavrlar üçün müəyyən etdiyi “fəaliyyət və ya təhsil sahəsi ilə bağlı məsələləri Azərbaycan və ən azı bir xarici dildə şifahi və yazılı şəkildə izah edir, həmçinin peşəkar müzakirələrdə iştirak edə bilər” tələbi fənlərin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi üzrə meyarlarda

əks olunur. Təbii ki, ATM-lər öz ixtisaslarının spesifikasiyasından çıxış edərək, Elmi Şuranın qərarı ilə “Kredit sistemi ilə tələbələrin biliyinin qiymətləndirilməsi barədə əsasnamə”dəki meyarlara müvafiq əlavələr edə bilərlər. Fikrimizcə, 2008-ci ildə qəbul olunmuş bu əsasnaməyə onsuz da dəyişikliklər etməyin zamanı yetişdiyindən yuxarıdakı qeyd də orada əxz oluna bilər.

Yeni tədris standartları təsdiq olunduqdan sonra istehsalat və pedaqoji təcrübənin təşkili ilə bağlı müzakirələr bitmədiyindən tədris proqramı üzrə son – səkkizinci semestrə təsadüf edən ixtisas üzrə təcrübənin məhz MKÇ-nin 6-cı səviyyə üzrə deskriptorlara, əsasən də tərəfimizdən vurğulanan tələbə uyğun keçirilməsini də vacib hesab edirik.

Yuxarıda söylənilən fikirləri ümumiləşdirərək, sonda bəzi məqamlar üzərində xüsusi olaraq dayanmağa ehtiyac duyuruq: 1) müzakirə edilən ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramı və prosesində dil problemini həll etmədən, optimal bilinqval təlim mühiti yaratmadan peşə və fənn təlim nəticələrinə, MKÇ-nin ali təhsilin səviyyələri üzrə müəyyən edilən kompetensiyalara nail olmaq mümkünsüz görünür; 2) optimal bilinqval təlim mühitinin yaradılması üçün sadalanan ixtisaslarda tədris aparan elmi-pedaqoji heyətdə yüksək hazırlıqlı, yəni elmi dərəcə və adlara malik müəllimlər üstünlük təşkil etməli və bu ixtisaslarda tələb edilən tədris resursları təminatını həyata keçirməyə qadir olmalıdır; 3) tədris proqramlarının icrası ikili diplom layihələri, mübadilə proqramları, ixtisas dili və ölkəsində yay məktəbi, stajirovka, istehsalat təcrübəsi, dil səviyyələri üzrə kurslar və sertifikatlaşma kimi tədbirlərlə müşayiət olunmalıdır; 4) günümüzün tələbinə uyğun olaraq, universitetlərimiz elm və təhsil istiqamətləri ilə məhdudlaşmayaraq, özlərinin üçüncü missiyası barədə ciddi düşünməli, ölkənin müxtəlif şəhərlərində fəaliyyət göstərən ali məktəblərimiz və onların filialları geniş tədris-elm-istehsalat, elm-təhsil-xidmətlər-inklüziv yanaşma-sosial və ictimai münasibətlər və sair tərəfləri əhatə edən, özünə yerli əmək bazarı iştirakçılarını cəlb və

integrasiya edə bilən mərkəzlərə çevrilməlidirlər; 5) göstərilən məsələ və məqamların müzakirədə olan “Ali təhsil haqqında Qanun” layihəsində bu və ya digər formada əksini tapmasını arzulayırıq.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 11 mart 2022-ci il

BİLİNGVAL (POLİLİNGVAL) TƏLİMİN TƏHSİLİMİZDƏ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRDƏN BİRİ KİMİ ELAN OLUNMASININ VAXTIDIR

Hazırda bütün dünyada geniş yayılmış bilinqval və polilingval təlimin ölkəmizdə tətbiqinin vacibliyi, dördüncü sənaye inqilabı dövründə insan resurslarımızın səmərəli şəkildə istifadə olunmasında, maddi və mənəvi dəyərlərimizin təbliğində əhəmiyyətli rol oynaya biləcək bu təlim modelinin elmi-nəzəri və metodiki əsasları, bu məqsədlə hər bir təhsil pilləsi və səviyyəsi üçün konkret tədris standartları və proqramlarının yaradılması ilə bağlı tövsiyələrimizi mətbuatdakı çıxışlarımızda, o cümlədən, «525-ci qəzet»in səhifələrində dəfələrlə təqdim etmişik. Təkliflərimizi müvafiq icra orqanlarına ünvanlamışıq. Fikrimizcə, Azərbaycanda bilinqval təlimin tətbiqini şərtləndirən əsas səbəblərdən birinin tədrisi əcnəbi dillərdə aparən məktəb və siniflərdəki tədris situasiyası ilə bağlı olduğundan məsələnin aktuallığı bir az da artır.

Cari tədris ilinin yekunlaşmaqda olduğunu və növbəti tədris ilinə hazırlıqların başlandığını nəzərə alaraq, təhsil pillələri və səviyyələrində bilinqval (polilingval) təlim mühitinin formalaşdırılmasına nail olmaq üçün təkliflərimizi diqqətə çatdırırıq:

1) Respublikamızın təlim xarici dillərdə aparılan məktəbə-qədər və ümumi təhsil müəssisələrində bilinqval təhsil modelinə keçid məqsədilə «Ümumi təhsil haqqında» Qanuna dəyişiklik edilməsi və göstərilən qanunun 6.2 bəndinə «Azərbaycan dilinin üstünlüyünü təmin etmək şərti ilə» ifadəsinin, 6.4 bəndinə isə «dövlət dilində» sözlərinin əlavə olunması və göstərilən bəndlərin aşağıdakı kimi verilməsi barədə təklifin irəli sürülməsi:

«6.2. Ümumi təhsil müəssisələrində tədris «Təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə, ümumi təhsilin dövlət standartlarına və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanla (qurumla) razılaşmaya uyğun olaraq, Azərbaycan dilinin üstünlüyünü təmin etmək şərti ilə valideynlərin və təhsil alanların arzusu nəzərə alınmaqla digər dillərdə də aparıla bilər.

6.4. Tədris digər dillərdə aparılan ümumi təhsil müəssisələrində Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, tarixi və coğrafiyası dövlət dilində tədris olunmalıdır»;

2) «Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi»ndə (MKÇ) 1, 2, 4-cü səviyyələr üzrə bacarıqlara dövlət dilində ünsiyyət və danışma bacarığının əlavə olunması (məsələn, 4-cü səviyyədəki «müstəqil istifadəçi səviyyəsində ən azı bir xarici dildə danışa bilir» təsvirinin «müstəqil istifadəçi səviyyəsində dövlət dilində və ən azı bir xarici dildə danışa bilir» kimi verilməsi);

3) yuxarıda göstərilən dəyişikliklərə uyğun olaraq, yeni tədris ilinin başlanğıcınadək hazırda təlim xarici dillərdə aparılan məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələri üçün dövlət və xarici dillərin mütənasibliyini və integrasiyasını təmin edən yeni tədris standartlarının və tədris planlarının hazırlanması, onlara uyğun yeni və milli məzmunlu tədris resurslarının yaradılması ilə bu tipli təhsil müəssisələrində bilinqval (polilingval) təlim modelinin tətbiqinə start verilməsi, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin Təhsil Nazirliyinin tabeliyinə keçməsinə nəzərə alaraq, məhz erkən inkişaf mərhələsindən başlayaraq, dillərin qabaqcıl tədris meto-

dikasına və yanaşmalarına istinadən mənimsədilməsi üçün digər müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

4) ölkənin orta təhsil sisteminin köklü şəkildə müasirləşdirilməsi məqsədilə reallaşdırılan STEAM və «Rəqəmsal bacarıqlar» layihələri ilə yanaşı, həm dövlət, həm də əcnəbi dillərdə təlim aparılan məktəblərdə bilinqval (polilingval) tədris modelinin tətbiqinin prioritet istiqamət elan olunması, bu məqsədlə erkən inkişaf və məktəbəhazırlıq mərhələlərində, ümumi orta təhsilin I-IV və V-VI siniflərində əcnəbi dillərin (əsas və ikinci dilin) tədrisinə ayrılan saatların ən azı 3+2 səviyyəsində təmin edilməsi, xarici dillərin yarımqruplarda tədrisinə nail olunması; belə olan halda təlim əcnəbi dillərdə aparılan məktəb və siniflərdə yaranan bilinqval (polilingval) mühitin tədris dövlət dilində aparılan siniflərdə də təmin olunmasına şərait yaradılmasının nəzərə alınması;

5) ölkənin məktəbəqədər və ümumi orta təhsil müəssisələrində təlim prosesinin iki (üç) dildə təşkil olunacağı nəzərə alınarsa, müvafiq qanunvericilik aktlarından, tədris standartlarından, planlarından, tədris vəsaitlərindən təlimin bu və ya digər xarici dildə aparılmasını göstərən ifadələrin çıxarılması; məqbul variant kimi tədris planlarında iki dilin (Azərbaycan-rus və ya Azərbaycan-ingilis dillərinin) təlim dilləri kimi göstərilməsi;

6) ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində məzunları üçün MKÇ ilə müəyyən edilmiş kompetensiyalara müvafiq olaraq («fəaliyyət və ya təhsil sahəsi ilə bağlı məsələləri Azərbaycan və ən azı bir xarici dildə şifahi və yazılı şəkildə izah edir, həmçinin peşəkar müzakirələrdə iştirak edə bilir»), bir sıra təhsil, humanitar və sosial ixtisaslar üzrə tələbə qəbulu sifarişində «təlim dili» anlayışının «təlim dilləri» ifadəsi ilə əvəzlənməsi, «Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)», «Tərcümə (dillər üzrə)», «Regionşünaslıq (regionlar üzrə)» kimi ixtisaslara tələbə qəbulu sifarişində Dövlət İmtahan Mərkəzi tərəfindən «tədris dili» ifadəsinin yerində təkcə tələbənin orta məktəbi bitirdiyi dilin yox, həm də ixtisasa yiyələnəcəyi dilin qeyd edilməsi (məsələn, ingilis dili üzrə «Xarici dil müəllimliyi», çex dili üzrə «Tərcümə», Çin üzrə «Regionşünaslıq» ixtisaslarında

Azərbaycan dili ilə yanaşı, müvafiq olaraq ingilis, çex və Çin dilinin tədris dili kimi müəyyən olunması); bu halda, yeni tədris standartlarına uyğun universitetlərin öhdəsinə buraxılmış 60 kreditin tələbələrin seçimi və ixtisas kafedralarının potensialı nəzərə alınmaqla ixtisas dilinin dərinədən mənimsədilməsinə yönəldilməsinin, təbii ki, fənlər üzrə təlim nəticələrinin peşə təlim nəticələrinə və MKÇ-nin müəyyən etdiyi kompetensiyalara uyğunlaşdırılmasının tövsiyə olunması;

8) bütün təhsil pillələri və səviyyələri üçün tədris proqramlarının məzmun, eləcə də dil problemlərinin öyrənilməsi, bilinqval və polilingval təlimin metodikası və metodologiyası, nəzəri və praktik məsələlərinin araşdırılması, bu istiqamətdə pilot layihələrin icrası (uşaq bağçaları və xarici dillər təmayüllü orta ümumi təhsil müəssisələrinin bazasında), müvafiq tədris resurslarının yaradılması, tədris modellərinə uyğun fənn kurikulumlarının məzmun xətlərinə dəyişikliklərin edilməsi, pedaqoji kadrların fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsi, qiymətləndirilməsi, onlar üçün ixtisasartırma kurslarının təşkili, bu sahədə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın təmin olunması məqsədilə Təhsil Nazirliyinin məzmun, tədris resursları və strateji inkişafın planlaşdırılması ilə məşğul olan şöbələrinə məqsədli tapşırıqların verilməsi, Təhsil İnstitutu və ya aidiyyəti üzrə pedaqoji universitetlərdən birinin nəzdində müvafiq elmi-tədqiqat mərkəzinin yaradılması, göstərilən problemlə məşğul olan xarici mütəxəssislər dəvət olunmaqla mütəmadi elmi-praktik seminar və konfransların keçirilməsi;

Respublikamız üçün layihənin icrasının vacibliyini, bu layihənin uğurla həyata keçirilməsi məsuliyyətinin təkcə Təhsil Nazirliyinin üzərində olmadığını, onun təhsil, sosial-ictimai və milli-mənəvi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ölkəmizdə və dünyada reallaşdırılan mühüm mədəniyyət və təhsil layihələrinin müəllifi, Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun nəzdində tövsiyəverici və maarifləndirici Bilinqval və Polilingval Təli-

mə Dəstək Elmi-Metodiki Mərkəzin yaradılması və rüblük elmi-metodiki jurnalın təsis edilməsi barədə təklifin irəli sürülməsi;

9) bilinqval və polilingval təlim modellərinin uğurlu tətbiqi məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən tədris müəssisələrinin yükünü azaltmaq, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəli şəkildə təşkilinə və cəmiyyətdə düzgün ictimai rəyin formalaşmasına nail olmaq üçün xüsusilə də məktəbəqədər və ümumi orta təhsil pillələrində təhsil prosesinin üçüncü iştirakçısı – valideynlər arasında müvafiq maarifləndirmə işlərinin aparılması (məsələn, iki valideyndən biri evdə daima uşaqla ana dilində, digəri əcnəbi dildə ünsiyyət qura bilmirsə, bu halda ikinci dildə ünsiyyətqurma cəmiyyətin – bağçalar, erkən inkişaf mərkəzləri, məktəb, tədris kursları və s. öhdəsinə buraxılır. Əks halda tədqiqatçılar bu təhsil modelini tövsiyə etmirlər); ölkənin təhsil siyasətinə cavabdeh olan rəsmi icra orqanları lisenziyalı fəaliyyətə malik təhsil müəssisələri ilə yanaşı, özəl tədris mərkəzlərinin elmi-metodiki cəhətdən maarifləndirilməsi və rəğbətləndirilməsi, onların Təhsil Nazirliyinin bu istiqamətdə elan etdiyi layihələrə qoşulması, irəli sürdüləri təşəbbüs və fəaliyyətlərin dəstəklənməsi (heç kəsə gizli deyil ki, uşaqların məktəbdənkənar vaxtının böyük hissəsi tədris mərkəzlərində, tədris kurslarında, repetitor yanında, dərslər və günüzadılmış qruplarda keçir. Bu tipli tədris mərkəzlərində uşaqlarla məşğul olan şəxslər də ölkənin tədris həyatının iştirakçısı olduğundan özəl tədris strukturlarının fəaliyyətinə elmi-metodiki, mənəvi və iqtisadi dəstəyi və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş nəzarəti vacib hesab edirik).

BİLİNGVAL (POLİLİNGVAL) TƏHSİL MODELİNİN ÜSTÜNLÜYÜNÜ VƏ PERSPEKTİVLƏRİNİ ƏSASLANDIRMAQ ÜÇÜN POTENSİAL RESPONDENTİN 10 SUALINA 10 CAVAB

1. *Bilingval (ikidilli) və ya polilingval (çoxdilli) təlim nədir?*

Hazırda dünyanın qabaqcıl ölkələrində geniş tətbiq olunan, təlim-tərbiyə prosesində iki və ya çox dilin tədris prosesində paralel şəkildə istifadəsinə, uşaq və gənclərimizin Azərbaycanda və dünyanın istənilən yerində təhsilin gələcək pillə və səviyyələrində oxumalarına, uğurlu karyera və maraqlı həyat əldə etmələrinə imkan verən təhsil modelidir. Ötən əsrin 20-30-cu illərindən başlayaraq, geniş şəkildə müzakirə edilən, dünyanın ən ciddi elmi mərkəzləri, dilçi alimləri, praktik psixoloqlar, metodistlər və kulturoloqlar tərəfindən elmi-nəzəri və praktiki istiqamət kimi təsdiqlənən bu təlim modelinin tətbiqi Azərbaycanın bugünkü təhsil reallıqları üçün faydalı görünür. Nəzərə almalıyıq ki, bu gün Azərbaycan məktəblərində övladını ingilis, rus, türk, fransız dillərində uşaq bağçasına və 1-ci sinfə göndərən valideynin əsas niyyəti ana dili ilə yanaşı, onun digər dilləri dərindən öyrənməsi arzusundan qaynaqlanır. Tədris müəssisələrimizdə xarici dillərə ayrılan saatlar, onların tədrisi konsepsiyası və metodikası, mövcud tədris resursları əcnəbi dillərin müvafiq səviyyədə mənimsədil-

məsinə hələ ki imkan verməməklə bərabər, bilinqval (polilingval) təlimin yaratdığı tədris situasiyası qədər səmərəli deyil.

2. Bilinqval və ya polilingval təlimə hansı yaş dövründən başlamaq məsləhətdir?

Linqvodidaktika, linqvopsixologiya, linqvokulturologiya, metalingvistika və sair əlaqəli elm sahələri üzrə mütəxəssislərin yekdil rəyinə, uşaq bilinqvizmi və polilingqvizmi üzrə çoxsaylı pedaqoji-psixoloji müşahidə və eksperimentlərə görə, iki və ya üç dildə təlimə başlamaq üçün ən optimal yaş dövrü uşaqların erkən inkişaf dövrüdür, yəni 0-2 yaşdan başlayaraq, 7 yaşınadək uşaqlar istənilən dildə eşitdikləri söz, ifadə və nitq konstruksiyalarını yadda saxlayır, tələffüz və nitqlərində istifadə edir, paralel olaraq öyrəndikləri dilə və ya dillərə tərcümə edə bilirlər. Üçüncü (və ya daha çox) dilin öyrədilməsinin məktəbəqədərki yaş dövrünə təsadüf etməsi, ibtidai təhsil pilləsində və V-VI siniflərdə davam etdirilməsi tövsiyə olunur. 8-12 yaş dövrü də dillərin mənimsənilməsi baxımından uşaqlar üçün münbit yaş mərhələsi hesab edildiyindən göstərilən yaş dövrlərində ümumi təhsil səviyyəsində dillərin intensiv şəkildə tədrisi məqsədəuyğundur. Bu isə məktəbdə, məktəbdənkənar məşğələlərdə dil dərslərinə, cəmiyyətdə (ailə, məktəb, tədris mərkəzləri və sair) öyrədilən dillərdə ünsiyyətə üstünlük verməyi şərtləndirir.

Hələ təxminən bir əsr əvvəl, bilinqvizmin təklif olunduğu ilk dövrlərdə iki dilin paralel şəkildə öyrədilməsinin uşaqların idraki inkişafını ləngitməsi barədə fərziyyə və iddialar elmi əsasını tapmadığından ABŞ, Kanada, Almaniya, Finlandiya və digər qabaqcıl ölkələrdə bu gün bilinqval (polilingval) təlimə üstünlük verilir.

3. Bilinqval (polilingval) təlimi Azərbaycanda aktuallaşdıran və motivasişdirən məqamlar hansılardır?

Hazırkı mərhələdə bilinqval (polilingval) təlimə keçidi ölkəmiz üçün vacib edən şərtlərə diqqət yetirək: 1) son on ildə Azərbay-

canda, xüsusən də Bakı şəhərində əcnəbi dillərdə təhsilə maraq artır. Valideynlərin öz övladları üçün məktəb seçimində rus və ya ingilis dilində təhsilə meyilli olması dövlət dilindən istifadə və gənc nəslin milli-mədəni-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə edilməsi üçün əlverişli hesab olunmur; 2) respublikamızın göstərilən qisim tədris müəssisələrində və tədris yerdə qalan təhsil müəssisələrində bilinqval (polilingval) təlim mühitinin formalaşmasının dövlət dilinin üstünlüyü təmin edilməklə əcnəbi dillərdə təhsilə şərait yaradaçağı, gənclərimizin ölkənin və dünyanın qabaqcıl universitetlərində təhsil almasına, yerli və beynəlxalq əmək bazarlarında uğurlu kar-yera inkişafına yol açacağı, ölkədə təhsil mühitinin canlanmasına səbəb olacağı qənaətinə gəlirik; 3) etnik və dini rəngarəngliyə, Şərqi-Qərbi və Avrasiya məkanında ciddi iqtisadi və mədəni körpü roluna və geosiyasi mövqeyə və tarazdırılmış siyasi-diplomatik əlaqələrə malik Azərbaycanın yeritdiyi multikulturalizm siyasəti, azərbaycanşünaslığın inkişafı dil-ədəbiyyat və mədəniyyətimizin Avropa və dünyaya inteqrasiyası üçün geniş qapılar açıb. Təklif olunan təlim metoduna keçid daxil olmaqla Azərbaycan təhsil sisteminin bütün pillə və səviyyələrdə cəsarətli transformasiyası bu interqasiya proseslərini dərinləşdirir, Azərbaycan insana ciddi imkanlar qazandırır, təhsilimizin beynəlxalq reytinglərdə təmsil olunmasına yol açar.

4. Erkən inkişaf və məktəbəhazırlıq dövründə iki (üç) dilin mənimsədilməsində məqsəd nədir?

Erkən inkişaf və məktəbəhazırlıq dövrünü iki və ya üç dildə tədris aparılan Azərbaycan məktəbləri üçün hazırlıq mərhələsi kimi qiymətləndiririk.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin Təhsil Nazirliyinin tabeliyinə verilməsi şəraitində bu təhsil pilləsi üçün yaradılan və təklif olunacaq kurikulumun, tədris proqramları və planlarının məzmununun özəyini məhz dillərin mənimsədilməsi təşkil etməlidir.

5. *Erkən yaş dövründə uşaq inkişaf mərkəzləri, körpələr evləri və uşaq bağçaları hansı tədris standartlarını, qrafikləri, resursları istifadə etməli, hansı tərbiyəçi müəllimlərə üstünlük verməli, hansı tədris şəraitini yaratmalı, məşğələ otaqlarının tərtibatında nəyi nəzərə almalıdırlar?*

Tədqiqatlar göstərir ki, bilinqval təlimdə «bir şəxs – bir dil», «bir situasiya – bir dil», «bir ölkə – bir dil» prinsiplərinə əsaslanılmalıdır. Yəni Azərbaycanın məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində ikidilli təhsil şəraitində valideynlərindən biri uşaqla mütəmadi olaraq bir dildə, digər isə ikinci dildə ünsiyyətdə olmalıdır (valideynlərdən heç biri tədrisdə lazım olacaq ikinci dildə danışa bilmirsə, bu rolu cəmiyyət, yəni uşaq bağçaları, erkən inkişaf mərkəzləri, məktəbəhazırlıq kurslarında səlissə nitqə malik tərbiyəçilər oynayır). Təhsil müəssisəsində hər bir dil üçün dilin və ölkənin reallıqlarına uyğun tədris situasiyası yaradılmalı, ayrı-ayrı dillərdə tədris müxtəlif tərbiyəçi müəllimlər tərəfindən aparılmalıdır. İstər evdə, istər təhsil müəssisəsində tədris dilinə müvafiq dərs otaqlarının, oyuncaqların, şəkillərin ayrılması, daha çox oyunlara üstünlük verilməsi tövsiyə edilir. Xarici dilin tədrisinə ayrılan saatların sayı dövlət dilində məşğələ saatlarının sayını aşmamalıdır. Bu, məktəbəqədər təhsilin kurikulumunda və məktəbəhazırlıq proqramında öz əksini tapmalıdır.

6. *Ümumi orta təhsilin ibtidai, ümumi orta (V-IX siniflər) və tam orta (X-XI siniflər) səviyyələrində bilinqval (polilingval) təlim modelinin səmərəli şəkildə reallaşması üçün hansı tədris standartları və planları təklif olunur? Təlimdə dövlət və əcnəbi dillərin paralelliyi və onlar arasında paritet necə təmin olunmalıdır?*

6.1 İbtidai təhsil səviyyəsində dövlət dili kimi öyrədiləcək və bəzi fənlərin tədris dili kimi çıxış edəcək Azərbaycan dilinin, həm də əksər fənlərin tədris dili kimi mənimsədiləcək xarici dillərin (hazırda ölkəmizdə əsasən rus və ya ingilis dili) müəyyən olunmuş standartlar üzrə öyrədilməsinə ayrılan həftəlik dərs saatlarının sayı eyni olmalıdır. Hazırkı şəraitdə təlim və dövlət dillərinə

müvafiq olaraq 8-9 saat + 3 saat ayrılır. Bu saatlar tədris planlarında təlim dilləri üzrə eyni səviyyədə bölüşdürülməlidir. Tədris saatlarının bu formatda təqdimi dövlət məktəbləri üçün əlavə vəsait tələb etmir, çünki artıq Azərbaycan dili xarici dil kimi yox, təlim dili kimi tədris ediləcəyindən yarımqruplarda tədris olunmayacaqdır. Tədris planlarında təlim dilləri Azərbaycan, rus və ya Azərbaycan, ingilis dilləri kimi göstərilə bilər. Bu mərhələdə tədris planına xarici dil kimi daxil edilən ingilis, alman və s. dilin öyrədilməsinə ayrılan saatların sayı 3-dən az olmamalı və məşğələlər yarımqruplarda aparılmalıdır. Təklif olunan layihə mövcud tədris standartları və tədris planları bazasında reallaşdırıla və büdcədən əlavə vəsait ayrılmadan icra oluna bilər.

Layihənin tətbiqi məktəbəqədər və ümumi orta təhsil üzrə müvafiq təhsil və tədris standartlarının yenilənməsini, təhsil qanunvericilik aktlarına dəyişikliklərin aparılmasını şərtləndirir.

6.2. Ümumi orta (V-IX siniflərdə) təhsil səviyyəsində hər iki dildə tədris saatlarının miqdarının bərabərliyi və paritetin gözlənilməsinə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərsləri ilə yanaşı, dövlət dilində Azərbaycan tarixi, coğrafiyası, musiqi, Zəfər tarixi fənləri və maraq kursları hesabına nail olunur. Bu məqsədlə müvafiq qanunvericilik aktlarına (Ümumi təhsil haqqında «Qanun», «Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi» və s.) dəyişiklik edilməsi gündəmdə durur.

6.3. Yaranmış tədris situasiyası və xarici təcrübə təsdiq edir ki, tam orta təhsil səviyyəsində (X-XI siniflərdə) həftəlik 35-37 saat dərs yükü özünü doğrultmur və dövlət məktəblərində büdcə vəsaitinin məqsədsiz xərclənməsinə səbəb olur. Qabaqcıl Avropa ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanaraq, bu təhsil səviyyəsində həftəlik dərs yükünün 26-30 saat təklif olunması məqsədəuyğundur. Əgər hazırkı mərhələdə sosial məsələlərə önəm verilərsə, onda digər saatlar təməyüllər üzrə və ya V-IX siniflərdə münbit bilinqval və polilingval təlim mühitinin təmin olunmasına yönəldilə bilər. Tam orta təhsil səviyyəsində təlim dillərinin iştirakı saxlanılmaqla texniki və təbiət fənləri

üzrə təmayüllərin ingilis dilində təşkili məqbul hesab oluna bilər. Eyni qaydanın ümumi tədris planları üzrə (bilinqval təlim modeli) təhsil alan X-XI siniflərə şamil olunması tövsiyə edilir. Dillərin mənimsədilməsi üçün intensiv yaş dövrünün VI sinifdə yekunlaşması və VII sinifdən digər fənlərin tədris planlarına daxil olunması təmayüllərin məhz bu mərhələdən təşkilini və dil dərslərinə yanaşmaya yeni münasibətin və metodologiyanın formalaşmasını tələb edir.

7. Ölkənin qabaqcıl universitetləri xarici təcrübədən bəhrələnməklə və dil daşıyıcısı olan əcnəbi mütəxəssisləri cəlb etməklə özlərinin nəzdində olan liseylər və ya baza-təcrübə müəssisəsi kimi onlara ayrılmış ümum-təhsil müəssisələrinin X-XI siniflərində təlimin təmayüllər üzrə və xarici dildə təşkilindən nə əldə edə bilərlər?

Tam orta təhsil səviyyəsində (X-XI siniflər) təlimin təmayüllər üzrə təşkili, texniki və təbiət fənləri üzrə təmayül siniflərində tədris prosesinin ingilis dilində aparılması abituriyentlərə ölkə və xarici ali təhsil müəssisələrində (ATM-lərdə) təhsil alma imkanlarını genişləndirər, ingilisdilli ixtisaslarda hazırlıq ilinə ehtiyacı aradan qaldırır.

Bu, dar ixtisaslar üzrə ölkə üçün mütəxəssis hazırlığı aparan ATM-lərə həm də dilbilmə səviyyəsi baxımından hazırlıqlı abituriyentləri qəbul etməyə və keyfiyyətli kadr hazırlığı aparmaq imkanlarını genişləndirər.

8. Göstərilən təlim modelinin tətbiqi məktəb həyatına, universitetlərimizin təhsil mühitinə hansı təsiri göstərəcək?

Bilinqval (polilinqval) təlim modelinin tətbiqi təkcə təlim ingilis və rus dilinin iştirakı ilə aparılan məktəblərdə deyil, eyni zamanda, hazırda dövlət dilində təşkil olunan ümumi təhsil müəssisələrində yeni tədris situasiyası və mühiti formalaşdırmasına xidmət edəcək. Məktəblərin kadr potensialından asılı olaraq, iki-

dilli tədris planları rus və ya ingilis dilinin iştirakı ilə 6.1, 6.2 və 6.3 bəndləri ilə müəyyən olunmuş qaydada qurula bilər.

Bu tətbiqin həm də ciddi sosial-ictimai əhəmiyyəti şübhəsizdir: təhsil müəssisələri və təhsilənlərin müxtəlif bölgələr üzrə qeyri-bərabər imkanları, təhsil ehtiyacları üzündən bəzən ailələrin paytaxta və iri şəhərlərə üz tutması, MİQ imtahanlarında kifayət qədər bal toplamış gənclərin rayon mərkəzləri və kəndlərdə iş yeri ilə təmin olunması, bölgələrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələri infrastrukturunun inkişafı və sair problemlər tədricən öz həllini tapa bilər. Xüsusilə də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində yaradılacaq təhsil müəssisələri, onların tədris proqramları həm yeni tələblərə, həm də nümunəvi ikidilli təhsil mühitinə malik olmuş Şuşa Reali Məktəbi, Qazax Müəllimlər Seminariyası kimi təhsil müəssisələrimizin klassik təhsil modellərinə və ənənələrinə söykənməlidirlər.

Bilingval (polilingval) təlim modelinin tətbiqi ATM-lərdə təhsil ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramlarının yenilənməsinə, məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrinin yaxın gələcəkdə ikidilli və ya üçdilli pedaqoji kadrlarla təmin olunması probleminin aradan qalxmasına xidmət edəcək. Məktəbəqədər və ümumi təhsil pillələrində təklif olunan bilingval və ya polilingval təhsil modeli ali təhsil pilləsində mütəxəssis hazırlığı proqramlarının dil problemini aradan qaldırmaqla icrasını asanlaşdıracaq, yeni kadr və tədris resursları hesabına münbit təlim şəraiti yaradılacaq. ATM-lərdə göstərilən təlim metoduna diqqətin artırılması xüsusilə də lingvistik təmayüllü universitetlərimizə öz ixtisaslarına, mütəxəssis hazırlığı proqramlarına, elmi-tədqiqat və beynəlxalq əməkdaşlıq istiqamətlərinə yenidən nəzər salmaq, ən yeni tələblərə və şəraitə uyğun özlərinin transformasiyası imkanlarını araşdırmağa imkan verəcək.

9. *Hansı tədris standartlarına (proqramlarına) dəyişiklik edilməsi vacibdir?*

Bilinqval (polilingval) təlim modelinin tətbiqi məktəbəqədər təhsilin və ümumi təhsil pilləsində fənn kurikulumlarının yenilənməsini, ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində təhsil ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramlarının tədris dili aspektində yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün ATM-lərə tövsiyələrin verilməsini (ixtisas blokuna daxil olan 120 + universitetlərin sərəncamında olan 60 kreditin müasir yanaşmalara uyğun istifadəsini) labüd edir.

10. *Təklif olunan təhsil modelinin ölkəmiz üçün önəmi nədir?*

Dünya təcrübəsi və aparılan tədqiqatlar göstərilən bu təlim modelinin tətbiqinin etnik, dini və milli zənginliyə, multikultural dəyərlərə və siyasətə malik Azərbaycana öz təhsil sistemini Avropa və dünya təhsil məkanına real integrasiya etməyə, regionlarda təhsilə marağın yüksəlməsinə və təhsil müəssisələrində canlanmaya şərait yaradacaq, gənc nəslin təhsil və karyera inkişafı imkanlarını yüksəldəcək.

ALİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNİN MÖVCUD TƏDRİS PROQRAMLARININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ

*“Mən arzu edərdim ki, Azərbaycan gənci Şekspiri
ingilis, Puşkini rus, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə
Azərbaycan dilində oxusun.»*

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev

Организация учебного процесса, обеспечение качества содержания на любой образовательной ступени и уровне, а также конкурентоспособность выпускников на рынке труда зависит от адекватности соответствующих учебных программ (стандартов). Ныне одним из основных факторов выполнения учебных программ выступает проблема языка обучения. Решение данной проблемы считаем краеугольным камнем в деле усвоения учебных материалов, привлечения высококачественных специалистов к преподаванию и созданию учебных ресурсов, организации соответствующих учебно-производственных баз, а также приобретения выпускниками необходимых знаний, умений и компетенций, определяемых в «Рамках национальной квалификации». Важность обеспечения билингвальной и полилингвальной среды в некоторых образовательных и гуманитарных специальностях обуславливается их спецификой. Наряду с языками обучения и специальности, здесь также требуется презентация умений и компетенций выпускников на одном из международных языков, что предполагает подготовку оптимальных учебных планов. Цель тезисов нашего доклада – выдвижение соответствующих рекомендаций для осуществления на-

учно-методических мероприятий по выработке оптимальных учебных планов.

Ключевые слова: содержание, язык обучения, конкурентоспособность, учебные планы, рекомендации.

The organization of the educational process, ensuring the quality of content at any educational stage and level, as well as the competitiveness of graduates in the labor market depends on the adequacy of the relevant curricula (standards). Today, one of the main factors in the implementation of curricula is the problem of the language of instruction. We consider the solution of this problem to be the cornerstone in the assimilation of educational materials, the involvement of high-quality specialists in teaching and the creation of educational resources, the organization of appropriate educational and production bases, as well as the acquisition by graduates of the necessary knowledge, skills and competencies defined in the "National Qualification Framework". The importance of providing a bilingual and multilingual environment in some educational and humanitarian specialties is determined by their specificity. Along with the languages of instruction and specialty, it also requires the presentation of the skills and competencies of graduates in one of the international languages, which involves the preparation of optimal curricula based on standards.

Key words: content, language of instruction, competitive ability, educational plans, recommendations.

Tədrisdə ikidilli (çoxdilli) təhsil mühitinin formalaşdırılması problemi

Problemin aktuallığının əsaslandırılması. İstənilən təhsil pilləsi və səviyyəsində tədrisin təşkili, məzmunun yaradılması və keyfiyyətin təmin olunması, məzunların əmək bazarına çıxışı prosesləri müvafiq tədris proqramlarının (standartlarının) adekvatlığından asılıdır. Hazırda ölkəmizin universitetlərində təhsil proqramlarının icrasında əsas amillərdən biri də onların tədris dili problemidir. Mövcud qeyri-stabil əmək bazarının ehtiyacları nəzərə alınmaqla, bu

məsələni tədris prosesinin təşkilini, ixtisaslar üzrə tədris materiallarının mənimsənilməsini, tədrisə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlbini, müvafiq tədris resurslarının yaradılmasını, mütəxəssis hazırlığı üçün vacib sayılan tədris-istehsalat-təcrübə bazalarının mövcudluğunu, "Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi"nin (MKÇ) məzunlar üçün müəyyən etdiyi bilik, bacarıq və kompetensiyaların qazanılmasını motivləşdirən əsas vasitə hesab edirik. Bəzi təhsil və humanitar yönümlü ixtisaslarda bilinqval və polilingval təhsil mühitinin vacibliyi onların spesifikası ilə izah olunur. Burada tədris və ixtisas dilləri ilə bərabər, həm də beynəlxalq dillərdən birində peşə təlim nəticələrinin təqdimatı tələbi qoyulub ki, bu da qəbul olunmuş standartlar əsasında ixtisaslar və ixtisaslaşmalar üzrə optimal tədris planlarının yaradılmasını tələb edir. Təcrübəmizə söykənərək və tədrisdə fəaliyyətimizi təftiş edərək, qəti qərara gəlirik ki, mütəxəssis hazırlığı mərhələsində əsas həlqə məhz ixtisasın (ixtisaslaşmanın) tədris planının yaradılmasıdır. Məruzə tezlərində əsas məqsədimiz bu prosesin və onunla bağlı təşkilati, elmi-metodiki işlərin kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməsidir.

MKÇ-nin müəyyən etdiyi tələblərə uyğun ali məktəblərin bakalavriat və magistratura səviyyələrini istənilən ixtisas üzrə istənilən dildə bitirən bütün gənclər tamamladıqları tədris proqramında attestasiya zamanı dövlət dili ilə bərabər beynəlxalq xarici dillərdən birində və ixtisas dilində öz peşəsi sahəsində təqdimat etmək kompetensiyasına malik olmalıdır. Ali təhsilin doktorantura səviyyəsini bitirənlər də tədqiqat nəticələrini dövlət və ingilis dillərində çap materiallarında ifadə etməlidirlər. Ali məktəblərin məzunları qarşısında qoyulan bu tələblərin icrası və kompetensiyaların qazanılma səviyyəsi Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən ali təhsilin səviyyələri üzrə müəyyən olunmuş tədris standartlarından (proqramlarından) və bu standartlar əsasında ali məktəblərdə hazırlanan tədris planlarından asılıdır.

Mövcud vəziyyət və problemin həlli yolları barədə tövsiyələr. İxtisasların tədris proqramlarında (standartlarında) müəy-

yən edilmiş peşə təlim nəticələri (PTN) və fənn təlim nəticələri (FTN) adekvat elektron-tədris resurslarının hazırlanması üçün göstəricidir. İxtisaslar üzrə proqramların və onların əsasında hazırlanan tədris planlarının birinci hissəsində (tövsiyə olunan fənlər), eləcə də konkret ixtisaslar üçün bütün ali məktəblərə təqdim olunan peşə hazırlığı blokundakı fənlər üzrə tədris resurslarının ümumi məzmunu təbiidir. Tədris proqramlarının mahiyyətinə və məntiqə söykənsək, bu resursların yaradılmasına və keyfiyyətin təminatına nəzarəti ölkənin təhsil siyasətinə cavabdeh mərkəzi icra orqanı həyata keçirditindən bu məqsədlə Elm və Təhsil Nazirliyi və ya Təhsildə Keyfiyyətin Təminatı Agentliyi yanında profil və ixtisaslar üzrə Respublika Tədris-Metodiki şuralarının fəaliyyəti həm tədris proqramları və resurslarının yaradılması, həm də tədris proqramlarının icrası səviyyəsinin ölçülməsi üçün konkret tövsiyə, meyar və diskriptorlar müəyyən edə bilər. Bu işin mütəxəssis qrupları tərəfindən icrası həm də eyni ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı aparan ölkə universitetləri arasında əməkdaşlıq, məzmun və yanaşmaların təftişi üçün ciddi meydan yaradardı.

Bəs sırf universitetə aid olan fənn bloku üzrə fənlərin təlim nəticələrinin müəyyən edilməsi, onların ümumi peşə təlimi nəticələrinə inteqrasiyası və sintezi, konkret ixtisasda fənn və kurslar üzrə tədris proqramlarının və tədris resurslarının hazırlanması prosesi necə təşkil olunmalıdır? Konkret olaraq, üç ixtisasın tədris standartları üzərində dayanaq. Seçəcəyimiz ixtisasların hər biri bir neçə ixtisaslaşmanı əhatə etdiyindən daha böyük maraq və aktuallıq kəsb edir. Bu, "Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)", "Tərcümə (dillər üzrə)" və "Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)" ixtisaslarıdır ki, onlar dillərin və mədəniyyətlərin ünsiyyəti, konkret milli-mədəni-tarixi areal və kontekstdə hər hansı bir əcnəbi dilin peşə hazırlığı səviyyəsində mənimsənilməsi, bu dilin məxsus olduğu ölkənin və ya regionun tarixi, coğrafiyası, milli-mədəni özəllikləri, ədəbiyyatı üzrə tədris proqramlarını yerinə yetirir. Məzunlar tədris dili statusuna malik dövlət dili (orta məktəbi Azər-

baycan dilində bitirənlər) ilə yanaşı, əldə edəcəyi kvalifikasiya üzrə həm də ixtisas və ya ixtisas ölkəsi dilində təqdimat etməyi bacarmalıdırlar. Bu bacarıqların qazanılması üçün universitetlərdə ixtisaslar və ixtisaslaşmalar üzrə yaradılan tədris planları və tədris resursları necə hazırlanır? İxtisas kafedraları, fakültə Elmi Şuraları, universitetlərin Tədris-metodiki mərkəzləri bu prosesə necə cəlb edilir? Təbii ki, bu proses inzibati qaydada deyil, elmi-metodiki müzakirə və məsləhətləşmələr şəraitində getməlidir. Hər bir fənn üzrə biliklərin, xüsusilə də xarici dillərin mənimsənilməsində oxu, nitq və yazı bacarıq və vərdişlərinin qazanılması üçün fənlərə ayrılan tədris saatlarına uyğun konkret tədris resurslarının (elektron variantı ilə) hazırlanması, aprobasiyası addım-addım izlənilməlidir. Dillərin tədrisi üzrə həm bakalavriat, həm də magistratura səviyyələri üçün kifayət qədər tədris komplektləri mövcud olsa belə, universitet və fakültə öz profili və ixtisasları üzrə tədris materiallarını, uyğunlaşdırılmış ölkəşünaslıq mətnlərini aprobasiya olunmuş metodika və metodologiyalar əsasında öz dərslik vəsaitlərinə daxil etməlidir.

Mövcud tədris proqramlarının (standartlarının) icrasına mane olan səbəblər: 1. Tələbə qəbulu sifarişində tədris dillərinin düzgün müəyyən olunmaması (tələbənin məktəbi bitirdiyi dillə yanaşı, ixtisas dilinin də qeyd edilməməsi); 2. Bakalavrlar üçün mövcud tədris proqramlarında yekun dövlət attestasiyası nəzərdə tutulmadığından MKÇ-nın müəyyən etdiyi səriştə və kompetensiyaların ölçülməsi meyarları və mexanizminə hələ ki aydınlıq gətirilməməsi; 3. Attestasiyanı əvəz edə biləcək istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili və keçirilməsi üzrə "Əsasnamə"nin yenidən işlənməsinə və yaranmış reallığı əks etdirməsinə ciddi ehtiyacın yaranması; 4. Əmək bazarına çıxan məzunlar üçün DİM və ETN tərəfindən müəyyən olunan bilik, bacarıq, səriştə və kompetensiyalarla bağlı sual və tapşırıqların universitetlərdə icra olunmuş tədris proqramları ilə uzlaşdırılmasının vacibliyi; 5. Peşə və ixtisaslar üzrə istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili üçün istehsa-

lat-baza müəssisələri (yerləri) bazasının yaradılması; 5. Pandemiya şəraitində gecikmə ilə qəbul olunmuş son tədris standartlarındakı boşluqların təftiş edilməsi, ümumi peşə hazırlığı və universitetə aid özəl fənn blokları üzrə dəyişikliklər zamanı qazanılan kreditlərin uyğunlaşdırılması mexanizminin universitetlərin Elmi Şuralarında müəyyən olunması və təsdiqi.

Gözləntilər. Problemin çevik şəkildə həlli göstərilən tədris proqramlarının dil və məzmun cəhətlərini nizamlamaqla yanaşı, ölkədə qazanılan ali təhsilə inamsızlığı aradan qaldıra, insan resurslarının idarə olunmasına kömək edə, bu resursların xaricə axınının, işsizlər ordusunun böyüməsinin, sənayə, istehsalat, xidmət və təhsil sahələrində iş yerlərinin boş qalmasının qarşısını ala, ümumi geriliyə səbəb olan digər amilləri aradan qaldıra bilər.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri" Beynəlxalq Elmi konfransının materialları...

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ВАЖНЕЙШЕГО ФАКТОРА ДИАЛОГА В ЕВРАЗИЙСКОМ АРЕАЛЕ

Исходя из тематики нашего Круглого стола, а также реалий функционирования русского языка в постсоветском и евразийском пространстве, в частности, в нашей стране, выскажу свои соображения по поводу русского языка как способа и средства интеграции. Понятно, что слово «интеграция» подразумевает здесь широкий спектр экономических, дипломатических и социальных отношений между народами, проживающими в данном культурно-историческом ареале. На наш взгляд, сегодня, говоря о русском языке, как о технологии интеграции, следует обратить внимание на его информативную и образовательную функцию, как глобального источника электронных баз. На данное время именно благодаря русскому языку мы имеем возможность говорить об интеграции на постсоветском и евразийском пространстве. Мы воспринимаем русский не только как средство общения, но и как серьёзный и богатый источник и инструмент межкультурного диалога. Это, прежде всего, возможность продемонстрировать национальное и этническое своеобразие стран, которые мы представляем, а также дополнительная возмож-

ность преподнести свою национальную идентичность, и последнее, способность и роль русского языка презентовать богатые культуры на международной арене, обогащаться за счёт реалий и представлений национальных и этнических культур Евразии. На Круглом столе преобладают литературоведческие темы, что свидетельствует о многофункциональности и информативности художественных текстов как носителей духа исторической эпохи и национальной окраски. Перед нами язык, представляющий своеобразную модель технологии интеграции в огромном евразийском культурно-историческом ареале. Выражаясь языком евразийцев, сегодня русский язык несёт функцию доминанта в интегрировании евразийского пространства, сохранении материальных и духовных ценностей этого мира. Это художественные тексты «Слова о полку Игореве», «Книги отца нашего Горгуда», «Манаса», «Алпамыша», «Великого сказания монголов», «Витязя в тигровой шкуре» и других памятников Средневековья. Это поиски и размышления Олжаса Сулейменова и Анара, романы и повести Чингиза Айтматова и Валентина Распутина...

Будучи участником Круглого стола и представителем вуза, чья главная научная и учебная задача – это служение евразийской интеграции и изучение русского языка как средства межкультурной коммуникации, здесь мне хотелось бы определиться двумя принципиальными моментами: во-первых, как мы внедряем всё сказанное выше в учебные программы образовательных учреждений, какое содержание мы несём в классы и аудитории, интернет-пространство, где языком обучения или специальности выступает русский и на каком уровне обеспечиваем качество образования в дошкольных учебных заведениях, в общеобразовательных школах, в вузах (на всех уровнях высшего образования), во-вторых, имеем ли мы конкретные модели интеграции обучения на русском с национальными или государственными языками стран постсоветского пространства? Добились ли мы определённых форм межкультурной коммуникации, изобрели или

разработали ли научно обоснованные в лингвокультурологическом, лингводидактическом, этнопсихологическом и других аспектах модели билингвального и полилингвального обучения. Ведь конечной целью всех теоретических и прикладных наук является применение на практике, в жизни. А жизнь – это сегодня наше с вами общение, диалог, доказательство своего своеобразия и места, наши экономические, дипломатические и человеческие контакты.

В данном смысле русский выступает не только в роли языка обучения, но и как инструмент, определяющий уровень вовлечённых в учебный процесс людских ресурсов и качество используемых учебных ресурсов.

Русский, будучи языком обучения, а также языком специальности в вузах республики, имеет огромное значение в приобретении конкретных знаний, умений и компетенций выпускниками средних школ и вузов, определённых в рамках Национальной квалификации.

Русский как основной и второй иностранный язык в средних и высших учебных заведениях – это отдельная проблема. Разработка дифференцированных учебных ресурсов по РКИ, обеспечение учебного рынка, государственных и частных учебных заведений качественными и эффективными ресурсами – важный способ удовлетворения потребностей населения.

Во всех этих случаях русский язык, соприкасаясь с культурой, литературой и духовными ценностями азербайджанцев, становится носителем информации во внутренней и внешней аудитории. В данном плане актуализируются такие важные смежные научные области, как культурология и лингвокультурология, так необходимые для усвоения учащейся молодёжью культурных и материальных ценностей своего народа, для распространения и пропаганды их в русскоязычном мире, а также для развития и обогащения речи учащейся молодёжи.

Что представляет собой культурология и лингвокультурология в национальной аудитории, где носителем инфор-

мации выступает русский или любой другой иностранный язык. Если исходить из мнения, что язык является душой, духом народа, тогда станет понятной роль языка обучения в учебном процессе, будь это в детском саду, в школе или в университете. Получается, что основные подходы культурологии – антропологический, деятельностный и семиотический приобретают особую значимость в иноязычной аудитории, взаимодействуя с государственным языком обучающихся. Такой симбиоз и такая синкретичность языков и культур в учебной ситуации – реальность для билингвальной и полилингвальной учебной среды, толерантного и мультикультурного общества.

Часто при реализации учебных стандартов и учебных планов в школах и вузах мы осуществляем билингвальные и полилингвальные модели обучения, интегрированный учебный процесс. Используем учебные ресурсы, способствующие осуществлению билингвальных и полилингвальных образовательных моделей. Хочу обратиться к примерам из собственного опыта.

Будучи автором учебников «Литература» для школ Азербайджана с русским языком обучения с 2006 года, мы убедились в уникальности сочетания, многоголосья и полифоничности представляемых материалов в рамках одного учебника. В данном случае в классах с русским языком обучения нами представляются образцы азербайджанской, русской и зарубежной литератур. Может, это косвенно, но также пример интегрированного обучения литературным знаниям, языкам, их реалиям, своеобразное художественное и семантическое поле. Во всех случаях основой основ выступают языки, комментируя факты и ресурсы одного языка средствами другого. Учащийся получает возможность входить в мир литературы в сравнительном плане, а в сравнении всё познаётся лучше.

Другой пример связан с созданием учебного комплекта по русскому языку для детей из азербайджанских семей, проживающих на территории Российской Федерации по заказу Министерства просвещения этой страны. Думаю, что создан-

ный совместно с российскими коллегами для учащихся начальных классов комплект с учётом достижений науки культурологии, включением образцов азербайджанского фольклора и литературы – хорошее подспорье для детей младшего школьного возраста.

По нашему мнению, обучение на русском языке должно превратиться в билингвальную и полилингвальную образовательную среду с полнокровной интеграцией с ценностями азербайджанского мира. Мы должны принять за основу тот знаменитый тезис, что любая национальная культура может быть частью мировой только благодаря своей национальной почве, иначе нет и не может быть у неё доступа к истории мировых цивилизаций. Эту возможность даёт нам наша законодательная образовательная база, принятый в 2019 году Закон об общем образовании, т.е., включение в учебные программы и планы средних школ Азербайджана с русским языком обучения наряду с государственным языком предметов по истории, географии, литературе и музыке азербайджанского народа. С прошлого учебного года в учебные планы было введено 2 предмета на государственном языке. А с этого учебного года в 20-ти школах республики с русским языком обучения стали применяться учебные планы, включающие несколько предметов на государственном языке (по пилотному проекту). На наш взгляд, основная задача этого пилотного проекта – это изучение государственного языка не в качестве и по стандартам обучения иностранным языкам, а как одного из языков обучения. Это предусматривает выделение в начальной школе обоим языкам обучения (азербайджанскому и русскому) одинакового количества часов. На данное время в начальных классах школ республики с иностранным языком обучения с 1-го по 4-й класс языку обучения отводится в неделю 8-9 часов, а государственному языку 2 часа. Понятно, что это исключает желаемый уровень изучения языка. Это при том условии, что ребёнок при раннем развитии и в дошкольный период обучался иностранному языку. В рассматриваемой

языковой и учебной ситуации преимущество азербайджанского как государственного языка было и остаётся в том, что более чем 90-95 % детей вокруг себя имеют азербайджанскую языковую среду. То есть реальная языковая ситуация в семье, школе и на улице – это билингвальная, а порой и полилингвальная, которую необходимо воссоздать, внедрять и оформлять в учебном процессе. При этом следует учитывать тот факт, что данное мероприятие не потребует дополнительных финансовых и материальных затрат, изменения структуры и содержания учебных программ, устроит школы даже в плане обеспечения педагогическими кадрами. Предлагается отводить обоим языкам обучения одинаковое количество часов с применением стандартов слушания и понимания, чтения и письма, а также усвоения грамматического минимума. Имеющиеся в действующих учебных планах 8/9 часов по языку обучения и 2 часа по государственному языку, 10/11 часов в неделю, распределить следующим образом: 5/6 часов по каждому языку обучения. Помимо этого, предлагается изучение в начальной школе не менее 3-х предметов на государственном языке (музыка, изобразительное искусство, физическая культура). Анализ учебных комплектов по языку обучения для классов с азербайджанским языком обучения выявляет, что эти ресурсы доступны также для использования в классах с иностранными языками обучения. Что касается кадрового потенциала, в каждой школе ощущается нехватка часов для учителей азербайджанского языка, а количество неработающих учителей начальных классов заставляет нас думать об их занятости по своей специальности (многие способные выпускники, набравшие высокие баллы на экзаменах для устройства в школу, из-за места жительства и семейного положения предпочитают работу на курсах или других сферах).

Внедрение этой модели обучения в начальной школе предусматривает постепенный и плавный переход к билингвальной модели обучения в средних классах и полилингваль-

ной модели – в старших классах с соблюдением паритета учебных предметов.

Хочу подчеркнуть тот важный момент, что реализация этой модели обучения в классах с иностранным языком обучения будет способствовать оживлению и улучшению учебного процесса в школах и классах с государственным языком обучения. Необходимо планировать внедрение этой модели (возможно с другими учебными стандартами) в школах и классах с государственным языком обучения. Это изменит ситуацию в школах, вузах и на рынке труда страны, откроет новые перспективы перед учащейся и работающей молодёжи, непременно поспособствует интеграции трудовых ресурсов республики в мировой рынок труда.

Нерешение этой проблемы на уровне среднего образования является серьёзной головной болью для вузов, готовящих специалистов по многим гуманитарным и техническим профессиям. Коротко отмечу, что учебные стандарты, утверждённые для этих специальностей, не отвечают требованиям утверждённых Кабинетом министров Рамок национальной квалификации по той причине, что некоторые вузы затрудняются эффективно организовать учебный процесс в условиях сосуществования языков обучения и специальности, в создании билингвальной образовательной среды.

*Материалы Круглого стола:
«Русский язык как технология интеграции
на постсоветском и евразийском пространстве»
(МГЛУ, Москва, 2022)*

ВЫСТУПЛЕНИЕ НА КОНФЕРЕНЦИИ ПО БИЛИНГВИЗМУ И ПОЛИЛИНГВИЗМУ (РУДН, 2022, декабрь)

Исходя из тематики нашего Круглого стола, а также реалий функционирования русского языка в постсоветском и евразийском пространстве, в частности, в нашей стране, выскажу свои соображения по поводу русского языка как способа и средства интеграции. Понятно, что слово «интеграция» подразумевает здесь широкий спектр экономических, дипломатических и социальных отношений между народами, проживающими в данном культурно-историческом ареале. На наш взгляд, сегодня, говоря о русском языке, как о технологии интеграции, следует обратить внимание на его информативную и образовательную функцию, как глобального источника электронных баз. На данное время именно благодаря русскому языку мы имеем возможность говорить об интеграции на постсоветском и евразийском пространстве. Мы воспринимаем русский не только как средство общения, но и как серьёзный и богатый источник и инструмент межкультурного диалога. Это, прежде всего, возможность продемонстрировать национальное и этническое своеобразие стран, которые мы представляем, а также дополнительная возможность преподнести свою национальную идентичность,

и последнее, способность и роль русского языка презентовать богатые культуры на международной арене, обогащаться за счёт реалий и представлений национальных и этнических культур Евразии. На Круглом столе преобладают литературоведческие темы, что свидетельствует о многофункциональности и информативности художественных текстов как носителей духа исторической эпохи и национальной окраски. Перед нами язык, представляющий своеобразную модель технологии интеграции в огромном евразийском культурно-историческом ареале. Выражаясь языком евразийцев, сегодня русский язык несёт функцию доминанта в интегрировании евразийского пространства, сохранении материальных и духовных ценностей этого мира.

Будучи участником Круглого стола и представителем вуза, чья главная научная и учебная задача – это служение евразийской интеграции и изучение русского языка как средства межкультурной коммуникации, здесь мне хотелось бы определиться двумя принципиальными моментами: во-первых, как мы внедряем всё сказанное выше в учебные программы образовательных учреждений, какое содержание мы несём в классы и аудитории, интернет-пространство, где языком обучения или специальности выступает русский и на каком уровне обеспечиваем качество образования в дошкольных учебных заведениях, в общеобразовательных школах, в вузах (на всех уровнях высшего образования), во-вторых, имеем ли мы конкретные модели интеграции обучения на русском с национальными или государственными языками стран постсоветского пространства? Добились ли мы определённых форм межкультурной коммуникации, изобрели или разработали ли научно обоснованные в лингвокультурологическом, лингводидактическом, этнопсихологическом и других аспектах модели билингвального и полилингвального обучения. Ведь конечной целью всех теоретических и прикладных наук является применение на практике, в жизни. А жизнь – это сегодняшнее

наше с вами общение, диалог, доказательство своего своеобразия и места, наши экономические, дипломатические и человеческие контакты.

В данном смысле русский выступает не только в роли языка обучения, но и как инструмент, определяющий уровень вовлечённых в учебный процесс людских ресурсов и качество используемых учебных ресурсов.

Русский, будучи языком обучения, а также языком специальности в вузах республики, имеет огромное значение в приобретении конкретных знаний, умений и компетенций выпускниками средних школ и вузов, определённых в рамках Национальной квалификации.

Русский как основной и второй иностранный язык в средних и высших учебных заведениях – это отдельная проблема. Разработка дифференцированных учебных ресурсов по РКИ, обеспечение учебного рынка, государственных и частных учебных заведений качественными и эффективными ресурсами – важный способ удовлетворения потребностей населения.

Во всех этих случаях русский язык, соприкасаясь с культурой, литературой и духовными ценностями азербайджанцев, становится носителем информации во внутренней и внешней аудитории. В данном плане актуализируются такие важные смежные научные области, как культурология и лингвокультурология, так необходимые для усвоения учащейся молодёжью культурных и материальных ценностей своего народа, для распространения и пропаганды их в русскоязычном мире, а также для развития и обогащения речи учащейся молодёжи.

Что представляет собой культурология и лингвокультурология в национальной аудитории, где носителем информации выступает русский или любой другой иностранный язык. Если исходить из мнения, что язык является душой,

духом народа, тогда станет понятной роль языка обучения в учебном процессе, будь это в детском саду, в школе или в университете. Получается, что основные подходы культурологии – антропологический, деятельностный и семиотический приобретают особую значимость в иноязычной аудитории, взаимодействуя с государственным языком обучающихся. Такой симбиоз и такая синкретичность языков и культур в учебной ситуации – реальность для билингвальной и полилингвальной учебной среды, толерантного и мультикультурного общества.

Часто при реализации учебных стандартов и учебных планов в школах и вузах мы осуществляем билингвальные и полилингвальные модели обучения, интегрированный учебный процесс. Используем учебные ресурсы, способствующие осуществлению билингвальных и полилингвальных образовательных моделей.

По нашему мнению, обучение на русском языке должно превратиться в билингвальную и полилингвальную образовательную среду с полнокровной интеграцией с ценностями азербайджанского мира. Мы должны принять за основу тот тезис, что любая национальная культура может быть частью мировой только благодаря своей национальной почве, иначе нет и не может быть у неё доступа к истории мировых цивилизаций. Эту возможность даёт нам наша законодательная образовательная база, принятый в 2019 году Закон об общем образовании, т.е., включение в учебные программы и планы средних школ Азербайджана с русским языком обучения наряду с государственным языком предметов по истории, географии, литературе и музыке азербайджанского народа. С прошлого учебного года в учебные планы было введено 2 предмета на государственном языке. А с этого учебного года в 20-ти школах республики с русским языком обучения стали применяться учебные планы, включающие несколько предметов на государственном языке (по пилотному проекту). На

наш взгляд, основная задача этого пилотного проекта – это изучение государственного языка как одного из языков обучения. Это предусматривает выделение в начальной школе обоим языкам обучения (азербайджанскому и русскому) одинакового количества часов. На данное время в начальных классах школ республики с иностранным языком обучения с 1-го по 4-й класс языку обучения отводится в неделю 8-9 часов, а государственному языку 2 часа. Понятно, что это исключает желаемый уровень изучения государственного языка. Следует подчеркнуть, что реальная языковая ситуация в семье, школе и на улице – это билингвальная, а порой и полилингвальная, которую необходимо воссоздать, внедрять и оформлять в учебном процессе. При этом следует учитывать тот факт, что данное мероприятие не потребует дополнительных финансовых и материальных затрат, изменения структуры и содержания учебных программ; оно отвечает интересам школы даже в плане обеспечения педагогическими кадрами. Предлагается отводить обоим языкам обучения одинаковое количество часов с применением стандартов слушания и понимания, чтения и письма, а также усвоения грамматического минимума. Имеющиеся в действующих учебных планах 8/9 часов по языку обучения и 2 часа по государственному языку, 10/11 часов в неделю, распределить следующим образом: 5/6 часов по каждому языку обучения. Помимо этого, предлагается изучение в начальной школе не менее 3-х предметов на государственном языке (музыка, изобразительное искусство, физическая культура). Анализ учебных комплектов по языку обучения для классов с азербайджанским языком обучения выявляет, что эти ресурсы доступны также для использования в классах с иностранными языками обучения. Что касается кадрового потенциала, в каждой школе ощущается нехватка часов для учителей азербайджанского языка, а количество неработающих учителей начальных классов заставляет нас думать об их

занятости по своей специальности (многие способные выпускники, набравшие высокие баллы на экзаменах для устройства в школу, из-за места жительства и семейного положения предпочитают работу на курсах или в других сферах).

Внедрение этой модели обучения в начальной школе предусматривает постепенный и плавный переход к билингвальной модели обучения в средних классах и полилингвальной модели – в старших классах с соблюдением паритета учебных предметов.

Хочу подчеркнуть тот важный момент, что реализация этой модели обучения в классах с иностранным языком обучения будет способствовать оживлению и улучшению учебного процесса в школах и классах с государственным языком обучения. Необходимо планировать внедрение этой модели (возможно с другими учебными стандартами) в школах и классах с государственным языком обучения. Это изменит ситуацию в школах, вузах и на рынке труда страны, откроет новые перспективы перед учащейся и работающей молодёжью, непременно будет способствовать интеграции трудовых ресурсов республики в мировой рынок труда.

Отказ от скорейшего разрешения этой проблемы на уровне среднего образования создаёт серьёзные трудности для вузов, готовящих специалистов по многим гуманитарным и техническим профессиям. Коротко отмечу, что учебные стандарты, утверждённые для этих специальностей, должны отвечать требованиям утверждённых Кабинетом министров республики Рамок национальной квалификации по той причине, что некоторые вузы затрудняются эффективно организовать учебный процесс в условиях сосуществования языков обучения и специальности, в создании билингвальной образовательной среды.

İKİDİLLİ TƏLİMİN TƏDRİS STANDARTLARI

*(Qeyri-dövlət dillərində təlim aparılan təhsil müəssisələrində
Azərbaycan dilinin tədris dili kimi istifadəsində problem görmürük)*

Məqalənin başlığına çıxarılan mövzu azı son on ildə Azərbaycan cəmiyyətini narahat edən çox ciddi bir tədris-təlim probleminin həlli istiqamətində bu gün tərəfimizdən asanlıqla verilən reseptin mahiyyəti ilə bağlıdır. Təlimi qeyri-dövlət dillərində təşkil edən məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində tədris dili kimi dövlət dilinin tətbiqinin reallaşması ilə əlaqədar təhsil sistemimizin qarşısında qoyulan vəzifələrin həlli yolları bir neçə vacib qanunvericilik aktı ilə təsdiqləndiyindən (“Təhsil haqqında”, “Ümumi təhsi haqqında” qanunlar, “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi” (MKÇ)), bu yönümdə Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən müəyyən addımlar atılıb, layihələr təklif edildiyindən artıq cəmiyyətdə müvafiq təsəvvürlərin və ictimai rəyin formalaşdığına əminik. Elə düşünürük ki, Qarabağa Zəfər yürüşümüzdən sonra Şərqi Zəngəzurda başlanan dirçəliş və quruculuq işlərinin, Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı, maarif və musiqi tariximizin qürur yeri Şuşamızdakı möhtəşəm tədbirlərin, ölkədəki ictimai-siyasi və regionumuz ətrafında diplomatik münasibətlərin fonunda təhsilimiz yeni milli məzmun, yeni nəfəsin intizarındadır. Digər tərəf-

dən, elmi konfranslarda, respublika mətbuatında, o cümlədən, "525-ci qəzet" in səhifələrində, sosial şəbəkələrdə göstərilən mövzuda çıxışlarımız, təhsilə aidiyyəti olan instansiyalara müraciətlərimiz gəldiyimiz qənaətin oxucularda şübhə doğurmayacağına əminlik yaradır.

Gəlin, bir anlığa düşünək və özümüzə sual verək: əgər bu gün təlim qeyri-dövlət dillərində aparılan tədris müəssisələrimizdə Azərbaycan dilini tədris dili kimi istifadə etməklə Azərbaycan-şünaslıq materiallarının tədrisdə geniş şəkildə tətbiqi mümkündürsə, bu, gənc nəsillərin milli ruhda tərbiyə olunması arzumıza uyğundursa, ciddi maliyyə sərf etmədən burada müvafiq tədris standartları və planları təklif edə bilırıksə, ən əsası, uşaqların əcnəbi dilləri mənimsəmə, sonrakı təhsil pillələrində və karyera inkişafında uğur qazanma arzusunu reallaşıdır bilırıksə, niyə dünyanın qabaqcıl təhsil sistemləri üçün xarakterik olan ikidilli və çoxdilli təhsil modellərinə keçməkdən çəkinirik?

Təhsilalanın, təhsil verənin, əmək bazarına, həyata vəsiqə alanın, təhsilini növbəti mərhələdə davam etdirmək arzusunda olan məzunun, tədris prosesini təşkil edən istənilən tiptən olan tədris müəssisəsinin Azərbaycanda tədris standartını (bütövlükdə, tədris fəaliyyətini, məzmununu, onun təlim nəticələrini) müəyyən edən qanunvericilik aktı hansıdır?

Hazırda ölkədə sentyabrın 15-dən iyunun 15-dək təşkil olunan tədris prosesində hər bir təlim-tərbiyə müəssisəsinin il ərzində təşkil etdiyi qrup, sinif, auditoriya məşğələlərində təhsilalanların qazandıqları və təhsilverənlərin təklif etdikləri bilik, bacarıq, səriştə və kompetensiyalar hansı məzmunla əsaslanır?

Bu məzmunu mənimsəyən azyaşlı və məktəbyaşlı uşaqlar, tələbələr, onlara onu aşılaman tərbiyəçi və müəllimlər hansı təhsil qanunvericilik aktı ilə attestasiyadan və ya sertifikasiyadan keçirilir? Sadə şəkildə anlatısaq, birinci sinfə gələn uşaqlar (təlimi qeyri-dövlət dilində almaq istəyənlər nəzərdə tutulur), liseylərə daxil olanlar, kollec və universitetlərə qəbul imtahanları verən

abituriyentlər, dövlət attestasiyasından keçən orta ixtisas və ali məktəb məzunları, magistrant, doktorant, dövlət qulluğu, müəllimlərin işə qəbulu imtahanlarında özünü sınaqlayanların bilik və bacarıqları hansı məzmun komponentləri əsasında müəyyən olunmuş meyarlarla ölçülür? Müvafiq qanunvericilik aktları bazasında hazırlanan göstənilən sənədlərin mövcudluğundan, məzmunun adekvatlığından asılı olmadan bu sual hər beş ildən bir ("Təhsil haqqında qanun"da beş ildən az olmayaraq müddət göstərir) ortaya qoyulmalıdır. Xüsusən də cəmiyyətin və texnologiyaların sürətli inkişafı, ictimai-siyasi münasibətlərin, təsəvvürlərin yenidən dəyərləndirilməsi və transformasiyası dövrü bunu tələb edir. Təhsil proqramı özünün struktur və məzmunu ilə bu inkişafı ayaqlaşmalı, onu qabaqlamalıdır. Bu sənədin hansısa maddəsi, bəndi dəyişdirilməklə, ondan törəmə tədris planlarına zaman-zaman hansısa fənn və kurs əlavə etməklə zamanla ayaqlaşmaq və prosesi qabaqlamaq mümkün deyil.

Fikrimizcə, yuxarıda təsvir olunan vəziyyət, sadalanan hallar və verilən suallar bu gün təhsil strukturlarının optimallaşdırılması, elm və təhsildə hədəflərin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycan cəmiyyətində elm və təhsilin prioritet istiqamət hesab edilməsi yönümündə dəyişiklik və islahatların tərkib hissəsi olaraq, ölkənin qanunvericilik və icra orqanlarını, universitetlərini və Milli Elmlər Akademiyasının nəzdindəki institutları düşündürməlidir. Görünür, göstərdiyimiz islahatlar prosesi davamlı xarakter daşıdığından və hələ ki tunelin sonunda işıq görünmədiyindən artıq məzmun məsələsi də ön plana çəkilməlidir. Təhsilverənlər, idarəedicilər nəslə dəyişdikcə, yeni nəsil tədris standartları, resursları, bilik və bacarıqların ölçülmə meyar və mexanizmləri, deskriptorlar müəyyən edilməlidir.

Yuxarıda vurğulanan suallar qarşısında bu gün əsaslandığımız əsas sənəd Nazirlər Kabineti tərəfindən 2018-ci ildə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi"dir.

Təhsilin təşkilinə cavabdeh olan bütün instansiyalar icra etdiyi tədris proqramının (standartının), işlədiyi tədris planının, təhsilalana təklif elədiyi tədris resurslarının onlara aid olan tədris pilləsi və səviyyəsi üçün müəyyən olunan bilik, bacarıq, səriştə və kompetensiyalara uyğunluğunu araşdırmalı və müəyyən edilmiş qaydada müvafiq tədbir görməlidir.

Əsas hədəfimiz bütün təhsil pillə və səviyyələrində istifadə edilən mövcud tədris standartlarının (proqramlarının) uyğunsuzluğu səbəbindən dillərin tədrisində və təlim dillərinin tətbiqində yaranan problemlərə bir daha diqqəti yönəltməkdir. Bu məqsədlə cavabdeh strukturlara növbəti suallarla müraciət edirik:

1) 2018-ci ildə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi (MKÇ) sənədi qəbul olunubsa, niyə biz bütün təhsil pillə və səviyyələri üçün tədris standartlarını kökündən dəyişib MKÇ-nin tələblərinə uyğunlaşdırmırıq?

2) 2008-ci ildə qəbul olunmuş Milli kurikulum, fənn kurikulumları artıq üçüncü beşillik müddəti başa vurmaqda olduğundan onların kompleks şəkildə, sənədlər toplusu kimi dəyişdirilməsi, ümumi və tam orta təhsilin tədris planlarının köklü şəkildə yenilənməsi nə vaxta nəzərdə tutulur? Ölkənin Elm və Təhsil Nazirliyində (ETN) hansı qurum, elmi-tədqiqat mərkəzi və ya institutu bu işlə məşğul olur ki, tədris müəssisələrinin, ayrı-ayrı müstəqil ekspert və mütəxəssislərin rəyləri bura ünvanlansın. Təəssüf ki, bu işdə təcrübəsi olan Təhsil İnstitutu daha çox ETN-nin xüsusi layihələrinə, inzibati işlərə cəlb olunduğundan hazırda elmi-metodiki rəy, tövsiyə, dəstək, təkmilləşdirilmə kimi anlayışlar ortadan qalxıb. Görünür, əlavə təhsilin təşkili ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi əsasnamə də artıq öz aktuallığını itirib. Yeni yaranmış təhsil reallıqları “əlavə təhsil” anlayışının özünə də aydınlıq gətirməyi tələb edir.

3) Dillərin (dövlət dili, əcnəbi dillər) tədrisi, məktəbəqədər, ümumi orta və tam orta təhsildə təlim dilləri problemi bizi düşündürürmü, düşündürürsə, bu, yeni tədris standartları və

planlarında hansı formada əksini tapacaq? Bu sahədə ən müasir linqvodidaktik, linqvokulturoloji tədqiqatların, uşaqların yaş və psixi inkişaf xüsusiyyətlərinin, eləcə də xarici dillərin mənimsədilməsi metodologiyasının nəzərə alınması ilə bağlı verilən reseptlərə münasibət dəyişəcəkmi? Daha dəqiq desək, göstərilən aspektdə üç dərs ili ərzində ETN-nə ünvanladığımız konkret təklif və reseptlərin nəzərə alınmamasına səbəb nədir?

Problemi dəfələrlə mətbuatda işıqlandırsaq da, burada oxuculara qısa arayış təqdim etməyə ehtiyac duyuruq: bu gün xüsusilə Bakı şəhərində 1-ci sinfə gedən uşaqlar üçün təlim dilini seçmək problemi var. Müxtəlif səbəblər gətirilsə də, əhəlinin təlim dili kimi əcnəbi dillərdən birini (əsasən rus dilini) seçməsinin əsas səbəbi ibtidai təhsil pilləsində Azərbaycan dilində təlimin qənaətbəxş səviyyədə olmamasıdır. Sosial vəziyyətindən asılı olaraq, insanlar rus və ya ingilis dilində məktəbə uşaq vermək üçün artıq 2-3 yaşından müvafiq məktəbəqədər hazırlıq müəssisələri, tədris mərkəzləri, kursları, fərdi müəllim axtarırlar. Necə deyərlər, “yanlış da bir naxışdı”. Bu, ana dili (dövlət dili) ilə yanaşı, 2-3 yaşından ikinci bir dili eşidib anlamağa, bu dildə danışmaq və ünsiyyət vərdisləri qurmağa şərait yaradır. Artıq digər şəhərlərimizdə, regionlarda da buna meyil var. Fikrimizcə, təhsil xidməti sosial sifarişə əsaslandığından dillərin mənimsənilməsi üçün münbit mərhələlər hesab olunan məktəbəqədər hazırlıq və ibtidai təhsil pillələrinin tədris standartları (proqramları), planları ölkə üzrə buna hesablanmalı, ən azı ikidilli (bilingval) təlim modeli reallaşdırılmalıdır. Bu tədbirin həyata keçirilməsi üçün lazımi kadr potensialına malik olmağımızla yanaşı, ciddi izafi büdcə xərclərinə, tədris resursları yaradılmasına ehtiyacın duyulmadığı qənaətdəyik.

Göstərilən yanaşma bizə nə verir: a) hər il yüzlərlə uşaq hər hansı təlim dilinə köklənərək, istəyinə nail ola bilmir (“Ümumi təhsil haqqında qanun” qeyri-dövlət dilində orta təhsil almaq istəyən uşaqların müvafiq müsahibədən keçməsinə tələb edir) ki,

bu da elə ilk qədəmlərindən uşaqda və onun valideynində məktəbə qarşı neqativ münasibət formalaşdırır; b) bağca və məktəblərdə ikidilli mühitin yaradılması təlim dili seçimindən asılı olmayaaraq, bütün umumi orta təhsil müəssisələrində dövlət dilinin müvafiq standartlar üzrə öyrədilməsinə, Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı və sair üzrə tədris materiallarının aşılmasına və gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsinə yol açar, azı son on il ərzində cəmiyyətdə kəskin müzakirə predmetinə çevrilmiş qeyri-dövlət dillərində təlim, onun gətirdiyi kadr təminatı, tədris resurslarının məzmunu və s. problemləri həll edər; c) dillərin mənimsənilməsi istiqamətində nisbi də olsa, bütün ölkə uşaqları üçün eyni tədris şəraitinin yaradılmasına vəsilə olar (yəni, qeyri-dövlət dillərində təhsil alan şagirdlər bütün ölkə məktəblilərinin 10%-ə qədərini təşkil etsə də, onlar sonrakı təhsil pillələrində və karyera inkişafında daha uğurlu olmaq fürsətinə malikdirlər); d) erkən və məktəbəhazırlıq yaş dövrlərində dövlət dili ilə bərabər azyaşlılar tərəfindən əcnəbi dillərin mənimsənilməsi həm də faydalı insan resurslarına malik ölkəmizdə əhalinin beynəlxalq əmək bazarlarına çıxışını motivasiya edən məqam kimi qiymətləndirilməlidir.

ETN təlimi dövlət dilində aparan təxminən 90 faiz ölkə məktəblərində ikidilli təlim modelinin tətbiqi standartlarını qəbul etmirsə, bu halda alternativ variant kimi xarici dilin 1-ci sinifdən başlayaraq və həftədə 3 dəfədən az olmayaraq, yarımqruplara bölünməklə tədrisini məqbul hesab edirik. Bu zaman təlim dili və riyaziyyat fənlərinin hər birindən həftədə bir saat götürməklə, eləcə də fakültativlərə ayrılmış saatları ora yönəltməklə, ibtidai siniflərdə həftəlik dərs saatlarının sayı saxlanılar və əlavə büdcə vəsaiti cəlb edilməz.

4) Növbəti sualımız 3-cü bənddə təsvir olunan məsələ ilə bağlıdır: əgər yeni tədris ilinədək orta məktəblərin tədris planları köklü şəkildə dəyişdirilmirsə, təlim Azərbaycan dilində aparılan tədris müəssisələrinin I-IV və V-VI siniflərində əcnəbi dillərin təd-

risinə ayrılan dərs saatlarının miqdarı, onların təşkili necə planlaşdırılıb?

5) Təlim qeyri-dövlət dilində təşkil olunan məktəblərin I-IV və V-IX siniflərində dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin tədrisində, dövlət dilində tədris fənlərinin daxil olunmasında hansı yeniliklər gözlənilir (keçən dərs ilində 20 məktəbdə tətbiq olunan pilot layihəyə uyğun)? Qeyd edilən layihənin tətbiqi üzrə ilkin müşahidə və nəticələr hansısa rəy bildirməyə əsas verirmi?

6) Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən özəl təhsil müəssisələrində, o cümlədən beynəlxalq təhsil proqramları ilə işləyən ingilisdilli orta məktəblərdə dövlət dilinin tədrisi, dövlət dilində təlim, azərbaycanşünaslıq materiallarının təmsil olunması üçün hansısa standartlar müəyyən olunubmu, yəni onların tədris planlarının təsdiqi üçün mərkəzi icra orqanının konkret meyarları varmı? Yaxşı məlumdur ki, təlimi rus dilində təşkil edən məktəblərin böyük tədris ənənəsi var. Onların fəaliyyəti, buradakı tədrisin və təlim resurslarının məzmunu daim nəzarətdədir. Eyni fikri təlimi ingilis dilində aparan ümumi orta təhsil müəssisələri haqqında söyləmək mümkün deyil.

2019-cu ildə təsdiq olunmuş “Ümumi təhsil haqqında qanun”un bütün oxunuşlardan keçmiş layihəsindən dil, ədəbiyyat, mədəniyyət və tariximizlə əlaqədar azərbaycan-şünaslıq tədris materiallarının dövlət dilində təqdim edilməsi tələbi çıxarıldığından bu gün bu istiqamətdə bizi qane edən müvafiq tədris resurslarının yaradılması problemi ilə üz-üzə qalmışıq. İkidilli təlimə keçidin göstərilən qanuna dəyişikliyi gündəmə gətirəcəyinə əminik.

7) Respublikamızın pedaqoji təmayüllü ali məktəblərində mütəxəssis hazırlığı aparılan ixtisaslarda yuxarıda sadalanan suallarla müəyyən edilən tədris standartları (proqramları), tədris planları, tədris texnologiyaları, yanaşmaları və resursları təhsil pillələri və səviyyələri üzrə təlim məqsədlərimizi reallaşdırmaqla bilən kadrlar hazırlamaq iqtidarındadırmı?

8) Əgər dövlət qulluğu, müəllimlərin işə qəbulu, sertifikatlaşdırma imtahanlarında, xaricdə təhsil üçün seçimlərimizdə tətbiq olunan sual və tapşırıqlar, seçim meyarları uyğun və uğurludursa, etibar olunan gənc mütəxəssislər nəslinin fəaliyyəti niyə cəmiyyətdə müsbət rezonans doğurmur? Ümumiyyətlə, yuxarıda sadalanan imtahanlarda təklif olunan sual və tapşırıqların ali təhsilin səviyyələri üzrə attestasiya zamanı istifadə olunan sual, tapşırıq və sair alətlərlə bağlılıq dərəcəsi nə qədərdir? (Fikrimizcə, ölkənin əmək bazarında işə qəbulla bağlı bütün meyarlar MKÇ-nin tələbləri, orta və ali təhsil proqramlarının məzmunu, məzunlarının dövlət attestasiyasında təklif edilən sual və tapşırıqlarla əlaqələndirilməlidir. Xatırladaq ki, bütün təhsil pillə və səviyyələri üçün MKÇ-nin müəyyən etdiyi başlıca tələblərdən biri peşə təlim nəticələrinin dövlət dilində və xarici dillərdən birində təqdim olunmasıdır.

9) Bakalavriat səviyyəsində bir sıra pedaqoji və humanitar ixtisaslarda ("Tərcümə (dillər üzrə)", "Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)", "Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)") ikidilli (bilingval) təhsil proqramının yerinə yetirilməsi müddətində tədris situasiyasının təmin olunmasının labüdlüyünü əvvəlki yazılarımızda dəfələrlə vurğulamışıq. Məsələnin həlli universitetlər tərəfindən tələbə sifariş zamanı tədris dili seçimində, sonra isə ETN və NK-də tələbə qəbulu planının təsdiqində və Dövlət İmtahan Mərkəzinin verdiyi elanlarda öz əksini tapmalıdır. Qəbul sifarişində abituriyentin orta məktəbi bitirdiyi dil ilə yanaşı, alacağı ixtisasın dili tədris dili kimi qeyd edilmirsə, göstərilən ixtisasların tədris standartları, tədris planları konkret peşə üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramını əhatə edə, peşə təlim nəticələrini müəyyənləşdirə, təbii ki, MKÇ-nin məzunlar üçün təsdiqlədiyi kompetensiyalara cavab verə bilməz. Bu isə adekvat tədris resurslarının yaradılmasını da istisna edir. Bu problemi ETN, DİM və NK qarşısında qaldırmağımıza, rəsmi müraziətlərimizə baxmayaraq, məsələnin açıq qalması narahatçılıq doğurur. Sadalanan ixtisasların tədris proqramlarının dil problemi həll olunduğu təqdirdə ali məktəblərin elmi və tədris-metodiki

şuralarını, xüsusilə ixtisas kafedralarını yeni tədris ilinin başlanğıcında hansı gərgin əməyin gözlədiyi aydındır?

10) Axırncı sualımız növbəti tədris ilində buraxılış ili tələbələrinin istehsalat və pedaqoji təcrübəsinin, dövlət attestasiyasının təşkili mexanizminin təklif olunması ilə bağlıdır: növbəti tədris ilində universitetlərin buraxılış ili tələbələrinin son tədris ili istehsalat (pedaqoji) təcrübəsini əhatə edəcəksə, buna müvafiq olaraq, bakalavriat səviyyəsində ixtisasların tədris standartlarındakı dəyişikliklər məsələsi gündəmdədir? Prosesin ağırlığını və çoxcəhətliliyini nəzərə alaraq, paralel olaraq təcrübənin təşkili üçün yeni əsasnamə hazırlanıbmı? (Təcrübənin səmərəli təşkili, ölkə üzrə baza-istehsalat müəssisələri bankının yaradılması, maliyyə və s. təşkilati məsələlərinin həlli üçün əsasnamənin Nazirlər Kabineti səviyyəsində təsdiqi məqsəduyğundur.)

Bu dərs ilindən təlim qeyri-dövlət dillərində aparılan məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində Azərbaycan dilinin tədris dili kimi istifadəsi təklifimizlə bağlı müvafiq tədris standartları (proqramları) üzərində dayanmaqda məqsədimiz 44 günlük Vətən müharibəsindəki zəfərimizdən sonra regionumuzda və dünyada yaranmış reallıqlara uyğun ölkəmizin gənc nəsilləri üçün yeni məzmun yaratmağın vacibliyini vurğulamaqdır. Təhsilimizin məzmunun nüvəsinə dilimiz, mənəviyyat və mədəniyyətimizlə bağlı təsəvvürləri yerləşdirmək, onu Məmməd Arazın "Mənim könlüm bu torpağı vəsf eləyərək, / Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya" misralarında ifadə olunan müstəqillik ideyalarımızın, milli ideologiyamızın və maraqlarımızın xidmətinə yönəltmək hamımızın ən ümdə vəzifəsidir.

ƏDƏBİ-PUBLİSİSTİK MÖVQE

TƏHSİL VƏ ƏDƏBİYYAT

Son zamanlar müxtəlif təhsil pillə və səviyyələrində ədəbi mətnlərdən istifadə, mətn üzərində iş, tədris proqramlarında ədəbiyyatın təmsil olunması, dil və ədəbiyyat dərslərlərində təqdim edilən uşaq ədəbiyyatı nümunələri kimi məsələlər mətbuatda və sosial şəbəkələrdə tez-tez səsləndirilir. Xüsusilə də respublikamızda orta ümumi təhsil pilləsində tətbiq olunan “Ədəbiyyat” fənn kurikulumları (təlim Azərbaycan və rus dillərində aparılan məktəblər üçün) və onların əsasında tərtib edilən “Ədəbiyyat” dərslərləri həm ideya-mövzu, həm elmi-metodiki, həm də yetişməkdə olan gənc nəsilin ədəbi təhsili, ədəbiyyata marağı, şəxsiyyət və vətəndaş kimi formalaşması, müvafiq eşidib-anlama, şifahi və yazılı nitq vərdisləri, təhlil və müqayisə etmə bacarıqları, mövzu və problemlərin təqdimatı, onlara şəxsi münasibətin, rəyin bildirilməsi nöqteyi-nəzərindən kompetensiyaların əldə olunması planında müzakirə edilir.

30 ildən artıq keçid mərhələsi ən yeni dövr üçün Azərbaycanda təhsilin inkişaf konsepsiyasının və strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi baxımından bitməmiş bir proses təsiri bağışlamaqdadır. Bu isə özünü həm də dövlət dilinin öyrənilməsi, tədrisi, təbliği, fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi, bu istiqamətdə müvafiq bilinqval və polilingval lüğətlərin, tədris resursları bazasının (o cümlədən, elektron) yaradılmasında, müxtəlif təhsil

pillə və səviyyələrində əcnəbi dillərin tədrisi, mənimsədilməsi standartlarında, metodikası və metodologiyasında, ali məktəblərdə müvafiq təhsil, humanitar və sosial ixtisaslar üzrə dillərin tədrisi strategiyası və proqramlarında, bütövlükdə mütəxəssis hazırlığında bürüzə verir. Bircə o faktı vurğulamağa dəyər ki, yenidən müstəqillik əldə etdiyimiz bu 30 ildən artıq zaman kəsiyində dövlət dilimizin respublikamızda və dünyada xarici dil kimi öyrədilməsi ilə bağlı universitetlərimizdə mütəxəssis hazırlığı ixtisası olmadığından buna müvafiq tədris resurslarımız, o cümlədən, uyğunlaşdırılmış bədii mətnlərimiz yoxdur. Müstəqil dövlətə, geniş yayılma arealına, böyük diaspora və 40-50 milyon əhaliyə malik bir xalqın dilinin, ən nəhayət, əcnəbilər üçün cəlbədici əmək bazarı olan bir ölkənin dövlət dilinin səmərəli şəkildə öyrədilməsi üçün təhsilin bütün səviyyələrində uyğun ixtisas və ixtisaslaşmalar təklif olunub, əvvəlcə “Azərbaycan dili (xarici dil kimi)” ixtisası bakalavriat səviyyəsində ixtisasların təsnifat cədvəlinə daxil edilməlidir. Nə qədər ki, bu, yoxdur, biz nə adekvat tədris resursları yarıda biləcək, nə ölkədə, nə də ölkədən kənarda müasir standartlara əsaslanan metodika ilə dilimizi tədris və təbliğ edə biləcəyik.

Ədəbiyyat fənni üzrə proqramların (fənn kurikulumlarının) və dərsliklərin yaradılması problemi həmişə aktual olub. Son bir neçə ay ərzində iştirak etdiyimiz tədbirlərdə bu istiqamətdə səslənən fikirlər, məsələn, Yazıçılar Birliyində Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Vətəndaşlığın əlifbası” kitabının təqdimatında, dərslik müəllifi kimi Birliyin sədri, Xalq yazıçısı Anarla göstərilən mövzuda görüşümüzdə, “Ədəbiyyat” dərsliklərinin Elm və Təhsil Nazirliyi (ETN), Dövlət İmtahan Mərkəzi ekspertləri ilə müzakirələrində, həm də ictimai rəydə səslənən fikirlər, filologiya üzrə elmlər doktoru Elnarə Akimovanın “Ədəbiyyat qəzeti”nin 27 may 2023-cü il tarixli sayında çap olunmuş “Dərsliklərdə yer alan uşaq ədəbiyyatının vəziyyəti” adlı təhlil xarakterli məqaləsində dərslik müəllifləri üçün verilən konkret reseptlər bizi də bu istiqamətdə digər vacib məqamlar üzərində dayanmağa sövq etdi. Sadalanan

faktlara, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti Fəxrəddin Yusifovun “Ədəbiyyatın tədrisi metodikası” kitabının bu tədris ilində açıq internet resursu kimi istifadəyə verilməsini də əlavə etmək olar. Göstərilən məqamlar və faktlar, ümumiyyətlə, son dövrlərdə bəzən açıq, çox vaxt isə pərdəarxası diskursda səsləndirilən “*Orta məktəbin tədris proqramında ədəbiyyatın tədrisinə lüzum varmı?*” sualı ilə ortaya çıxarılan problemə də aydınlıq gətirməsinə imkan verəcək.

Məqalənin bu yerində bizə çox ciddi görünən bir neçə elmi-metodiki və təşkilati məsələyə münasibət bildirməyin yerinə düşdüyü qənaətimdəyik:

Ölkədə Prezident sərəncamı ilə təsdiq olunmuş təhsilin inkişafı üzrə “Strategiya”nın konkret “Fəaliyyət planı” üzrə icrası, orta təhsildə kurikulum islahatı, interaktiv və integrativ təlimin, bunlara uyğun ümumi təhsilin tədris standartlarının və planlarının, resurslarının yenilənməsinə ehtiyac duyulduğu, məktəb şagirdləri üçün olduqca mürəkkəb və səmərəsiz qiymətləndirmə qaydalarının və meyarlarının tətbiqi, müəllimlərin sertifikatı, ali məktəblərin bakalavriat və magistratura səviyyələri üçün tədris standartlarının təzələndiyi, bütün təhsil pillə və səviyyələri üçün Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi tələblərinin aktuallaşdırılmalı olduğu bir şəraitdə tədris fənləri üzrə elmi-metodiki jurnalların, o cümlədən, “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” məcmuəsinin nəşrinin dayandırılması təəccüb doğurur.

Orta və ali məktəblər üçün bütün fənn və kurslar üzrə tədris resurslarının, həmçinin ədəbiyyat üzrə proqramların, dərsliklərin, müntəxəbatların və metodiki vəsaitlərin müzakirə və təsdiqi mexanizmi də aydın deyil. Əvvəllər bu sahəyə cavabdeh olan Təhsil İnstitutunun fəaliyyəti indi daha çox inzibati-təşkilati işlərə, Elm və Təhsil Nazirliyinin xüsusi layihələrinin icrasına yönəldilib ki, bu da hazırda tədrisin metodikası, ayrı-ayrı fənlər, bütövlükdə şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi məsələləri üzrə meyar və

mexanizmlərin elmi-metodiki əsaslarının müəyyən edilib tədris müəssisələrə ünvanlanmasına imkan vermir.

Ölkədəki təhsil proqramları və planları, ilk növbədə, sosial sifarişə, mənəvi tələbata və əmək bazarının tələbinə uyğunlaşdırılmalıdır. Əgər uşaq bağçasında və məktəbdə insanlar övladları üçün təlim dili kimi dövlət dili əvəzinə əcnəbi dillərdən birini seçirlərsə, bunu özləri və övladlarının gələcəyi üçün daha əlverişli və perspektivli hesab edirlərsə, deməli, ölkənin təhsil siyasətinə cavabdeh icra strukturları müvafiq elmi-metodiki yanaşmaların tətbiqi və intellektualların cəlbə ilə mövcud qanunvericilik aktlarına söykənərək, istifadə olunan tədris proqramlarına və resurslarına milli-mədəni məzmun gətirməli, məktəbəhazırlıqdan və ibtidai təhsildən başlanılmaqla bütün tədris müəssisələrində dövlət dilinin iştirakı ilə bilinqval təlim modelinin tətbiqinə (yəni əcnəbi dillə yanaşı təlimdə dövlət dilinin eyni həcmdə təmsil olunmasına) şərait yaratmalıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, “Təhsil” və “Ümumi təhsil” haqqında qanunların tələbinə, Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin orta məktəb məzunları üçün müəyyən etdiyi bacarıq və kompetensiyalara uyğun olaraq, təlim qeyri-dövlət dilində aparılan məktəb və siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi genişləndirilməklə yanaşı, ölkə tarixinin, mədəniyyətinin, coğrafiyasının öyrədilməsi şərti ilə bərabər, ədəbiyyatımızın öyrədilməsi məsələsi də vurğulanır. Bu isə həm də ədəbiyyatın təlim dilində (rus, ingilis, fransız) tədrisi kimi anlaşılr. Təəssüf ki, 2019-cu ildə təsdiq olunmuş “Ümumi təhsil haqqında qanun”un bütün oxunuşlarından keçmiş layihəsindən dil, ədəbiyyat, mədəniyyət və tariximizlə əlaqədar azərbaycanşünaslıq tədris materiallarının dövlət dilində təqdim edilməsi tələbi çıxarıldığından bu gün bu istiqamətdə bizi qane edən müvafiq tədris resurslarının yaradılması problemi ilə üz-üzə qalmışıq. Konkret olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatı mətnlərinin orijinalın dilində öyrədilməsinin vacibliyi ortaya çıxıb. Digər tərəfdən, bu gün təlim dili adlandırdığımız əcnəbi dillərlə paralel olaraq ədəbiyyatımızın dövlət

dilində təqdimatı təcrübəsi və metodologiyası (hazırda şagirdlər Azərbaycan ədəbiyyatı mətnləri ilə yalnız tərcümədə tanış olurlar) məsələnin başqa bir aspekti kimi nəzərdən keçirilməlidir. Vəziyyətdən çıxış məqsədilə təlim əcnəbi dillərdə aparılan ümumi orta təhsil müəssisələri üçün Elm və Təhsil Nazirliyinə təklif etdiyimiz bilinqval təhsil modelinin elmi-metodiki, linqvodidaktik əsasları, tədris standartları və planları, müvafiq tədris resurslarının yaradılması meyarları və metodikası, eləcə də təlim dövlət dilində aparılan tədris müəssisələrimizdə xarici dillərin öyrədilməsi üçün əlverişli yaş dövrünün (2-12 yaş), tədris proqramlarının və planlarının təklif olunması barədə əsaslandırılmış fikirlərimizi 2015-ci ildən başlayaraq, davamlı olaraq mətbuatda səsləndirmiş və aidiyyəti üzrə müvafiq instansiyalara ünvanlamışıq...

Yuxarıda toxunduğumuz məsələlər, bəlkə də kiməsə dilə və ədəbiyyata aid olmayan məsələ kimi görünə bilər. Lakin dövlət dili və ədəbiyyatımızın öyrədilməsi, xüsusən də əcnəbi dillərdə aparılan təlimdə azərbaycanşünaslıq materiallarının systemsiz, müvafiq tədris standartları müəyyən olunmadan təmsil edilməsi tələbi mövcud qanunvericilik bazası ilə real tədris situasiyası arasında böyük bir uçurumu üzə çıxarır. Eyni zamanda, orta məktəbdə ədəbiyyat fənn kurikulumunda, dərsliklərin tərtibatında elə məsələlər var ki, onlar həm təlim dövlət dilində olan, həm də qeyri-dövlət dilində aparılan siniflər üçün səciyyəvidir. E.Akimo-va öz məqaləsində “Ədəbiyyat” dərsliklərinə daxil edilmiş mətnlərin ideya-məzmun və bədii məziyyətlərinə toxunur. Bəs həmin o aspektlərdə təlimi dövlət və qeyri-dövlət dillərində aparılan məktəblər üçün hazırlanmış “Azərbaycan dili” dərsliklərində təmsil olunmuş bədii mətnlərin tərbiyəvi və linqvokulturoloji material kimi seçimi bizi qane edirmi? Mətnlər müvafiq qrammatik və orfoqrafik qaydaların mənimsədilməsi, məzmun xətlərinin, standart və alt-standartların tələbinə uyğun bilik, bacarıq, vərdiş, səriştə və kompetensiyalar əldə olunması üçün tapşırıqların yerinə yetirilməsinə şərait yaradırmı? Şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğundur-

mu? İnsaf naminə söyləmək lazımdır ki, təlimi dövlət dilində aparılan məktəblərimiz üçün yazılan son nəsil “Azərbaycan dili” dərslikləri (*Rafiq İsmayılovun rəhbərliyi ilə müəllif kollektivi*) qrammatik biliklərin, düzgün oxu, yazı və nitq vərdişlərinin bədii mətnlər əsasında mənimsədilməsi, dil və ədəbiyyatın sıx inteqrasiyası üzərində hazırlanır. Bu müasir yanaşma və tərtibat prinsipinin məktəblərimizə yol tapmasını mütərəqqi hal hesab etməklə yanaşı, a) onun Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tədris olunduğu siniflərdə, eləcə də bütün tiplərdən olan məktəblərimiz üçün əcnəbi dillər üzrə hazırlanan dərsliklərin hamısında tətbiqini; b) eyni zamanda şagirdlərin yaş xüsusiyyətinə və idrak səviyyəsinə uyğun yığcam folklor və yazılı ədəbiyyat nümunələrinin seçilməsini və ya uyğunlaşdırılmış bədii mətnlərin istifadəsini daha səmərəli hesab edirik. Deyək ki, V sinif üçün “Azərbaycan dili” dərsliyində müəlliflərin özləri tərəfindən hazırlanan mətnlərin əksəriyyəti ətraf mühitlə, respublikamızın tarixi, coğrafi və turistik ünvanları, milli-mədəni dəyərlərimiz ilə tanışlıq, ensiklopedik biliklər əldə etmək, hətta ilk yardım göstərmək, şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin zənginləşməsi, səlisliyinin və ifadəliliyinin güclənməsi nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyət kəsb etməsi şübhə doğurmur. Lakin bu dərslikdə qrammatik tapşırıqların yunan miflərinin süjetləri, M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı, M.Arazın “Göygöl”ü və s. ədəbi nümunələr əsasında verilməsini daha faydalı hesab edirik. Əsas məsələ həm də ondan ibarətdir ki, bu tipli dərsliklər dil və ədəbiyyat dərslərinə qoyulan əsas tələblərdən biri – dərslin 40 faizdən az olmayan vaxtının bədii mətn üzərində qurulmasına (*hermenevtik yanaşma*), məktəblilərdə və gənclərdə ədəbiyyata marağın artırmasına xidmət etsin.

Qeyri-dövlət dillərində təlim dedikdə, ilk növbədə, təlimin rus dilində aparıldığı siniflər göz önünə gəlir. Məsələ ondadır ki, bu sahədə məktəblərimizin, fənn müəllimlərinin, tədrisin metodikası ilə məşğul olan alimlərimizin və ETN-nin müvafiq şöbələrində çalışan mütəxəssislərin kifayət qədər təcrübəsi var. Bu istiqə-

mətdə tədrisin böyük ənənəsi olmaqla yanaşı, həm də ictimai nəzarət, mətbuat da öz işini görür. Araşdırmalarımız göstərir ki, tədrisi ingilis dilində, müxtəlif tədris proqramları adı altında aparan özəl məktəblərimizdə əksər hallarda Azərbaycan dili həftədə 2 saat dövlət dili kimi tədris edilməkdən savayı heç bir azərbaycan-şünaslıq tədris materialı yer almır. Bu məktəblərdə yalnız dünya ədəbiyyatı kursu ingiliscə tədris olunur və milli ədəbiyyatımız nəinki dövlət dilində, heç ingiliscə də tədris edilmir. Son zamanlar bəzi müəlliflərin eyni əsərin bilinqval və polilingval mətnlərini yaratma cəhdi (*Kamran Nəzirli*), Yazıçılar Birliyinin və xüsusilə *Səlim Babullaoğlunun* təşəbbüsü ilə ədəbiyyat nümunələrimizin xaricdə ingiliscə nəşri təlim ingilis dilində aparılan məktəblər üçün ikidilli (Azərbaycan və ingilis dillərində) tədris resursu yaratmağa imkan verir. Bu məqalədə göstərilən məsələnin digər tədris-təşkilati, pedaqoji və tərbiyəvi aspektlərinə toxunmasaq da, aidiyyəti instansiyaların məsələyə münasibət bildirməsini və reaksiya göstərməsini vacib sayırıq.

Geniş mənada götürsək, “Ədəbiyyat” fənn kurikulumu uşaqlarda şifahi və yazılı nitq vərdişlərinin formalaşdırılması, bədii mətnlərin ifadəli və məqsədli oxunuşu, onlarda qoyulan mövzu, ideya, problemlərə, hadisə və xarakterlərə şagirdlərin obyektiv münasibət bildirilməsi, bu zaman yoldaşları ilə dialoq qurma, digərlərinin fikrinə qarşı dözümlülük nümayiş etdirmə, yaradıcı münasibəti yazılı rəy, inşa, esse şəklində ifadə etmə, mətnin bədii xüsusiyyətləri barədə təsəvvürə malik olma kimi vərdiş və bacarıqların aşılmasına, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə minimum biliklərin mənimsədilməsinə istiqamətlənib. Altstandartlar folklor nümunələrində, müxtəlif janrlara aid ədəbi mətnlərdə bədii ifadə vasitələrinin və onların funksiyasının müəyyən olunması, mono-loqlarda və dialoqlarda, təsvir və xarakterlərin təhlili zamanı və yazı işlərində həm yeni sözlərin, həm də metaforik ifadələrin işlədilməsi ilə nitqin ifadəliliyinə, səlisliyinə, axıcılığına və məntiqiliyinə nail olunması üçündür. V-IX siniflər üçün “Ədəbiyyat” fənn

kurikulumunu təhlil edərkən, təbii ki, interaktiv dərslərin xüsusən motivasiya, tədqiqat sualları, yaradıcı tətbiqetmə və refleksiya mərhələlərinin məhz bədii mətnlər üzərində iş üçün, gənc nəsilə ədəbiyyata marağın oyadılması, onların kreativ, düşünən, təəssübkeş, vətənpərvər, doğma yurda, elə bağlı, adət-ənənələrə tanış və saygılı, ətrafındakılara, canlı aləmə, ekologiyaya diqqətli, gəl-di-yi rəy və qərarlarda qətiyyətli olmaları kimi cəhətlər formalaşdırıl-ması diqqəti cəlb edir. Ədəbiyyat fənni kurikulumu, dərslər və müəllim üçün metodiki vəsait fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyaya geniş yol açdığı üçün bədii və informativlik cəhətdən uğurlu və uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun seçilən nəsr mətnləri, ifadəli şeir parçaları, portret və xarakterlər, mövzu və münaqişə barədə dolğun təsəvvür yarada bilən monoloq və dialoqlardan ibarət dramatik əsərlər dərsləri əsl polemika meydanına çevirə bilər. Əslində əsərin müəllifi moderator funksiyasını üzərinə götürmüş ədəbiyyat müəllimi ilə birgə dərslərin virtual qurucusuna çevrilir. Yəni müəllif öz mətnyaratma missiyası, bacarığı və istəyi ilə böyük iş görür, tədris prosesinin “iştirakçısı”na çevrilir.

Burada iki məqam üzərində dayanmaq. *Birincisi*, yuxarıda göstərilən məzmun xətlərinə uyğun müəyyən olunan standartlar və altstandartlar üzrə sinifdə iş aparmaq məqsədilə bədii mətn seçmək üçün imkanımız, müəlliflərimiz varmı? Təbii ki, müəllif, mövzu və əsər axtarışı da tədris proqramının tələbindən irəli gəlir. Burada əsasən klassik ədəbiyyatımız, məktəb proqramında oturuşmuş, tədris ənənəsi olan müəllif və əsərlər köməyə gəlir. Sovet dövrünə təsadüf edən, sosialist realizmi metodunun məhsulu olan, lakin hələ də milli-mədəni əhəmiyyətini saxlayan əsərlər arasından müəyyən nümunələr seçmək də mümkündür. Məsələn, 2022-ci ildə işıq üzünə görmüş VII sinif üçün “Literatura” dərslərində yer alan Sabir Əhmədlinin “Pered vzlyotom” hekayəsi əsl pe-da-qo-qun (*müəllifin məktəb müəllimi və direktoru kimi fəaliyyəti mövzu-ya və obrazların davranış, düşüncə tərzinə yanaşmasında özünü göstərir*) müəllim və şagird münasibətləri, hamımıza ən xoş və unudulmaz

həyat təcrübəsi qazandıran məktəb mühitinin canlandırılması, tərbiyəvi-psixoloji problemlərin ciddi şəkildə qoyulması və həlli mexanizminin göstərilməsi baxımından əhəmiyyətli mətnədir. Bəs ən yeni ədəbiyyatımız? *Dərsliklər üzərində 15-20 illik iş təcrübəmiz göstərir ki, hazırda gündəmdə olan, şagirdlərin müasiri hesab edilən və bu günün məsələlərini işıqlandırmaqla, çağdaş dünya ədəbiyyatı üçün xarakterik mövzulara müraciət etməli və uşaq təxəyyülünü canlandırmaqla, onu düşündürücü və təəccübləndirici aləmlərə gətirən müasir bədii mətnlər tapmaq çox çətindir.* Ümumiyyətlə, məhsuldar yaradıcılığı ilə gündəmdə olan, 5, 10, 15 cildlik əsərlər çap etdirən əksər müəlliflərimizin – müasirlərimizin əsərləri içərisindən bəzən məktəb üçün mətn seçmək problemi var. Dərslik müəllifi olaraq, bunu etibar etməkdən çəkinmirik. Fikrimizcə, hansısa müasirimizin 50-100 ildən sonra kiminsə onu başa düşəcəyinə ümid etmə haqqı və ya “mən yazıram, oxucu məni başa düşmürsə, bu, onun problemi” rəyi yersizdi, o, ilk növbədə, öz dövrü üçün üzərinə yazıçı məsuliyyətini götürüb. Burada xatırlatmaq istəyirəm ki, müasir interaktiv dərsin ən azı üç mərhələsi (*motivasiya, yaradıcı tətbiqetmə, relaksiya*) əsər və müəllif seçimi zamanı bu meyarı ortaya qoyur.

İkinci məqam fənn proqramlarında hər hansı əsərdən, o cümlədən şeirlərdən parçaların əzbərlənməsinin tövsiyə olunmaması problemidir. Müəlliflərin doğum və ölüm, əsərlərin yazılma tarixləri ilə bağlı məlumatların dərsliklərə salınması da arzu olunmur. Yəni fənn kurikulumlarında belə bir tələb yoxdur. Bu məqamların test tapşırıqlarının bilərəkdən çətinləşdirilməsinə, uşaqların hafizəsinin yersiz yüklənməsinə yol açdığı fikri ilə müəyyən qədər razılaşsaq da, *uşaqların şeir parçalarını, folklor nümunələri və əsərlərdən müəyyən təsvirləri yadda saxlamaq tələbinin aradan qaldırılması bizə mübahisəli və məntiqsiz görünür.* Bu gün istənilən az-çox tanınan ziyalımız klassik və müasir poeziyamızdan əzbər söyləyə bilirsə, bu, təbii ki, ilk növbədə, uşaqlıq, məktəb illərində qazanılan uğur və şəxsiyyətə başucalığı gətirən məqamdır. Əgər kurikulum islahatı başlandıqdan insanlar bu qabiliyyətdən məhrum edilibsə, gələcəyi-

mizin şəxsiyyətləri kimlər olacaq, onlar müxtəlif mövzulu məclislərdə nə danışacaqlar, faktlara necə istinad edəcəklər? Axı, şeir əzbərləmək istənilən yaş dövründə həm də yaddaşın məşqidir. Deyə bilərlər ki, əl telefonu və kompyuter bunların hamısını özü edəcək. Bəs ədəbiyyat dərslərində bilik, vərdiş, bacarıq və səriştə qazanmaq anlayışlarını necə başa düşək? Fikrimizcə, şeir parçalarının əzbərlənməsini, istinad üçün bədii mətnlərdən parçaların yadda saxlanılmasını əzbərçiliq hesab etmək yanlış təsəvvürdür. “Ədəbiyyat” fənn kurikulumlarındakı bu boşluq aradan qaldırılmalıdır.

Yeri gəlmişkən, fənn kurikulumu deyəndə, tədris proqramı və standartları anlamı ağılımıza gəlir. Tədris proqramının isə hər beş ildən bir təzələnmə ənənəsi var (sonuncu “Təhsil qanunu”nda bu müddət “5 ildən az olmayaraq” kimi müəyyənləşdirilsə də, *2008-ci ildən istifadə olan hazırkı fənn kurikulumları, o cümlədən, ədəbiyyat proqramı ciddi suallar doğurduğu, mövcud tədris-təlim situasiyası ilə uyğunsuzluq təşkil etdiyi üçün təzələnməli, yeni məzmunlu dərslərin yazılmasına şərait yaradılmalıdır*).

Mövcud boşluqlardan biri də siniflər üzrə *janr məhdudiyyəti*dir. Təsəvvür edin ki, poema, dram, povest janrlarına müraciət yalnız səkkizinci sinifdən başlayaraq mümkündür. Bu məhdudiyyət bəzən göstərilən janrlarda yazılan əsərlərdən parçaların belə istifadəsini istisna edir.

Yenilənəcək ədəbiyyat proqramı üçün təkliflərimizdən biri də tərcümə ilə yanaşı, qeyri-dövlət dilində tədris aparılan siniflər üçün yazılan dərsləklərdə folklor və yazılı ədəbiyyat nümunələrinin orijinalın dilində verilməsidir. Bunun şagirdlərin dövlət dilini mənimsəməsinə, onlarda tərcüməçilik vərdişlərinin və bədii mətnlərə yaradıcı münasibətin formalaşmasına səbəb olacağı qənaətinə dəyik (*bu halda dərslərdə həm də yaradıcı tətbiq etmə imkanları genişlənəcək*).

Yuxarıda göstərilən boşluqlar, ədəbiyyat fənninin məktəbdəki funksiyasına, hər bir şagirdi, həm də gələcəyin böyük şəx-

siyyətlərini formalaşdıran fənnin müvafiq standart və altstandartlarına hərfi yanaşma onun uşaq təfəkkürünün, dünyagörüşünün və təxəyyülünün inkişafındakı rolunu azaltmış olur. Bir anlıq təsəvvür edək ki, Qədim yunan miflərisiz, Homerin “İliada” və “Odisseyə”sısız antik mədəniyyəti, Nizaminin “Xəmsə”sisiz, Firdovsinin “Şahnamə”sisiz Şərq Penessansı, Servantesin “Don Kixot”u, Dantenin “İlahi komediya”sı, Şekspirin “Hamlet”isiz Orta əsrlər tarixi, H.Cavidin “Topal Teymur”, “Siyavuş” faciələrisiz türk tarixi, M.Şoloxovun “Sakit Don” və “İnsanın taleyi” əsərlərisiz birinci və ikinci dünya müharibələrinin, inqilab və vətəndaş müharibələrinin dəhşətləri barədə necə məlumatlı olmaq mümkündür?

Nə quru tarixi faktlar, nə arxiv materialları M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı, B.Vahabzadənin “Gülüstan”ı, S.Rüstəm-xanlının “Ölüm zirvəsi” və Elçinin “Baş” romanları kimi bizə Cənubi Azərbaycan sevgisini, parçalanmış Azərbaycan dərini və azadlıq eşqimizin ifadəsini təlqin edə, o dövrün tarixi-siyasi mühitini dolğun şəkildə canlandırma bilməz, heç bir siyasi proqnoz Anarın “Ağ qoç, qara qoçu” kimi qəlbimizdə, ümidlərimizdə və perspektiv planlarımızda birləşmiş Vətən sevdasını təsəvvürə gətirə bilməz. Yəni ədəbiyyat sadəcə bir tədris fənni deyil. O, dünya tarixinin, mədəniyyət və incəsənət salnaməsinin yaradılmasına stimül verən, insanı öyrənən, insana və təbiətə sevgi aşıl原因an universal məzmunlu tədris fənni kimi qəbul olunmalıdır. Azərbaycan məktəblisi üçün ədəbiyyat dərsləri “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarının, C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı” pyesinin, Sabirin “Hop-hopnaməsi”nin, C.Cabbarlının “Ölkəm”, Ə.Cavadın “Göy-Göl”, M.Müşfiqin “Həyat sevgisi”, S.Vurğunun “Azərbaycan”, və M.Arazın “Azərbaycan – dünyam mənim” şeirlərinin, R.Rzanın “Yenə o bağ olaydı” poemasının və neçə-neçə əsərlərimizin yaşatdığı fərəh, acı və düşündürücü hisslərdir. *Ən müasir texnologiyalar, robotlaşma, intensiv kompyuterləşmə dövründə bu fənnin təkə ümumi orta təhsil proqramlarında deyil, həm*

də ali təhsil səviyyələrində təmsil olunması, şübhəsiz ki, məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat fənn kurikulumu orta təhsilin səviyyələri və hər bir sinif üzrə məlum məzmun xətləri əsasında şagirdlərdə bilik, bacarıq və səriştə formalaşdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Eyni zamanda ümumi və tam orta təhsil səviyyələrini bitirən məzunlar konkret kompetensiyalara malik olduqlarını göstərməyi bacarmalıdırlar. Bu tələblər öz yerində, amma istər milli ədəbiyyat olsun, istərsə də xarici, ədəbiyyat tarixi, şifahi və yazılı ədəbiyyatın janrları, ədəbi cərəyanlar, yaradıcılıq metodları, ədəbi anlayışlar, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə terminlər, ədəbi portretlər – bütün bunlar tarixi-xronoloji planda, ardıcılıqla və sistemli şəkildə, sadədən mürəkkəbə doğru təqdim olunmalıdır. Bu, o demək deyil ki, biz tam orta təhsil səviyyəsində ədəbiyyat kursunu tarixi-xronoloji ardıcılıqla verməklə altstandartlarla tələb olunan bilik, bacarıq və vərdişlərin qazanılması tələbini arxa plana keçiririk.

Uşaqlarda bədii oxuya həvəsin oyadılması və artırılması, onlarda ifadəli, ardıcıl, məqsədli oxu vərdişlərinin formalaşdırılması, uşaq və gənclərin müxtəlif yaş dövrlərində hansı əsərləri oxuması, dil dərslərində qrammatikanın, orfoqrafiya və orfoepiyanın, leksika və frazeologiyanın mənimsədilməsi üçün seçilən və ya adaptə olunan bədii mətnlərin istifadəsi, onlara təhlil etmə və mühakimə yürütmə, hadisə və faktlara rəy bildirmə, təqdimat eləmə, dialoqa girmə bacarıqlarını aşılamaqla, ədəbi təhsilin verilməsi dil və ədəbiyyat üzrə fənn kurikulumlarında məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Ədəbiyyat fənninə münasibətdə ədəbi anlayış və terminlərin öyrədilməsini də bura əlavə etsək, şagirdlərin ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə biliklər qazanması ilə bərabər, həm də yaradıcılıq potensialı olan gənclərin istiqamətləndirilməsinə şərait yaranar.

Hazırda Azərbaycan məktəblərinin təlim dövlət və qeyri-dövlət dillərində aparılan siniflərində istifadədə olan ədəbiyyat

fənn kurikulumları və dərsləkləri arasında müəyyən məzmun və yanaşma fərqlərinin mövcudluğu da nəzərdən qaçmır. Azərbaycan məktəblərində iki ayrı-ayrı ədəbiyyat fənn kurikulumunun istifadədə olması, təbii ki, ilk növbədə, təlim dövlət və qeyri-dövlət dillərində aparılan siniflər üçün hazırlanan dərsləklərin yazılma metodikası və məzmununda özünü göstərir. İstər əvvəlki illər, istərsə də son 4 il üçün (*dərsləklər hər dörd ildən bir yenilənir*) ədəbiyyat fənni üzrə tədris resurslarının müqayisəsi ciddi fərqlər aşkar etməyə imkan verir:

Təlimi dövlət dilində aparılan məktəblər üçün yazılmış dərsləklər “Ədəbiyyat” adlandırılarsa da, burada 90-95 faiz milli, 5 faiz həcmində isə dünya ədəbiyyatı (daha çox təkrar-təkrar verilən bir xarici müəllif) təmsil olunub. Deməli, fənn proqramının və dərsləyin adı ilə məzmunu arasında fərq yaranır. Elə isə Azərbaycan dilində 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxana”sının yaradılmasına, məktəb kitabxanalarına hədiyyə olunmasına nə ehtiyac vardı? Təlim qeyri-dövlət dilində (rus dili) aparılan siniflərdə istifadə olunan dərsləklərdə Azərbaycan ədəbiyyatı 50 faizdən çox, rus və dünya ədəbiyyatı nümunələri isə təxminən 40-45 faiz təmsil edilib ki, bu da fənnin məqsəd və vəzifələrinə tam uyğundur. Digər qeyri-dövlət dillərində təlim aparılan məktəblərimizdə ədəbiyyatın tədrisi mənzərəsini vermişdik. Müvafiq icra orqanları “Təhsil haqqında qanun”un 6-cı maddəsini rəhbər tutaraq (6.2 – *tədris proqramlarında “milli və ümumbəşəri dəyərlər”in nəzərə alınması tələbi*), ölkəmizin ərazisində fəaliyyət göstərən, Azərbaycan vətəndaşlarını təhsilə cəlb edən məktəblərin nəinki ədəbiyyat, həm də digər fənn proqramlarında azərbaycanşünaslıq materiallarının təmsil olunması problemini təcili həll etməlidir.

Təlimi dövlət dilində aparılan məktəblər üçün yazılmış IX-XI sinif dərsləkləri fənn kurikulumu ilə müəyyən olunan məzmun xətləri, standart və altstandartlar üzrə hazırlanmaqla bərabər, tarixi-xronoloji prinsip əsasında yazılıb. Bu tədris resursları milli ədəbiyyatı sistemli şəkildə, əvvəlki dövrlərin ənənəsi ilə təqdim

etməyi bacarır. Bu fikri təlim qeyri-dövlət dilində aparılan yuxarı siniflər üçün yazılmış son nəsil dərsliklər (2019-2022-ci illər) barədə söyləmək çətindir. Burada bir sistemsizlik var. 2011-2017-ci illər ərzində hazırlanmış “Literatura” dərsliklərinin əksəriyyəti alternativsiz tədris resursu kimi həm bu cəhətdən, həm milli ədəbiyyatın təqdim olunması, həm də digər elmi-metodiki aspektlərdə tələsik, ciddi ekspertiza rəyindən kənar hazırlanmış tədris vəsaitləri təəssüratı yaradır.

Keçən il istifadəyə verilmiş X sinfin “Literatura” dərsliyi (2022, müəllif *Sevinc Hüseynova*) daha çox təəccüb doğurur: tarixi-xronoloji prinsip bir yana, hətta mövzular üzrə fəsillərə yerləşdirilmiş müəlliflərin və əsərlərin ardıcılığı məntiqsiz görünür. 2-ci fəsilə U.Şekspirin “Hamlet”i N.Gəncəvinin “İskəndərnamə”sini, F.Dostoyevskinin “Cinayət və cəza”sı A.Puşkinin “Elegiya”sını qabaqlayır. 3-cü fəsilə A.Çexovun “İonuç”ını, M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib”ini, A.Ostrovskinin “Cehizsiz gəlin”ini, E.Ponun “Kütlə adam”ını janr, ideya-mövzu və ədəbi tip cəhətdən birləşdirən nə var? Təəssüf ki, göstərilən müəllif tərəfindən bu il çapa hazırlanmış 11-ci sinif üçün “Literatura” dərsliyi də eyni təəssürat bağışlayır. Bu iki dərslik nə Azərbaycan, nə rus, nə də dünya ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri barədə şagirdə fikir formalaşdırmır. Təlim dövlət dilində aparılan məktəblərimiz üçün X-XI sinflərin “Ədəbiyyat” dərsliklərini (2019-2022, müəlliflər *İsa Həbibbəyli, Soltan Əliyev, Bilal Həsənov, Aynur Mustafayeva*) bu mənada uğurlu hesab etmək olar. Burada Qədim, İntibah, Orta əsrlər, Yeni dövr ədəbiyyatı, Maarifçi realizm, Tənqidi realizm və romantizm, Sovet dövrü, Milli özünəqayıdış mərhələsi üzrə müəllif və əsərlərin seçimi ədəbiyyatımızın ardıcıl inkişaf və təkamül mərhələlərinə uyğundur. Bu isə şagirdlərdə ən azı milli ədəbiyyatın inkişaf mərhələləri barədə dolğun və sistemli təsəvvür yaratmağa xidmət edir.

Təlim dövlət dilində aparılan məktəblər üçün dərsliklərdə təmsil olunan müəllif və əsərlərin seçimində konkret yanaşma

nəzərdən qaçmır. Burada müəllif və əsər seçimi prinsipinə professor Bəşir Əhmədovun “Ana sözü” jurnalına (1991, № 9-10) verdiyi müsahibədən bir fikirlə istinad etmək istərdik: “Ən kamil sənətkarların ən kamil əsərlərini seçib tədris etmək, yerdə qalanları müstəqil öyrənməyi tapşırmaq lazımdır”. Bu mənada qeyri-dövlət dilində tədrisi aparən siniflər üçün dərsliklərin müəyyən bir qismində müəllif və əsər seçimi meyarları gözlənilməyib. Bu, fənn kurikulumu tətbiq olunandan sonra yazılan dərsliklərdə daha çox müşahidə olunur. Yəni şagirdə bilik, bacarıq, vərdiş qazandırmaq adı ilə mövzu-ideya, tərbiyə məsələləri arxa plana keçirilir. Məktəbdə “Ədəbiyyat” fənninə təlim-tərbiyə prosesinin tərkib hissəsi kimi baxmaq lazımdır. Əhməd Ağaoğlunun “Mən kiməm?” başlıqlı yazısında demokratik cəmiyyətlərin formalaşmasında, müstəqil düşüncəli şəxsiyyətlərin yetişdirilməsində ədəbiyyatın da roluna toxunulur. Burada belə bir fikir diqqəti cəlb edir: “Tərbiyədən danışarkən bu məfhumu çox geniş mənada anlamaq lazımdır. İnsan ruhuna təsir göstərən bütün amillər nəzərə alınmalıdır. Ailə, məktəb, ədəbiyyat, sənət, fikri və hissi cərəyanlar – bir sözlə, sadalanan hamısı tərbiyəyə daxildir.” (Mən kiməm?, Bakı, 2019, s.48)

Təlim dövlət dilində aparılan məktəblər üçün dərsliklərin çatışmayan cəhəti bədii mətnlərə az yer verilməsindədir. Məntlər çox yığcam, ixtisarla verilir, bu kitablar daha çox metodiki vəsait rolunu oynayır, halbuki, paralel olaraq, həm də “Müəllim üçün metodiki vəsait” yazılır. Siniflər üzrə müntəxabatların olmadığı bir halda dərslikləri metodiki göstərişlərlə, sxem və cədvəllərlə doldurmağa lüzum görmürük. Təlim qeyri-dövlət dilində aparılan siniflərin dərsliklərinin daha çox şəkili, reklam xarakterli jurnalı xatırlatması da gözdən yayınmır.

O fikirdəyik ki, bütün ədəbiyyat dərsliklərində müəllif və əsər sayı ilə illik tədris materiallarına ayrılan dərs saatları arasında tərs mütənasiblik müşahidə olunur. Verilən sual və tapşırıqların sıxlığı nəzərdən qaçmır. Mövzuların, mətnlərin qaçaraq öyrədil-

məsi (*əsasən 1 dərs saatı ayrılmaqla*) dərsdə qoyulan məqsədlərə nail olmağa imkan vermir.

Burada bir məqamı da vurğulamaq vacibdir. İcbari təhsil ümumi orta təhsillə yekunlaşdığı üçün biz IX sinfi bitirənlərə də attestat veririk deyə, fikrimizcə, VIII və IX siniflərin “Ədəbiyyat” dərsliklərinin tərtibində də tam orta təhsilin (X-XI sinif) dərsliklərində olduğu kimi, tarixi-xronoloji prinsip gözlənilməlidir. Yəni müvafiq bilik, bacarıq və səriştə öz yerində, ümumi təhsil üzrə məzun həm də ədəbiyyat barədə sistemli biliyə malik olmalıdır. Təbii ki, bu iki təhsil pilləsində verilən tədris materialları bir-birini təkrar etməməlidir. Dərsliklərin bir seriya olaraq oturmuş müəllif kollektivləri tərəfindən, konkret konsepsiya əsasında hazırlanmasını düzgün yanaşma hesab edirik. Bu mənada təlim dövlət dilində aparılan məktəblər üçün “Ədəbiyyat” dərsliklərini təkmil hesab etmək olar, çünki VIII-IX siniflərin dərslikləri də fənn kurikulumunda vurğulanan məzmun xətləri, satndartlar və altstandartlar, interaktivlik, fəndaxili və fənlərarası integrasiya və s. tələblər gözlənilməklə milli ədəbiyyatın inkişaf mərhələlərinə uyğun tarixi-xronoloji prinsip əsasında hazırlanmışdır. Ümumi orta və tam orta təhsilin son siniflərinin “Ədəbiyyat” dərsliklərində təmsil olunan ədəbi janrların seçimi sual doğursa da (fikrimizcə, kurikulumun tələbinə uyğun, VIII və IX siniflərdə irihəcmli janrlarda əsərlərin verilməsinə məhdudiyyət qoyulmamalıdır), bütövlükdə bu dərsliklər təhsil pillələri üzrə məzunlar üçün müəyyən edilən kompetensiyaların qazanılmasına imkan verir.

Layihə rəhbəri və həmmüəllif olaraq, təlim qeyri-dövlət dilində (rus dilində) aparılan siniflər üçün hazırladığımız “Literatura” dərsliklərində (2019-2023-cü illərdə, V-VIII siniflər üçün, həmmüəlliflər İlham Cəfəyeva, Bahar Bağırılı, Tatyana Biriç) yuxarıdakı müqayisədə üzə çıxan çatışmazlıqlardan qaçmağa çalışmışıq. Çünki əvvəlki illərdə ənənvi tədris proqramları əsasında 7, 8, 11-ci siniflər üçün yazdığımız və təkrar istifadə üçün təkmilləşdirdiyimiz “Literatura” dərsliklərində (2006-2017) milli

ədəbiyyatımızın dünya ədəbiyyatı kontekstində təqdim olunması təcrübəsi uğurlu aprobasiyadan keçmiş, şagirdlər və fənn müəllimləri tərəfindən bəyənilmişdi.

Göstərilən məqamların nəzərə alınması təkcə bir fənn kimi “Ədəbiyyat”ın tədrisinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı deyil. Biz dil və ədəbiyyat dərslərimizdə şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrimizin təmsil və təqdim olunması, onların ideya-mövzu, bədii, həm də tərbiyəvi funksiyası barədə əhatəli şəkildə düşünməliyik.

ЗАМЕТКИ ПО ПОВОДУ РОМАНОВ С.РУСТАМХАНЛЫ «ВОСХОЖДЕНИЕ НА ПЛАХУ» И ЭЛЬЧИНА «ГОЛОВА»

Мысли вслух

Исторической теме принадлежит особое место в художественной литературе. С уверенностью можно утверждать, что человек, не знающий собственной истории, не может создавать великие творения искусства и науки. История при этом воспринимается любым из нас как опыт – опыт человечества, опыт конкретного народа или конкретной личности. Не случайно народы, сохранившие и донесшие до нас свою древнюю историю в хрониках, летописях и мифах, имеют больше притязаний на свою самобытность.

Сегодня никто не отрицает роли эпосов Гомера в становлении литературы Средневековья, значение римских и византийских хроник, китайских, персидских рукописей и русских летописей, общетюркских литературных памятников в сохранении и восстановлении исторической памяти различных народов мира.

По сравнению с историческими документами литературные произведения находились в более выгодном положении. Исторические документы, которые строго охранялись и к

которым не каждый имел доступ, порой в угоду новых хозяев, династий, идеологий и политических систем уничтожались, а литературные произведения, распространившись, размножались в новых списках. Когда летописцам для написания или переписывания истории предоставлялась возможность приобщения к документам (как это было в случае с первым официальным русским историографом Николаем Карамзиным, автором «Истории Государства Российского»), это имело определенные последствия. К сожалению, уничтоженные документы, переписанные истории порой не позволяли историографам восстановить объективную историческую картину. А когда авторы пытались воссоздать уничтоженное по следам других документов или на основе предположений, то это не всегда и не всеми воспринималось всерьез. Мы имеем в виду новую хронологию и трактовку истории Древнего Рима и Древней Руси А.Т.Фоменко и Г.В.Носовским, научно-публицистические работы М.Аджи, труды О.Сулейменова.

Ученым часто приходится прибегать к помощи литературных произведений. Видимо, человеческая память, память поколений, память крови, историческая память – это тоже своего рода летопись. Летописец фиксировал события и факты своего времени, часто не подвергая анализу описываемое, не выражая к нему субъективного отношения. Писатель с помощью литературного вымысла, являющегося плодом памяти и опыта поколений, с высоты исторического полета рассматривал и трактовал события. Труд автора, представляющего конкретный народ и культуру, в котором он под давлением исторической памяти, заложенной вызовами времени и воспоминаниями предков, «растекался мыслью по древу» и искал оправдания и утешения – это тоже своего рода летописание: «Вот и я пером своим разгребаю тысячелетний пепел. Всем существом своим порываюсь к угасающим очагам истории, чтобы разжечь тлеющий уголек, чтобы там, за далью

столетий, тысячелетий разглядеть искру сохранившегося огня» (С.Рустамханлы. Книга жизни, Баку, Гянджлик, 1990, 384 стр.). В данном случае это больше, чем летописание. Оно не позволяет угаснуть веками складывающимся в конкретном культурно-историческом и географическом ареале чувствам человеческого и национального достоинства и достояния. Ведь в нем и официальные документы, и письма, и плод художественного воображения автора. Это своего рода попытка восстановления памяти, но травмированной и чувствительной памяти...

Наши исследователи и писатели всегда тяготели и тяготеют к русской истории. Это связано не только с тем, что в советское время десятилетиями мы изучали русскую историю и литературу. Ведь мы двести лет были в составе России и страны Советов и сейчас находимся в зоне геополитических интересов большого соседа, изучаем его язык, часть нашего населения учится на русском языке. И в общетюркском контексте, и в плане евразийских размышлений очень богата древняя, средневековая и современная русская история и письменность, в которых содержится важная информация о тюркских народах и этносах, об общих тюрко-славянских ценностях...

С другой стороны, мы продолжаем мысленно чувствовать себя частью некогда мощных империй Сефевидов, Надир шаха, Каджаров, так как создатели этих империй были азербайджанскими тюрками, думали и говорили на азербайджанском языке. Горестно осознавать, что Шуша, Гянджа, Шеки, Дербент, Баку и Шамаха веками оставались яблоком раздора между османами, персами и русскими. Из-за этих разногласий мы уступили свои исторические земли армянам. А ведь земля для нас – это не просто территория; в ней похоронены наши предки, по ней ходили наши выдающиеся исторические личности и национальные герои, здесь звучали

наши песни и мугамы; она живет в наших баяты и пословицах. Как же все это забыть? А сколько преданий и воспоминаний связаны с ней!

Поводом для этих размышлений послужили два современных азербайджанских романа, близкие по теме и художественному плану: «Восхождение на плаху» С.Рустамханлы и «Голова» Эльчина. Примечательно, что романы увидели свет и на русском – перевел их неутомимый переводчик и издатель Азер Мустафазаде.

Во-первых, прочтение этих романов привело нас к выводу, что оба автора пытаются восстановить нарушенную память, фактами героической истории своего народа воодушевить новые поколения азербайджанцев, живущих в совсем иных исторических условиях, достойно оценить завоеванную кровью предков государственную независимость.

Во-вторых, оба романа повествуют о событиях, происходивших вокруг аннексии азербайджанских ханств Российской империей в конце XVIII – начале XIX вв. В обоих произведениях воссоздается историческая картина того времени. Будучи плодом бесконечных рассуждений и художественного вымысла, они опираются на исторические факты и реальные события, происходившие на Кавказе. В них широко используются архивные материалы, хранящиеся в музеях Баку, Тифлиса, Москвы и Санкт-Петербурга.

В-третьих, оба романа восстанавливают историческую память о жизни тогдашних феодальных государств – ханств на территории Азербайджана. В них описываются не только военные действия, батальные сцены, переговоры и ссоры между участниками разных конфликтов, будь то междоусобица или же противостояние с русскими генералами, в том числе с Цициановым. Обоих авторов занимает тема возмездия.

И последнее, оба автора, прошедшие долгий путь творческих исканий и не раз обращавшиеся к своей излюбленной

теме: С.Рустамханлы – к теме взятия Гянджи и героической гибели Джавад хана, а Эльчин – к карабахской, – достигли совершенства и наибольшего успеха художественного воплощения именно в названных романах.

Роман «Восхождение на плаху» был проанализирован нами в отдельной статье (Джафаров Т. Роман С.Рустамханлы «Восхождение на плаху» – героическая летопись азербайджанского народа // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, Ümum-milli lider H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Bey-nəlxalq elmi konfransın materialları*, Bakı, 2014, с.173-176.).

Написанный на основе исторических документов, роман С.Рустамханлы, являясь своеобразным художественным доказательством неизбежности раздела Азербайджана между Россией и Персией, нынешней потери карабахских земель при поддержке определенных политических и религиозных кругов, в то же время показал нам собственные недостатки, открывшие путь к ним. Объединись ханы перед нападением Цицианова на Гянджу, откажись в этот решительный момент от личных обид и притязаний все азербайджанские правители, потомки Сефевидов и Каджара, поддержи их Фатали шах и турецкий султан, сегодня на политической карте мира был бы единый Азербайджан. А ведь царская Россия имела возможность присоединить южные азербайджанские земли к северным после заключения Туркманчайского мирного договора в 1828 году! Реальная возможность представилась и Советскому Союзу (в его составе – Азербайджанской ССР) поддержать во время Второй мировой войны коммунистическое движение в Южном Азербайджане и достойно довести эту миссию до конца. Эти и другие благоприятные моменты истории зарождают в наших душах большие надежды, они двигают нами и восстанавливают нарушенную память, они создают представление об осязаемой целостности Азербайджана, нашего народа. Но память об этих исторических мо-

ментах, человеческих судьбах, являясь духовным и культурным достоянием общезакавказского культурно-исторического ареала, должна передаваться из поколения в поколение. Эту попытку мы прослеживаем и в двух других книгах С.Рустамханлы – «Родина Хатаи» и «Это – твой народ».

Сегодня Азербайджан, как и в предыдущие периоды своей истории, сталкивается с очередной политической несправедливостью. Обладая государственной независимостью, располагая достаточным экономическим потенциалом и людскими ресурсами, реализуя целенаправленную стратегию развития страны и поддержания взаимоотношений с мировым сообществом, наша республика пока не может восстановить свою территориальную целостность, выдворить агрессора. Зверское изгнание в конце 80-х годов XX столетия 200 тысяч азербайджанцев с исконно родных земель в Армении, вытеснение этнических азербайджанцев из самого Нагорного Карабаха Временным комитетом А.Вольского, содеянный 26 февраля 1992 года армянскими банд-формированиями при поддержке российского 366-го полка Ходжалинский геноцид, последовавшая за этими событиями аннексия семи прилегающих к Нагорному Карабаху азербайджанских районов, изоляция Нахчывана от основной территории страны, продолжающиеся и по сей день военные действия по всей азербайджано-армянской границе, гибель военнослужащих и мирных жителей, мощная антиазербайджанская пропаганда со стороны армянской диаспоры по всему миру на фоне происходящих событий – вот реалии жизни современного суверенного Азербайджана. К сказанному нужно добавить бесконечные и бессовестные выступления горе-поэта и публициста, журналиста Зория Балаяна и ему подобных, на чьей совести пролитая кровь сотни тысяч людей, ненависть и нетерпимость двух народов друг к другу. Как мог «поэт» Зорий Балаян так жестоко кичиться своим героизмом, ступая по трупам ходжалинских

детей и восхищаясь увиденным зверством?! К чести азербайджанской литературы, подобных заявлений в ней не встретишь. Автор злосчастной книги «Очаг» З.Балаян сегодня объезжает весь мир на корабле «Великая Армения», как делал это 30-35 лет назад, обходя исторические азербайджанские земли, ищет следы армян на разных континентах и в странах. Удивительно, предания и «сказки» о кругосветном плавании «горе-поэта» часто появляются даже в весьма солидной «Литературной газете» (Москва). На первой странице «Очага» он, ссылаясь на слова Джека Лондона, отмечает: «Никто не становился человеком без правды. Никто не становился великим без правды» (Балаян З. Очаг, Ереван, Советакан грох, 1984, 424 стр.). И как не стыдно человеку, ставшему причиной стольких бед, не признаться в содеянном, сказав слово правды о геноциде азербайджанцев на их исконных землях. Интересно, имеет ли сегодня Балаян моральное право так же вдохновенно воспеть весну Еревана, как он это сделал некогда в своей книге: «Наш город, мне кажется, рожден для весны. Он – сама весна. Нежный и хрупкий, как весна. Может, это от красного туфа. Ведь армянский туф тоже нежный и хрупкий. И вечный. Вечная весна» (Балаян З. Очаг, Ереван, Советакан грох, 1984, 424 стр.). Вместо желаемого возрождения «каждого армянского очага» он добился его превращения в очаг зла и горя.

Да, год назад Азербайджан хотел доказать свое физическое, моральное и политическое преимущество над агрессором после его очередного обстрела мирных селений и убийства наших солдат. За два-три дня была освобождена огромная территория, нанесен значительный ущерб Армении. Но покровители врага поспешно вмешались в дело, потребовали немедленно приостановить атаки, пригрозили неприятными для Азербайджана последствиями...

Вчитавшись в романе «Голова» в лирические отступления, комментарии и раздумья автора, в процитированные

строки визиря карабахского хана Ибрагим Халила, поэта Молла Панаха Вагифа,

*Я правду искал, но правды снова и снова нет:
Все подло, лживо и криво – на свете прямого нет.
Друзья говорят – в их речи правдивого слова нет,
Ни верного, ни родного, ни дорогого нет.
Брось на людей надежду – решенья иного нет,*

остается надеяться на Бога и на то, что когда-то люди, боясь Его, образумятся. Автор романа приводит слова из письма князя П.Д.Цицианова императору Александру I: «Для народов, проживающих в этой местности, единственная политика – сила» использует в качестве эпиграфа к одной из частей произведения (Эльчин. Голова. Роман // Литературный Азербайджан, 2017, № 1, с.3-77). Наверное, этим продиктована и парадоксальность выводов Эльчина, перестановка акцентов при комментарии исторических фактов: «Хозяин Головы (речь идет о генерале Цицианове, чья голова была отсечена бакинским Гусейнгулу ханом и отправлена иранскому Фетели шаху – Авт.) сейчас горит в огненной геене – в этом не могло быть сомнения, это результат его злодеяний, оставив свой дом, свой кров, ты являешься, проливаешь кровь другого, осыпаешь снарядами города и села, лишаешь людей – слабых и сирых – куска хлеба, и не в ответе за содеянное? – это же невозможно, ведь есть на небе НЕКТО, кто видит и оценивает все – мир покоится не на произволе» (Эльчин. Голова. Роман, с. 41).

Вот еще один пример: «Да, князь Цицианов привел Великую Россию на Кавказ на штыках, но придет время, Кавказ узнает и другую Россию, и эта, другая Россия обеспечит краю мир и стабильность...». (Эльчин. Голова. Роман, с. 75).

Эльчин и С.Рустамханлы удачно вмонтировали в текст своих романов переписку генерала П.Цицианова с императо-

ром, другими русскими генералами, использовали немало документов и реальных фактов. Своими выводами они убеждают читателя верить в будущее и добиваются его симпатии и признательности. Мне, как и многим читателям, близка и понятна позиция авторов, которые стараются оправдать поступки и реабилитировать не только предков, но и своих современников, самих себя и всех нас, ответственных за сегодняшние наши потери и неудачи в неравном противостоянии с армянами... Как горько предвидеть себя предметом «насмешек и проклятий будущих поколений» (Рустамханлы С. Восхождение на плаху. Роман, стр.305).

В конце статьи хочу привести отрывок из письма русского дипломата и поэта А.С.Грибоедова наместнику Кавказа генералу И.Ф.Паскевичу: «Мы... немало рассуждали о внушениях, которые необходимо делать мусульманам, чтобы помирить их с нынешним их отягощением, которое не будет долговременно, и искоренить из них опасение насчет того, что армяне завладеют навсегда землями, куда их на первый раз пустили...» (Иванов Р. Азербайджанская быль, российское пришествие и персидские мотивы, М., 2011, стр. 282).

Да, история повторяется. Сегодня мировое сообщество, в том числе и Россия, стараются помирить азербайджанцев с «нынешним их отягощением», но голос исторической памяти побуждает и призывает нас к осознанным действиям.

Газета «Каспий», 2017, 18 март

BÜTÜN YARADICILIĞI İLƏ AZƏRBAYCANÇILIĞA XİDMƏT EDƏN BÖYÜK ZİYALİ

80 illik yubileyini qeyd etdiyimiz görkəmli müasirimiz, yazıçı Anarla bağlı respublikamızın bütün mətbu orqanlarında, bir sıra nüfuzlu xarici qəzet və jurnallarda geniş yazılar verilir, dövlət və hökumət xadimləri, ən müxtəlif peşə sahibləri onu yubiley münasibətilə təbrik etməyi özünə borc bilirlər. Müasir ədəbiyyat və mədəniyyət tariximizin canlı əfsanəsi sayılan bu böyük ədibin çoxşaxəli fəaliyyəti, ölçüyəgəlməz maraq dairəsi, ölkənin ictimai-siyasi, mədəni həyatında baş verən hadisələrə həssas münasibəti, yaradıcı insanların ədəbi taleyinə diqqəti onu hamıya yaxın, əziz həmsöhbətə, həmfikrə, bəzən isə uzaq, barışmaz opponentə çevirir. Hər gün qəzet və jurnallarda məqalələrini, əsərlərini oxuduğumuz, müsahibələrini, xarici mətbuatda yaradıcılığını izlədiyimiz, televiziya verilişlərində həmsöhbət olduğumuz – bir sözlə, hər gün rastlaşdığımız bu ziyalını həm də təsəvvürlərimizdə heykəlləşmiş bir bütöv kimi qavrayırıq. O varsa, o danışarsa, o mübahisə edirsə, bəzən emosional, bəzən sakit tərzdə kiməsə, nəyəsə fikir bildirirsə, deməli, istinad və ya etiraz ediləcək nüfuzlu bir məqam və mənbə var. Hamıya sirli olan bu məqamı ilə o, daima gündəmdədir, o hər birimizlə həmfikir, həmsöhbətdir, sözüümüzə, zəkamıza, azad, müstəqil, təəssübkeş düşüncəmizə yol açandır, cəmiyyətimizin ən müxtəlif fikirli insanlarını bir araya

gətirən, sonda o, hamı tərəfindən qəbul olunan, fəxr və ümidlə qeyd edilən söz və fikir adamıdır.

Anar müəllim hər kəsə yaşıl işıq yandırmağa, xeyirxah münasibət bildirməyə hazır olan ağsaqqal ziyalıımızdır. Yaradıcılıqla bağlı şəxsən öz taleyimdən keçən məqamları yada salmaq istəyirəm. 1997-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyində «Mütərcim» ədəbi-bədii və tərcümə jurnalının təqdimat gecəsini xatırlayıram. Bədii tərcüməyə diqqətin azaldığı və bu sahədə ədəbiyyatımızda müəyyən boşluq yarandığı bir zamanda müstəqil dövlət və ədəbiyyatımız üçün olduqca vacib olan bu sahənin inkişafına dəstək verən hər hansı ciddi addıma böyük diqqət və maraq göstərən xalq yazıçımız, Birliyin sədri kimi «Mütərcim»in birillik fəaliyyətinin, çap edilmiş saylarının müzakirəsini keçirtirdi. Moskvada nəşr olunmuş «XV-XVII əsrlər rus ədəbiyyatında türk elementləri» kitabımın Beynəlxalq Türksöy mükafatına təqdim edilməsinə və sonradan Ankarada Atatürk Kültür, Dil və Tarih Yüksək Kurumu tərəfindən «XV-XVII Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler» adı altında nəşrinə məndə maraq yaratdı. Məhz Anar müəllimin tövsiyəsi ilə dahi rus nasiri və filosofu Fyodor Dostoyevskinin «Karamazov qardaşları» romanını ilk dəfə dilimizə çevirdim. Tərcümə Azərbaycan Yazıçılar Birliyində müzakirə edildi və Tofiq Bayram adına mükafatla qiymətləndirildi.

1993-cü ildə özəl Tərcümə mərkəzinin və 1996-cı ildə bədii tərcümə dərgisinin təsis edilməsi, 2005-ci ildən başlayaraq rus dilində tədris aparılan Azərbaycan məktəbləri üçün «Ədəbiyyat» proqramının və dərsliklərin yazılmasında iştirakımız, moskvalı həmkarlarımızda «Ən yeni rus ədəbiyyatı» antologiyasının ana dilimizdə və «Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı» antologiyasının rus dilində (hər biri iki cildə) nəşri, beynəlxalq layihə çərçivəsində Almatıda ali məktəb tələbələri üçün hazırlanmış «Ən yeni xarici ədəbiyyat» tədris vəsaitində postsovet dövr ədəbiyyatımız barədə fəslin yazılması bizə Anar müəllimi ən yaxın məsləhətçilərimizdən və xeyirxahlarımızdan biri kimi görmək imkanı verdi. Bu yaxın-

laşmada mərhum ədəbiyyatşünas-alim, gözəl və səmimi insan Arif Əmrahoğlunun rolunu xüsusi qeyd edirəm. Səmimi olaraq deyim ki, bizim nəsil filoloqlar və pedaqoqlar məhz Anar müəllim kimi böyük ziyalılarımızın çıxışları, ideyaları, müstəqil Azərbaycanda dil və ədəbiyyat, mədəniyyət və mənəviyyat, təhsil və elm məsələlərinə münasibətlərini ayıq şəkildə dəyərləndirməyə çalışırdıq. Düzdür, mənim də müəllimlər və məsləhətçilər cəhətdən bəxtim gətirib, universitetimizdə həmişə gözəl ziyalı mühiti olub, amma Anar müəllim kimi dahi bir müasirimizlə mütəmadi ünsiyyəti olan yaşdırlarıma həmişə qibtə etmişəm.

Yubiley yazılarında yazıçı, tərcüməçi, ictimai xadim, fikir adamı kimi Anar müəllim ən müxtəlif tərəflərdən müsbət xarakterizə edilir, onun 60-cı illərin lap əvvəllərindən başlanan yaradıcılıq yoluna işıq salınır. Təbii ki, bu, ədəbiyyat və fikir tariximiz üçün uzun, məhsuldar və məsuliyyətli bir dövrüdür. Bizi milli kimliyimizin dərkinə, ana dilimizin tərəqqisinə, musiqi, incəsənət və ədəbiyyatımızda təsdiqinə, azərbaycançılıq ideyalarının canlanmasına aparan ağırlı bir yoldur. Bu yolun yolçusu, təəssübkeşi, cəfakeşi, ilhamçısı olmuş yazıçı Anar, fikrimizcə, 60-cı illərdə «Molla Nəsrəddin – 66», 70-ci illərdə «Dədə Qorqud» və «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» pomanı ilə, 80-ci illərdə «Sizsiz»lə və AYB-nin rəhbərliyinə gəlişi ilə, 80-ci illərin sonu – 90-cı illərdə müstəqillik mücadiləsində fəal iştirakı, «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1500 illik yubileyinin keçirilməsi təklifi, «Min beş yüz ilin oğuz şeiri» və «Azərbaycançılıq ətrafında düşüncələr»i ilə, 2000-ci illərdə Azərbaycan, rus, dünya ədəbiyyatı incilərinin latın qrafikası ilə nəşri, milli ədəbiyyatımızın ən yaxşı nümunələrinin rus və ingilis dillərinə çevrilməsi və nəşri üzrə təklif və təşəbbüsləri, rus poeziyasından, xüsusən də Gümüş dövr ədəbiyyatından tərcümələri, ümumiyyətlə, nüfuzlu bir ictimai təşkilat kimi Azərbaycan Yazıçılar Birliyini qoruyub saxlamaq, yaşlı, orta və gənc nəsillərə mənsub ədiblərin bu təşkilat ətrafında birliyinə, ədəbi orqanlarımızın nəşrinə dövlət dəstəyinə nail olunması və onların yüksək

professionalıqla buraxılması, «Ağ qoç, qara qoç», «Göz muncuğu» və s. əsərlərilə yadda qaldı. O, mahir esseist və publisist kimi də onilliklərdir ki, ictimai və ədəbi-bədii fikrimizə səf çəkən bir müəllif və sözün həqiqi mənasında böyük Azərbaycan ziyalisidir. Onun bu yaxınlarda «Ədəbiyyat qəzeti»ndə Mahmud Qaşqarlı və «Divani lüğəti-it türk» haqqında qeydləri, «525-ci qəzet»də Nəvaidən bəhs edən «Üç Leyli, üç Məcnun» məqaləsi müasir türkoloji araşdırmalar üçün olduqca vacibdir. «Divani lüğət-it türk»ün ilk türkoloji mənbə kimi dəyərləndirilməsi Azərbaycanda son illər türkoloji tədqiqatları sistemləşdirmək və onların elmi-metodiki istiqamətini müəyyənləşdirmək cəhdi üçün atılan ciddi addımdır.

Anar sovet və postsovet dövrlərində xaricdə ən çox çap olunan Azərbaycan yazıçısı və fikir adamlarındandır. «Literaturnaya qazeta»dakı yubiley məqaləsində yazığımızın «dünya miqyaslı ziyalı» adlandırılması və bu yubileyin təkcə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti üçün deyil, bütün dünya oxucusu, ədəbi və elmi elitası üçün bayram olduğunun vurğulanması sözümlə və bütövlükdə ədəbiyyatımıza verilən yüksək qiymətdir.

Anar müəllim qədim və klassik ədəbi irsimizin, müasir ədəbiyyatımızın ən fəal təbliğatçısı kimi böyük işlər görür. «Min beş yüz ilin Oğuz şeiri» ilə yanaşı, onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş və rusca nəşr olunmuş 3 cildlik «Azərbaycan poeziya antologiyası» layihəsini xüsusi qeyd etmək istərdim. Antologiyaya yazılmış 75 səhifəlik ön sözdə o, Odlar yurdunu əsl azərbaycanşünas kimi təqdim edir, «Kitabi-Dədə Qorqud»dan tutmuş bugünkü ədəbiyyatımıza qədər bütün ədəbi nümunələrimizi, şair, yazıçı və dramaturqlarımızı xarici auditoriyaya ustalıqla təqdim edir, hər kəsə və təhlil etdiyi hər bir əsərə böyük maraq yaradır.

Anar müəllim sadəcə yazıçı deyil, o, böyük filoloqdur, ədəbiyyatımızı və filoloji fikir salnaməmizi tarix kontekstində şərh və təqdim edən bir ədəbiyyat adamı və kulturoloqdur. Ədəbiyyat və elm həmişə müqayisələr və paralellər aparmağı sevir. «Kitabi-Dədə Qorqud»a yeni nəfəs verdiyinə, mədəniyyətimizin,

ədəbiyyatımızın, dilimizin ekologiyası uğrunda yorulmaz mübarizəsinə görə mən Anar müəllimi akademik Dmitri Lixaçovla müqayisə etməkdən çəkinmirəm. Bir vaxtlar biz rusların «İqor polku hekayəti»ni necə həssaslıqla özünküləşdirməyə cəhd etdiklərini görür, redaktor-kompilyatorlar tərəfindən dəfələrlə üzü köçürülərək orijinal variantdan fərqli hala gətirilmiş bu və onlarla digər rus-poloves, rus-türk, rus-tatar abidəsində türk izlərini şərh etməyə və tarixi həqiqəti bərpa etməyə çalışan Oljas Süleymenovu öz «səhvlərini etirafa dəvət edən» rus elmi və akademik dairələrinin iddialarını ideoloji buxovlar ucbatından cavabsız qoyduğumuzu zənn edirdik. Məncə, Orta əsrlər qəhrəmanlıq eposlarının ilki, ideya-mövzu dərinliyinə, süjet-kompozisiya xüsusiyyətlərinə, dini-mifoloji zənginliyinə və təsəvvürlərinə, tarixi-coğrafi mashtabına, folklor motivlərinə və bədii məziyyətlərinə görə onların hamısından mükəmməl görünən Azərbaycan oğuzlarına məxsus «Kitabi-Dədə Qorqud»un elə 70-ci illərdə Anar tərəfindən ssenariyə alınması «İqor polku hekayəti» ilə müqayisədə türk-oğuz eposunun daha qədim olduğuna və ovaxtkı geniş Böyük Çöl-Qədim Rus tarixi-mədəni arealında izlər buraxdığına, həm də ortaçağ dövr Avropa qəhrəmanlıq eposlarına ciddi təsir etdiyinə yaxşı işarə idi. Fikrimizcə, xalqımızın və ədəbiyyatımızın böyük dostu, qazax şairi Oljas Süleymenovun Azərbaycana nəhayətsiz sevgisinin kökündə duran başlıca amil elə budur.

Anarın «Azərbaycançılıq haqqında düşüncələri» əlahiddə bir mövzunun söhbəti olsa da, burada onun üzərində xüsusi dayanmağın öz məntiqi var. O, tarix boyu bütöv və böyük Azərbaycan ideyasına, bugünkü müstəqilliyimizə uzanmış və uzanan əlləri və xəyalları qamçılıyır, azərbaycançılığı mövcudluğumuzun, bütövlüyümüzün fəlsəfəsinin, həyat və düşüncə tərzimizin, xalqımızın və Vətənimizin özünüqoruma immunitetindən doğan bir təfəkkür kimi dəyərləndirir.

Anar azərbaycançılıq amalını beş sözlə (Azadlıq, Müstəqillik, Bərabərlik, Qardaşlıq, Dostluq) ifadə edir. O yazır: «Azadlıq

sözünü mən ilk növbədə insan azadlığı kimi dərk edirəm... Azadlıq isə – insanın yalnız hüquqi haqları deyil, həm də düşüncə hürriyyətidir. Yəni, mənim fikrimcə, azad insan yalnız öz hüquqlarını dərk etmiş insan deyil, o həm də fikir, fantaziya sərbəstliyinə yetmiş insandır. Düşüncənin, təxəyyülün, fantaziyanın hüdudsuz azadlığı olmadan nə elmdə, nə sənətdə, nə siyasətdə, nə istehsalatda, ümumən, həyatın heç bir sahəsində heç bir önəmli uğur qazanmaq olmaz. Hər hansı bir xalqı da, ümumən bəşəriyyəti də irəli aparan işlər görməyə yalnız azad insan qadirdir. Stereotiplərin, standartların, qəliblərin əsiri olmayan insan...

...insan azadlığı olan ölkə qeyri-müstəqil ola bilməz. Çünki Azad insan öz ölkəsinin də azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizə etmək və qələbə çalmaq imkanını bulur.»

Anar müəllim üçün azərbaycançılıq amalını səciyyələndirən beş sözdən ikisi: Qardaşlıq və Dostluq barədə düşüncələri aşağıdakı fikirlə yekunlaşdırılır: «Azərbaycan türk dünyasının bir parçasıdır, amma Azərbaycanın içində ayrıca bir Azərbaycan dünyası da var və bu dünyada türk olmayan azərbaycanlılar da layiqli, şərəfli yerə malikdir.

Və inanıram ki, bu vətənin övladları əl-ələ verib çiyin-çiyinə, ürək-ürəyə, beyin-beyinə gələcəyin – XXI əsrin – Üçüncü Minilliyin Azad, Müstəqil ölkəsini, Bərabərliyin, Qardaşlığın və Dostluğun hökm sürəcəyi xoşbəxt Azərbaycanı quracaqlar».

«Ağ qoç, qara qoç» roman-utopiya və antiutopiya Məlikməmməd haqqında Azərbaycan xalq nağılından götürülmüş reminissensiyalar üzrəində qurulmuşdur («O vaxt döyüşə-döyüşə iki qoç gələcək: Biri ağ, biri qara. Ağ qoç qara qoçu qovacaq, onda atıl min ağ qoçun belinə. Ağ qoçun belinə minən kimi işıqlı dünyaya çıxacaqsan. Qara qoça minsən, qaranlıq dünyaya düşəcəksən.»). Tariximizin məsuliyyətli bir dövründə yazıçı cəmiyyətin mümkün inkişaf perspektivləri barədə düşüncələrini yüksək bədii təxəyyüllə ifadə edir. O, bizi «qara qoç»un ata biləcəyi qaranlıq dünyanı təsvir etməklə yaddaşı pozulmuşları böyük bir ümidlə

«ağ işıq»a bürünəcək Azərbaycan obrazının sehrinə dəvət edir: «İndi Azərbaycan əhalisi rifah səviyyəsinə görə Ərəb Əmirliklərini arxada buraxmış, iqtisadi və mədəni inkişafı etibarilə ən qabaqcıl Avropa ölkələrinə çatmışdı.

Uzaq illərin qanlı Qarabağ hadisələri, ölkənin ovaxtkı ağır iqtisadi durumu indi yalnız xatirələr aləmində qalmışdı. Qarabağ demişkən, Məlikin yadına dünən oğlunun Şuşadan telefon etməsi düşdü.

Məlikin oğlu Beyrək nəqliyyat mühəndisi idi, qızı Burla ədəbiyyat müəllimi, arvadı Aypəri teatr rəssamı idi. Nə yazıq, təsadüf elə gətirdi ki, bu Novruzda heç biri Bakıda deyil, Beyrək Şuşada, Aypəri Təbrizdə, Burla Kərkükdə.

Beyrək Şuşada Cıdır düzündən Topxana meşəsinə çəkilən funikulyorun qurulmasına rəhbərlik edirdi....».

Yazıçı Anarın bu süjet xətti Azərbaycan vətəndaşı kimi xəyallarımızın və ruhumuzun yol xəritəsidir, bizi xəyal qırıqlığından, ruh düşkünlüyündən, natamamlıq kompleksindən sığortalayan yol xəritəsi. Heç şübhə yox ki, dövlət başçısının təsdiq etdiyi İqtisadiyyatın inkişafı üzrə «Yol xəritəsi» bu postmodernist yazıçı xəyalını – onun «yol xəritəsi»ni reallaşdıracaq.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 8 sentyabr 2018-ci il

«YAXŞI KI, DÜNYADA YAXŞILAR VARMIŞ...»

Müəllimim – professor Məmməd Qocayev haqqında yazıya onun qısa tərcümeyi-halı ilə başlamaq istəyirəm.

M.Q.Qocayev 1941-ci ildə Gürcüstanda anadan olub, 1960-cı ildə Marneuli Pedaqoji Məktəbini, 1965-ci ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunu (indiki Bakı Slavyan Universitetini) bitirib. Həmin vaxtdan bu günədək Universitetimizdə çalışır. “Xarici ədəbiyyat tarixi” kafedrasının müdiri, fakültə dekanı, elmi işlər üzrə prorektor, “Azərbaycanda rus dili və ədəbiyyatı” jurnalının baş redaktoru vəzifələrində çalışmışdır.

1997-ci ildən “Klassik rus ədəbiyyatı tarixi” kafedrasının müdürüdür.

1975-ci ildə rus ədəbiyyatı üzrə namizədlik, 1990-cı ildə isə doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmiş M.Q.Qocayev Azərbaycanda rusistikanın və filologiya elminin inkişafına layiqli töhfələr verib.

Filoloq alimin “F.M.Dostoyevski yaradıcılığında xarakter konsepsiyası” doktorluq dissertasiyası ciddi rezonans doğurub və Azərbaycanda Dostoyevskişünaslıq elmi məktəbinin təməlini qoyub. Alimin “Nizaminin insan fəlsəfəsi”, “F.M.Dostoyevskinin xarakter və ideyaları” monoqrafiyaları, “Ədəbiyyatda obrazlar və xarakterlər” məqalələr toplusu (son iki kitab rus dilindədir)

postsovet dövr milli ədəbiyyatşünaslığımızın ən ciddi nailiyyətləri kimi dəyərləndirilə bilər.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və tərcüməşünaslığının, tərcümə sənətinin inkişafında M.Q.Qocayevin böyük xidmətləri var. O, dahi rus yazıçısı F.M.Dostoyevskinin “Şeytanlar”, “Yeniyetmə”, “Yoxsul insanlar” kimi məşhur romanlarını, bir sıra povest və hekayələrini, “Yazıçının gündəliyi” fəlsəfi-nəzəri kitabını, eləcə də Bakı Slavyan Universitetinin Tərcümə problemləri elmi-tədqiqat laboratoriyası tərəfindən akademik Kamal Abdullayevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Filoloqun kitabxanası – 100” layihəsi üzrə nəşr olunan M.Baxtinin “Dostoyevski poetikasının problemləri” monoqrafiyasını, Lev Anninskinin “Cevizin içi” tənqidi məqalələr toplusunu dilimizə çevirib, “Karamazov qardaşları” romanının ilk Azərbaycan tərcüməsinin redaktoru olub.

Prezident sərəncamı ilə reallaşmaqda olan 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasında L.N.Tolstoy və F.M.Dostoyevskinin hər birinin üç cildlik seçilmiş əsərlərindən ibarət kitabları M.Qocayev nəşrə hazırlamış, onlara ön söz yazıb. F.M.Dostoyevskinin üçcildliyinə daxil edilmiş “Şeytanlar” romanı onun tərcüməsində təqdim olunub.

20 nəfərdən çox filologiya üzrə fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru yetişdirmiş M.Q.Qocayev Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi nəzdində Metodiki şuranın, Ali Attestasiya Komissiyasının Filologiya elmləri üzrə Ekspert şurasının, Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi şurasının (filologiya problemləri üzrə) üzvüdür.

Ədəbiyyatşünas-alimin müəllifi olduğu onlarla monoqrafiya və elmi məqalələr Azərbaycanda və xaricdə nəşr edilmişdir.

Görkəmli alim və pedaqoqun təqdim olunan qısa tərcümeyi-halının arxasında təkcə sadalanan kitab və məqalələr, elmi-pedaqoji, təşkilati fəaliyyət durmur. Bu alim və əsl müəllim ömrünün və zəkasının arxasında minlərlə işıqlı insan taleyi dayanır. M.Qocayevin tələbəsi olmuş hər kəs – BSU məzunları

tərəfindən elmi işinə rəy verilən, opponentlik olunan, elmi rəhbərlik edilən doktorantlar və dissertantlar, onun sözünü, məsləhət və tövsiyələrini eşidənlər orta və ali məktəblərdə, elmi müəssisələrdə və yaradıcılıq təşkilatlarında yalnız yüksək amallarla çalışmağı özünə borc hesab edirlər və etməlidirlər də. Bu, prof.Məmməd Qocayevin öz yetirmələrinə aşılacağı xeyirxahlıq, tolerantlıq, təvazökarlıq, milli ruh, səmimiyyət, ədalət və zəhmət, professionalıq və sair kimi vacib keyfiyyətlərdir ki, bugünkü gəncliyimizin də formalaşmasının vacib komponentləri hesab olunur.

Bu gün biz təhsildə yeni yanaşmaların, təlim texnologiyalarının tətbiqinə səy göstərir, sinif otaqları və auditoriyalarımızı ən yeni avadanlıqlarla təchiz edirik. Zəmanə ilə ayaqlaşmağa çalışırıq və ayaqlaşırıq da. Lakin müəllim şəxsiyyəti arxa plana keçməyə başlayır. Dahilərin müəllim şəxsiyyətinə, onun öz talelərində oynadığı rola verdiyi qiymət, təlim-təربiyə prosesinin ən vacib iştirakçısının müəllim olması barədə fikirləri əsrlərin sınağından çıxıb. İndiki halda bu məsələ daha da aktuallaşır. Çünki təlim-təربiyə prosesi, bütövlükdə didaktika daha çox şəxsi nümunə üzərində yüksələn prosesdir. Qədim Roma filosofu və şairi Senekanın "Ən adi nümunə ən bəlağətli moizədən təsirlidir" deyimini və ya "Yaxşı nümunə ən yaxşı təربiyədir" ingilis atalar sözünü yadımıza salsaq, bugünkü orta məktəb və universitetlərimizdə şəxsi nümunə ola biləcək müəllim qıtlığı probleminin nə qədər bariz səsləndiyinə diqqət yetirməliyik.

Dərslərimizdə əyanililiyə, yaradıcı tətbiqə, tələbələrdə kreativ düşüncənin və ünsiyyət vərdislərinin formalaşmasına, onlar tərəfindən yerinə yetirilən sərbəst işlərin orijinallığına çalışdığımız, lakin kompyuter və yüksək texnologiyalar zəmanəsində buna çətinliklə nail olduğumuz bir vaxtda sevimli müəllimimiz M.Qocayevin mühazirələri və onlar ətrafında müzakirələrimiz yada düşür. Əksəriyyəti kənd məktəblərinin məzunları olan və rus dilində danışmağa təzəcə başlayan tələbələr onun rus ədəbiyyatı tarixi üzrə mühazirələrini gözəl qavrayır, anlaşıqlı və tələbələrin

dilbilmə səviyyəsinə uyğun söylənən mühazirə mətnlərini dövlət imtahanınadək göz bəbəyi kimi qoruyurduq.

Digər qrupların tələbələri də Məmməd müəllimin mühazirə mətnlərini bizdən alıb köçürür və istifadə edirdilər. Mətnlərdəki sadə sintaksis, intonasiya, dinamika, mövzulara fəlsəfi, məntiqi və həyati münasibət əsil interaktivlik, ünsiyyətə yaratma nümunəsi idi. Bir neçə il bundan öncə rayon məktəbində çalışan tələbə yoldaşlarımdan biri, üstündən 30 il ötməsinə baxmayaraq, M.Qocayevin mühazirə mətnlərini öz ön sözü ilə metodiki vəsait kimi çap etdirməyi məndən xahiş etmişdi. Ona M.Qocayevin sevimli tələbələrindən biri dosent Nəsim Cəbrayilov tərəfindən tərtib olunmuş və onun ön sözü ilə işıq üzü görmüş “Ədəbiyyatda obrazlar və xarakterlər” məqalələr toplusunu təqdim etdim və onun arzusunun müəyyən mənada artıq reallaşdığını söylədim. Alim və müəllim üçün bundan xoşbəxt və yüksək məqam ola bilərmi? Bu cür kitabların olduqca vacibliyinə daha bir nümunə gətirmək istəyirəm. Moskva Dövlət Universiteti tərəfindən nəşr edilmiş N.İ.Libanin “Rus ədəbiyyatı tarixi üzrə mühazirələr” kitabının (rusca) qocaman müəllimin şifahi mühazirələri əsasında onun yetirmələri tərəfindən ərsəyə gətirilmiş dərs vəsaiti olmasına baxmayaraq, onu bu kursa dair ən lakonik, səlis, anlaşıqlı, əhatəli və məzmunlu dərs vəsaiti kimi tələbələrimə tövsiyə edirəm.

Professor M.Qocayevin kitabına gəlcə, buradakı məqalələr əsasən rus və dünya ədəbiyyatında Dostoyevski yaradıcılıq fenomeninə həsr olunsada, rus və xarici ölkə ədəbiyyatlarının gözəl bilicisi sayılan müəllifin sətirləti niyyəti poetika və ədəbiyyatda insan konsepsiyası məsələlərinin müasir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının gündəminə səriştəli və sistemli şəkildə gətirilməsi idi. Son illərin ədəbiyyatşünaslıq üzrə tədqiqatlarında bu niyyətin artıq reallaşmaqda olmasının şahidiyik. Məmməd müəllimin “Koroğlu”da barokodan, Nizami “Xəmsə”sində insan konsepsiyasından, Çernişevsi estetikasından, Şpenqlərin Qərb mədəniyyətinin iflası nəzəriyyəsindən və s. onlarla mövzuda yazılarının hamısında

böyük bir ruh, cəsarət, məsələlərə dərin fəlsəfi və elmi yanaşma tərz, inandırıcılıq var. Burada akademik D.S.Lixaçovun bir fikrini səsləndirmək də yerinə düşür: “Elmin təşkili ilə elm adamları məşğul olmalıdırlar”. Prof.M.Qocayevin elmi işlər üzrə prorektor, fakültə dekanı, kafedra müdiri, Universitet Elmi Şurası Elm və təhsil komissiyasının sədri, jurnal redaktoru, sıradan professor kimi bütün fəaliyyətlərində, filoloji araşdırmalarında əsl elm adamının dəsti-xətti duyulub və duyulur. Onun fəaliyyəti və həyat yolu hamımıza örnekdir.

M.Qocayevin müasir Azərbaycan bədii və filoloji tərcümə sənətinin formalaşmasında rolu ayrıca mövzunun söhbəti olsa da, bir maraqlı məqamı xüsusi vurğulamaq istədim. Dostoyevskinin 5 böyük romanından ikisini, eləcə də “Yoxsul insanlar”ı ilk dəfə dilimizə çevirən, tərəfindən tərcümə edilmiş “Karamazov qardaşları” romanına daxil olan “Böyük inkvizitor” poemasını Azərbaycan dilinə tərcümə edən və ona ön söz yazan Məmməd müəllim filologiya elmimizə olduqca gərəkli olan bir sıra kitabları da dilimizə çevirdi. Daha çox 2000-ci ildən sonra formalaşma mərhələsinə qədəm qoymuş müstəqil tərcüməşünaslığımızda “tərcümə azad və sərbəst, yoxsa adekvat olmalıdır?” mübahisələri zamanı bədii və filoloji mətnlərə xüsusi və professional, elmi münasibət sərgiləyən M.Qocayev əslində öz tərcüməçi dəsti-xətti ilə tərcümə mətnlərində özbaşınalıq tendensiyasının qarşısına siper çəkənlərdən oldu. Onun son tərcümələrinin – Dostoyevskinin “Yoxsul insanlar” romanının və “Yazıcının gündəliyi” elmi-nəzəri-publisistik traktatının dili və üslubu diqqətəlayiqdir. M.Qocayevin bədii tərcümə işinə və bu problemə münasibətini əks etdirən fikrinə istinad etmək yerinə düşərdi: “Sərbəst və azad tərcümə deyilən bir şey əslində işin asanına getmək deməkdir. Tərcüməçi əsəri öz anladığı kimi çevirir və oxucuya faktiki olaraq öz versiyasını təqdim edir. Adekvat tərcümə isə (aydın məsələdir ki, tam mənada adekvat tərcümə ola bilməz), daha doğrusu, buna cəhd çox ağır bir yaradıcılıq işidir, həmmüəlliflikdir...”.

Məmməd müəllimin ədəbi əlaqələr mövzusunda yazıları üstünlük təşkil etməsə də, o, xarici ədəbiyyatların, o cümlədən, rus ədəbiyyatının Azərbaycanda mənimsənilməsi, sözün geniş mənasında, adekvat resepsiyası məsələlərinə də həssaslıqla yanaşan tədqiqatçılardandır. Bu mənada onun tərcümə etdiyi “Yazıcının gündəliyi” əsərinə bir daha müraciət etmək istəyirəm.

Hamımıza yaxşı məlumdur ki, Dostoyevskinin türklərə qarşı qərəzli və ədalətsiz münasibətinə rəğmən, Türkiyədə və bütün türk dünyasında onun yaradıcılığına çox böyük maraq var. “Karamazov qardaşları” romanı təkcə Türkiyə türkcəsinə 8 dəfə tərcümə edilib.

Çoxaspektli və geniş “Yazıcının gündəliyi” publisistik məqalələr toplusunu dilimizə çevirən M.Qocayev Dostoyevskinin nəhəng və əvəzolunmaz yazıçı və böyük publisist olmasını təsdiqləməklə yanaşı, onun publisistik irsinə tənqidi və obyektiv münasibətini də ifadə edir.

Tərcüməyə müqəddimədə o yazır: “Dahi və humanist yazıçı kimi tanınan Dostoyevski türklərdən söhbət düşəndə tamamilə dəyişir və öz mülahizələrində səhvlərə və haqsızlığa yol verir. Məsələ burasındadır ki, müharibələrdə hər cür haqsızlıqlara və lüzumsuz əzazilliklərə rast gəlmək olur. Amma bunları yalnız türklərin adına yazmaq heç də ədalətli yanaşma deyildir. Bu isə bir daha onu göstərir ki, yazıçı bədii həqiqətlərdən kənara çıxaraq, ona yad olan siyasi məsələlərə qarışanda, hökmən ağır səhvlərdən yaxa qurtara bilmir. Odur ki, dahi yazıçı, bədii söz ustası, publisist olaraq zəif və cılız görünür...”

Dostoyevski kimi Sovet dövrü Azərbaycan dilinə az tərcümə edilmiş rus müəllifi irsinə M.Qocayevin dərinədən bələdliyi nasirin son on beş ildə dilimizə adekvat tərcüməsinə və yaradıcılığının uğurlu resepsiyasına imkan verdi. Alimin bu istiqamətdə məhsuldar fəaliyyətinin ədəbiyyatşünaslığımıza yeni uğurlar qazandıracağı şübhə doğurmur.

Təbii ki, bütün bu söhbətlərin başında duran Məmməd müəllimin müdrikliyi, ətrafındakı insanlara münasibətdə fədakarlığı, səmimiyyəti və yeri gələndə tələbkarlığıdır. Yetirmələri onu özlərinin “mənəvi atası” hesab edirlər.

O, insanları gözəl tanıyır və səciyyələndirir, xeyirxah münasibəti ilə hamını yaxşı olmağa, insanlarda yaxşı xüsusiyyətləri görməyə çağırır. O, gözəl və mehriban ailə başçısıdır. Mənə sevimli müəllimimizin nəvəsinin müəllimi olmaq xoşbəxtliyi və baba-nəvə münasibətlərinin, bu qarşılıqlı sevginin nə olduğunu görmək nəşib olub. Allahdan ona uzun ömür, can sağlığı, elm və təhsilimizə xidmətdə uğurlar arzulayırıq.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 08 fevral 2016-ci il

ВОПРОСЫ РЕЦЕПЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИИ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ПОСТСОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ

Данная статья подготовлена на основе доклада на образовательно-культурном форуме «Золотой век русской литературы: опыт прочтения», проходившем в столице Республики Сербия – Белграде 28-29 июня 2022 года. Она посвящена проблемам рецепции и трансформации русской классической литературы в Азербайджане в постсоветское время. Вопрос рассматривается в двух аспектах:

принципы и сложности отбора образцов русской классической литературы для включения в учебные программы, учебники и пособия для школ и вузов республики, а также для перевода и издания их на азербайджанском языке;

причины возрастания интереса к изучению русской литературы, обусловленность проведения глубоких исследований творчества отдельных её представителей в постсоветском Азербайджане.

Меняются времена, поколения и представления о культурной миссии иноязычных литератур. Это особо проявляется и в отношении к литературам народов, веками разделявших одну и ту же участь с народом, на язык которого они пере-

водятся и на чьем языке представляются в виде учебного материала.

Ситуация усугубляется тем, что средством обучения для определённой части учащейся молодежи республики выступают иностранные языки. Это предполагает достаточно глубокое знание языка, истории, литературы и культуры народа, на языке которого полностью или частично проводится процесс обучения. В подобной учебной ситуации особенно бережно необходимо относиться к языку обучения, так и к культурным и прочим ценностям народа или страны – носителей этого языка, так как на современном этапе обучение на любом языке должно опираться лингвокультурологическую основу. Вернее, учебная программа и учебный процесс невозможны без их участия и учёта. Это и содержание, и качество тех школьных и вузовских программ, на основе которых обучается подрастающее поколение.

Несмотря на часто меняющиеся исторические и политические оценки, в данном случае необоснованные и противоречивые мнения при преподнесении учебного материала просто неприемлемы. Это требует от составителей и создателей учебных ресурсов, от преподавателей умелого мастерства в процессе приобщения учащихся к данным материалам, мотивирования интересов, поисков и стремлений молодёжи. К сожалению, порой созданные и методически апробированные десятилетиями учебные пособия отступают на второй план по причине необходимости создания национальных учебников с учётом государственных интересов страны и реалий времени, которые не всегда отвечают требованиям методики обучения языка и литературы. Эти пособия часто отходят на задний план, становятся недостижимыми из-за экспансии Интернета, то есть учащаяся молодежь отдаёт предпочтение тем ресурсам, которые являются легко доступными. Конечно, мы не против них. Мы за то, чтобы ресурсы, предлагае-

мые в статусе учебных были созданы с учётом опыта и традиций учебных пособий предыдущих поколений, мотивации учебной деятельности обучающихся, интересов страны и народа, глубокого понимания общечеловеческих ценностей, обеспечения качества на любой ступени и уровне образования. В данной ситуации остро стоят проблемы рецепции и трансформации учебных материалов в иноязычной аудитории.

Вопросы рецепции и трансформации иноязычных культур и литератур, их преподнесения в инациональной среде – одна из часто обсуждаемых проблем не только в культурологии, сравнительном языкознании, литературоведении и переводоведении, но и в методике. Примечателен тот факт, что сейчас во многих странах предпочтение отдаётся билингвальной и полилингвальной модели обучения, что предполагает изучение второго, третьего и большего количества языков путём введения определённых учебных дисциплин. На наш взгляд, процесс изучения любого иностранного языка необходимо рассмотреть как средство и способ приобщения к иной культуре и литературе, т.е., как условие их восприятия на инациональной почве. В этом случае вопросы восприятия и рецепции языка и литературы из лингвистической и литературоведческой плоскости переносятся в методическую. Ввиду того, что учебно-воспитательный процесс, интеллектуальное развитие учащихся при подборе учебного материала требует как коммуникативной и информативной, так и содержательной наполненности, то это актуализирует основные принципы культурологического подхода к усвоению языка и культуры (антропологический, деятельностный и семиотический). Исходя из практики и жизненного опыта, мы наблюдаем возможность успешной реализации учебных стандартов в определённом контексте, каковым и являются также литературные тексты, заключающие в себе информацию об истории, фольк-

лоре, образе жизни, нравах народа – носителя изучаемого языка, о его материальных и духовных ценностях.

Что касается содержательной стороны учебных ресурсов по русской литературе, то здесь также возникает немало вопросов. Во-первых, литература любой страны и любого народа, прежде всего, – это отражение духа и настроений исторических эпох, жизни, чаяний и надежд живших в эти периоды людей. Нередко литература идеологизирована и политизирована. В этом отношении примечательна также и русская литература, почти все этапы её развития. Возможно ли адекватно оценить и преподнести русскую классическую литературу вне историко-культурного контекста? Можно ли себе представить русскую литературу XIX века без декабристских настроений, славянофильских и западнических идей, «лишних людей» Пушкина, Лермонтова, Тургенева и Достоевского, без «маленьких людей» тех же Пушкина и Достоевского, Гоголя, роман «Войну и мир» без декабристских настроений и идей, романы Достоевского без «Дневника писателя», без его мыслей об Иисусе Христе? Постигнуть характеры и идеи Толстого и Достоевского без осознания значимости православной морали? Кто же поймёт поэтов-декабристов, Бестужева-Марлинского, Грибоедова, Пушкина и Лермонтова без учёта политической подоплёки событий этой эпохи и причин их пребывания на Кавказе?

Благодаря участию в войне с горцами Бестужев-Марлинский и Лермонтов создали образцы путевых записей по Кавказу, в их произведениях («Аммалат-Бей», «Мулла Нур», «Герой нашего времени» и др.) нашли прекрасное художественное воплощение образы кавказцев. Как мы предполагаем, М.Ю.Лермонтов, выучив азербайджанский язык, не только записал азербайджанское народное сказание «Ашых Гариб» (речь идёт о его «турецкой сказке» «Ашик Кериб», представляющей собой образец билингвального текста), в то же время

этот любовный эпос стал одним из источников лермонтовского «Героя нашего времени». Пушкин запомнился азербайджанским читателям также своими «Подражаниями Корану» и «Путешествием в Арзрум». Я.Полонский своим интересом к мугаму и народным певцам привлёк внимание многих азербайджанских литературоведов. Ныне в нашей стране неоднозначно отношение к А.С.Грибоедову, автору трагедии «Горе от ума», в то же время российскому дипломату, причастному к заключению Туркменчайского договора 1828 года о разделении земель азербайджанских ханств между Персией и Россией, а также к переселению персидских армян на благодатные земли Иреванского и Нахичеванского ханств. Однако опубликование переписки русского поэта и дипломата с Паскевичем, с тогдашним наместником Кавказа, архивные материалы проливают свет на некоторые подробности его жизни и деятельности как дипломата. Три письма русского посла к наместнику Кавказа свидетельствуют о серьёзном беспокойстве Грибоедова по поводу возможных последствий повсеместного размещения армян на землях, принадлежавших азербайджанскому народу, особенно ханам, предпочитавшим российское подданство. Переселение и размещение армян на азербайджанских землях осуществляется при непосредственном участии российских военных, являющихся армянами по национальности – генерала Мадатова и полковника Лазарева, усердно способствовавших изменению этнического состава населения в пользу армян. (Иванов Р.Н. *Азербайджанская быль, российское пришествие и пресидские мотивы. Очерки истории Азербайджана XIX века*, М., 2011, с.279-292; 342-352) Это обстоятельство даёт нам возможность пересмотреть свое отношение к литературному наследию А.С.Грибоедова, прежде всего, к его пьесе «Горе от ума», в которой просматриваются зародыши золотого века русской литературы.

Такого рода факты личной и творческой биографии русских писателей повлияли на степень их включения в школьные и вузовские программы Азербайджана, в антологии по русской литературе последних трёх десятилетий, на перевод и исследование их произведений.

Будучи соавтором школьных программ и учебников по литературе с 2005 года и имея опыт работы над их составлением (речь идёт о классах и школах с русским языком обучения), мы старались создать учебные ресурсы, включающие лучшие образцы русской, азербайджанской и зарубежной литературы, благодаря которым у учащихся вырабатываются навыки чтения, анализа, творческого письма и устной речи, приобщения к общечеловеческим духовным ценностям, присущим культуре, образу жизни и мышления, миропониманию народов мира. На данное время наша группа завершила работу над учебником-хрестоматией для VII класса. Данный учебник, а также учебники V-VI классов, создаваемые по принципу «лестница», придерживаются опыта предыдущих поколений, служат литературному образованию учащейся молодёжи, воспитывают в них самые ценные человеческие качества, толерантное отношение к культуре, поведению и духовным ценностям других народов.

Последние два десятилетия были ознаменованы в Азербайджане редактированием имеющихся художественных переводов, созданием новых переводов и изданием этих текстов на латинице 25-ти тысячными тиражами. Значительную часть серии «Библиотека мировой литературы» в 150-ти томах составляют переводы русской литературы. Многие авторы и произведения были переведены впервые. За 2005-2014 годы были подготовлены и изданы три антологии русской литературы, включающие прозу и поэзию. Примечательно, что после превосходного перевода «Евгения Онегина» Самедом Вургуном в последние годы были осуществлены филоло-

гический (профессор Айдын Алекберли) и второй поэтический перевод (Эйваз Борчалы) этого романа в стихах Пушкина. В постсоветский период особую популярность в нашей стране завоевали художественные, философские и публицистические произведения Достоевского. Следует выделить два аспекта рецепции творческого наследия Достоевского в Азербайджане: 1) были переведены оставшиеся два романа из его Пятикнижия – «Бесы» и «Братья Карамазовы» (последний переводился дважды), а также – «Дневник писателя», о котором будем говорить отдельно; 2) с начала 90-х годов формируется школа азербайджанского достоевсковедения, включающая четыре докторских и около десяти кандидатских диссертаций; логическим завершением становится выход в свет в 2007 году фундаментальной монографии основателя этой школы, профессора Мамеда Годжаева под названием «Характеры и идеи Ф.М.Достоевского». Вопросам рецепции творчества русского писателя посвящены две монографии Махрут Тагиевой, изданные в 2019 году. Интерес к Достоевскому был обоснован не только глубинным психологизмом и религиозным содержанием его прозы, интересными суждениями автора и его героев о судьбе России, но и противоречивыми высказываниями о месте и роли его Родины в Европе, об особом положении России между Европой и Азией, во многом созвучные с постулатами и мыслями философа Н.Данилевского, автора книги «Россия и Европа» (*Данилевский Н.Я. Россия и Европа. М., Книга, 1991, 574 с. (Историко-литературный архив)*), в которой он не выделил тюрков в отдельный культурно-исторический тип, а перечислил их среди народов-разрушителей мировых цивилизаций. На наш взгляд, рассуждения Достоевского (заманчивая идея о «всеславянском единстве» и «приобретении Константинополя», заодно и побережья Мраморного моря и выход к Средиземноморью) не исходят из реальных исторических отношений России с тюркским миром, а заключают в

себе тезис русской православной церкви о возвращении Стамбула, тесно соприкасаются с завещанием Петра Великого относительно этого вопроса. Противоречивость и уязвимость мыслей великого писателя заключается в том, что Европу, враждебно относящуюся к России, он ставит на одну чашу весов с тюркским миром. Начиная с «Философских писем» П. Чаадаева, Россия искала свой путь развития, своё назначение и свою миссию среди мировых цивилизаций. Историческое прошлое, опыт исторического сосуществования России с тюркским миром показали, что ей предначертано было построить евразийский дом совместно с тюркским миром. Известно, что евразийство, как научно-теоретическая и историческая платформа, опирается на культурную доминанту. Она позволяет рассматривать культурно-исторический ареал бытования славянских и тюркских этносов и народов, отдельные этапы истории их сосуществования в перспективе выявления общностей и возможностей будущего сотрудничества. Мы прекрасно осознаём озвученную гениальным представителем евразийства Л.Н. Гумилёвым правду: «По секрету скажу Вам, что если Россия будет спасена, то только как евразийская держава и благодаря евразийским идеям». (Гумилев Л.Н. «Скажу вам по секрету, что если Россия будет спасена, то только как евразийская держава». Задавал вопросы и подготовил материал к публикации Игорь Савкин // Из интервью журналу «Социум», 1992, №5 (<http://gumilevica.kulichki.net/articles/Article28.htm>)). Интересно, что взгляды Достоевского на так называемый «восточный вопрос», негативное отношение к Турции никак не отражается на адекватном восприятии его как великого прозаика, мастера психологического анализа в тюркском мире. Его предостережения насчет «государства слизняков», «разорителей и умертвителей собственной страны» не задевают национальное чувство современных турков; сегодня Достоевский – один из любимых, глубоко исследуе-

мых писателей во всем тюркском мире. В этом отношении импонирует нам статья доктора филологических наук Тасанбека Сатбая (Казахстан) в «Литературной газете» (Москва), в которой подчеркнута важность изучения позиции Достоевского по восточному вопросу в контексте выяснения отношений между нынешними славянскими народами. (Сатбай Т. «Восточный вопрос» Достоевского в контексте времени // Литературная газета, Москва, 2021, 11 ноя.). Думается, что в новейших исследованиях русских ученых необходимо осветить творчество Достоевского и других значимых для мирового читателя авторов в том свете, чтобы они отвечали интересам и местной национальной аудитории.

Перевод на азербайджанский язык огромного труда Михаила Бахтина «Поэтика Достоевского» усилил интерес к творчеству писателя, способствовал глубокому пониманию его полифонического романа, оживил интерес к романному жанру в азербайджанском литературоведении, стимулировал появление новых исследований по русской литературе, по сравнительному литературоведению, а также новых переводов.

Вместе с тем мы хотели бы обратить внимание на то, что исследования по русской литературе в азербайджанском литературоведении не ограничиваются вопросами изучения литературных связей и перевода литератур наших народов. Немалое количество монографических и диссертационных работ было посвящено анализу идейно-тематического содержания, поэтики и вопросу о концепции человека в русской литературе. Основатель азербайджанского достоевсковедения профессор Мамед Коджаев, подготовивший не одно поколение исследователей азербайджанской, русской и мировой литературы, подчёркивает, что «подлинные художественные творения должны быть рассмотрены без аксиологического и утилитарного подхода к ним», что, будучи «саморегуляцией

духовного организма», литература и искусство вызывают к жизни такие образы и идеалы, в которых нуждается общество. Их рождение вполне закономерное и необходимое явление. Проанализировав поступки героев Толстого и Достоевского, выявив параллели в современной азербайджанской прозе, М.Коджаев подчёркивает, что «к художественному явлению должен быть такой же объективный и беспристрастный подход, как к явлениям природы». Коджаев М.К. О художественном творчестве и методике его исследования и преподавания // Образы и характеры в литературе, Баку, 2009, с. 236-244.) Этот концептуальный подход к пониманию литературного процесса создаёт благоприятную почву для адекватного понимания художественных творений не только своей национальной, но и иноязычной литературы, определяет правильную методологию их изучения в конкретном культурно-историческом контексте и ареале.

В отличие от Достоевского творчество Л.Толстого стало в Азербайджане популярным ещё при жизни писателя. Азербайджанская интеллигенция и молодёжь всегда с большим интересом знакомилась с произведениями и письмами Льва Толстого. Его творения всегда присутствовали в школьной и вузовской программе. Сегодня в школьную и вузовскую программы включены не только «Война и мир», «Анна Каренина», но и «Хаджи Мурат», сказки писателя. Речь идёт как о классах и группах с азербайджанским, так и с русским языком обучения. В последние годы в средней школе стал популярным рассказ «Ильяс», свидетельствующий о симпатии автора к исламу. Рассматривая перечень выпускных работ по предметам «Мировая литература» и «История азербайджанской литературы» (имеются в виду программы филологических и педагогических специальностей), мы выявили, что преподаватели и студенты вузов предпочтение отдают таким темам, как «Шекспир и Лев Толстой», «Толстой и Рабиндранат

Тагор», «Шекспир и Достоевский», «Достоевский и Гусейн Джавид» и т.д. Эти темы включаются и в программы спецкурсов. Известный учёный-азербайджанец, востоковед, автор книги «Шамиль и мюридизм» – Мирза Казымбек был учителем Л.Н.Толстого. Многие представители азербайджанской интеллигенции, в том числе первые переводчики произведений писателя, переписывались с ним. Начиная с 80-х годов позапрошлого столетия, рассказы и сказки писателя активно включались в учебники для детей-азербайджанцев.

Исходя из вышеизложенного, хочется сделать вывод о том, что вопрос рецепции и трансформации русской литературы тесно связан с исторической ролью и миссией России в Европе и Евразии, в судьбе нашего народа. Любовь и интерес к любой литературе, её востребованность в иноязычной среде продиктованы её объективным отношением, духовной близостью к языку и культуре воспринимающей стороны. В этом плане следует рассматривать отношения Азербайджана к русскому языку, остальным русской литературе, другим ценностям русского мира.

«Литературный Азербайджан», 2023, № 2, с.103-107

O, MİLLİ DİLÇİLİK VƏ METODİKA MƏKTƏBİNİN LAYİQLİ TƏMSİLÇİSİ, ƏSL PEDAQOQ İDİ

Yaşasaydı, bu il pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Akif Məmmədovun 70 illiyini onun öz iştirakı ilə qeyd edərdik. Çox böyük arzuları, elmi, elmi-metodiki planları var idi. Uzun sürən xəstəlikdən bezsə belə, nə universitetdəki elmi-pedaqoji, nə də liseydəki müəllimlik fəaliyyətindən yorulmamışdı. Daim axtarışda, ünsiyyətdə, müzakirələrdə idi. Hər hansı bir dialoqda yönəldici tərəf olurdu. Akif müəllim güclü nəzəri hazırlığı, məntiqi, məsələlərə sərbəst və ayıq yanaşması, emosional və eyni zamanda professional müdaxiləsi ilə yönəldici, izah və şərhəddici tərəf təəssüratı bağışlayırdı. 20 ilə yaxın bir müddətdə daim müalicə və məhdudiyyətlər içərisində olsa belə, ömür-gün yoldaşı, tələbəçilikdən həmfikri, sirdaşı, eyni zamanda, opponenti olmuş Sədaqət xanımın, övladları Fuad və Nihadın qayğısı və mənəvi dəstəyi hesabına dilçiliyimizə, ana dilimizin tədrisi metodikasına, məktəbsünaslığa, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimləri hazırlığına ciddi töhfələr verə bildi.

Təqdim olunan kitabda yaradıcı müəllim, pedaqoq-alim Akif Məmmədovun məqalə və sair publikasiyalarının bir qismi yer alıb. Onun yaradıcılıq və pedaqoji fəaliyyəti barədə müəyyən təsəvvür formalaşdıran bu yazılarda diqqəti iki cəhət cəlb edir. Bu yazılar, elmi metodiki məqalələr, pedaqoji mülahizələr, tövsiyələr,

ayrı-ayrı dilçilik etüdləri, lüğət materialları, müsahibələr, elmi-pedaqoji və müəllimlik fəaliyyətinin qaynar səhifələri sanki Akif müəllimin tərcümeyi-halıdır. Onun ömür və yaradıcılıq yolunun mərhələləri bu yazılardan, kitablarından götürülmüş parçalardan keçir. Biləsüvar (əvvəlki Puşkin adına) rayon Xırmandalı kənd məktəbindən tutmuş, “Turan” liseyi, indiki Bakı Slavyan Universiteti, internat məktəb, Bakı Şəhər Müəllimləri Təkmilləşdirmə İnstitutu, “Azadlıq” qəzeti, “Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi” jurnalınadək ayrı-ayrı maraqlı, rəngarəng, kreativ və diskursiv mühitlər. Akif müəllim bu iş yerlərini özü tapmamışdı. Onu axtarıb sadalanan bu iş yerlərinə, yaradıcılıq və tədris müəssisələrinə dəvət etmişdilər ki, orada işin əsasını qoysun, ona yeni bir məzmun gətirsin, ətrafına mahir pedaqoqlar, mütəxəssislər toplansın, lazımi rəy formalaşdırsın. İkincisi, onun elmi-pedaqoji irsi və praktik pedaqoq kimi düşüncələri bu gün də öz aktuallığı itirmir, dil və ədəbiyyat müəllimləri üçün metodiki tövsiyə və istinad yeri kimi əhəmiyyətli görünür. Ona görə də ciddi elmi-pedaqoji hazırlığa və bazaya malik müəllif kimi Akif müəllimin istər elmi-metodiki məqalələrinin, istər lüğət materiallarının, istərsə də test tapşırıqlarının müəllim, tələbə və şagirdlərin yeni nəsillərinin istifadəsinə verilməsi əhəmiyyətlidir.

Bu cəhətdən Akif Məmmədovun “Ana sözü”, “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” jurnalları, “Azadlıq” qəzeti səhifələrində tədris məsələləri ilə bağlı məqalələri, publisistik qeydləri böyük maraq doğurur. Onun moderatorluğu ilə 1993-cü ildə böyük dilçi-alimlərimiz və pedaqoqlarımız Əziz Əfəndizadənin, Bəşir Əhmədovun və başqalarının iştirakı ilə “Ana sözü” jurnalının redaksiyasında “Günahkar kimdir və ya dilimizi niyə öyrədə bilmirik?” adı altında təşkil olunmuş müzakirələrə verdiyi girişdə səslənən fikirlər (ön söz) bu gün də aktuallığını itirməyib: “Yolum Bakı məktəblərinin birinə düşmüşdü. Rus bölməsinin XI sinifində Azərbaycan dili dərslərini müşahidə etməli oldum. Şagirdlərin dərslə laqeyd münasibəti, milliyyətə azərbaycanlı olanların belə doğma

(doğrudanmı doğma) dildə sözlərin qol-qabırğasını sındıra-sındıra danışması məni kədərləndirdi. Məsələnin mənəvi tərəfini bir qırağa qoyub, qeyri-ixtiyari olaraq özlüyümdə belə bir statistik hesablama apardım: axı bu şagirdlər sinifdən asılı olaraq həftədə iki və ya üç saat Azərbaycan dili dərsi keçirlər. Deməli, orta məktəbdəki təhsil illərində nə az, nə çox hər uşağın düz 800-850 saat vaxtı birbaşa dərs saatına gedir. Hələ ev tapşırıqlarının icrasına, sinifdən xaric tədbirlərin keçirilməsinə ayrılan, sərf olunan saatları demirəm. Bu qədər vaxt niyə havaya sovrulur? Günah kimdədir? Yaşadığı respublikanın dövlət dilinə barmaqarası baxan şagirddəmi? Fənnin tədrisində istənilən səviyyəyə nail ola bilməyən müəllimdəmi? Evdə, ailədə uşaqlarına Azərbaycan dilində danışmağı qadağan eləyən valideynlərdəmi? Radioda, televiziya-da “gözəl” nitqi ilə balalarımıza şəxsi nümunə olan millət başbilənləri – əmilər, xalalardamı?..”

Akif müəllim böyük məktəb keçmişdi. Bəxti gətirmişdi ki, Bakıya alimlik dalınca gəldikdə, professor Bəşir Əhmədovun yetirməsi olmaq xəşbəxtliyi ona nəsib olmuş, 90-cı illərin sonu – 2000-ci illərin əvvəllərində “Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi” kimi müəllimlər üçün vacib bir elmi-metodiki kursünün əsas yükünü çiyinlərinə götürmüşdü. O, ömrünün sonunadək çalışdığı kafedraya (hazırkı adı: BSU-nun Müasir dilçilik kafedrası) da yeni nəfəs gətirə bilmişdi. Burada sonradan professor Bəşir Əhmədovun, dosent Şəhla Əhmədovanın müəllif-tərtibatçılığı ilə işıq üzü görəcək “Etimoloji etüdlər”in, “Azərbaycan dilinin etimoloji lüğəti”in materiallarına, illyustrasiyalara, etimoloji lüğət ideyasına mən ilk dəfə Akif müəllimin yazılarında rast gəlmişdim.

Akif müəllim həm məktəb, həm də universitet müəllimi kimi şagirdə və tələbəyə, fənn müəllimlərinə çətin görünən mövzuları izah və şərh etməyi özünə borc bilirdi. Kitab çapa gedərkən internetdə onun “Ənəlhəq ideyası “Qurani-Kərim” istinadları əsasında” yazısına, Nəsimi poeziyasında “hürufilik”, “kamil insan” anlayışlarına gətirdiyi aydınlığa rast gəldim. Və bir daha anladım

ki, ömür vəfa qılsaydı, bu zəhmətkeş alim-metodistimiz daha çox işlər görərdi.

Sonda onu da qeyd etmək istəyirəm ki, bu səmimi və doğma insanla aramızda xüsusi bir bağlılıq və mehribançılıq var idi. Bizi mərhum professor, prinsipial mövqeyi və nüfuzlu alim-pedaqoq rəyi ilə tanınan Bəşir Əhmədov tanış eləmişdi. Hətta qohum çıxdıq, bizi o taylı ellərlə bağlayan tellər, xasiyyət, şəxsi və ailəvi dostluq, yaradıcılıq əlaqələri yaxınlaşdırdı. Son günədək təşkilinin ilk vaxtlarından yanımda olduğu liseylə (məktəb-lisey), “Mütərcim” nəşriyyatı və jurnalı ilə əlaqəni kəsmədi, məktəb-liseydə dil-ədəbiyyat müəllimlərinə hamilik elədi, şux zarafatları, qayğıkeş və xeyirxah münasibəti ilə həmkarlarının yaddaşında qaldı. Əzizləri, dostları, müəllim yoldaşları, şagird və tələbələri, on minlərlə oxucusu bu gün də təhsilimizi, dilçilik və pedaqogika elmi-mizi vaxtsız tərk etmiş pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, gözəl insan Akif Məmmədovu işıqlı xatirələrlə yad edir.

Kitabı çapa hazırlayan ailəsinə, övladlarına, tələbələrinə dostları və həmkarları adından minnətdarlığımızı çatdırıram.

BİZİM NƏSİL ONU İSTEDADLI VƏ ZƏHMƏTKƏŞ GƏNCLİYİN HAMISI HESAB EDİRDİ

Ötən əsrin 50-60-cı və 70-80-ci illəri milli ədəbiyyatımızın ovaxtkı Sovetlər İttifaqının digər ədəbiyyatları, xüsusilə də rus ədəbiyyatı ilə əlaqələrinin qurulması və öyrənilməsi nöqteyi-nəzərindən əlamətdar olub. Milli ədəbiyyatların qarşılıqlı təması və marağı həm də şair və yazıçıların, ədəbiyyatşünas və tərcüməçilərin, nəşirlərin və ədəbi orqanların əməkdaşlığını şərtləndirmişdi. Səhsız-hesabsız eybəcərlikləri, repressiya və deportasiyaları, ideoloji buxovları ilə yadda qalmış sovet dövrü, şübhəsiz ki, müsbət təzahürlərdən, onlarla xalqın mədəni həyatında baş vermiş əlamətdar hadisə və faktlarla da yaddaşlara hopmuşdur. Həmişə fəxr ilə dünyaya xatırladılırdı ki, blokadada olan Leningradda (indiki Sankt-Peterburqda) dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi qeyd olunmuşdur. Rus ədəbi abidəsi “İqor alayı haqqında söyləmə” ətrafında müzakirələr, Oljas Süleymenovun “Az və Ya” əsəri bütövlükdə Avrasiya tarixi-mədəni arealında formalaşmış Ortaçağ qəhrəmanlıq eposunun, o cümlədən, türk dastanları “Manas”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Alpamış” və s. yeni tədqiqatçılıq müstəvisinə çıxarmışdı. Hələ 20-40-cı illərdə vüsət almış bədii tərcümə işi sonrakı onilliklərdə öz hüdudlarını misilsiz dərəcədə genişləndirə bilmişdir. A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanının ovaxtkı ümumittifaq ədə-

biyyatının öncüllərindən sayılan Səməd Vurğun tərəfindən ustalıqla Azərbaycan dilinə, Nizami "Xəmsə"sinin rus dilinə çevrilməsi kimi mədəniyyət hadisələri ədəbiyyatların yaxınlaşmasına və sıx təmasına vəsilə oldu. Sovet dövrü, adətən, birtərəfli ədəbi təsirdən söhbət getsə də, bu prosesdə iki mühüm cəhətin üzərində dayanmağa ehtiyac vardır. *Birincisi*, bu, istər folklorumuzun, istərsə də klassik və müasir ədəbiyyatımızın dünyanın böyük bir hissəsində tanıtılması və təbliğinə şərait yaratmışdı. *İkincisi*, ədəbi əlaqələrimizin öyrənilməsi ilə məşğul olan Mikayıl Rəfili, Əkbər Ağayev, Şıxəli Qurbanov, Həbib Babayev, Murtuz Sadıxlı, Şamil Qurbanov, Fəridə Vəlixanova, Sabir Turabov, Aqil Hacıyev, Lyudmila Səmədova, Rafiq Novruzov, Nailə Muradliyəva, Nizami Məmmədov-Tağısoy, Elmira Rəhimova, Fikrət Rzayev və sair ədəbiyyatşünas-alimlərimiz artıq 80-90-cı illərdə rus ədəbiyyatının zənginləşməsində Azərbaycan, Qafqaz və Şərq mövzusunun, folklor nümunələrimizin və klassik ədəbiyyatımızın müstəsna rolunu qabartmağa cəhd göstərirdilər. Seyfulla Əsədullayev, Arif Hacıyev, Məmməd Qocayev, Rəhilə Quliyeva və b. yaradıcılıq metodu və konsepsiyası, üslub və poetika problemləri ilə bağlı rus sovet ədəbiyyatşünaslığının diskussiyalarında yaxından iştirak edirdilər ki, bu da milli ədəbiyyatımızın inkişaf mərhələləri, özünəməxsusluğu üzrə tədqiqatların geniş müstəvilərdə təqdimatına imkan vermişdi. Sovet ədəbiyyatının öncülləri M.Qorki və V.Mayakovskinin ölkəmiz və ədəbiyyatımızla əlaqələri, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının ümumittifaq ədəbi kontekstində yeri, S.Vurğunun milli ədəbiyyatımızın inkişafında və ümumittifaq ədəbi prosesində rolu ilə bağlı tədqiqatlar mərhum professor Həbib Babayevin adı ilə bağlıdır. Xüsusilə də onun ədəbiyyatımızın millətlər-arası əlaqələrini əks etdirən çoxcildlik bibliografik göstəricisi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Düzdür, sovet dövründə bütün milli ədəbiyyatlara maraq var idi. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatının dərin kökləri, ədəbiyyatımızın Şərq və Qərb təmayülləri, milli özünüdərk meyilləri, hələ

XIX yüzilliyin 80-ci illərindən başlayaraq, bu əsrə dair rus ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına, o cümlədən, əsərlərindəki Qafqaz, Şərq və Azərbaycan mövzularına böyük maraq, onların əsərlərinin tərcüməsi, məktəb dərsliklərinə daxil edilməsi, rus yazıçılarının yubileylərinin təşkili Peterburq, Moskva, Tiflis ədəbi mühitində ciddi əks-səda doğurmuşdu. Əslində bu prosesin özü də qarşılıqlı marağın təzahürü idi. Çünki A.Bestujev-Marlinski özünün “Ammalat-bəy”, “Molla-Nur” povestləri, yol oçerkləri, A.S.Puşkin Qafqaz poemaları, “Ərzuma səyahət”i, “Qurana nəzirələr”i, M.Y.Lermontov “Aşıq Qərib” dastanını qələmə alması, dilimizi öyrənməsi ilə, Y.P.Polonski Azərbaycan etnoqrafik lövhələrini əks etdirən şeirləri ilə, eləcə də M.F.Axundzadə, A.A.Bakıxanov, İ.B.Qutqaşınlı ovaxtkı rus ədəbi mühitində fəallığı ilə xalqımız, onun tarixi, məişət və ənənələri, folkloru və ədəbiyyatı barədə müəyyən təsəvvürlər yaratmışdı.

Sovetlər İttifaqının formalaşdığı ilk onillikdən başlayaraq, Azərbaycan, onun paytaxtı Bakı türkoloji tədqiqatların mərkəzi kimi tanınırdı. Müxtəlif institutlarda dilimizi, ədəbiyyatımızı öyrənən, tərcümə edən xüsusi şöbələr və kafedralar mövcud idi. Maraqlısı odur ki, hətta XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra belə Moskvada folklor və ədəbiyyat nümunələrimizdən tərtib olunmuş “Звёздная проза” (2009) və “Божественные слова” (2010) adlı məcmuələr işıq üzü gördü. Milli ədəbiyyatımızın, folklorumuzun rus dilində nəşri və yayılması isə ovaxtkı şəraitdə dünyaya çıxış üçün real imkan idi... Bu məlum faktları ona görə dilə gətiririk ki, məhz Moskvada və Bakıda fəaliyyət göstərən professor Həbib Babayev kimi nüfuzlu ədəbiyyatşünaslarımızın səyləri nəticəsində Azərbaycan sovet ədəbiyyatının ümumittifaq miqyasında geniş təqdimatına, qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsinə, bədii tərcümə işinin düzgün qurulmasına nail olmuşduq. Ədəbiyyatşünaslığımız sovet ədəbiyyatının elmi-nəzəri məsələlərinin həllinə fəal qoşulmuşdu.

Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Həbib Babayev ədəbiyyatşünas-alim kimi Moskva elmi mühitində formalaşmış, M.Qorki adına Dünya ədəbiyyatı İnstitutunda, N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ciddi elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Fəaliyyətinin ən mənalı və yaddaqalan dövrünü (1974-1994-cü illər) M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu ilə bağlamış, əvvəlcə Sovet ədəbiyyatı, sonra isə XX əsr rus ədəbiyyatı kafedrasına (adında əks olunmasa da, bu kafedrada həm də türk xalqları ədəbiyyatı əhatə olunmuşdu) rəhbərlik etmişdir.

Professor Həbib Babayevin xeyirxahlığı və qayğısı nəticəsində 70-90-cı illərdə bir neçə istedadlı gənc ədəbiyyatşünaslıq elminə, ali məktəbdə ədəbiyyatın tədrisinə gəldi. O, zəhmətsevər, səmimi və əqidəli insanların, ilk növbədə, gənclərin yanında idi, asan və əyri yollarla şöhrət və qazanc əldə edənlər, dilinə yalan gətirənlər isə gözünün düşməni idi. Xüsusilə də uzaq rayonlardan instituta daxil olmuş, əla qiymətlərlə oxumuş tələbələri axtarır, məsləhətlər verir və rəhbərliyə təqdim edirdi. Bu gün Bakı Slavyan Universitetində, digər universitetlərimizdə, dövlət qulluğunda, ədəbiyyat və mətbuatda yaxşı tanınmış, ən məsul işlərdə özlərini göstərmiş Respublikanın Əməkdar müəllimi professor Nizami Məmmədov-Tağısoy, dosentlər Yaşar Quluzadə, Seyfəl Həsənov, Heydər Orucov, İslam Ağakərimov, Xuraman Mürsəliyeva, İlahə Carçıyeva, Səfər Məmmədov məhz Həbib müəllimin hamiliyi ilə ədəbiyyatşünaslığa və elmi-pedaqoji fəaliyyətə qədəm qoyublar. AMEA-nın N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda da onun xeyirxahlığı və təmənnasız elmi rəhbərliyi və hamiliyi ilə ciddi elmi fəaliyyətlə məşğul olmuş gənclər az deyildi. Sadalanan şəxslərin əldə etdikləri elmi nailiyyətlərdə, müsbət insani keyfiyyətlərdə, heç şübhəsiz ki, onlara elmi rəhbərlik etmiş, prinsipiallıq və düzgünlük nümunəsi olan mərhum professor Həbib Babayevin də payı var.

Tələbəlik və aspirantura illərindən tanıdığım bu gözəl insanla bağlı hafizəmdə işıqlı xatirələr qalıb. 1985-ci ildə bizə XX əsr rus ədəbiyyatını tədris edən gənc, lakin artıq elmlər namizədi və dosent elmi dərəcə və adını daşıyan Flora Naciyeva fəallığını görüb məni kafedraya, professor Həbib Babayevin yanına gətirdi və ona təqdim etdi. Əvvəlki kursu Həştərxan Pedaqoji İnstitutunda oxuduğumu və seçildiyimi söylədi. O, məni M.Y.Lermontova həsr edilmiş elmi konfransda görmüşdü və mərhum dosent, müəllimimiz Sabir Turabovla birgə bölmədə birinci yerə layiq bilmişdilər. Həbib müəllim indi kafedrada laborant yerinin olmadığını və barəmdə düşünəcəyini bildirdi. Mən ona klassik ədəbiyyatla maraqlandığımı bildirsəm də, o, sonrakı illərdə də məsləhətindən qalmırdı. Artıq rus və xarici ölkə ədəbiyyatı kafedrasının dissertantı olsam da, rayonda müəllim işlədiyim dövrdə onun rəhbərlik etdiyi kafedraya baş çəkməyi özümə borc bilirdim. O illərdə elmə böyük həvəs var idi. Kafedra müdirləri söz və nüfuz sahibləri, universitetin aparıcı şəxsləri idilər. Onların sözü müvafiq instansiyalarda şərtsiz-şübhəsiz eşidilirdi. Ovaxtkı M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin Məmməd Tağıyev, Murtuz Sadıxlı, Həbib Babayev, Aleksandr Svariçevski, Leyli Vəkilova, Lidiya Qranovskaya və başqa professorları dərslük müəllifləri, elmi məktəblərin və istiqamətlərin baniləri, Təhsil nazirliyində Respublika Elmi-Metodiki şuralarının rəhbərləri kimi digər ali məktəblərin məlum elmi-tədqiqat və tədris-metodiki istiqamətlərinin inkişafına böyük dəstək verirdilər, buradakı elmi-pedaqoji kadrların da hazırlığına öz töhfələrini əsirgəmərdilər, gənclərin elmi-pedaqoji mətbuatda çıxışına köməklik göstərirdilər.

Çox təəssüf ki, bizə elmi rəhbərlik etmiş, müəllimlərimiz olmuş böyük alim və pedaqoqlar professorlar Məmməd Tağıyevi, Murtuz Sadıxlı, Həbib Babayevi, Bəşir Əhmədovu, Yusif Rüstəmovu, Adilə Əliyevanı və daha neçə-neçə elm adamımızı vaxtından əvvəl itirdik...

“Alim öldü, aləm öldü”, – deyib atalar. Professor Həbib Babayevin əbədiyyətə gözlərini yumduğu gündən dərhal sonra dostu, tanınmış şair Ramiz Heydərin ona həsr olunmuş, alimin keşməkeşli, olduqca çətin, lakin xeyirxah əməllərlə dolu ömür yoluna işıq salan “Bir qəlbin döyüntüləri” poeması necə bir insanı və müəllimi itirdiyimizi ürək yanğısı ilə ifadə etmişdi...

Bəli, dövrlər dəyişdikcə, nəsillər də dəyişir. Hər gələn yeni nəsil özündən əvvəlki nəsillərin xeyirxah əməllərini, qoyub getdiyi dəyərləri yaşatmağa çalışır. Bəzən tarixdə elə keçid dövrləri, çətin anlaşılan məqamlar yaşanır ki, bunu eləmək mümkünsüz görünür. Əvvəlki nəsillərin ağır zəhməti hesabına onillərlə qazanılan dəyərləri, elmi irsi və ənənələri qorumaq, sadəcə, müdriklik və professionallıq göstərib proseslərin düzgün idarə olunmasına və transformasiyasına nail olmaq hər bir sahədə, xüsusən, elm və təhsildə gənc nəsillərdən təəssübkeşlik və səriştəli yanaşma tələb edir. Məhz belə bir dövr professor Həbib Babayevin ardıcıllarının, tələbələrinin qismətinə düşmüşdü.

Fikrimizcə, respublikamızın təhsil, mədəniyyət və ədəbiyyatının inkişafının olduqca əhəmiyyətli dövrü hesab olunan 60-80-ci illərdə, müstəqilliyimizin bərpaasının ilk mərhələsi – 90-cı illərdə məhsuldar elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmiş professor Həbib Babayev, yuxarıda adları sadalanan və sadalanmayan onlarla digər alimlərimizin elmi-pedaqoji irsinin öyrənməsinə, elm və təhsil tariximizin dolğun işıqlandırılmasına, məntiqi ardıcılığın, varisliyin, ənənələrin qorunmasına xidmət edən bu kimi nəşrlər, monoqrafiyalar, tədqiqatlar və tədris vəsaitləri üzərində işləri davam etdirməliyik.

AVRASİYAÇILIQ TƏDQİQATLARI

AVRASIYAÇILIĞA YENİ DÖNÜŞ: "TÜRK DÜNYASI" ARAŞDIRMALARI KONTEKSTİNDƏ

ÖZET

Makalede, 20. Yüzyılın 20 və 30'lu yıllarında muhacir Rus bilim insanları tərəfindən oluşturalan, günümüzde Rusya'da neo-avrasyacılık, Türkiyə'də Avrasya Diyalog Platformu, Kazakistan, Azərbaycan və digər türk devletləri və topluluklarında Turan Avrasyacılığı olaraq ifadə edilən Avrasyacılık kuramlarının olası gelişim yönlerinin Türk dünyası için perspektiflerini konu edinen araştırmalar analiz edilmektedir. Bu bağlamda, makalenin temel kaynağı olarak Cavanşır Feyziyev'in 5 kitaptan oluşan "Türk Dünyası" isimli kapsamlı araştırması üzerinde özellikle durulmaktadır. Makale, zamanında Cingiz Han'ın imparatorluğunun temelleri üzerinde yükselerek büyük Avrasya devletine çevrilen Moskova Rusyası'nın deneyiminden faydalanarak günümüzde farklı bir yapılanma halinde Sovyetler Birliği'nin yeniden tesisine hizmet eden neo-avrasyacıların tezlerini inkar eden konulara, sözlü ve yazılı edebiyata dikkati yöneltmektedir. Bu bakımdan, makalede, küreselleşme çerçevesinde Avrasya coğrafyasının bugünkü ve gelecek kalkınma ve gelişiminin Avrasya modeli; Türk devletleri birliği ve kapsamlı Rusiya-Türkiye stratejik ortaklığı, kadim bir tarihe sahip Türk-Slavyan halkları ilişkileri ve bu ilişkiler zemininde şekillenen ortak değerler bağlamında değerlendirilmekte, Avrasya'nın iki büyük devletinden (Rusya ve Türkiye) birinin tek kutuplu Avrasya modeli kurma girişimlerinin doğmadan başarısızlığa mahkum olacağı düşüncesi savunulmaktadır.

XÜLASƏ

Məqələdə ötən əsrin 20-30-cu illərində rus mühacir alimləri tərəfindən formalaşdırılmış, hazırda Rusiyada neoavrasiyaçılıq, Türkiyədə Avrasiya dialoqu platforması, Qazaxstan və Azərbaycanda, digər türk dövlətləri və dövlət qurumlarında Turan avrasiyaçılığı kimi təqdim olunan avrasiyaçılıq elmi-nəzəri istiqamətinin Türk dünyası üçün perspektivlərinə toxunan nəşrlər təhlil edilir. Əsas mənbə kimi Cavanşır Feyziyevin 5 kitabdən ibarət "Türk dünyası" adlı kompleks araşdırması üzərində xüsusilə dayanılır. Məqələnin müəllifi vaxtilə Cingiz xan imperiyasının sütunları üzərində yüksəlmiş və böyük Avrasiya dövlətinə çevrilmiş Moskva Rusunun təcrübəsindən yararlanaraq, hazırkı dövr-

də hansısa formada Sovet İttifaqının bərpası ideyasına xidmət edən neoavrasıyaçıların arqumentlərini təkzib edən məqamlara, ədəbi abidələrə diqqəti yönəldir. Avrasiyanın bugünkü və gələcək inkişafının global integrasiyanın Avrasiya modeli – Türk dövlətləri birliyindən və çoxaspektli Rusiya-Türkiyə faydalı əməkdaşlığından, çoxəsrlik türk-slavyan münasibətlərindən və onlara məxsus ortaq dəyərlərdən keçdiyini ön plana çəkir. Avrasiyanın iki böyük dövlətindən (Rusiya və Türkiyə) birinin birqütblü Avrasiya modeli qurmaq cəhdinin əvvəlcədən uğursuzluğa düşər olması fikri təsdiqlənir. Burada o, türkiyəli müəllif Ö.İşyarın “miraslar mövzusunda Osmanlı və Rusiya, sanki bir bütövün iki yarısı kimidirlər”, “Türkiyə və Rusiya Avrasiya bölgəsində bir-birinə qarşı deyil, birlikdə hərəkət etməlidirlər” kimi tezislərinə, rusiyalı avrasıyaçı alim L.Qumilyovun “Bir şeyi bilirəm və sirr olaraq Sizə bir şey deyə bilərəm ki, Rusiya nicat tapacaqsız, o yalnız Avrasiya dövləti kimi və yalnız avrasıyaçılıq ideyaları hesabına xilas oluna bilər...” etirafına istinad edir.

Son bir neçə il ərzində Azərbaycanda türkologiya, türk dünyası, türk-slavyan əlaqələri üzrə aparılan çoxaspektli tədqiqatlarda avrasıyaçılıq ideyaları qırmızı xətt ilə keçdiyindən onların bu planda öyrənilməsi, dünyada və regionda Türkiyənin artan gücü və nüfuzu, bunun türk dünyasının digər ölkələri və türk xalqları ilə sıx integrasiya meyillərinin güclənməsində müşahidə olunması diqqəti cəlb edir. Azərbaycanın 30 ilə yaxın müddətdə işğal altında qalan torpaqlarının azad olunmasına Türkiyənin ciddi dəstək verməsi, Cənubi Qafqazdakı yeni reallıqların Avrasiyanın iki qüdrətli dövləti – Rusiya və Türkiyənin qarşılıqlı maraqları çərçivəsində və avrasıyaçılıq ideyaları kontekstində qiymətləndirilməsi türk dünyası üçün önəmli və perspektivli, gerçək tarixi keçmişə söykənən bir platforma kimi dəyərləndirilən avrasıyaçılığın və ya neoavrasıyaçılığın elmi-nəzəri istiqamət kimi diqqətdə saxlanılmasının vacibliyini sübut edir. 2019-cu ildə işıq üzü görmüş “Avrasıyaçılıq ideyalarına Azərbaycandan baxış” adlı kitabımızda (1) fəlsəfə doktoru, millət vəkili Cavanşir Feyziyevin 5 kitabdan ibarət “Türk dünyası” adlı kompleks araşdırması (2) üzərində xüsusilə dayanmışdıq. Adında “avrasıyaçılıq” ifadəsi işlədilməsə də, əslində tədqiqatın əsas konteksti geniş Avrasiya tarixi-coğrafi-mədəni arealıdır, çünki türk xalqları yüzilliklər boyu bu arealı formalaşdırmış, burada dərin izlər buraxmış və bugün də

o irsə sahib çıxmağa iddialıdılar. Müəllif özünün 2013-cü ildə nəşr etdiyi “Türk dövlətləri birliyi: qlobal integrasiyanın Avrasiya modeli” kitabında (3) artıq bu ideyanın təməlini qoymağa nail olmuş və neoavroasiyaçılığın inkişaf meyillərinə aydınlıq gətirərək, bunun dünyanın mövcud siyasi xəritəsində yer almış yeni türk dövlətlərinin də iştirakı olmadan mümkünsüzlüyünü gündəmə gətirmişdir.

İyirmi ildən artıq bir müddətdə Qədim Rus ədəbi abidələri, slavyan-türk münasibətləri ilə bağlı apardığımız tədqiqatların (4) nəticəsi olaraq, türk və slavyan xalqlarının ortaq tarixi keçmiş və dəyərlərinə söykənən Avrasiya platformasının yaradılmasına hər iki tərəfin anlaşıqlı və obyektiv yanaşmasının vacibliyi fikrinə gəlmiş, bu xalqların xeyrinə regionun gələcəyi üçün bunun mühüm əhəmiyyətini vurğulamışıq. Məqalədə əsas məqsədimiz C.Feyziyevin “Türk dünyası” kompleks araşdırmasını avrasiyaçılıq ideyaları kontekstdə təhlil etməkdən, Azərbaycan, Rusiya və Türkiyə müəlliflərinin son tədqiqatları əsasında bu kitabın ideyasının genişlənmə imkanlarını irəli sürməkdir.

C.Feyziyevin ikinci kitabının III fəslindəki “Rusiya avrasiyaçılığı” bölməsi həm avrasiyaçılığın tarixi-fəlsəfi köklərinin üzə çıxarılması və əsl məğzinin izah olunması, həm də müstəqil türk dövlətlərinin maraqlarından kənar Rusiya modelinə uyğun düzənlənəcək “Avrasiya İttifaqı”nın perspektivsiz bir siyasi-ideoloji layihə olduğunu açıqlayır, hazırkı şəraitdə Avrasiya evinin onun özəyini təşkil edən Türk dünyası ətrafında formalaşdırılmasının qanunauyğunluğunu təsdiqləyir. Klassik avrasiyaçıların bütün görüşlərində Rusiya tarixində və mədəniyyətində, rus xarakterinin formalaşmasında, rus dövlətçiliyinin bazisində Turan elementlərinin əhəmiyyətli rolu vurğulandığından müəllif postsovet dövründə neoavrasiyaçılıq adı ilə gündəmə gəlmiş və müxtəlif ideoloji platformalar altında müstəqil ölkələri öz çətiri altına almağa çalışmış Rusiyanın bütün söylərinin mənasızlığını və xüsusən də panslavizm ideyalarının icrasının indiki şəraitdə mümkünsüzlüyünü

dönə-dönə qeyd edir. Rusiyada neoavrsiyaçılığının inkişaf meyillərini məharətlə izləyən və obyektiv qiymətləndirən azərbaycanlı tədqiqatçı qlobal integrasiyanın yeni Avrasiya modelini təklif etmək qərarına gəlir. Bu, dərin tarixi köklərə və təcrübəyə malik türk xalqlarının yaratmaqda olduqları Türk Dövlətləri Birliyi, o da öz növbəsində həm mövcud Avropa Birliyi, həm Rusiya Federasiyası, həm də Yaxın və Uzaq Şərq ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı iqtisadi, mədəni və insani münasibətlər qurmaqla Böyük İpək Yolu və bu kimi digər layihələrlə insan sivilizasiyasının malik olduğu və bu gün də mümkün görünən tolerant və multikultural mühitdə birgəyaşayışa və ümumi maddi-mənəvi dəyərlərə ehtiramla yanaşmağa yol açar bilər. Şübhəsiz ki, kitabın ideya və məzmununun kökündə duran amillərdən biri də postsovet dönmündə Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev tərəfindən irəli sürülmüş Turan avrsiyaçılığı qanadının mövcudluğu və müəyyən müddət ərzində “Dialog Avrasiya” jurnalının Türkiyədə bir milyon tirajla nəşridir ki, bu da problemin elmi, ictimai-siyasi dairələr və geniş oxucu auditoriyası tərəfindən adekvat şəkildə qarşılınması üçün az əhəmiyyət daşıdır.

“Türk dünyası” çoxcildliyi iddialı və perspektivli bir layihənin başlanğıcıdır. Eyni zamanda onu mövzuya kompleks yanaşma kimi də dəyərləndirmək olar. Kitabın ən üstün cəhətlərindən biri də odur ki, burada Azərbaycan və Türkiyə türkcələri, rus dili ilə yanaşı, türkologiya üzrə dünyanın ən nüfuzlu universitetlərində və elmi mərkəzlərində Avropa dillərində nəşr olunmuş mənbələrə istinad edilir. Bütövlükdə kitabı özünəməxsus “Türk dünyası” ensiklopediyası kimi də səciyyələndirmək olar.

Klassik və yeni avrsiyaçılıq araşdırmalarını izləyən, onlara azərbaycançılıq və azərbaycanşünaslıq müstəvisindən yanaşan tədqiqatçı kimi bu beşcildliyin hər bir cildini şərh etmək, burada sistemli şəkildə təqdim olunmuş elmi-nəzəri, informativ, illustrativ materiallar və xəritələr haqqında fikir yürütmək, tədqiqat boyu ən müxtəlif məsələlər üzrə müəllifin gəldiyi qənaətə rəy bil-

dirmək iddiasında deyilik. Biz nəşrin avrasiyaçılıqla birbaşa əlaqəsini və motivasiya olduğunu bildirsək də, o, əslində, göstərilən elmi-nəzəri məsələ və müstəvi olmadan belə, özündə müasir türkologiyaya yeni elmi, siyasi, diplomatik baxışları və dəyişiklikləri ehtiva edən sistemli və hərtərəfli bir yanaşmadır: əsaslı və cəsarətli bir yanaşma.

Bu kitabların “Türkologiya” jurnalının yenidən yüksək elmi-metodoloji səviyyədə buraxılması, mətbuatımızda türkologiya ilə bağlı araşdırmaların sistemləşdirilməsi və yeni tədqiqat istiqamətlərinin təklif olunması ilə bağlı məqalələrin çapı (Xalq yazıçısı Anar, akad. Nizami Cəfərov), türkçülük ideyaları və türkoloji araşdırmaların təbliği yönündə elmi-publisistik yazılarla (prof. Nizaməddin Şəmsizadə) bir zamanda işıq üzü görməsi dərin köklərə və dəyərli irsə malik Azərbaycan türkologiyasının, onunla sıx təmasda olmuş türkoloji məktəblərin, türkoloqların elmi-nəzəri görüşlərinin (məs., İsmayıl Bəy Kaspıralı, Yusif Akçura, Şəhabəddin Mərcani, Ziya Göyalp və s.) gündəmə gətirilməsi və bu dəyərlərə azərbaycançılıq prizmasından müraciət olunması üçün olduqca əhəmiyyətli hesab edirik. Milli-mənəvi və sosial-ictimai sifarişə hesablanmış bu elmi-tədqiqat istiqaməti rəsmi elmi dairələr və humanitar siyasətə cavabdeh olan dövlət strukturları tərəfindən prioritet sahə elan edilməli, göstərilən yönümdə layihələr dəstəklənməlidir.

“Türk dünyasının təməl dəyərləri” adlı nəşrin 1-ci cildi “Türk sivilizasiyası”nı qədimliyi və tarixiliyi, dərinliyi və genişliyi, möhtəşəmliyi, hərtərəfliyi və çoxcəhətliliyi, tolerantlığı və sair xüsusiyyətləri ilə təqdim edir, bu sivilizasiyanın fundamentini təşkil edən Orhon-Yenisey, yaxud Ötügen Türk Kitabələrindən, Mahmud Kaşğarlının “Divanü Lüğat-it Türk” abidələrindən başlamış türk dilləri ailəsinə, türk antroponim, etnonim və toponimlərinə, ədəbiyyat, incəsənət, elm və fəlsəfəsinə, adət-ənənələrinə və milli bayramlarına, milli arxetiplərə, hətta türk etnopsixologiyasına qədər bütün məsələlərə və anlayışlara toxunulmaqla Avrasiya sivilizasi-

yasının beşiyində durmuş və bugünədək öz mövcudluğunu, area-lını, coğrafiyasını qoruyub saxlamış türk sivilizasiyasının hazırkı və sabahkı Avrasiya və dünya düzəni üçün əhəmiyyəti vurğulanır. Sonrakı cildlərdə verilən materiallar bu ideyanın təsdiqinə xidmət edir.

“Türk xalqları” adlı II kitabda türk etnocoğrafiyası, əski türk ulusları və boyları, müasir türk xalqları və toplumları, türk diasporu və onun təşkilatlanması problemləri, ümumtürk qurumları və onların integrasiya prosesindəki rolundan bəhs olunur.

“Türk dövlətçiliyi tarixi” adlı III kitabda türklərin dövlətçilik tarixi və genealogiyası, qədim türk dövlətləri və imperiyaları, hazırkı müstəqil türk respublikaları və onların əlaqələri, başqa dövlətlərin tərkibindəki muxtar türk respublikaları və vilayətləri, türk dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqələri və integrasiyasından bəhs edilir. Böyük türk birliyinin təməlləri və imkanları haqqında oxucuya ətraflı məlumat verən müəllif türk dünyasının inkişaf perspektivləri haqqında elmi mülahizələr ortaya qoyur. Türk dünyasının geopolitik quruluşu, təbii ehtiyatları, iqtisadiyyatı, hərbi və elmi-intellektual potensialı, türk dövlətlərinin ümumi təhlükəsizlik problemləri göstərilir. Türk dövlətlər birliyinin ideyadan reallığa çevrilməsi yolları təsvir olunur.

Nəşrin 4-cü cildi “Türkşünaslıq” adlanır. Üç bölümdən ibarət olan bu cildin 1-ci bölümü “Türkçülük, türkşünaslıq və türkçülər”, 2-ci bölümü “Türklər haqqında fikirlər”, 3-cü bölümü “Türk dünyasının inkişaf perspektivləri: böyük birliyin təməlləri və imkanları” adlanır. Əsasında türk birliyi ideyası duran türkçülük ideologiyasını formalaşdıran ədəbi abidələrə və mütəfəkkirlərə müraciət edən müəllif qulaqlarımızın öyrəşdiyi “türkologiya” terminini kitabın adında və sərlövhənin başlığında “türkçülük”lə əvəz etməsinə bu cür aydınlıq gətirir: “Türkçülük bir ideologiya olaraq, türkologiya isə bir elm olaraq qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir etmiş, bir-birini zənginləşdirmişlər. Türkologiya – keçmişdə və indi türklərin və türkdilli xalqların dil, ədəbiyyat,

tarix, folklor, din, etnoqrafiya, maddi və mənəvi mədəniyyətini spesifik olaraq öyrənən humanitar elm sahələrinin kompleksidir. Bu termin Qərb və Rusiya elmi mühitində qəbul edilmişdir. Fikrimizcə, türk dünyasının bu göstərilən istiqamətlərdən başqa, digər aktual problemlərini də, məsələn, türk dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətlərini və integrasiyasını, ümumtürk siyasəti və ideologiyasını sistemli şəkildə öyrənən elm daha geniş konseptual anlamda “türkşünaslıq” adlandırıla bilər” (2, 4-cü cild, s. 16). Bizə elə gəlir ki, bu anlayışlar eyni məna yükünü daşıdığından ənənəyə sadıq qalmaq daha məqsədəuyğundur.

“Türk dünyasının tarixi şəxsiyyətləri” adlı V kitabda isə türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətləri və onların dövlətçilik, siyasət, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat sahəsindəki xidmətləri sistemləşdirilərək təqdim olunur.

Avrasiyaçılıq ətrafında düşüncələrimizdə biz dəfələrlə bir neçə məsələni qabartmağa çalışmışıq: *birincisi*, Avrasiya xəritəsinin, Avrasiya arealı sərhədlərinin müəyyən olunması məsələsi; *ikincisi*, dünyanın ən böyük Avrasiya dövləti olan Rusiyanın hansı irsin sahibi olması, hansı imperiyaların varisi sayılması problemi-nə münasibəti, üçüncüsü, avrasiyaçılıq elmi-nəzəri platformasının onun təməl prinsipi sayılan mədəni dominant üzərində qurulmasının vacibliyininin dərki və elmi diskursa gətirilməsi. Bununla bağlı olaraq avrasiyaçılıq araşdırmalarında ədəbi abidələrin əhəmiyyətinin vurğulanması, digər aspektlərlə yanaşı, ədəbiyyat aspektinin qabardılması və ən *nəhayət*, avrasiyaçılıq kontekstindən azərbaycançılıq və azərbaycanşünaslığa nəzər yetirilməsi. Təqdim olunan 5 cildlik “Türk dünyası”nda bu məsələlərin hər birinə toxunulur və aydınlıq gətirilir, konkret fikir yürüdüldür. Avrasiya adlandırılan tarixi-mədəni arealın məhz qədim türklərin əcdadlarının – göy türklərdən, hunlardan tutmuş bugünkü türk xalqlarına qədər – yaşadığı torpaqlarda formalaşdığı təsvir olunur. “Türk sivilizasiyası” passionar sivilizasiya kimi səciyyələndirilir, onun “bütün funksionallığı ilə Avrasiyanın zəngin təbiətini,

etnosfer rəngarəngliyini, folklor arxetiplərini öz məğzində tarix boyu yaşada və onların vəhdətini mənəvi enerjiyə, hərbi-siyasi mütəşəkkillik qüdrətinə çevirə bildiyi” qeyd edilir,.. “çıxəkləndiyi dövrdə qarşılıqlı münasibətdə olduğı Hind, Çin, islam, Qərb və slavyan sivilizasiyaları çevrəsində türk sivilizasiyasının konsentrasiyayaradıcı funksiya”ya malik olması və bu missiyası ilə onun “bəşəriyyətin tarixi inkişafını mütərəqqi bir istiqamətə yönəltmə təşəbbüslərində özünü bütün məqsədyönlülüüyü ilə ifadə etməsi” vurğulanır. Türk sivilizasiyasını xarakterizə edən cəhətlər sadəlanır: türk imperiyalarının heç birində digər dirlərə, millətlərəarası disriminasiyaya yol verilməmiş, “digər xalqların əxlaq və mənəviyyat qanunlarına, sənət texnologiyalarına, tarixi abidələrinə ehtiramla yanaşılmış,.. “Mərkəzi Asiyadan Anadoluya qədər bütün türk məmləkətlərində antik sivilizasiyaların bütün izləri toxunulmaz qalmış, qorunub saxlanmışdır”. (2, 1-ci cild, s. 15-16). Türk sivilizasiyasının (prototürklərin) ilkin genişlənmə arealı müəyyən edilir, Göy Türk imperiyasından Osmanlı imperiyasına qədər 1500 illik möhtəşəm siyasi tarixdə türk sivilizasiyasının bütün Avrasiyanın ümumi ərazisinin təqribən üçdə birini təşkil etdiyi göstərilir, öz təbii koordinatları ilə türk dünyasının materikin mərkəzi xəttini təşkil etdiyi və müasir geosiyasi mövqeyi ilə dünyanın diqqət mərkəzində olduğı təsdiqlənir. Bununla da müəllif dəfələrlə, yəni ardıcıl olaraq hər bir cilddə gəldiyi qənaət üçün möhkəm zəmin hazırlamış olur, qlobal inteqrasiyanın əsl Avrasiya modelini bütün reallıqları ilə görə bilir.

Biz Cavanşır Feyziyevin “Rusiya avrasiyaçılığı” anlayışına verdiyi dəqiq və obyektiv qiyməti qeyd etdik. Bununla bağlı onu da demək vacibdir ki, istər Orta əsrlər dövründə, istər XVIII-XIX yüzilliklərdə, istərsə də müasir və ən müasir Rusiya tarixində türk xalqlarının bu imperiyanın taleyində rolu ziddiyyətli şəkildə təsvir olunub və qiymətləndirilib. Avropaya meyillilik, islam-xristian qarşিদurması və sair səbəblərdən Rusiya XIII-XIV əsrlərdə feodal çəkişmələri nəticəsində zəifləmiş rus knyazlıqlarını alman, isveç, litvalıların xaç yürüşlərindən və basqınından qorumuş, avropalı-

ların səlib yürüşlərinin qarşısına sədd çəkmiş Qızıl Orda xanlarının rolunu (“Aleksandr Nevskinin hekayəti”, “Qaliç-Volın salnaməsi”), onların Moskva ətrafında mərkəzləşməsinə vəs ilə olmuş türk xalqlarının tarixi missiyasını unudur (bunu rus çarı, böyük knyaz İvan Qroznunun məşvərətçisi olmuş publisist İvan Peresvetovun əsərləri, o cümlədən “Məhmət-sultan hekayəti” də təsdiq edir), hətta Rusiyada hazırlanmış bəzi bugünkü tarix dərsliklərində monqol-tatarları, türkləri adam əti yeyənlər kimi məktəblilərə təqdim edirlər. Neoavrasiyaçılıqdan bəhs edənlər (A.Panarin, A.Duqin və b.) nədənsə söykəndikləri klassik avrasiyaçıların görüşlərində ən vacib məqamları unudurlar: (“Moskva knyazı Qızıl Orda xanının varisi olduğu kimi” “Avrasiya ərazisindəki rus dövlətçiliyi də Çingiz xan dövlətinin varisi və davamçısıdır”; “...bizim qardaşlarımız (dil və dinə görə yox, qan, xarakter və mədəniyyətə görə) – yalnız slavyanlar deyil, həm də Turanlılardır”; “Xanın iqamətgahı Moskvaya köçüldü, Avrasiya tarixinin skif, hun və monqol dövrləri rus dövrü ilə əvəz olundu” (5, c.14, 15-17, 31-36). P.N.Saviskinin “Rus tarixinin Avrasiya konsepsiyası”na müraciət edək: “Monqol istilasını Rusu Avrasiya hadisələrinin ümumi axarına qoşdu və bunun nəticəsində Moskva Rusu qismində onun şimal-qərb hissəsi elə bir qüvvə və mənəvi gərginlik ortaya qoydu ki, bu da onu (Moskva Rusunu) monqolların varisinə çevirməklə, oturaq xalqa ümumavrasiya birləşdirici rolunu öz üzərinə götürməyə imkan verdi...” (Bax: 1, 2010, s. 103). L.N.Qumilyovun da dəlilləri təkzibolunmazdır: “...Rusiya Şərqdən də, Qərbdən də, həm Timurdan, həm də Vitovdan təhlükəyə məruz qalmışdı. Qızıl Orda hər iki halda Rusiyanı təcavüzdən xilas etdi və XV əsrin əvvəllərində dağılanadək Moskva ilə müttəfiq olaraq qaldı”. Qumilyov tədqiqatçı A.Kuzminin onu rusofobiya günahlandırdığını bildirir və yazır: “K.Marksın ardınca o da hesab edir ki, monqol istilasının nəticəsində rus xalqının qəlbi “sarsılmış”, mənəviyyatca pozulmuş və üzülmüşdür, bu isə əsl və aşkar rusofobiya ki, var. Bundan əlavə, bu rusofobiya əfsanəsini tarixi fakt-

lar aşkarca təkzib edir. XIV əsrdən sonra rus xalqı 600 il ərzində qələbədən qələbəyə addımlayan böyük dövlət yaratdı. Bunu isə “məənviyyatca pozulmuş və üzülmüş” qəlblə eləmək mümkün deyil...” (Bax:1, s. 167-168). Burada bir məqamın üzərində dayanmaq istərdik. Avrasiyaçılığın banilərindən biri Nikolay Trubeskovun məlum fikirlərini şərh edən Cavanşir Feyziyev onlara skeptikcəsinə yanaşır (3, s. 130). Belə çıxır ki, bu və gətirdiyimiz digər sitatlar Rusiyanın Avrasiya hegemonluğunun təsdiqinə xidmət edir. Fikrimizcə, klassik avrasiyaçıların görüşlərində global inteqrasiyanın Avrasiya modelinə Türk Dövlətlər Birliyinin verəcəyi töhfələrə dəstək ola biləcək fikirləri adekvat şəkildə şərh etmək, bunu neoavrasiyaçılığı və yeni imperiya ideyasını ortaya atanlara qarşı istifadə etmək lazımdır.

“Türk dünyası” çoxcildliyini səciyyələndirən ən mühüm cəhətlərdən biri türk birliyi ideyasına kompleks yanaşmadır ki, bu da müəllifin ən müxtəlif mənbələrə müraciətini şərtləndirir. Bu mənbələr içərisində Avropa dillərində nəşr olunmuş kitab və məqalələrin üstünlük təşkil etdiyini də vurğuladıq. Azərbaycan, türk və rus dillərində materiallar da yetərinə istifadə olunsada, nəşrlə polemika yarada biləcək bir sıra kitablar diqqətdən kənar qalıb. Bu kitablar içərisində C.Feyziyevin birinci kitabı ilə eyni ildə işıq üzü görmüş Ömer Göksel İşyarın “Avrasiya və avrasiyaçılıq” (6) və İlyas Kemaloğlunun “Altın Orda və Rusiya” (7) monoqrafiyalarını göstərmək istəyirəm. Mövzu ilə birbaşa bağlılıq təşkil etdiyindən birinci kitab üzərində xüsusi olaraq dayanmaq niyyətimdəyəm. Türkiyəli müəllifin kitabının strukturu və məzmununu ilə tanışlıq göstərir ki, o da türk birliyi, Türk Dövlətlər Birliyi ideyasına xidmət edir. Avrasiya və avrasiyaçılığa Rusiya müstəvisindən tarixi ekskurs edən prof. dr. Ö.G.İşyar Rusiya və Türkiyənin bu arealda mövcud olmuş sivilizasiyalar üçün tarixi məsuliyyətini vurğulayır. Hələ 14-cü yüzilliyin sonlarından Osmanlının Bizansın, Moskvanın isə Qızıl Ordanın xələfi halına gəldiyini söyləyən türkiyəli müəllif bu iki dövlət arasındakı önəmli ortaq özəlliyin

onların daxilindəki dini və etnik qruplara hamiliyi ilə izah edir, Osmanlı'nı islam dünyasının baş qoruyucusu, özünü Bizansın mənəvi davamçısı – Üçüncü Roma elan edən Rusiyanı isə dünya xristianlarının hamisi adlandırır və öz missiyasının yerinə yetirilməsində sonuncunun daha başarılı olduğunu xüsusi qabardır, “miraslar mövzusunda Osmanlı və Rusiya, sanki bir bütövün iki yarısı kimidirlər”, deyər söyləyir. Bununla belə, 250 il ərzində iki ölkə arasında yaşanan 11 böyük müharibə, Rusiyadakı panslavizmə qarşı türk millətçiliyi duyğularının güclənməsi sonda iki dövlət və millət arasında qarşılıqlı düşmənçilik hislərini qaçılmaz etmişdir. İki dövlətin ən müasir dövrdəki münasibətlərinə gəlincə, prof. dr. Ö.G.İşyar fikirlərini Aleksandr Duqinə istinadən tamamlayır: “Türkiyə və Rusiya Avrasiya bölgəsində bir-birinə qarşı deyil, birlikdə hərəkət etməlidirlər” (6, s.89).

Bütövlükdə bugünkü avrasiyaçılıq və onun inkişaf perspektivlərindən bəhs edən bu iki müəllifi yaxınlaşdıran məqamlar olsa belə, C.Feyziyev formalaşmaqda olan Avrasiya modelində Türk Dövlətləri Birliyinin roluna nikbinliklə yanaşır, perspektivdə integrasiya proseslərinin məhz bu areal ətrafında mərkəzləşəcəyini iddia edir, Ö.İşyar isə Rusiyanın bugünkü rolu və missiyasına, ABŞ, Çin, Türkiyə və digər türk dövlətlər ilə rəqabətdə onun faktiki imkanlarına, rusiyalı siyasət və zəka sahiblərinin neoavrasiyaçılıq baxışlarına aydınlıq gətirməklə, müəyyən mənada problemin ümumi kontekstdə incələnməsi təsəvvürünü yaradır.

Mənbələrdən söz düşmüşkən, azərbaycanlı müəlliflərin avrasiyaçılıq mövzusunda kitab və məqalələrinin də ədəbiyyat siyahısına daxil edilməsini problemə müxtəlif aspektlərdən yanaşma və gələcək tədqiqatlar üçün perspektivlərin genişləndirilməsi mənasında əhəmiyyətli hesab edirik.

Avrasiyaçılıqla bağlı əvvəlki yazılarımızda problemin obyektiv və tendensiyasız araşdırılması üçün ədəbi mənbələrə istinadın, ədəbiyyat aspektinin qabardılmasının vacibliyini dəfələrlə göstərmişik. Bunun üçün bu elmi-nəzəri platformanın yaradıcı-

larından olan N.S.Trubetskoyun iki məqaləsini şərh edərkən (“Rus mədəniyyətində Turan elementləri” və “Çingizxan irsi. Rus ədəbiyyatına Qərbdən yox, Şərqdən bir baxış”) bu bənzərsiz rus filoloqunun rus salnamələri, “İqor polku haqqında söyləmə”, “Protopop Avvakumun həyatı”, Afanasi Nikitinin “Üç dəniz arxasına səyahət” əsəri, Dostoyevski və Tolstoy yaradıcılığına həsr olunmuş qeydlərinə belə münasibət bildirmişik ki, bəli, rus alimlərinə bu ideyanı irəli sürməyə imkan vermiş ədəbi mənbələr ön plana çəkilməlidir. Bu məqsədlə sadalanan və sadalanmayan Orta əsrlərə aid rus ədəbiyyatı nümunələrinin mətnlərinə (o cümlədən, “Qaliç-Volın salnaməsi”, “Çarqradın türklər tərəfindən tutulmasından bəhs edən povest”, “Məhmət-sultan hekayəti”, “Vladimir knyazlarının hekayəti”, “Kazan tarixi”, bir sıra kosmoqrafiya və səfir povestləri, “Azov haqqında povestlər” və s.) müraciət etmişik. Fikrimizcə, XV-XVII əsrlərdə Moskva Rusu və Osmanlı Türkiyəsi arasındakı münasibətləri publisist, rus çarına və Osmanlı sultanına xidmət etmiş İvan Peresvetovun əsərlərindən daha obyektiv heç bir mənbə işıqlandıra bilməzdi. Eyni fikri “İvan Novosilçevin Türkiyəyə səfirlik missiyası” povesti barəsində söyləmək olar. Bu məqsədlə də biz V.Bartoldun, V.Jirmunskinin Şərq və Qərb ədəbi abidələri və folklor nümunələrinin ideya-mövzu və tipoloji uyğunluğu barədə müqayisəli ədəbiyyatşünaslıqda öz təsdiqini tapmış tezislərinə, eyni zamanda O.Süleymanovun rus eposu üzərində müşahidələrinə əsaslanaraq, Avrasiya tarixi-coğrafi-mədəni arealı üçün xarakterik olan üç Ortaçağ ədəbi abidənin (“Kitabi-Dədə Qorqud”, “İqor polku haqqında söyləmə”, “Nibelunqlar nəğməsi”) müqayisəli təhlilini vermiş (4; 8, c. 887-893), məhz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının Şərq və Qərb qəhrəmanlıq eposları arasında körpü rolunu oynadığını vurğulamışıq. Elə buradaca biz V.Y.Baqnonun “Rusiyada ideyalar tarixinə bir nəzər: imperiya ideyası” adlı məqaləsində göstərilən ideyaya öz münasibətini açıqlayan tanınmış rus filosofu N.Berdyayevdən bir sitat gətirməklə başlanğıcda mütərəqqi və pozitiv ideya kimi irəli

sürülən nəzəriyyələrin sonradan hansısa siyasi məqsədlər üçün istifadə edilməsinin zərərli nəticələrinə münasibəti oxucuya çatdırmaq, həm də rus tarixinin istənilən mərhələsində ədəbiyyatın obyektiv və ədalətli mövqe nümayiş etdirdiyini göstərmək istərdik: “XIX əsr rus ədəbiyyatında ifşaedici element çox güclü olduğundan o, imperiya ideyasını qəbul edə bilmirdi. Rus mədəniyyəti kimi rus ədəbiyyatı da Rusiyanın böyüklüyü ilə həmahəng idi, belə bir möhtəşəm mədəniyyət hüdudsuz üfüqlərə malik böyük bir ölkədə yarana bilərdi, o (mədəniyyət – T.C.) bu əzəməti imperiya və dövlət hakimiyyəti ilə əlaqələndirmirdi. Burada nəhayətsiz və ucsuz-bucaqsız rus torpağı, bir də rus xalqının qırılmaz iradəsi və qüvvəsi var. Böyük dövlət və imperiya isə torpağa və xalqa xəyanət, rus ideyasının təhrifi kimi qavranılırdı.” (9, c. 170).

Rəy verilən kitablar seriyasında yer alan 4-cü kitabda görkəmli dilçi alimlər-türkoloqlarla yanaşı, “Oğuz Kağan”, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas” kimi epos-oğuznamələrə, “Qutadğu-Bilig”ə, Seyid Əhməd Yəsəvinin “Divani-hikmət”inə, Fəzlullah Rəşidəddinin “Oğuznamə”sinə, M.F.Axundzadə, H.Cavid, Ö.F.Nemanzadə, Ə.Cavad, Y.V.Çəmənzəminli, M.Müşfiq irsinə müraciət olunması, sonuncu – 5-ci cildə türk dünyasının tarixi şəxsiyyətləri sırasında çoxlu qələm sahiblərinin yer alması avrasiyaçılığın mahiyyətinin anlaşılmasında, eyni zamanda, türkçülük ideyalarının formalaşmasında ədəbiyyat aspektinin əhəmiyyətini bir daha ön plana çəkir.

C.Feyziyevin təqdim etdiyi “Türk dünyası” araşdırma kompleksi avrasiyaçılıqla bağlı olduqca mühüm bir məqamı siyasətçilərə və tədqiqatçılara bir daha xatırladır: mühacir həyatı yaşayan rus alimləri – filoloq, lingvist və etnoqraf N. Trubeskoy, coğrafiyaçı və iqtisadçı P.Saviski, tarixçi Q.Vernadski, lingvist R.Yakobson, filosof və musiqiçi P.Suvçinski və başqaları tərəfindən irəli sürülən avrasiyaçılıq bu kontinentin taleyində türk xalqlarının, onların yaratdığı imperiyaların tarixi rolu, türk sivilizasiyası təcrübəsinin və təməl dəyərlərinin Avrasiyanın bugünkü multikultural və mədəni-iqtisadi mənzərəsi üçün əhəmiyyəti ilə

bağlı elmi-nəzəri istiqamətdir. Ötən yüzilliyin 40-50-ci illərinə doğru artıq formalaşmış və təsdiqlənmiş bu elmi-nəzəri məktəb ən böyük Avrasiya dövlətinə çevrilmiş Rusiyanın fikir tarixində mövcud olmuş bütün izmlərdən daha real və rəşional bir ideya və nəzəriyyə idi. Sovet İttifaqında avrasiyaçılığın elmi diskursa buraxılmamasının əsas səbəbi məhz yuxarıda göstərilən cəhətlə bağlı olub. Biz Sovet dönəmində Qədim rus ədəbiyyatının ən tanınmış tədqiqatçısı akademik Dmitri Serqeyeviç Lixaçovun "Qədim Rus ədəbiyyatında insan konsepsiyası" monoqrafiyasında Rusiyanın Böyük Çöl xalqları ilə "hansısa əlaqələrə" malik olması tezisini ürək yangısı ilə oxuyur, türk və slavyan xalqlarının birgəyaşayışı, ortaq dəyərləri, epos ənənəsi barədə Oljas Süleymenovun tezislərinin sovet humanitar və ictimai elmlər şəbəkəsi, ideoloji təbliğat maşını tərəfindən gülləbaran edilməsinin əsl səbəbini tam aydınlığı ilə görə bilmirdik... Klassik avrasiyaçılığın sonuncu nəhəng siması Lev Qumilyovun "Sosium" dərgisinə verdiyi müsahibədə (1992, № 5) səslənən cavabı Rusiyanın nicat yolu, tarixi missiyası ilə bağlı rus fikir tarixinin üçəsrlik axtarışlarına ən tutarlı cavab idi: "Bir şeyi bilirəm və sirr olaraq Sizə bir şey deyə bilərəm ki, Rusiya nicat tapacaqsə, o yalnız Avrasiya dövləti kimi və yalnız avrasiyaçılıq ideyaları hesabına xilas oluna bilər...". Tarix sürprizlər və paradokslar meydanıdır. Xristianlığın mərkəzi Bizans 1453-cü ildə Konstantinopolun süqutu ilə öz maddi-mənəvi irsini Osmanlı Türkiyəsinə, təxminən bir əsr sonra, 1556-cı ildə isə Qızıl Orda Kazanın istilasına ilə öz ərazisi və tarixi ilə artıq pravoslav dünyanın mərkəzi statusunu qazanmış Böyük Moskva knyazlığına qatıldı, 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılmasını rəsmiləşdirən Bolovejsk sazişi 5 müstəqil türk dövlətinin yaranmasına vəsilə oldu... Hazırkı oxucu Avrasiya materikinə və mədəni-tarixi arealının gözəl bilicisi, bu geniş ərazinin landşaftının, coğrafiyasının və etnik mənzərəsinin tədqiqinə, burada passionarlığı ilə yadda qalmış superetnosların formalaşmasına və tarixi missiyasına onlarla fundamental əsər həsr etmiş Lev Qumilyovun hansı sirri və həqiqəti

oxuculara çatdırmaq istəyini anlayır, Rusiya siyasi elitasında, bu dövlətin yürütdüyü xarici siyasətdə neoavrsiyaçılığa diqqətin artmasının həmin o “sırr”ın kökündə duran reallığın dərkilə bağlılığını yaxşı başa düşür.

Bugün dünyada gedən proseslər, siyasi-iqtisadi çarpışmalar Rusiya ətrafında Avrasiya İttifaqının, Türkiyə ətrafında Türk Dövlətləri Birliyinin, Avrasiya nəhəngləri Çin-Rusiya-İran-Türkiyə-Hindistan müttəfiqliyinin hələ ki tam reallıqdan uzaq olduğunu, qlobal integrasiya və tükənməz resurslara və inkişaf perspektivlərinə malik kontinentdə Qərbin təzyiqi şəraitində mükəmməl Avrasiya modelinin formalaşdırılmasının vacibliyini bir daha təsdiqləyir. Təhlil olunan tədqiqatlar Avrasiya integrasiya proseslərində Türk Dövlətləri Birliyinin müstəsna rolunu sübut etməklə yanaşı, hazırki istisadi-siyasi durumda da avrsiyaçılıq ideyalarından bəhrələnməyə çalışan ən böyük Avrasiya dövləti – Rusiya ilə Türk Dövlətləri Birliyi arasında sıx əməkdaşlıq əlaqələrinin mümkün perspektivlərinə aydınlıq gətirir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov (Vəlixanlı) T.H. Avrasiyaçılıq ideyalarına Azərbaycan baxış. Bakı, Mütərcim, 2019, 208 s.
2. Feyziyev C. Türk dünyası. 5 kitabda. Bakı, Mütərcim, 2017.
3. Feyziyev C. Türk dövlətləri birliyi: qlobal integrasiyanın Avrasiya modeli. Bakı, Şərq-Qərb, 312 s.
4. Джафаров Т. Тюркские элементы в русской литературе XV-XVII веков. Москва, ИКАР, 2003, 100 с.; Славяно-тюркские связи в литературе Древней Руси. Баку, Из-во Бакинский славянский университет, 2003, 288 с.; Telman Caferov. XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyyatında Türkler, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2010, 128 s.: 24 cm (Çeviren: Dr. Natig Abdullayev); Древняя Русь и тюрки в литературных памятниках XII-XVII веков: монография, Астрахань, Издательский дом «Астраханский университет», 2013, 268 с.; Cəfərov (Vəlixanlı) T. Rus ədəbiyyatı tarixi. I hissə. Qədim və XVIII əsr rus ədəbiyyatı. Ədəbi nümunələrin tərcüməsi ilə, Bakı, Mütərcim, 2020, 616 s.

5. Трубецкой Н.С. Наследие Чингиз хана. Москва, Эксмо, 2007.
6. İşyar Ö. G. Avrasiya və avrasiyaçılıq. Bursa, Dora yayınları, 2013, 352 s.
7. Kemaloğlu İ. Altın Orda və Rusiya. Ankara, Ötüken, 366 s.
8. Джафаров Т. Русско-турецкие контакты в описании русских посольских повестей // Герменевтика древнерусской литературы, Москва, ИМЛИ им. М.Горького, 2004, с. 887-893.
9. Бердяев Н.А. Русская идея // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья, М., 1990.
10. <https://m.zerkalo.az/armyanskie-okkupanty-proch-s-nashih-zemel/>
11. Джафаров Т., Джарчиева И. Мировая общественность одобряет освобождение азербайджанских земель от оккупантов// http://mutercim.az/wp-content/uploads/jurnal/Sbornik_2020-3.pdf.

*"PARADİGM". An international Journal of Social Sciens,
2021/1 Number.
www.paradigmjournal.net*

XƏZƏR TARİXİ: XÜLYA, YOXSA REALLIQ?

Elxan Zal Qaraxanın «Xəzər genişliyi» kitabı (rus dilində çap olunmuş bu nəşr «Xazarskiy prostor» adlanır – Bakı, Mütərcim, 2023, 296 s.) bizdə təkcə oxucu yox, həm də tədqiqatçı marağı doğurduğu üçün tərəfimizdən onun təqdimatına ehtiyac duyduq. Rəyi hazırlamaqda məqsədimiz haqqında çox yazılan, lakin bizdə hələ də az tədqiq olunan və oxunan, bunlara rəğmən, həm də birbaşa tariximizə aid olan kitaba oxucu diqqətini yönəltməkdir. Xəzərşünas olmasaq da, mövzu ilə əlaqəli, üst-üstə düşən sahələr üzrə elmi ədəbiyyatlarla tanışlığımız böyük zəhmət hesabına ərsəyə gətirilmiş bu əsərin elmi ictimaiyyətimiz və oxucularımız üçün faydasını vurğulamağa imkan verir.

Xəzər xaqanlığı barədə müxtəlif səpkili saysız-hesabsız materialların, ayrı-ayrı dillərdə çap olunmuş tədqiqatların sistemləşdirilməsinə və məhz rus dilində təqdim olunmasına müsbət yanaşırıam. Bununla belə, daxili oxucu auditoriyasını bizə az maraqlı görünən, lakin tarixi keçmişimizin, milli dövlətçilik tariximizin və perspektivdə siyasi-diplomatik münasibətlərimizin yeni müstəvilərdə nəzərdən keçirilməsi baxımından bu iddialı nəşr ətrafında məhz ana dilində bölüşməyə üstünlük verdik.

Bu gün bu kitabı aktuallaşdıran bir-iki məsələni qabartmaq istərdik. Bu, *ilk növbədə*, postsovet dönəmində avrasiyaçılıq elmi-nəzəri istiqamətinin yenidən gündəmə gəlməsi, ruslar tərə-

findən neoavrsiyaçılıq, yeni türk dövlətləri yaranandan sonra isə Turan avrsiyaçılığının bazasında Türkiyə tərəfindən «Dialog Avrasiya» platformasının irəli sürülməsi və artıq hər iki istiqamətin müəyyən məzmun və struktur formasında təşəkkül tapmasıdır. Burada Rusiyanın təşəbbüsü ilə ərsəyə gəlmiş Avrasiya İqtisadi İttifaqı və Türkiyənin ətrafında yaranmış Türk Dövlətləri Birliyindən söhbət gedir.

İkinci bir məqam. Bu gün biz təəccüblənirik ki, nə üçün Avropa və Rusiya alimləri (Toynbi, Şpenqler, Danilevski, Çadaşev və s.) sivilizasiyaların tarixini, xalqların tarixi-mədəni tiplərinin təsnifatını verərkən ya türklərin adını çəkmir, ya da onları «sivilizasiyaların dağıdıcısı» kimi təlqin edirlər. Biz öz yazılarımızda dəfələrlə qeyd etmişik və bunu yenə də vurğulamağa məcburuq: Böyük Çin Səddindən Balkanlaradək əraziləri Böyük İpək Yoluna, kommunikasiya məkanına çevirmiş, bu ərazilərin bir hökmdarın bayrağı altında idarə olunması ideyasını ortaya atıb, reallaşdırmağa cəhd etmiş və zaman-zaman buna nail olmuş türklərin yaratdığı dövlətlərin bəzilərinin, eləcə də müasir Türkiyənin avrsiyaçıların tərtib etdikləri xəritələrdə çox vaxt təqdim olunmaması faktı təəccüb doğurur. Kitabda Xəzər xaqanlığının mövcud olduğu tarixi-mədəni arealda sivilizasiyaların yaranmasında iştirak etmiş etnosların, eləcə də etrusqların missiyası, sonradan isə skiflərin Midiya ilə əlaqələri, müstəqil Midiya Atropatenasının (Azərbaycanın) formalaşması prosesi tarixi-xronoloji ardıcılıqla təsvir olunur. «Xəzər» etnoniminin daxil olduğu «Hazar vaejah» (Xəzər məkanı), «Hazarpat» (xəzərlərin başçısı) kimi tarixi terminlər şərh edilir. Akademik tarixi-elmi dairələrdə təsdiqlənmiş versiyaların əksinə olaraq, gətirilən sitatlar və istinadlar türk etnoslarının eramızın çox-çox əvvəllərindən başlayaraq əsrlər boyu burada formalaşmış sivilizasiyaların əsas və aparıcı qüvvəsi olduğu fikrini bir daha diskursa cəlb edir. E.Z.Qaraxan «Azərbaycanlıların etnogenezi» kitabının (Bakı, Elm, 1991, rus dilində) müəllifi Q.Qeybullayevin «azərbaycanlıların

etnik tarixini yenidən yazmaq lazımdır» tezisini bir daha gündəmə gətirir. Tanrıçılıq, islam və xristianlığın yayıldığı Xəzər xaqanlığında yəhudi dinin qəbulu, «Xəzərlər və karaimlər», «Xəzərlər və səlcuqlar», «Xəzərlər və macarlar» başlıqları altında toplanmış materiallar vaxtı ikən bu regionda formalaşmış dini təsəvvürlərin, mədəniyyətlərin, etnik və siyasi rəngarəngliyin bu gün müasir dünyanın müxtəlif guşələrinə daşındığı barədə tezis də diqqətdən yayınmır.

Digər bir reallıq isə son 10 ilə yaxın bir müddətdə regionda Azərbaycanın multikultural və tolerant bir ölkə kimi dünyaya təqdim olunmasıdır ki, bunun da etnik-sosial və tarixi-mədəni kökləri və bazası var. Bu günümüzədək ölkəmizdə qorunub saxlanılmış dini, etnik-milli və mədəni rəngarəngliyin mövcudluğunun səbəbləri humanitar təfəkkürümüzü məşğul edən məsələlərdəndir. Folklorumuzda, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında, Nizami «Xəmsə»sində, sonrakı dövrlərə aid çoxlu ədəbi mətnlərimizdə başqa mədəniyyətlərə və dinlərə dözümlülük, Azərbaycan insanının düşüncə və davranışında ümumbəşəri dəyərlərə qarşı formalaşmış münasibət maraq doğurur. Bu marağın xalqımız üçün taleyüklü məsələlərin beynəlxalq səviyyədə dərkində və həllində xeyrimizə işləməsi üçün atılan addımlardan biri də «Xəzər genişliyi» kitabının nəşridir. Kitabın bizə dost və tərəfdaş olan İsraildə ölkəmizin səfirliyinin açılması ilə eyni zamanda ərsəyə gəlməsini də təsadüf hesab etmirik.

Son beş ildə beş Xəzəryanı ölkənin səyləri ilə baş tutan Xəzər İqtisadi Forumları təkcə iqtisadi və ekoloji problemləri deyil, həm də mədəniyyət, media-kommunikasiya, təhsil, ədəbiyyat və sair məsələləri əhatə etməyi planlaşdırıb. Xüsusilə də Bakı və Həştərxan arasında sıx təmasların mövcudluğu, elə bu tandemdə keçirilən bir sıra tədris, elmi, elmi-metodiki tədbirlərin (məsələn, ənənəvi «Xəzər» Media Forumları, «Xəzəryanı ölkələrin yazıçılarının yaradıcılığında klassik ədəbiyyatın ənənələri» adlı ənənəvi Dəyirmi masa, Xəzəryanı ölkələr üzrə regionşünas mütəxəssislərinin

hazırlığı və s.) sonradan daha geniş müstəviyə keçməsi, təbii ki, regionun tarix və arxeologiyasının birgə öyrənilməsinə ümid yaradır.

Oxucu və tədqiqatçı kimi ilk öncə bizə maraqlı gələn o olub ki, Xəzər xaqanlığı həm adı, həm mövcudluğu, eləcə də coğrafi-tarixi və tarixi-mədəni varlığı ilə bizim Xəzərə, tarixi torpaqlarımızın böyük bir hissəsinin aid olduğu və əsrlər boyu türk dövlətlərinin yaranıb-süquta uğradığı bir məkana həsr olunsa da, nə üçün dünyaca məşhur «Xəzər sözlüyü» kimi bir kitabı serb yazar Milorad Paviç qələmə alıb. Niyə bizdə Xəzərətrafi regionların, həmçinin Xəzər Xaqanlığının müasir Azərbaycana aid olmuş ərazilərinin tarix və arxeologiyası xüsusi olaraq öyrənilməmiş, müvafiq elmi institut və mərkəzlərimizdə xəzərlərin tədqiqinə dair ayrıca şöbələr, tədqiqat-arxeologiya ekspedisiyaları təşkil edilməmişdir? Nə üçün dünya xalqlarının iki böyük köçünün səbəbkarı olmuş türklərin hərəkət marşrutuna daxil olan Xəzərətrafi ərazilərdə, eləcə də indiki Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yaşayan etnos və xalqların türk mənşəli olması həmişə sual doğurub? Dünyanın böyük imperiyaları dağıldıqca bir yerdən digərlərinə köç etmək məcburiyyətində qalmış qonşularımızla müqayisədə eyni tarixi-mədəni arealda öz passionarlığı sayəsində zaman-zaman yaranmış qüdrətli dövlətlərin – Şirvanşahlar, Sacilər, Eldəgizlər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Nadir şahın qurduğu Əfşar İmperiyasının, son imperiya dağıldıqdan sonra xanlıqların, Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin və Sovetlərin çökməsi ərafəsində böyük mücadilə sayəsində yenidən müstəqillik əldə etmiş müasir Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixi və ənənələrini hansı səbəbdən qırılmaz bir xətt üzrə izləyə bilməmişik? Şərqdə ilk Demokratik cümhuriyyətin yaradılması kimi təşəbbüslərə çoxəsrlik tarixi və dövlətçilik təcrübəsi olmayan bir xalq imza ata bilərdimi?

Bu cür sualların sayını artırmaq da olardı. Əslində müzakirə edilən nəşrdə sadaladığımız və sadalamadığımız sualların bəzi-

lərinə cavab tapmaq mümkündür. Bəli, rus, fars və Avropa alimləri bilərəkdən Xəzəryanı ərazilərdə yaşayan yerli etnos və xalqların İran mənşəli olması və sonradan buraya gəlmiş türk mənşəli xalqlarla qaynayıb qarışması fikrini ortaya atmış və onilliklər boyu elə bu düşüünün açılması ilə bizim öz tarixçilərimizin də başını qata bilmişlər. Xəzər xaqanlığın yaranmasınadək bu torpaqların sahibi – Qərbi Türk xaqanlığının, böyük bir arealda formalaşmış üç əsr mövcud olmuş Xəzər xaqanlığının, onun süqutundan sonra isə bu ərazilərə monqol-tatarlar gələndə və Qızıl Orda yarananadək, Volqa Bulqariyası və Səlcuq imperiyasının məhz türklərə məxsus olmasını sübut edən mənbələrdən seçilib gətirilən sitatlar, tarixi faktlar göstərir ki, əhalinin əsas etnik tərkibini türk qövmləri təşkil etmişdir. Hətta VIII əsrdə (mənbələr 740-cı ili göstərir) xaqanlıqda yəhudi dinin rəsmi din elan olunmasının belə burada etiqad azadlığına və tolerantlığına təsir göstərmədiyi xüsusi qeyd olunur.

Yaxşı məlumdur ki, tarixdə onlarla türk dövlətləri yaranıb, süqut edib və onların ərazisində başqa türk dövlətləri formalaşmış. Lakin bu dövlətlərin heç biri Xəzər xaqanlığı qədər maraq kəsb etməyib və mübahisə obyektinə çevrilməyib. Hansı səbəbdən? 1) möcüzəli şəkildə yoxa çıxması; 2) rus salnamə və povestlərinin məlumatlarına əsasən, rus-şərqi slavyanların Xəzərə yürüşləri, bir sıra slavyan tayfalarını xəzərlərin asılılığından çıxardıqdan sonra 965-ci ildə rus knyazı Svyatoslavın xaqanlığı Kiyev Rusundan asılı vəziyyətə salması, nəticədə onu süquta yetirməsi; 3) VIII əsrdə burada yəhudi dininin rəsmi dövlət dili elan olunması; 4) xaqanlığın xalqların böyük köçü marşrutunun və passionarlıq meydanaının düz göbəyində, o vaxtkı dünya siyasi və dini-mədəni mərkəzləri – qərbdə Bizans imperiyası, cənubda Ərəb xilafəti ilə rəqabət və mübarizəyə üç əsrdən çox bir müddətdə duruş gətirə bilməsi; 5) Şərqdə – Xəzər, Qara və Azov dənizlərinin ətraflarındakı, Don, Dnepr, Volqa çaylarının qıraqlarındakı münbit torpaqları, bütün cəhətlərdən strateji mövqeyə malik Qafqaz və Krımı öz sərhədlərinə qatmış təxminən Bizans modelində dünyəvi bir

dövlətin mövcudluğu (xatırladaq ki, sonradan bu regionda yaranacaq dövlətlərin heç biri ona bənzəməyəcək. Məncə, Lev Qumilyovun Xəzər Xaqanlığına münasibətdə işlətdiyi «ximera» – «xülya» ifadəsi də bu siyasi, etnik-mədəni və dini özəlliklə bağlıdır).

Bir daha vurğulayırıq ki, «Xəzər genişliyi» kitabını fərqləndirən üstün cəhət burada istinad olunan antik, qədim, orta əsrlər və yeni dövrlərə aid mənbələrin bolluğu və qoyulan problemin ayrı-ayrı aspektlərinə uyğun onların şərhidir. Əsasən şair kimi tanıdığımız müəllifin təqdim etdiyi nəşrin üslub və janrını müəyyən etmək bir az çətindir. Qoyulan problemin istənilən aspekti üzrə istinadların çoxluğu, onların dəqiqliyinin gözlənilməsi və istifadə qaydasına əməl olunması ilə yanaşı, Elxan Zal Qaraxan, bir tərəfdən, geniş mütaliə və maraq dairəsinə uyğun Xəzər xaqanlığı tarixi üzrə öz biblioqrafik göstəricisini təqdim edir. Digər tərəfdənsə, onun da öz Xəzər «xülya»sının, Azərbaycan auditoriyası ilə publisist-informator dilində bölüşmək bacarığının şahidi oluruq. Burada mənbələrin adının orijinalın dilində göstərilməsi kütləvi oxucuya ünvanlanmış kitabın oxunuşunu çətinləşdirsə də, müəllifin qarşıya qoyduğu məqsədə nail olduğunu sübut etmək üçün mühüm amildir. Axı, indi hamı hər şeydən yazır, tarixi faktları məqsədli şəkildə interpretasiya edir. Bu isə hazırlı oxucu tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Mənbələrin bolluğu və onlara müraciətlərin çoxluğu fonunda Azərbaycan tədqiqatlarının azlığı diqqətdən yayınmır. Düzdür, bəzi məsələlərin araşdırılmasında Z.Bünyadovun, F.Məmmədovanın, N.Vəlixanlının, Q.Qeybullayevin, Y.Cəfərovun, S.Qasimovanın əsərlərinə də müraciət olunur. Əslində müəllifin onları Xəzər tədqiqatlarına yaxınlaşdırma cəhdi nəzərdən qaçmır. Halbuki E.Z.Qaraxanın «Xəzər genişliyi»ndə axtardığı məkanın, tarixi hadisələrin, mədəni-tarixi arealın, etnogenez məsələlərinin, dini və mədəni zənginliyin və sair ünvanı Azərbaycandır. Biz bunu kitabdakı ilk başlıq («Sirli xəzərlər») altında verilən materialdan hiss edirik. Xəzərlərin Zaqafqaziya,

Albaniya ərazilərinə yürüşləri, bu ərazilərdə məskunlaşması faktları ilə bağlı mənbələrdən sitatlar gətirən və onları sadalayan E.Z.Qaraxan (M.Artamonov, A.Krımski, Z.Bünyadov, D.Danlop, Z.Toqan və b.) nüfuzlu mənbə kimi məhz mərhum Ziya Bünyadovun versiyası üzərində dayanır. Bizə maraqlı və rəşional görünən müəllifin o fikridir ki, sadalanan bu tədqiqatçıların hər birinin xəyal etdiyi öz «Xəzəristan»ı var və orta məxrəcə gəlməklə həqiqəti tapmaq olar. İnsaf naminə deyək ki, azərbaycanlı müəllifin tədqiqat amalı heç də «yorğanı öz üzərinə çəkmək» niyyəti deyil. O, hətta əsasən Azərbaycana aid olan «Midiyaya yürüş», «Midiya Atropatenası – Xəzərvayja», «Xəzərlər və Midiya dili», «Savirlər, savromatlar, sarmatlar», «Türklərin dini və xəzərlər» və s.) bölmələrdə oxucunu məlumatlandırmaqla bərabər, ona öz fikrini «sırıdır», xüsusən də mövzuya az-çox bələd adamlarda maraqlı fikir assosiasiyaları doğurur, onu bu istiqamətdə yeni elmi mənbələrlə tanışlığa sövq edir.

E.Z.Qaraxan bizim üçün qaranlıq görünən Xəzər tarixinə bugünkü reallıqlar müstəvisindən baxır və öz traktovkasını verir. Tarixin təkərini geri döndərmək olmasa da, insan tarixə dönməyi və onun barəsində təsəvvür yaratmağı, onu canlandırmağı, yaddaşı bərpa etməyi bacarır. Bu yol ən qədim tarix kitablarından, xronika və salnamələrdən, arxeoloji ekspedisiyaların materiallarından, folklor və ədəbiyyatdan keçir. Təəssüf ki, deyilən mənbələr siyasi, ideoloji və dini mərkəzlər tərəfindən istiqamətləndirildiyindən bəzən ancaq onların sətiraltı oxunuşu və cüzi məlumatları köməyimizə gəlir. Elə Xəzər xaqanlığı ilə bağlı ölkəmizdə vaxtı ikən lazımi tədqiqatların aparılmamasının da kökü buradadır. Bu gün biz kitabda qaldırılan məsələlərlə bağlı əsasən əcnəbi alimlərin axtarış və tapıntılarına söykənməyə məcburuq. Elə təsəvvür yaranıb ki, Xəzər xaqanlığı tarixinin ümumtürk və Böyük Çöl tarixi kontekstinə daxil yoxdur. Xəzər tarixinin irəndilli xalqların tarixi ilə əlaqələndirilməsinə və ya Rusiya tarixinin tərkib hissəsi

kimi, oğuz-türk tarixindən kənar məkan və zaman kimi təqdim olunmasına cəhd edilib.

Fikrimizcə, «Xəzər genişliyi» kitabının (biz burada «prostor» sözünü «genişlik» kimi tərcümə etmişik ki, bu da təkcə Xəzər xaqanlığının yerləşdiyi ərazilərə, ehtiva etdiyi dil, din, etnik-mədəni zənginliyə yox, həm də mövzu üzrə cəlb olunan tədqiqatların, Vətən tarixi elmimiz qarşında açılan perspektivlərin genişliyinə bir işarədir) Azərbaycan və ingilis dillərində nəşrinə ehtiyac duyulduğu kimi, rus mətninin də təkmilləşdirilmə və redaktə olunmaqla təkrar çapına tələbat var. Bunun üçün isə əvvəlcə nəşrə müvafiq institutlar və elmi mərkəzlər tərəfindən rəy verilməsi məqsədəuyğun olardı.

«Ədəbiyyat qəzeti», 14 fevral 2023-cü il

AVRASIYA KONTEKSTİNDƏ TÜRK-RUS TƏSİRLƏRİ

Ömər Göksel İşyarın “Avrasiya və avrasiyaçılıq” kitabına (Bursa, Dora, 2013. 352 s.) dair bəzi qeydlər

Prof. Dr. Ömər Göksel İşyarın göstərilən kitabına daxil olan bu başlıq əslində tərəfimizdən “Avrasiya kontekstində Türkiyə-Rusiya təsirləri” kimi dərk edilir. Bölüm müəllifin Monteskyenin “Qanunların ruhu” əsərinə istinadla başlanır: “Daha Ortaçağ zamanlardan etibarən, bu iki millətin (ruslar və türklər – T.C.) ataları Ural dağlarının güneyində bir araya gəlmişdilər. O zamandan başlayaraq, türklük və rusluq Avrasiya coğrafiyasını dolduran iki böyük dəyərlər sistemini yaratmışdır. Təəccüblüdür ki, bu iki millət birbiriylə sıx təmasda olmalarına və bir-birinə köklü təsir etmələrinə rəğmən, bütün bu təsirlərdən qaynaqlanan ortaq nöqtələrin ayırd edilməsində heç də maraqlı olmamışlar”. Ömər Göksel İşyar bu boşluğu doldurmaq məqsədilə rus-türk əlaqələrinin tarixinə ekskurs edir. Kitabına ön sözdə də müəllif ta qədimdən bu günədək Avrasiya məkanında hakim olan iki mədəniyyətin (türk və rus) qarşılıqlı təsirinin diqqət mərkəzində durduğunu vurğulayır. Bununla belə, o, dünyanın hər bir ölkəsinin özünəməxsus Avrasiya strategiyasına malik olma və bu regionda yerləşən hər bir Avrasiya dövlətinin avrasiyaçılığa

xüsusi yanaşma haqqının olduğunu göstərir. Kitabın 8 bölümündə Rusiyanın Avrasiya strategiyası, bu ölkədə mövcud olan neoavrsiyaçılıq baxışları, göstərilən məsələlərə dair Türkiyə və Rusiya arasında mövqe və fikir ayrılıqları əks olunsada, 6 bölümündə də Türkiyədə, Qafqaz bölgəsində, Orta Asiya və Çində avrsiyaçılıq meyilləri əhatə edilir, bu məsələdə Rusiya-Türkiyə, RusiyaABŞ, Rusiya-Çin rəqabəti işıqlandırılır. IX-XIII əsrlərdə Səlcuqlu – Kiyev Rusiyası arasında qarşılıqlı təsirlərə, Bizansla münasibətlərdə iki dövlətin yaşadıkları oxşar talelərə, o cümlədən, XIII yüzilliyin ikinci yarısında səlcuqların və 1240-1241-ci illərdə rus knyazı Aleksandr Nevskinin xaçlıqlar üzərində qalibiyyətinə toxunan Ömər Göksel İşyar bu baskıların qarşısının alınmasının Avrasiyanın gələcək xəritəsinin cızılması üçün əhəmiyyətini vurğulamağa çalışır, lakin rus knyazlıqları üzərinə səlib yürüşlərinin qarşısının alınmasında Batı xanın tarixi xidmətlərini qeyd etmir. 14-cü yüzillikdə Osmanlı Bəyliyi öz ətrafındakı Anadolu və Rumeli torpaqlarını ələ keçirməsi, III İvan və ardıcıllarının digər rus knyazlıqlarını və o cümlədən olduqca əhəmiyyətli ticarət dövləti Novqorodu Moskvaya təbə etdirməsi ilə Osmanlı və Moskva Rusunun mərkəzləşmiş dövlət kimi formalaşmasında bir oxşarlıq görən müəllif 1380-ci ildə rusların Mamay üzərindəki qələbəsinədən sonra onların təbə olduqları Qızıl Ordanın zəifləməsi və bu təbəçilikdən qurtulması faktını vurğulayır.

Bununla yanaşı, Ömər Göksel İşyar rusların Əmir Teymur qəzəbindən kənarda qalmasını, osmanlıların isə (I Bəyazidin) 1402-ci ildə Ankara savaşında yenilməsini türklərin Bizans üzərində tam zəfər çalib, Konstantinopolu ələ keçirməsinin əlli il sonraya saxlanması, bu tarixi məqamda rusların daha çox şanslı olduğu kimi qiymətləndirir. 15-16-cı yüzilliklərdə daha da qüvvətlənən, Asiya və Avropa torpaqları üzərində Avrasiya dövlətləri və dünya imperatorluqları kimi tarix səhnəsinə çıxan Osmanlı və Rusiyanın genişlənməsində paradoksal görünən hərbi-siyasi gedişlərin son-

radan türk xalqları və bütövlükdə Avrasiya üçün uğurlu sonluğa gətirmədiyinə diqqət yetirilir: “Osmanlı əsas vuruşlarını rusların qərbdəki slavyan və ortodoks əqrabalarına qarşı gerçəkləşdirmiş, Rusiya isə əsas vuruşlarını Osmanlı türklərinin əqrabaları olan Kazan, Həştərxan, Sibir, Yakutistan kimi bölgələrdəki türk və müsəlman qövmlərinə qarşı yönəltmişdir. Bunun nəticəsində Avrasiya coğrafiyasında bir-birindən fərqli iki integrativ (sintez olunmuş) dövlət modeli ortaya çıxmışdır: quzeydə, şərqə genişlənən Rus modeli və qərbə doğru genişlənən Türk modeli. Türk mərkəzli və Rus mərkəzli integrativ dövlət modelləri kimi bunlar tarixdə bir-birinə ziddiyyət təşkil etmişlər; amma bu anlamda aralarında təəccübə doğurucu bir ortaqlığa da malik olmuşlar. Bunların ikisi çoxxalqlı dövlət modelləri idilər və bu da onların bir-birlərinin daxili işlərinə qarışmaq və mübarizə aparmaq üçün zəmin yaradırdı. Osmanlı və Rusiya hakimiyyət qurduqları torpaqlarda 450-500 ilə qədər təxminən eyni uzunluqda hökm sürmüşlər. Hər ikisi də təbəçiliklərində olan xalqlara istiqlal gətirdiklərini iddia etmişlər və bu xalqlara təsirlərinin yalnız əsgəri gücü dayanmadığını önə çəkmişlər.

Ancaq qeyd etmək gərəkdir ki, təbəçiliklərindəki xalqlara münasibətdə Osmanlı daha xoşgörüşlü və tolerant davranırkən, Rusiya zaman-zaman artan və azalan nisbətlə onları assimilyasiya etməyə çalışmışdır. Çünki tarixlərindəki o tatar-monqol boyunduruğuna təkrar dönməyi istəmirdi və bu anlamda da güvənli olmaq üçün ciddi narahatçılıq yaşayırdı” (s.70-71). Osmanlı və Moskva Rusu arasındakı münasibətlərin təsviri, türk sultanları və rus knyazları (çarları) arasındakı əlaqələrin, onların təbəəliyində olan xalqlara münasibətin, bu xalqlar üzərində hakimiyyət və nəzarətin işıqlandırılması istiqamətində bir sıra rus səfir povestləri (“Trifon Korobeynikovun Tsarqrada səyahəti”, “İvan Novosilsevin Türkiyəyə səfirlik missiyası”), “Tsarqrada türkət tərəfindən tutulmasından bəhs edən povest”, “Kazan tarixi”, “Azovun müha-

sirəsi və tutulması barədə “Tarixi”, “Poetik” və “Nağılvari” povestlər, eləcə də “Türk sultanının çiqirin kazakları ilə yazışması”, “İvan Qroznunun türk sultanı ilə əfsanəvi yazışması” və s. kimi ədəbi mənbələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Vurğulamaq istəyirik ki, türkiyəli müəllifin türk və Avropa mənbələrinə istinadən gəldiyi qənaət və nəticələr elə rus mənbələrindən də hasil olur. Bu mənbələr içərisində mövzu üzrə xüsusilə seçilən “İvan Novosilsevin Türkiyəyə səfirlik missiyası” Rusiya və Türkiyə avrasiyaçıları üçün olduqca maraqlı faktlarla zəngin olduğundan onun ədəbi abidə kimi tədqiqata cəlbi daha dəqiq nəticələrə gəlməyə və reseptlər verməyə imkan yaradardı.

Genişlənməkdə olan bu iki Avrasiya dövləti arasında mövcud olmuş önəmli kulturoloji fərqlərə toxunan Ömər Göksel İşyar türkiyəli müəlliflərə və xarici mənbələrə müraciət edir, osmanlıların çöldən çıxıb, içərisinə girdikləri mədəniyyəti dərk etməyə çalışdıqlarını, rusların isə tam tərsinə, çölə girib bu mədəniyyəti assimilə etməyə cəsarət göstərdiklərini vurğulayır. Siyasi-kulturoloji mənada Osmanlının Bizansın yerini alması, Rusiyanın isə eyni çərçivədə Qızıl Ordanın xələfinə çevrilməsi, Avrasiyada hökm sürmək missiyasının məhz bu dövlətlərə keçməsi qeyd olunur. Hətta Osmanlının Sudan, Mərakeş və Afrikanın digər ərazilərinə qədər, Rusiyanın isə Alyaskaya, bir ara Kaliforniyaya kimi genişlənməsi, eyni zamanda, bu iki dövlətin bir-birilə inteqrə və sintez olmadıqları və aralarındakı kəsişim bölgələr uğrunda çox çətin mübarizə və 250 il ərzində 11 dəfə müharibələr apardıkları da göstərilir. Bu iki dövlətin hər birinin məhz kəsişim bölgələrdə hər hansı bir davranışı digərinin buna əks-reaksiyası ilə qarşılanmışdır. Osmanlı və Rusiya arasında mübarizənin bir səbəbi kimi də onların ərazilərində yaşayan dini və etnik qruplara hamilik məsələsi göstərilir. İslam dünyasının baş qorucusu kimi Osmanlı gərəkli olan məqamlarda Rusiyada və Qafqaz bölgəsində yaşayan müsəlmanlara “cihadi əkbər” elan etməkdən irəli gedə bilmədiyini

halda, Rusiya Bizansın mənəvi varisi olaraq, özünü III Roma elan edərək, Osmanlı tabeçiliyində yaşayan xristian xalqları üçün islahatlar, muxtariyyət və hətta müstəqillik tələbləri irəli sürmüşdür. Yəni Rusiya bu məsələdə Osmanlıya nəzərən daha başarılı olmuş, hətta şiə-sünni qarşıdirmasından da ona qarşı istifadə etmişdir. Osmanlı və Rusiya arasında mübarizənin digər bir səbəbi kimi Bizansdanqalma miraslara sahiblik məsələsi göstərilir. Osmanlı daha çox Bizansın dövlət modelinə və maddi-mədəni dəyərlərinə, Rusiya isə ruhani və ideoloji irsinə sahiblik etmişdir. Osmanlı və Rusiyada monarxiya üsul-idarəsinin, iyerarxiyanın, təkmərkəzli idarəçiliyin mövcudluğu, hökumdarın Tanrı tərəfindən təyin olunmasının fərz edilməsi, din xadimlərinin iqtidarın xidmətində olması və s. kimi cəhətlər isə hər iki dövlət üçün Bizansdanqalma ortaq miras hesab edilir. İki dövlətin Çingiz xan imperatorluğundanqalma mirasa münasibəti avrasiyaçılıq platforması ilə birbaşa bağlılıq təşkil etdiyi üçün bu mövzuda müəllifə istinad edək: "... Osmanlı Krım tatar xanlığı, Rusiya isə Qızıl Orda dövləti vasitəsilə özlərini bu mirasın gerçək sahibi olaraq görmüşlər. Xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, türklər və ruslar Çingiz xan mirasını daşıyan qruplara və şəxslərə böyük sayğı göstərmişlər. Osmanlıda hakimiyyətin atadan oğula keçdiyinə görə Çingiz xanın nəvələri Krım xanları Gireylərin hakimiyyəti öncəliklə hamı tərəfindən tanınmışdır. Rusiyada isə Çingiz xanın nəvələri rus əsilzadələri olan boyarlardan belə daha yüksək etibar və statusa malik olmuşlar. Osmanlı bu mirasa daha çox mənəvi tərəfdən baxdığı halda, Rusiya ondan daha konkret şeylər əldə etmişdir. Rusiya Qızıl Ordanın dövlət təşkilatlanma ənənələrini, dövlət qurumlarının protokol ənənəsini, ordu quculuğu, maliyyə sistemi, səfirlik ənənəsini, 18-ci yüzilədək tatarlarda mövcud olmuş dövlət simvollarını olduğu kimi qəbul etmişdir. Qızıl Orda türkcəsi (çağatay türkcəsi) rus dilinə də təsir etmiş və bugününümüzədək bəzi kəlmələr olduğu kimi rus dilinə keçmişdir. Bir sözlə, miraslar mövzu-

sunda Osmanlı və Rusiya sanki bir bütövün iki yarısı kimidirlər” (s.74-75). Ömər Göksel İşyar bölümün bu hissəsində Türkiyə Cümhuriyyəti və Sovet Rusiyası yarananadək dövrlərdə Osmanlı İmperiyası və Moskva Rusunun (I Pyotrdan sonra Rusiya İmperiyası) ziddiyyətlərlə dolu qarşılıqlı münasibətləri, onların Avrasiya proseslərində iştirakı məsələlərini təhlil edir. O, kitabın növbəti bölümünü I Dünya müharibəsindən hər iki imperiyanın ciddi itkilərlə çıxdığı, 1919-1923-cü illərdə Osmanlı İmperatorluğunun Atatürkün, 1917-1922-ci illərdə isə Rusiya İmperatorluğunun Leninin rəhbərliyi altında “güclü dövlət modeli” qurmaqla bu ölkələrin müstəqilliyini və Avrasiyadakı əvvəlki təsir gücünü bərpa etmək cəhdləri barədə fikirlərlə başlayır. Osmanlının Qanunidən (1566), Rusiyanın isə IV İvandan sonra zəiflədiyini göstərən müəllif sonuncunun 18-ci yüzillikdə I Pyotrun islahatları və II Yekaterinanın cəsarətli hərbi-siyasi gedişləri, ölkəsinin avropalaşdırılması istiqamətində siyasəti davam etdirməsi nəticəsində Qərbdə mövqelərini itirən Osmanlını qabaqlaması fikri ortaya qoyulur. Burada, təbii ki, Qərb texnologiyalarının və təhsil modelinin, fəlsəfi və ədəbi düşüncəsinin, yəni Avropada mövcud olmuş klassisizmin, maarifçilik ideyalarının, sentimentalizmin, musson ideyalarının Rusiya gətirilməsinin də əhəmiyyətini qeyd etməliyik. I Pyotr dönməindən başlanan yüksəliş Napoleon üzərində qələbəyə və 1815-ci il Vyana konqresindən sonra Rusiyanın Avropanın ən güclü beş ölkəsindən birinə çevrilməsinə gətirib çıxardı. Krım müharibəsində (1853-56) Osmanlı Qərb müttəfiqlərinin dəstəyi ilə Rusiyaya zərbə vura bilsə də, o, Avropada panslavizm hərəkatını uğurla həyata keçirərək, Qərbi Türkünstan bölgələrini istila edərək, buraları slavyanlaşdırmağa çalışmış, 1870-ci ildə bulqarların tam müstəqilliyinə nail olmuş, Osmanlı ermənilərinin öz dövlətlərini qurmaq istəyinə dəstək vermişdir.

Bu fəaliyyətlər isə II Əbdülhəmid dönməində panislamizm siyasətinin həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə təkcə

Osmanlıda yox, həm də Rusiyanın türklər yaşayan bölgələrində Osmanlı-türk aydınlar hərəkatının meydana çıxması, İsmayıl Kasprinski, Yusif Akçura, Əhməd Ağayev, Əli Hüseynzadə, Məhmət Murad Bəy və başqaları kimi türkçülüüyü elmi-nəzəri müstəviyə gətirən türk intellektuallarının formalaşmasına təkan verdi. 1895-ci ildə II Nikolayın hakimiyyətə gəlişi ilə ruslar Türkiyəyə qarşı panslavist siyasəti daha da gücləndirmiş, 20-ci yüzilliyin başlanğıcında isə Osmanlıdakı milliyyətçi və dini hərəkat antirus xarakter almışdır. Bu isə iki dövlətin daha da yabançılaşmasına və qarşılıqlı etimadsızlığın güclənməsinə səbəb olmuşdur. Belə bir durumda dünya kapitalizminin mərkəzi yox, ucqarları kimi çıxış edən iki Avrasiya ölkəsi bir-birinin dəstəyindən məhrumolma şəraitində öz imperatorluqlarının yığılması ilə barışmalı olmuşlar.

Fikrimizcə, Ömər Göksel İşyar Osmanlı və Rusiyanın dünya (Avropa) kapitalizminin periferiyası statusunu almasının səbəbini haqlı olaraq Avrasiya dövləti kimi bu iki ölkənin tam qərbləşə bilməməsi ilə izah edir. Doğrudan da yuxarıların avropalaşması, qərbləşməsi əhalinin malik olduğu həyat və düşüncə tərzininin, minilliklərdən gələn ənənələrin dəyişməsinə və tam modernləşməsi üçün yetərli olmadı. Osmanlının bir neçə əsr Avropaya hakim olması, I Pyotr və II Yekaterinanın planlı qərbləşmə siyasəti müvəqqəti uğur qazansa da, mütləqiyyət üsul-idarəsinin saxlandığı bir şəraitdə bu, xalq kütlələrinə sirayət edə və Qərb texnologiyalarının bu arealda yetərinə tətbiqinə imkan verə bilmədi. Təhlil etdiyimiz bölümə daxil olan daha iki başlıq altında: “Avrasiyada Türkiyə və Sovet Rusiyasının qarşılıqlı təsirləri” və “Avrasiyada Türkiyə və Rusiya Federasiyasının qarşılıqlı təsirləri” mövzunun araşdırılması davam etdirilir. Birinci hissədə müəllif yeni yaranan dövlətlərin eyni məqsədlərə və ideallara xidmət etmədiklərini vurğulayır: “Atatürk əsasən Qərb mədəniyyətinin norma və dəyərlərini mənimsərkən, Lenin və silahdaşları Qərb

sisteminə tam alternativ olacaq bir bolşevik dünya sistemi qurmağı məqsəd seçmişdi. Ancaq bu fərqliliyə rəğmən, Türkiyə və Sovet rejimi yenə də bir-birinin ehtiyac və maraqlarına uyğun həssas xarici siyasət yürütmüşlər. Atatürk sovet rejimini narahat etməyəcək tərzdə türk millətçiliyini dar çərçivədə şərh etmiş, bunun qarşılığında Sovet hökuməti də aralarındakı ideal fərqlərinə göz yumaraq, Türkiyəyə hər cür yardım etmiş, bu fəaliyyətlərə qarşı hər hansı bir təhdid aparmamışdır". (s.80-81). Bununla belə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra bu dövlətlər arasında soyuq münasibətlər mövcud olmuş, 60-70-ci illərdə yumşalma baş vermişdir.

Müəllifin yuxarıda vurğulanan tezi Sovet İttifaqında türk xalqlarının tarixinə, türkologiyaya münasibətin heç də birmənalı şəkildə stabil olmasını göstərmirdi. Sovetlər Birliyinin mövcud olduğu son onilliklərdə "Sovetskaya tyurkologiya" jurnalı nəşr edilsə də, ölkədə yaşayan türk xalqlarının Avrasiya coğrafi-tarixi-mədəni arealında rolu, Qədim rus-slavyan mədəniyyətinə təsiri barədə rəylərə rəsmi elmi konsepsiyalarda yer verilmirdi. Oljas Süleymenovun 70-ci illərin ortalarında qadağan olunan "Az və Ya" kitabına rəsmi rus elmi dairələrinin münasibəti buna əyani nümunə idi. Lakin 80-ci illərdə avrasiyaçı-alim Lev Qumilyovun tədqiqatları, xüsusən də onun "Qədim Rus və Böyük Çöl" kitabı onilliklər boyu unudulmağa məhkum edilmiş həqiqətləri üzə çıxarmağa vadar etdi. Hətta bir vaxtlar qazax şairi və alimi Oljas Süleymenovu türk-slavyan eposları arasında oxşarlıq tapdığına, türk motivlərinin Qədim Rus ədəbi abidələrinin bel sütununu təşkil etdiyi fikrinə görə məzəmmət və tənqid edən, Qədim Rus ədəbiyyatında insan konsepsiyası və poetika məsələlərinə dair kitablarında türk xalqları ilə əlaqələri bir cümlə ilə belə xatırlamayan Dmitri Lixaçov artıq 80-ci illərin sonunda slavyan-türk xalqları, Qədim Rus və Böyük Çöl tarixinin rekonstruksiyasına ehtiyac duyulduğunu təsdiqləyirdi. Sovetlər Birliyinin dağılması

ilə Türkiyə yeni yaranan müstəqil türk dövlətlərinə bütün imkanları daxilində dəstək verməyə çalışır. Bu mənəvi, siyasi və iqtisadi dəstək xüsusilə onların müstəqilliklərinin ilk onilliyində böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. “Lakin 1999-cu ildə iqtidara gələn Putin Türkiyənin Orta Asiya və Qafqazdakı cümhuriyyətlərlə qurmağa çalışdığı sıx münasibətlərdən məmnun qalmadığını dilə gətirmişdi”, – deyə söyləyən müəllif sonda hər iki dövlətin avrasiyaçılıq anlamında öz maraqları, öz platforması olması fikri üzərində dayanır. Klassik avrasiyaçılara istinadən Ömər Göksel İşyar öz fikrini aşağıdakı kimi tamamlayır: “... Türkiyə və Rusiya Avrasiya bölgəsində bir-birlərinə qarşı deyil, birlikdə hərəkət etməlidirlər, öz aralarında siyasi bir çevikliyə nail olmalı, bir-birləri ilə üstünlük yarışına və rəqabətə girməməlidirlər” (s.89).

*“Avrasiyaçılıq ideyalarına Azərbaycanın baxış”,
Bakı, Mütərcim, 2018*

A.C.TOYNBİNİN DÜNYA VƏ QƏRB GÖRÜŞLƏRİNƏ AVRASİYAÇILIQ MÜSTƏVİSİNDƏN BAXIŞ

Цивилизация перед судом истории. Мир и Запад» (Москва, Астрель, 2011, 318 с.) kitabından fəsil Britaniyalı alim, filosof, publisist və politoloq A.C.Toynbinin keçən əsrin 40-50-ci illərində İngiltərə və ABŞ-ın məşhur universitetlərində oxunmuş mühazirələri əsasında tərtib edilmiş “Sivilizasiya tarix qarşısında mühakimədə. Dünya və Qərb” kitabına onun iki əsəri (“Sivilizasiya tarix qarşısında mühakimədə” və “Dünya və Qərb”) daxil olunmuşdur. Bu əsərlərə məhz avrasiyaçılıq kontestində yanaşmanın öz səbəbləri var. Birincisi, Qərblə müqayisə və qarşıdırma planında verilən Rusiya Avrasiyanın ən böyük hissəsi hesab olunur. İkincisi, əsası rus alimləri tərəfindən qoyulan bu platformanın neoavrasiyaçılıq adı altında yenidən gündəmə gətirilməsində maraqlı görünən tərəf Rusiyadır. Üçüncüsü, öz niyyətlərini və tarixi missiyasını məhz bu platformanın bazasında reallaşdırmağa çalışan Rusiya bu gün Qərbin təzyiqi altındadır. Rusiya isə bu təzyiqi özünəməxsus şəkildə, artıq öz tarixində dəfələrlə bacardığı kimi kompensasiya etməyə çalışır. Fikrimizcə, Qərbin növbəti təzyiqlərinin türk birliyi ölkələrinin də daxil olduğu Avrasiya məkanının bugünkü və gələcək taleyində arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxarması, avrasiyaçılığın isə siyasiləşmiş neoavrasiyaçılıq adı altında zərərli dünyabaxış kimi kiminsə

əlində alətə çevrilməsi, bu təzyiqlər sayəsində regionda yeni eksperimentlərin aparılması yolverilməzdir. Kitabdakı “Rusiya və Qərb” fəslı bugün dünyadakı siyasi qütbləşmələri və maraqları ifadə etmək və təhlillər aparmaq baxımından aktuallığı ilə seçildiyinə görə onu oxucuların diqqətinə ixtisarla çatdırırıq. Bu mövzudan baş çıxarmaq istəyən qərb oxucusu bir neçə dəqiqəliyə də olsa belə “öz koması”nı tərk etməli, Qərblə yerdə qalan bütün dünya arasında baş verən toqquşmaya qərbli olmayan böyük əksəriyyətin gözü ilə baxmağı bacarmalıdır. Dünya xalqlarının dərisinin rənginə, dilinə, dininə və sivillik səviyyəsinə görə müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların hamısının – rusların və müsəlmanların, hinduların və çinlilərin, yaponların və yerdə qalanların – Qərbə necə münasibət bəsləmələri barədə qərbli tədqiqatçının sualına cavabları eyni olar. Onlar deyəcəklər ki, Qərb – müasir dövrün ən böyük təcavüzkarıdır və hər kəs də buna öz nümunəsini gətirə bilər. Ruslar xatırladacaqlar ki, 1941, 1915, 1812, 1709 və 1610-cu illərdə onların torpaqları qərb orduları tərəfindən istila edilbdir; Afrika və Asiya xalqları isə XV əsrdən başlayaraq qərb missionerlərinin, tacirlərinin və əsgərlərinin dəniz yolu ilə onların torpaqlarını necə mühasirəyə aldıklarını yada salacaqlar. Asiyalılar onu da xatırladacaqlar ki, elə həmin dövrdə Qərb hər iki Amerikada, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada, Cənubi və Şərqi Afrikada mövcud olan boş torpaqların böyük hissəsini ələ keçirdi. Afrikalılar isə qərblilərin onları neçə kölə halına saldıqlarını və öz varidatlarını artırmaq üçün bu insanları canlı alətə çevirib Atlantikaya daşıdıqlarını danışacaqlar. Şimali Amerikanın yerli əhalisinin gələcək nəsilləri Qərbi Avropadan gəlmiş çağırılmamış qonaqlar və onların afrikalı qulları tərəfindən əcdadlarının öz yuvalarından necə qovulduqlarını söyləyəcəklər...

...Qərblə ünsiyyət təcrübəsi göstərir ki, o, bir qayda olaraq, həmişə təcavüzkar kimi çıxış edib və əgər Rusiya və Çinlə münasibətdə hər şey əksinə dəyişibse, bu, İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaranan tam yeni bir situasiyadan xəbər verir. Rusiya və

Çinin bu yaxınlarda Qərbə yönəlmiş təcavüzkar hərəkətlərindən Qərbin keçirdiyi qorxu və həyəcan onu sübut edir ki, bu, biz qərblilər üçün tam yeni bir yaşantıdır: dünyanın yerdə qalan hissəsinin zülmünə düçar olmaq, necə ki, bütün yerdə qalan dünya son yüzilliklər boyu Qərbdən əzab çəkmişdilər. Görək Qərbin dünyanın yerdə qalan hissəsi ilə ünsiyyət təcrübəsi necə olub? Rusiya ilə münasibətlərdən başlayaq, çünki o, bəşəriyyətin Qərbə aid olmayan böyük əksəriyyətini təmsil edir. Ruslar xristian olsalar da (çoxları indi də xristian olmaqda qalırlar), onlar heç vaxt Qərb xristianlığına aid edilməyiblər. Rusiya, deyək ki, İngiltərə kimi xristianlığa Roma tərəfindən yox, Konstantinopol tərəfindən gətirilib; ümumi köklərə rəğmən, şərq və qərbi xristianlıq həmişə bir-birinə yad olub, soyuq yanaşmalar və əksər hallarda düşmənçilik ediblər. Təəssüf ki, biz bunu bu gün də Rusiya və Qərb münasibətlərində müşahidə etməkdəyik, hərçənd hər iki tərəf öz tarixlərinin xristianlıqdan sonrakı mərhələsindədirlər. Bununla belə, Rusiya və Qərb arasındakı bu olduqca kədərli tarixin çox xoşbəxt başlanğıcı olub. Müxtəlif həyat tərzlərinə baxmayaraq, Rusiya və Qərb erkən Orta əsrlər dövründə uğurlu qarşılıqlı əlaqələrdə olublar. Ticari əlaqələr, xanədanlar arasında bağlanmış nikahlar bunu sübut edir. Məsələn, İngiltərə kralının qızı rus knyazına ərə gəlmişdi. Soyuqluq XIII əsrdən, monqol-tatarların gəlişi ilə başladı. Tatar istilası uzun sürmədi, çünki onlar çöl köçəriləri idilər, meşə və düzənliklərdə yurd sala bilmədilər. Rus tatar istilasından zərər gördü, amma tatarlardan çox ruslar qərb qonşularından ziyan çəkildilər. Rusun zəifləməsindən yararlanan qərblilər Belorusiyada və Ukraynadakı rus torpaqlarını kəsib, Qərbi xristian torpaqlarına qatdılar. Rusiya XIII və XIV əsrlərdə ondan qoparılmış torpaqları yalnız 1945-ci ildə geri qaytara bildi. Orta əsrlər dövrünün Qərb istilaları Rusiyanın daxili həyatına və onun Qərb düşmənləri ilə münasibətlərinə təsirsiz ötüşmədi. Qərbin Rusiyaya təzyiqləri onun Qərbdən üz çevirməsi ilə bitmədi: bu təzyiq Rusiyanı yeni istilaya, Moskvada yerli rus hakimiyyətinin istilasına tabe olmağa

vadar edən ağır amillərdən biri oldu: rus torpaqlarının birliliyinə nail olmuş mütləq hakimiyyətin gücü hesabına. Bunsuz Rusiyanın salamat qalması mümkünsüz idi. Bu yeni mərkəzləşdirilmiş dövlətin məhz Moskvada yaranması heç də təsadüfi deyildi, çünki Moskva Qərbin mümkün olan növbəti təcavüzünün ön istehkamı idi. 1610-cu ildə polyaklar, 1812-ci ildə fransızlar, 1941-ci ildə almanlar bu yolla getmişdilər. Elə o vaxtdan, XIV əsrin əvvəllərindən Rusiyada bütün hakim rejimlərin dominantı mütləqiyyət və mərkəzləşmə oldu. Çox güman ki, bu rus-Moskva ənənəsi rusların özləri üçün də, onların qonşuları üçün də olduqca xoşagəlməz hal idi, lakin, bədbəxtçilikdən ruslar ona dözməyə öyrəşdilər və bunu təcavüzkar qonşular tərəfindən zəbt olunmağa tərəddüt etmədən üstün tutduqlarından ona dözdülər. Rusiyada ənənə halına düşmüş qeyri-məhdud hakimiyyətə dinc yanaşma, biz qərblilərin fikrincə, Rusiya və Qərbin bugünkü münasibətlərində ən başlıca çətinliklərdəndir. Qərbdə insanların böyük əksəriyyəti tiraniyanı dözülməz sosial bəla hesab edir... Rusiya və Qərb arasındakı qarşıdurmaya jurnalis gözü ilə deyil, tarixçi kimi baxsaq, onda görərik ki, 1945-ci ilədək tam yüzilliklər boyu ruslar Qərbə bu gün biz Rusiyaya bəslədiyimiz şübhədən də böyük etimadsızlıqla yanaşmışlar. Son bir neçə yüzillik boyu Qərbdən Rusiyaya yönələn təhlükə Qərbdəki texniki inqilab nəticəsində XIII əsrdən başlayaraq xroniki hal almışdır. Bir dəfə baş vermiş bu tufanın səngimə əlamətlərinin bugünədək sezilmədiyini boynumuza almalıyıq. Qərb atıcı silahlara yiyələnən kimi Rusiya dərhal, onun ardınca getdi və artıq XVI əsrdə Qərbin tapıntısını Volqa tatarlarını, Ural və Sibirin ibtidai inkişaf dövrünü yaşayan xalqlarını özünə tabe etdirmək üçün istifadə etdi. Buna baxmayaraq, Qərbin silahlanmada üstünlüyü 1610-cu ildə polyaklara Moskvanı tutmağa və iki il ərzində əllərində saxlamağa imkan verdi, təxminən elə o vaxtlar isveçlər Rusiyanın Baltik dənizinə və Fin körpəzinə çıxışının qarşısını aldılar. Qərbin bu aqressiv addımları qarşısında Rusiya XVII əsrdə ozamankı Qərb texnologiyasına və həyat tərzinə tam yiyələn-

məyə müvəffəq oldu. Mərkəzləşmiş Moskva rejimi üçün xarakterik olan cəhət o idi ki, XVII və XVIII əsrlərin qovuşacağında baş vermiş bu texniki və onu müşayiət edən sosial inqilab yuxarıdan aşağıya, bir nəfərin – Böyük Pyotrun iradəsi ilə həyata keçirilmişdi. Qərbin təkə Rusiya yox, yerdə qalan dünya ilə münasibətlərinin dərkində I Pyotr əsas fiqur kimi çıxış edir; çünki o, Qərb ruhlu avtokrat islahatçı arxetipi olaraq, dünyanı Qərbin öz silahı ilə ona qarşı duruş gətirməyə öyrətdi və onu Qərbin tam asılılığına düşməkdən iki əsr yarım müddətinə hifz eləmiş oldu. Türkiyədə III Sultan Səlim və II Mahmud, prezident Mustafa Kamal Atatürk, Misirdə Məhməd Əli Paşa, 1860-cı illərdə Yaponiyanı qərbləşdirməyə müvəffəq olmuş yüksək rütbəli məmurlar – onların hamısı bilərəkdən və bilməyərəkdən Böyük Pyotrun saldıği cığıra qədəm qoymuşdular. Pyotr Rusiyanı Qərblə texnoloji yarış orbitasına çıxardı və Rusiya bugünə qədər bu orbita ilə hərəkət edir. Rusiya heç vaxt özünə dinclik verə bilməzdi, çünki Qərb daima yeni həmlələr edirdi. Müstəbid hökumdarın iradəsi ilə Rusiya öz tarixinin müasir fazasında ikinci dəfə sürətli marşla irəli sıçramış Qərb texnologiyasının dalınca qaçmağa məcbur oldu; Stalin tərəfindən sovet texnikasının Qərb standartlarına qəddarcasına uyğunlaşdırılması Pyotr zamanında olduğu kimi ağır mərhumiyyətlər və məcburiyyətlər hesabına mümkün oldu...

Kommunizm də bomba, təyyarə və pulemyot kimi Qərb mənşəli silahdır. Reyn vilayətində tərbiyə almış, həyatlarının böyük hissəsini Londonda və Nançesterdə keçirmiş iki nəfər qərblı, Karl Marks və Fridrix Engels, XIX əsrdə kommunizmi icad etməsəydilər, o, rəsmi rus ideologiyasına çevrilməzdi. Kommunizmi sərbəst şəkildə icad etməyə rus ənənəsinin heç bir zəmini yox idi... Sənayedə əldə olunan nailiyyətlər ilə yanaşı Qərbdən həm də ideologiyayı qəbul edən bolşeviklər 1917-ci ildə rus tarixinə yeni bir istiqamət vermiş oldular, çünki Rusiya ilk dəfə olaraq Qərbin ideologiyasını da mənimsədi. ...rusların əlində istənilən maddi silahlanmadan daha təsirli antiqərb silahına çevrilən kommunizm Qərb sivilizasiyası əsaslarını təhlükə altına aldı. Bundan əlavə, kommunizm Rusiyanın əlin-

də dünyanın Çin hissəsini və bəşəriyyətin nə Qərbə, nə də Rusiyaya mənsub olmayan böyük əksəriyyətinə aid digər qrupları öz tərəfinə çəkmək üçün bir alətə çevrildi. Bunu dərk edirik ki, həmən neytral qrupların loyal münasibəti Rusiya-Qərb münaqişəsinə bütövlükdə köklü şəkildə təsir göstərə bilər; bax elə o məqamda da dünyanın həm qeyri-rus, həm də qeyri-Qərb əksəriyyəti dünyaya hökmranlıq uğrunda mübarizədə öz səslərini bu və ya digər tərəfə verəcəklər... Rusların kommunizm deyilən Qərb cəfəngiyatı ilə silahlanaraq, Qərbin əlindən təşəbbüsü alıb müvəffəqiyyət qazanmasına və antiqərb təbliğatının zəhərli buludunu bütün dünyaya yaymasına gəlincə, bu, heç də o demək deyil ki, kommunizm mütləq zəfər çalacaq. Marksist olmayanın nəzərincə, Marsın nəzəriyyəsi bütün zamanlarda insanların diləklərinə cavab vermək üçün olduqca dar və təhrif olunmuş bir nəzəriyyədir. Bununla belə, kommunizmin əldə etdiyi nəzərəçarpan uğurlar gələcək üçün bir xəbərdarlıq və çağırışdır. Biz də öz növbəmizdə nəyisə özümüz üçün ayırd etmək niyyətindəyiksə, onu anlamalıyıq ki, Qərb və yerdəqalan dünya arasındakı toqquşma texnoloji yarışmadan mənəvi, dini müstəviyə keçir.

*“Avrasiyaçılıq ideyalarına Azərbaycanlı baxış”,
Bakı, Mütərcim, 2018*

**SAYT MATERIALLARI VƏ FACEBOOK
SƏHİFƏSİNDƏ PAYLAŞIMLAR**

RUS DİLİNDƏ TƏHSİLİN LƏĞVİ BU GÜNÜN REALLIQLARINA MÜVAFİQ DEYİL

Bu barədə “Oxu.Az”-a Bakı Slavyan Universitetinin tədris işləri üzrə prorektor, filologiya elmlər doktoru, professor Telman Cəfərov (Vəlixanlı) Azərbaycanda rus dilində təhsilin ləğv edilməsi ilə bağlı səslənən çağırışları şərh edərkən bildirib.

Xatırladaq ki, Azərbaycanda rus dilində təhsilin ləğv edilməsi təklifi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun elmi işçisi Cahid İsmayıloğlu çıxış edib.

C.İsmayıloğlu təklifini, rus dilini ölkəmizdə qısa zamanda yaxa qutarmalı olduğumuz imperiya qalıqlarından biri olması ilə əsaslandırır.

Alimin iddialarına cavab verərkən Telman Cəfərov bəyan edib ki, əgər valideynlər uşaqlarını məhz rus bölməsinə göndərmək istəyirlərsə, deməli, bu dildə təhsilin müəyyən üstünlükləri var. Rus dilində təhsilin ləğv edilməsi bugünkü təhsil sisteminin və Azərbaycan həyatının reallıqlarına müvafiq deyil.

Azərbaycan Konstitusiyasına və “Təhsil haqqında” qanuna görə, vətəndaş doğma dilində təhsil ala bilər. Amma növbəti bənd var, o bənddə başqa xarici dildə təhsil almaq istəyənlər üçün şəraitin yaradıldığı bildirilir.

Bundan başqa istənilən bölmənin məzunu başqa dildə (Azərbaycan, rus, ingilis və s.) təhsil ala bilər”, – Cəfərov bəyan edib.

Cahid İsmayılovun rus dilinin ədəbiyyatın, əsasən də uşaq ədəbiyyatının inkişafına mane olmasına dair fikirlərinə gəldikdə isə Telman Cəfərov qeyd edib ki, Azərbaycanda hazırda dilin və milli ədəbiyyatın inkişafına dair Dövlət Proqramı qəbul edilib.

“Prezidentin sərəncamı ilə, bütün bədii, elmi-populyar ədəbiyyat latın qrafikasında dərc edilib. Azərbaycanda tərcümə və dünya bədii ədəbiyyatının (“Dünya ədəbiyyatı kitabxanası 150 cildə”) Azərbaycan dilində dərc edilməsi üzrə möhtəşəm layihə həyata keçirilir.

Belə layihələr çoxdur. Bakı Slavyan Universitetində “Filo-loqun kitabxanası 100 kitab” yaradılır. Bu müxtəlif dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümədir. Ona görə də Azərbaycan dilinə və ədəbiyyatının inkişafına heç mane ola bilməz. Ölkədə başqa dillərdə təhsil alma imkanının olması Azərbaycan dilini heç cür aşağı salmır. Dövlət dili öz xüsusi nüfuzuna və xüsusi mövqeyə sahibdir. Onlar bir-birinə mane olmur”.

Onun sözlərinə görə, bu gün rus dilində təhsil Azərbaycanın, hətta Bakının bütün məktəblərində aparılır.

“Təhsilin tamamilən rus dilində olduğu bir məktəb belə yoxdur. Əgər Konstitusiya və “Təhsil haqqında” qanun xarici dillərdə, o cümlədən də rus dilində təhsil almağa imkan verirsə, deməli, Azərbaycan vətəndaşları bu üstünlükdən istifadə edə bilərlər.

Əlbəttə, sənədləşdirmə dövlət dilində aparılmalıdır. Hətta Slavyan Universitetində, ixtisas fənləri istisna olmaqla, rus dili və ədəbiyyatı, məsələn, dərslər dövlət dilində aparılır”, – professor qeyd edib.

Təklifi “indiki rəliqlərə müvafiq olmadığını” bildirən Telman Cəfərov bəyan edib:

“O zaman gəlin MBA proqramlarını, bütün xarici dillərdə təhsili ləğv edək. Bildiyiniz kimi Azərbaycan Dövlət Neft və

Sənaye Universiteti nəzdində təhsilin fransız dilində aparılacağı Azərbaycan-Fransa Universiteti təsis edilir. Bakıda həmçinin keçən ildən fransız məktəbi də fəaliyyət göstərir”.

Bəyanat bugünkü günün tələblərinə müvafiq deyil. Digər tərəfdən başqa dillərin tədrisi və öyrənilməsi xaricə çıxış, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin, digər mənəvi dəyərlərimizin xaricdə təbliği üçün şansdır.

Həm sovet, həm də postsovet dövründə dünya ədəbiyyatının əsas hissəsini biz birbaşa olaraq rus dilindən tərcümə etmişik. Bütün onlayn məlumat bazaları da iki: ingilis və rus dillərindədir. Bəli, zamanla biz Azərbaycan dilində də lazımi informasiya bazalarına sahib olmalıyıq. Bu çox ciddi məsələdir. Onu kompleks şəkildə nəzərdən keçirməliyik”.

«Oxu.az» saytı, 02 iyun 2016-ci il

NƏTİCƏ ƏLDƏ ELƏMƏK ÜÇÜN UNİVERSİTETLƏRDƏ ELMİ FƏALİYYƏTİ STİMULLAŞDIRMALIYIQ

Dünya universitetlərinin və elmi mərkəzlərinin reyting cədvəlində Azərbaycan üzrə zəif göstəricilərin sosial şəbəkə və mətbuatda «Ali təhsil haqqında qanun»la eyni zamanda gündəmə gəlməsi vəziyyəti şərh etmək lüzumu yaradır. Bu statistika, təbii ki, təəssüf doğurur. Lakin hamı yaxşı anlamalıdır ki, bizdə «universitet elmi» anlayışı hazırda dünyada qəbul olunan elm deyil.

Bəlkə, ölkə rəhbərinin sərəncamına əsasən yaradılacaq elmi-tədqiqat laboratoriyaları və AMEA tərkibindən ETN-nə verilmiş sahə institutlarının universitetlərlə sintezi, integrasiyası növbəti mərhələlərdə bizə uğur qazandıra bilər. Yoxsa çılpaq divarlar və yazı taxtaları ilə biz yalnız təhsil haqqı hesabına büdcəsi formalaşan universitetlərdən elmdə yüksək reyting göstəricisi istəyə bilmərik. İndiki məqamda hər şeyi əsasən iki amil həll edə bilər: «Ali təhsil haqqında qanun»da universitet elminə investisiya qoyuluşu mexanizminin təklifi və yaradılmasını gözlədiyimiz Elm və Ali Təhsil Agentliyinin məqsəd və funksiyalarının, fəaliyyət dairəsinin mövcud reallığa uyğun müəyyən olunması. Bu isə təbii ki, ölkənin ali qanunvericilik orqanında, onun Elm və təhsil komitəsində, təmsil olunmuş millət vəkillərinin də məsuliyyətidir. Universiteti normal təsərrüfat subyektinə çevirmədən, ona tam

maliyyə sərbəstliyi vermədən, investisiya qoyuluşu eləmədən ondan yüksək elmi nailiyyət gözləmək yersizdi. Hələ texniki universitetlər, bazar iqtisadiyyatı, təsərrüfat, xidmət sahələri üçün mütəxəssis hazırlayan ali məktəblər üstün mövqedədilər... Aybaay yalnız maaş ödənişi üçün çarpışan humanitar və təhsil profilli universitetlərimiz də diqqət mərkəzinə gətirilməlidir. Buradakı vacib elmi-tədqiqat laboratoriyaları, tədris-mədəniyyət mərkəzləri üçün də maliyyə mənbələri müəyyən edilməlidir. Göstərilən «Qanun», Agentliyin əsasnaməsi, ilk növbədə, bu məsələləri prioritet istiqamət kimi nəzərdə tutmalıdır. Adambaşına maliyyələşməyə keçid zamanı elmi strukturların maliyyə resurslarının kəsilməsi öz neqativ nəticəsini göstərməkdədir.

Biz o ölkədən, bu ölkədən calaq etməklə, reallığa söykənməyən eksperimentlər, layihələr icra etməklə qeyri-müəyyən vəziyyətə düşmüşük. Əgər qonşu Türkiyə öz ali təhsil sistemini Avropa və Amerika təhsil modelləri, ölkənin təhsil təcrübəsi üzərində qura bilibsə, biz niyə təkmil təhsil qanunvericilik bazası barədə düşünmürük. Axı bizim təhsil bazamız daha möhkəm idi! Bu qanun layihələrinin müzakirəsi uzandıqca, təhsil müəssisələrinin geriləməsi də davam etmirmi? Ölkə konstitusiyası ilə yanaşı qoyula biləcək «Təhsil qanunu»na və ondan törəmə qanunlara biz statik qanunvericilik aktları kimi yanaşmamalıyıq. Cəmiyyətin günbəgün inkişafı, ən yeni çağırışlara cavabdehlik məhz onun icra və gözlənilmə səviyyəsindən asılıdır. Müfəfiq icra orqanında təhsil qanunvericilik aktlarının dinamikliyinə və icrasına kompleks şəkildə nəzarətlə bağlı mükəmməl struktur olmalıdır. Şükürlər olsun ki, indi burada hüquqşünaslar üstünlük təşkil edir... Təkcə ETN və DİM-in cari fəaliyyətinin uzlaşdırılması mexanizminin olmaması tədris müəssisələri, təhsilənlər və təhsilverənlər üçün çoxlu problemlər yaratdığının fərqindəyikmi?

«Paralel.az» saytı, 24 mart 2023-cü il

ELM VƏ TƏHSİLDƏ TRANSFORMASIYA VƏ STRUKTURLAŞMA

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı Fərman çoxdan gözlənilirdi. AMEA əvvəlki statusunda və hazırkı vəziyyətində qala bilməzdi. 4-cü Sənaye inqilabı dediyimiz zaman universitetlərimizdən güclü elm və təhsil bazası ilə yanaşı, istehsalat bazasına malik olmalarını şərtləndirirdi... Əsas məsələ AMEA institutlarının hansı universitetlərə inteqrasiya olunmasıdır. Bu inteqrasiya üçün real mexanizmlərin işlənilməsidir. Yeni yaradılan Tədqiqat institutlarının və iki Agentliyin işlək Nizamnaməsinin və ya Əsasnaməsinin təqdim olunmasıdır. Bütün bu strukturların maliyyə, iqtisadi müstəqilliyinin, fəaliyyətinin təmin edilməsidir. Mən həmişə akademik Lixaçovun «elmin təşkili ilə elm adamları məşğul olmalıdır» ifadəsinə istinad edirəm. Bunu elə təhsilə də aid edirəm: yaradılacaq məktəbəqədər və ümumi təhsil Agentliyində pedaqoq-alimlərimizin iştirakına ümidim var. Şəxsən mən Elm və Təhsil Nazirliyi kimi mühüm icra orqanının daha çox strateji və konseptual fəaliyyətə əsaslanacağını və yerli strukturların, bütün növ təhsil müəssisələrinin görməli işlərdən uzaq olmasını normal hal sayıram. Yerli təhsil idarəetmə orqanlarına və təhsil müəssisələrinə inam və etibarın bərpaşını da bu islahatın tərkib hissəsi hesab edirəm. Mən son beş ildə ona yaxın təklif və müraciətlə çıxış etmişəm. Yeni strukturda daxil olan təkliflərin adekvat şəkildə dəyərləndirilməsi

və muzakirəsi ilə məşğul ola biləcək professionalların toplaşdığı qurumun yaradılması da vacibdir. Bu Fərmanın 2013-cü ildəki «Strategiya»dan qalma məsələlərin həllinə də yol açacağına inanıram. Onlardan biri də pedaqoji internaturaların yaradılmasıdır. Universitetlərimiz, sonuncu tədris ili tələbələri üçün baza-istehsalat müəssisələrinin təşkilidir. Bəlkə, bu Fərman məzunların istehsalat təcrübəsinin səmərəli təşkilinə də yol aca... Bir sözlə, ürəyimiz dolu, ümidlərimiz tükənməzdi. İstənilən halda ictimai mənafehi şəxsi mənafehimizdən üstün tutmağa, Prezident tərəfindən imzalanan son Fərman və sərəncamın icrasına bacardığımız töhfəni verməliyik. Bir də ki çoxları müxtəlif ölkələrin təcrübəsindən nümunələr gətirir, bəziləri isə «tarixin təkərini geriye döndərməyə» cəhd edir.

Xarici təcrübə öz yerində. Amma hər bir ölkənin tarixi-mədəni kontekstinə uyğun formalaşmış elm və təhsil infrastrukturuna var. Dediğiniz ABŞ, Fransa, Finlandiya və sair ölkələrin müstəqillik tarixi ilə özümüzü müqayisə etməyə. Bizdə hazırkı sistem sovetdən qalmadır. Başımız müharibəyə, qaçqınlar və digər problemlərə elə qatılıb ki, bu sahədə 30 ildə epizodik fəaliyyət göstərmişik, köklü dəyişikliklərə sinə görə bilməmişik, həm də buna maneələr olub... Siz həm də öz insan resurslarınıza, əmək bazarınıza, sosial-ictimai-iqtisadi şəraitinizə diqqət yetirin, onilliklərlə formalaşmış elm və təhsil strukturlarının ağırsız transformasiyasına, nəsillərin zəhməti hesabına toplanmış təcrübənin də mənimsənilməsinə çalışın. Hələ bu vaxtdək nigilizmi alqışlayan tarixi rəy eşitməmişəm...

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin müşaviri Nicat müəllimin Real TV-yə müsahibəsi xoşuma gəldi. Xarici təcrübənin nəzərə alınması, son dövlət proqramlarının icrası kontekstində ümidverici fikirlər bildirdi. Artıq agentliklərin formalaşdırılması, AMEA-nın bəlli institutlarının təhsilə inteqrasiyası istiqamətində komissiyaların işə başlaması Fərmanın operativ şəkildə icrasına zəmin yaradır. Nicat müəllimin özünün də dediyi kimi, bu transformasiya və strukturlaşma eyni zamanda bütün təhsil pillələrini, elmin inkişafını və onların sənayə, ölkənin sosial-iqtisadi həyatı ilə

sintezini əhatə etdiyindən normal qanunvericilik bazası (nizamnamə və əsasnamələr) və onlar üçün işlək mexanizmlər hazırlanmalıdır. Komissiyalarda təmsil olunan mütəxəssislər təhsil pillələriarası vəhdəti və varisliyi təmin edən məqamların altından xətt çəkməli, bütün hallarda təhsil strukturlarının liberal və avtonom idarəcilik mexanizmləri, iqtisadi sərbəstliyinin detalları barədə dolğun təsəvvür formalaşdırmalıdırlar. Təəssüf ki, son illərin təhsil qanunvericilik aktlarında təhsil strukturlarının idarəcilik və iqtisadi fəaliyyəti, maliyyə-iqtisadi müstəqilliy ilə bağlı müəyyənlik sezilmədiyindən problemlər yaşanır. İstənilən inkişafın kökündə duran bu məqamlar diqqətdən yayınmamalıdır... Agentliklərin ilk vəzifələrindən biri təhsil pillələri və səviyyələri üzrə mövcud təhsil proqramları və standartlarının təftiş edilməsi, onların MKÇ üzrə kompetensiyalarla uzlaşdırılması olmalıdır. Mövcud ali və orta təhsil müəssisələrimizin tipinin və profilinin müəyyən olunması, maddi-texniki və mütəxəssis bazalarının mütəxəssis hazırlığı proqramlarına uyğunluğu, xırda təhsil müəssisələrinin iri təhsil komplekslərinə çevrilməsi, ölkənin strateji inkişafına uyğun yeni ixtisas və istiqamətlər üçün tədris-istehsalat bazalarının formalaşdırılması və sair kimi strateji hədəflər komissiyaların diqqətində olmalıdır. Məlum istiqamətlər üzrə daimi strateji inkişaf və təhlil qruplarının fəaliyyəti məqsədəuyğundur. Məktəbəqədər və ümumi təhsil daha çox diqqət və dəyişiklik tələb edən sahədir. Buradakı mövcud vəziyyəti obyektiv, qərəzsiz, zamanın çağırışlarına və Azərbaycan reallıqlarına müvafiq şəkildə təhlil edib, cəsarətli qərarlar qəbul etməyə lüzum var... Agentliklər ayrı olsa da, təhsil pillələri arasında real integrasiya mexanizmi hazırlanmalı, ali təhsil müəssisələrinin pedaqoji internaturaları, istehsalat-təcrübə bazaları nəzərdə tutulmalıdır. Əsas məsələ odur ki, təsdiqə verilən bütün qanunvericilik aktları işləsin. Bunun üçün əlaqəli nazirliklərlə birgə iş və koordinasiyaya ehtiyac var. Yoxsa işləmə mexanizmlərinin olmaması təhsil müəssisələrinin əl-qolunu bağlayır.

İndi hamını AMEA-nın və müvafiq sahə institutlarının gələcək taleyi düşündürür. Bu da təbiidir. Çünki burada ciddi elmi

potensialımız, insan resurslarımız cəmlənib. Yeni AMEA-da humanitar və ictimai elmlərin xüsusi rolu bu sahələrin də yeni relslər üzərində inkişafına, Vətən müharibəsindən sonrakı reallıqlara və yeni dünya düzümünə söykənən, yeni mərhələdə ölkəmizin ideoloji-mənəvi-mədəni cəhətdən təkamülünə, Azərbaycan insanının şüur, təfəkkür, davranış və axtarışlarının transformasiyasına xidmətə yönəlməlidir...

Bununla yanaşı, təhsil işçisi olaraq, mənə daha çox maraqlandıran Nazirliyin nəzdində yaradılacaq Elm və ali təhsil, Məktəbəqədər və ümumi təhsil agentliklərinin formalaşdırılması layihəsidir. Strukturları yaratmaq, oranı adamlarla doldurmaq asandır. Amma bu, təkcə texniki-təşkilati iş deyil. Dörd sahənin hər birində (elm, ali təhsil, məktəbəqədər və ümumi təhsil) ciddi və köklü dəyişikliklərə, yanaşmalara ehtiyac var. Elə hazırkı dövlət təhsil müəssisələri reyestrinə daxil olan müxtəlif tipli tədris-təlim ocaqlarının fəaliyyətinin ölkənin təhsil və əmək bazarı ehtiyaclarına, son Dövlət proqramlarının tələblərinə uyğun qurulmasının özü respublikamız, onun iqtisadiyyatı üçün olduqca vacib şərtidir. Bu həcmli işin mərhələli həllində böyük səy və professional yanaşma nəticəsində uğur qazanmaq olar. Sahələr üzrə cari və strateji inkişaf konsepsiyalarının hazırlanması təkcə məmurların işi deyil. Yaradılacaq inkişaf konsepsiyaları, standartlar, tədris proqramları və resurslarının ideya-məzmun komponenti bu strukturların yanında və nəzdində formalaşan müvafiq ixtisaslı elmi, elmi-metodiki şuralar tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Yeni agentliklərin nizamnamələrində onların mahiyyətinə uyğun olaraq bu məsələlər nəzərdə tutulmalıdır. Bunu sadalanan sahələrdə az-çox fəaliyyəti olan, bu vaxtadək gördüyümüz işlərin içində olan və onlara ayıq yanaşan bir şəxs kimi bildirməyi özümə borc hesab edirəm.

Bakı, 02 avqust 2022-ci il

FƏAL TƏLİMƏ MÖVCUD YANAŞMA MÜASİR TƏHSİLİN MƏQSƏDLƏRİ, TAKTİKƏ VƏ STRATEGİYASI İLƏ ZİDDİYYƏT TƏŞKİL ETMƏKDƏDİR

Son illərdə MİQ imtahanlarının keçirilməsi, bu imtahanlara məzunların ciddi hazırlığı, pedaqoji ixtisasların tədris planlarına kurikulum üzrə fənlərin daxil edilməsi, artıq bu sahədə peşəkar təlimçilərin, repetitorların, tədris mərkəzlərinin çoxalması və son tədris ilində sertifikatıya imtahanlarının keçirilməsinin reallaşması ciddi canlanma yaradıb. Bununla yanaşı, məni bu illərdə və xüsusən də bu canlanma fonunda narahat edən məsələyə toxunmaq istəyirəm: 1) Məlumdur ki, istənilən tədris proqramı (kurikulum, standart) müəyyən vaxt üçün istifadəyə hazırlanır. Bizdə bu müddət 5 il müəyyən olunub ("Təhsil haqqında qanun"la bu müddət "5 ildən az olmayaraq" müəyyən olunub). Dərsliklər isə 4 ildən bir dəyişilir... Amma orta təhsil pilləsində fənn kurikulumları 10 ildən çoxdur ki, istifadədir. Kurikulum təlimində, fənn kurikulumlarında, şagird fəaliyyətinin qiymətləndirməsində nə qədər boşluqlar olduğu, bunların əksər hallarda məktəb reallıqları ilə uyğunsuzluğu, səmərəsizliyi bu müddət ərzində hamı tərəfindən qeyd edilsə də, lazımi tədbirlər görülməyib. Bu isə təkcə tədris prosesinə yox, həm də tədris resurslarının hazırlanmasına neqativ təsir göstərməkdədir.

2) Hamı kurikulum təlimi ilə tanış olsa da, real olaraq hələ də məktəblərdə fənn kurikulumlarının, tez-tez dəyişdirilən, çətin qavranılan qiymətləndirmə meyarlarının və mexanizmlərinin tətbiqinə nail olunmayıb. Bu vəziyyət hamıya gün kimi aydın olsa da, hələ ki heç kəsi narahat etmir. Məncə, əksər məktəblərimizdə ətalətə, qeyri-yaradıcı mühitə səbəb olan bu mənzərə, əzbərçilik, iş tapmaq naminə öyrənilən və tətbiq olunmayan, bacarıq və vərdişə, iş üslubuna çevrilməyən biliklərin, fəaliyyətlərin nəyimizə lazım olduğu barədə düşünməyin vaxtı çatıb. Bu paradoksal mənzərəyə görə kimisə günahlandırmıram. Sadəcə, öz rəyimi geniş təhsil ictimaiyyəti, vəziyyətin dəyişməsinə təsir göstərə biləcək məsul strukturların nəzərinə çatdırıram. Düşünəyin, necə edək ki, insanlarımız apardığımız islahatların bəhrəsini görsünlər.

3) Təbii ki, burada təhsili idarəetmə orqanlarında elmi-metodiki işin aparılması ilə bağlı xüsusi strukturların olmaması, Təhsil İnstitutunun fəaliyyət istiqamətlərinin dəyişməsi, fənlər üzrə dövrü elmi-metodiki nəşrlərin mütəmadi buraxılmaması, fənn müəllimləri arasında müsabiqələrin keçirilməməsi kimi amillər öz işini görür.

Ali təhsilin bakalavriat və magistratura səviyyələri üçün tədris proqramlarının, tədris planlarının hazırlanması vəziyyəti daha ciddi və xüsusi söhbətin mövzusu olduğu üçün diqqəti kurikulum ətrafında yaranan problemlərdən yayındırmaq istəmirəm. Bu barədə təkliflərimi müvafiq icra orqanına təqdim etmişəm.

Məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində aparılmış kurikulum islahatı dərin və hərtərəfli yanaşma tələb edir. Ümidvaram ki, yaradılacaq Agentlik öz fəaliyyətində bu problemin həllini ön plana çəkəcək. Uğurlar olsun!

Bakı, 09 avqust 2022-ci il

BEYNƏLXALQ FƏNN OLİMPIADALARINA HAZIRLIQLA ƏLAQƏDAR DÜŞÜNCƏLƏRİM

Son günlər İnformatika üzrə Beynəlxalq Olimpiadada Azərbaycan şagirdlərinin zəif nəticə göstərməsi, xüsusən də cədvəldə bədnam qonşularımızdan qat-qat aşağı yerdə qərarlaşması pedaqoji ictimaiyyətdə ciddi narahatçılıq doğurub.

Təbii ki, fənn olimpiadalarına hazırlıq yüksək səviyyəli mütəxəssislərin işidir. Bu gün bu mütəxəssislər özümüzdə yoxdursa, dəvət edilməli, tam sərbəst olaraq yalnız bu işlə məşğul olmalı, hər cür qayğı ilə əhatə olunmalıdırlar. Şagird seçimi də obyektiv aparılmalıdır. Ən əsası hər il bütün seçim turlarında, Beynəlxalq turda düşən suallar, həlləri, cavabları və şərhilə, sosial şəbəkələr daxil, geniş şəkildə təqdim edilməlidir... Bütün fənlər üzrə. Fənn olimpiadaları bilik, bacarıq, qabiliyyət hərəkəti, istedad axtarışıdır. Bunu məhdud çərçivələrə salmaq olmaz. Bu, bir qurumun iş olmayıb, ictimailəşməlidir. Olimpiadalara hazırlıq profil üzrə ali məktəblərin ixtisas kafedraları, laboratoriyaları və baza (təmayül) məktəblərin müştərək fəaliyyəti kimi qurulmalıdır. Yoxsa nazirlikdə yaxud idarədə bir nəfər məmur bu qədər fənn üzrə hazırlığı koordinasiə edə bilməz...

Hər halda, informatika, rəqəmsal bacarıqlar üzrə tədris proqramları, həftəlik dərslər saatları bir də nəzərdən keçirilməlidir. Zəma-

nə əvvəlki zəmanə deyil. Biz bu gün ümumi orta təhsilin tədris standartlarını müzakirə etməliyik. Onlar statik olaraq qala bilməz. Lazımdırsa, yeni reallıqlara və elmi-pedaqoji yanaşmalara uyğun hər il, iki, üç ildən bir dəyişdirilməlidir...

Bakı, 16 avqust 2022-ci il

RUS BÖLMƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ İLƏ BAĞLI MÜLAHİZƏLƏRİM

Son günlər övladları 1-ci sinfə, rus bölməsinə yerləşə bil-məyən valideynlərin narazılığı barədə çox danışılır. Əksər hallarda problemin məğzini tam anlamadan çıxış edirlər... Nə rəsmi orqanları, nə də mətbuatı mütəxəssis rəyi maraqlandır-mır. Mətbuatda, elmi məclislərdə çıxışlarımız, verilən təkliflərimiz diqqətdənkənər qalıb. Amma gərginlik də ötürşür və öz-özünə ötürşən də deyil.

Birincisi, bu gün bir ölkə, xalq, məktəb, valideyn olaraq heç kəs bizi əcnəbi dildə təhsil almağa vadar etmir. Bu, mövcud mə-qamda sadəcə qərribə və çətin anlaşılan sosial-psixoloji bir vəziy-yətdir ki, ondan can qurtarmağın, bu baryeri aşmağın yollarını tapmalıyıq. Daha doğrusu, məmurların, publisistlərin tapacağı çıxış yolunu yox, mütəxəssislərin, elmi-tədqiqat mərkəzlərinin rəyini nəzərdə tuturam. Yəni elmi-metodiki, linqvodidaktik cəhətdən əsaslandırılmış təklifləri müvafiq icra orqanı təcili olaraq (hətta cari dərs ili başlananadək!) müzakirəyə və icraya yönəltməlidir...

İkincisi, bu problemi növbəti dərs ilinə daşımamaq üçün gözəl tədris situasiyası yaranıb. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri ETN-nə verilib. Sosial sifariş məcburi addımlar atmağı əsas verib. Mövcud tədris standartları və tədris planlarının hazırkı tədris-təlim mənzərəsi ilə uyğunsuzluğu göz qabağındadır...

Üçüncüsü, vəziyyəti dəyişmək – sosial sifarişə, milli ideolo-giyaya və mentalitetə, tədrisə yönələn ən yeni çağırışlara, insan və

tədris resurslarının mövcud bankına və sair tələblərə cavab verən, əlavə heç bir maliyyə tələb etməyən tədbirləri həyata keçirmək – bizə ciddi sınaqlara çəkilmədən nəticə əldə etmək imkanı verir.

Dördüncüsü, ETN-nin reallaşdırdığı bir sıra tədbirlər (MİQ imtahanları, son iki ildə təhsil ixtisasları üzrə ixtisasdəyişmə proqramının tövsiyə olunmaması, ibtidai sinif müəllimlərinin sertifikasiyası, təlimi əcnəbi dillərdə almaq istəyənlər üçün tələblərin haqlı olaraq sərtləşdirilməsi və s.) öz bəhrəsini verməkdədir.

Ən son olaraq, valideynlərin ingilis və ya rus bölməsinə üstünlük verməsinə əsas yaradan iki səbəbi xüsusi qabartmaq istəyirəm: 1) qoy, heç kəs inciməsin; bələlərin çoxu Bakı şəhərində Azərbaycan bölməsində işləyən ibtidai sinif müəllimlərinin üzərinə gedib çıxır: 90-cı – 2000-ci illərin əvvəllərində mühəndis də, klub müdiri də, idman və ya fizika müəllimi də (çox halda kollec təhsili ilə) formal olaraq ibtidai sinif müəllimi kimi ixtisas dəyişib, suburbanizasiyanın, məcburi köçkünlüyün nəticəsində baş vermiş demoqrafik partlayış zamanı məktəblərə «doluşublar». Nəticədə paytaxt məktəblərinin Azərbaycan bölmələrinin səviyyəsi çox ciddi şəkildə aşağı düşüb. Şükürlər olsun ki, MİQ imtahanları, indisə sertifikatlaşdırma vəziyyəti kökündən dəyişdirməkdədir. Məktəblər bilik və bacarığı, ünsiyyət və etik mədəniyyəti kifayət səviyyədə olmayan pedaqoji kadrlardan can qurtarır; 2) ikinci məqam məktəblərimizdə xarici dillərin müasir standartlara və elmi-pedaqoji yanaşmalara uyğun tədris edilməməsi ilə bağlıdır. Belə ki, bir tərəfdən, xarici dillərin öyrədilməsi üçün optimal yaş dövrü düzgün müəyyən olunmur, digər tərəfdən, onların öyrədilməsinə ayrılan həftəlik dərs yükü qaneedici görünmür, eyni zamanda, bütün səylərə baxmayaraq, əcnəbi dillərin kommunikativ əsaslı tədrisinə nail ola bilmirik. Bütün bunlar da əcnəbi dildə təhsil almağa bəhanə yaradır... Göründüyü kimi, əsaslandırılmış təkliflər verməyimizə və çıxış yolu göstərməyimizə baxmayaraq, hələ ki ikinci halla bağlı hansısa addım atılmır.

Bakı, 01 sentyabr 2022-ci il

REPETİTORLUQ FƏALİYYƏTİ BARƏDƏ BƏZİ QEYDLƏR

Repetitorluq barədə müzakirələr fonunda ETN-nin nümayəndəsi Nicat Məmmədlinin araşdırmaları məndə problemin düzgün qavranılması və onun nəticəsində orta təhsildə yaranmış qeyri-müəyyən situasiyaya yaxın gələcəkdə aydınlıq gətirəcəyinə ümid yaratdığından öz münasibətimi burada da bölüşürəm.

Birincisi, maraqlı və ictimaiyyət üçün vacib, maarifləndirici təhlilə görə Nicat müəllimə «sağ olun» deyərəm. İkincisi, bu təhlin ETN nümayəndəsi tərəfindən aparılması, yəqin ki, bir sıra düzgün addımlar atmağa vəsilə olacaq...

Bu günlərdə hörmətli bir filoloq alimimizin repetitorluqla bağlı iradəsinə mən də reaksiya vermiş və daha çox daxili vəziyyətə nəzər salmışdım: «...Məktəblə dediyiniz «Repetitorluq institutu»nun funksiyaları, məqsədləri ayrılır. Repetitorluq məktəbin rolunu və funksiyalarını öz üzərinə götürə bilmədiyindən biz ona geniş yayılmış təhsil xidməti kimi baxmalıyıq. Bizdə olan repetitorluq məktəbin dərslər modelini əvəz etməyi öz üzərinə götürsə də, əksər hallarda əzbərçilik aşılamaqla abituriyentə lazımı bacarıq, səriştə, davranış və ünsiyyət mədəniyyəti qazandırmır, əksinə yeniyetmələrin sonrakı həyatı, sosiallaşması üçün müəyyən problemlərə səbəb olur. Bu, gənclər və onların valideynləri üçün sırf

nəticəməqsədli tədbirdir. Müasir həyat və əmək bazarı digər vərdişlər və keyfiyyətlər də tələb edir ki, onlar da məhz parta arxasında, sinif otaqlarında, məktəb mühitində formalaşsın... Yəni, hazırkı repetitorluq sisteminin özü də qüsurludur, məktəbdən və tədris proqramlarından təcridə meyillidir, öz işini məktəbin inkarı üzərində qurmaqla müvəffəqiyyət qazandığında iddialıdır.

Çox ümid edirəm ki, yeni formalaşdırılacaq Məktəbəqədər və Ümumi Təhsil Agentliyi tam orta təhsil səviyyəsi üçün səmərəli tədris standartları təklif etməklə buraxılış siniflərinə xas olan bir sıra bariz problemlərin üstündən xətt çəkəcək. Bu standartlar məktəbə təlim-tərbiyə funksiyasını yerinə yetirməklə yanaşı, təməyüllər üzrə repetitorluq, fərdi yanaşma, istedadlı, eləcə də yetirməyən uşaqlarla iş imkanı yaradacaq. Vaxtı ilə bunu «Azərbaycan müəllimi» qəzetindəki məqaləmizdə və nazirliyə ünvanladığımız məktubda təklif etmişdik... İcra mexanizmini də göstərmişdik».

Biz repetitorluğun əleyhinə olmamalıyıq. Repetitorluğa məktəb təliminə yardımçı təhsil, fərdi yanaşma yolu kimi baxmalıyıq. Müəllim, məktəb, valideyn uşağı dərstdən yayındırıb repetitor üçün cədvəl düzəldir, sonra da məktəbdə tədrisin olmadığını iddia edir. Bizdə repetitorluq bu gün yaxşı bilik alma niyyətindən kütləvi psixoz halına keçib. Qorxulusu odur ki, hazırda valideynlər uşaqları 7-8-ci siniflərdən dərstdən yayındırmağın, adlarını rayon-kənd məktəblərinə yazdırmağın və ya dərslə davam etmədən evdə repetitor təhsili almağın faydalı olduğunu iddia edirlər. Bu, çox ciddi siqnaldır. Nazirin müşavirinin məsələyə reaksiya verməsi ETN-dən şagirdlərin davamiyyəti, qiymətləndirməsi, məzunların attestasiyası ilə bağlı mövcud qanunvericilik aktlarına və qaydalara dəyişiklik etməyin vaxtının çoxdan yetişdiyini göstərir. Gəlin, düşünək: «0» nəticə ilə şagird attestat alırsa, universitetə (qabiliyyət imtahanı tələb edən ali məktəblərə) qəbul edilirsə, məktəb onu dərslə necə gətirə bilər, hansı təsir mexanizmi ilə. Əgər ictimaiyyət, eləcə də pedaqoji ictimaiyyət, açıq və səmimi etirafa hazır deyilsə, «məktəbdə təhsil yoxdur» ifadəsini əlində bayraq edərək, az qala refrenə çevirərək, ucdantutma bütün məktəblərin və müəllimlərin əməyini yerə vurursa, deməli, məktəb və

müəllimin fəaliyyətinə nəzarət, tədris-metodiki dəstək sistemləri ilə yanaşı, icbari adlandırdığımız təhsilə cəlb olunan şagirdlərin davamiyyəti, qiymətləndirilməsi, attestasiyası ilə bağlı da real mexanizmlər işə düşməlidir. Məktəbin pedaqoji şurasına, onun sədrinə, Valideynlər şurasına müəyyən səlahiyyətlər verilməlidir. Məktəbin (söhbət ictimaiyyətin, valideynlərin, icra orqanlarının etibar etdiyi tədris müəssisələrindən gedir) fəaliyyətinə inteqrasiya olunmuş Himayədarlar şurası, İctimai şura kimi institutların mövcudluğu da gündəmə gəlməlidir. Müstəqil maliyyə subyekti kimi məktəblərə repetitorluq fəaliyyəti, əlavə təhsil xidmətləri göstərmək səlahiyyətləri şamil edilməlidir ki, məktəb rəhbəri müəssisənin cari fəaliyyəti, təmir işləri, əməkdaşların sosial müdafiəsi, şagirdlər üçün rəğbətləndirici tədbirlər zamanı operativ qərarlar qəbul etsin, heç kəsdən asılı vəziyyətə düşməsin və məktəb haqqında lazımsız söz-söhbətlər aradan götürülsün...

Fəaliyyətinin böyük hissəsini məktəb işinə həsr etmiş insan kimi bu gün orta təhsilimiz, məktəblərimiz, müəllimlərimiz barədə lazımsız və ədalətsiz rəylər söyləyənləri məsələyə ayıq və obyektiv yanaşmağa səsləyirəm. Bəli, digər təhsil pillələrində olduğu kimi bu gün orta təhsildə də problemlərimiz var: insan resursları, tədris resursları, tədris standartları, təhsilin idarə olunması, qiymətləndirmə və attestasiya, ictimai rəyin idarə olunması və formalaşdırılması, stimullaşdırıcı tədbirlər, məktəb-valideyn-ictimaiyyət əlaqələri, maddi-texniki baza, təhsil qanunvericilik aktları, dediyiniz repetitorluq problemi və sair və ilaxır. Amma bunların nizamlanması üçün ETN-nin nəzdində müvafiq Agentlik yaradılıb, yəqin ki, Nizamnaməsi (Əsasnaməsi) yazılır, konkret işlər görmək üçün mütəxəssislər dəvət olunub. Ümid edək ki, tezliklə nəticələr də olacaq. Lakin təhsildə nəticə əldə etmək həm vaxt, həm də səbr tələb etdiyi kimi, görülən işə görə məsuliyyət də tələb edir.

Bakı, 03 sentyabr 2022-ci il

İDEOLOJİ MARAQLARIMIZA CAVAB VERƏN TƏHSİL PROQRAMLARININ TƏTBİQİ SÜRƏTLƏNMƏLİDİR

Azərbaycanda tədris digər dillərdə aparılan məktəb və siniflərdə «Azərbaycan tarixi» fənninin pilot olaraq dövlət dilində tədrisinə start verilir (ilkin olaraq 20 məktəbdə). Ötən il isə digər dillərdə tədris aparılan məktəblərin hamısında iki fənnin dövlət dilində tədrisi planlaşdırılmışdı.

Bu, bizim təklif etdiyimiz bilinqval təlim modelinin qismən tətbiqi ideyasına cavab verən addımdır. Bununla belə, bu dərs ilində də tədris digər dillərdə aparılan məktəb və siniflərə, bağçalara şagird axınının intensivliyi ETN-nə təqdim etdiyimiz təkliflərin daha çevik və geniş miqyasda reallaşmasını labüd edir.

Biz ictimaiyyəti narahat edən, milli-mədəni, ictimai-siyasi və ideoloji maraqlarımıza cavab verən təhsil proqramlarının tətbiqini sürətləndirməyə məcburuq. Mövcud templər maraqlarımıza və dövrün çağırışlarına uyğun gəlmir. Axı paralel olaraq insan və tədris resursları problemi də həll edilməlidir. İstənilən halda ilkin addımları alqışlayıram, məktəblərin və fənn müəllimlərinin bu işə ciddi münasibətinə ümid edirəm.

İndi sosial şəbəkələrdə ən çox müzakirə olunan məsələlər təhsilimizlə bağlıdır. Hamı öz təcrübəsindən, biliyindən, gördüyündən və eşitdiyindən çıxış edərək nəsə yazır və bölüşür. Dünən mən də çox ciddi hesab etdiyim bir məsələ – ölkənin təhsil sistemində, tədris

proqramlarının icrasında dil problemi ilə bağlı bölüşdüm. Qəzetlər, saytlar, konfranslar, icra orqanlarına müraciətlər, ətrafımız öz yerində, sosial şəbəkələrdə də eşidilməyi, məsələni ictimailəşdirməyi vacib hesab edirik. Axı kifayət qədər intellektual cəmiyyətimiz, təhsil ənənələrimiz, hələ ki, elmi-pedaqoji kadr potensialımız və illərlə qazanılmış metodiki təcrübəmiz var... Bu gün bizim bütün qanunvericilik və icra orqanlarında, universitetlərimizdə, yerli və regional təhsil təşkilatlarında və sair müəssisələrdə mətbuat və informasiya xidmətləri, dövlətin və vergi ödəyicilərinin dəstəyi ilə fəaliyyət göstərən saysız-hesabsız mətbuat orqanları, televiziya və radiolar mövcuddur. Maraqlıdır ki, təhlil xarakterli, düşünüb-daşınma və fəaliyyət tələb edən yazılara və fikirlərə rəy bildirmək, reaksiya vermək istəyən adamlar azdır və ya heç yoxdur. Bu, olduqca ciddi problemdir. Təhsil qurumları, təhsil təşkilatçıları məsul olduqları sahə üzrə fikirlərə rəy bildirməli, mütəxəssis sözünü eşitməlidirlər. Elm və təhsil təəssübkeşi kimi bu vəziyyət şəxsən məni elmi, elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaqdan yayındırır, ağrıdır. Hələ İctimai şuraları demirəm. Qardaşlar, siz hansı informasiyaları toplayıb təhlil edirsiniz, ictimai rəyi yönəldirsiniz, Təhsil Nazirliyi də daxil, qanunvericilik və icra orqanlarına hansı təkliflər paketi verirsiniz? Ölkəmizdə «Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiya»sı da daxil olmaqla təhsilin inkişafı ilə bağlı bu qədər Dövlət proqramı icra olunur, onların icra vəziyyətinin təhlilinə özünüzlə bağlı məsələlər üzrə hansı töhfəni verirsiniz? Verdiyiniz təkliflərin nəzərə alınma vəziyyəti sizi maraqlandırır mı? Şəxsən mən nə yazdıqlarıma, nə müraciətlərimə, hətta sosial şəbəkədə bölüşdүklərimə bir cavab ala bilmirəm, ciddi (təsdiqləyici, alternativ, inkaredici) rəy eşitmirəm. Əzizlərim, icra etdiyimiz vəzifələr bizimdi, təhsilsə, Prezidentimizin təsdiq etdiyi Dövlət proqramları isə xalq üçündür, gələcəyimiz, strateji inkişafımız üçündür...

Bakı, 21 sentyabr 2022-ci il

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏKİ BƏZİ NÜANSLARLA BAĞLI MÖVQEYİM

Tanınmış bir ziyalımız fb-da tədris rus dilində aparılan siniflərdə Azərbaycan dilinə həftədə bir saat, ingilis dilinə isə 3-4 saat ayrıldığı, dövlət dilinin aşağı səviyyədə tədris edildiyi ilə bağlı narazılıq ifadə etmişdi. Onun qeydini şərh etmişəm: hər bir dilin xarici dil kimi səviyyələr üzrə mənimsədilməsi və tədrisi xüsusi metodika tələb edir. Dərd ondadır ki, bizdə, universitetlərdə uyğun tədris standartlarına malik ixtisas yoxdur ki, bu istiqamətdə mütəxəssislər hazırlayaq. «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı» ixtisasının tədris proqramı buna cavab vermir. İxtisas və ya uyğunlaşdırma yoxdur deyə, tədris resurslarımız da yoxdur və ya qənaətbəxş səviyyədə deyil. Əhalisindən 3-4 dəfə çox xaricdə soydaşı yaşayan bir xalq, dünyaya açıq olan ölkənin dil siyasətində bu və ya çoxlu aspektlər nəzərə alınmalıdır. Bu məqam dilin inkişafı və qorunması ilə əlaqədar dövlət proqramlarında da nəzərə alınmalıdır. Bu barədə dəfələrlə yazmışıq. Müvafiq icra orqanlarına təkliflər vermişik...

Yəni məktəb aycberqin görünən hissəsidir. Məktəbi çox da qınamağa dəyməz. Kimin saati azdır, kim vaxtında ixtisas dəyişməyi bacarıb, bir az rusca danışır, ona da dərslər verilir. Ümid onadır ki, bəlkə, sertifikatı uyğun olmayan müəllimləri təmizlədi.

O ki qaldı xarici dillərin tədrisinə, bu sahədə onsuz da ciddi problemlərimiz var. Təki uşaqlara yaş xüsusiyyətlərinə uyğun zamanda dil öyrədək. Hazırkı zaman xarici dili tədris fənləri vasitəsilə öyrətməyi vacib edir... Ölkədə təhsilin bilinqval və polilingval tədris mühitinə keçirilməsinin vaxtı çoxdan çatıb.

İstənilən vaxt bu istiqamətdə təkliflərimizi müvafiq icra orqanlarına yenə təqdim etməyə hazırıq.

Bakı, 28 sentyabr 2022-ci il

5 OKTYABR 2022-Cİ İL – BAKI BEYNƏLXALQ KİTAB SƏRGİSİ İLƏ BAĞLI TƏƏSSÜRATLARIM

Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə Beynəlxalq Kitab sərgisinin açılışında olduq. Ölkənin ilk özəl nəşriyyatı – «MÜTƏRCİM» də sərgiyə qoşula bildi. Çətinliklə də olsa, yer ayırdılar.

Xoşuma gələn o oldu ki,

1) Tarix İnstitutu tərəfindən hazırlanmış və nazirliyin nəşr elətdirdiyi fundamental «İrəvan: necə varsa» kitabı şəxsən Mədəniyyət nazirinin özünün iştirakı ilə təqdim olundu... Mən də kitabı əldə edə bildim.

2) Çap olunan kitabların bolluğu, xüsusən də uşaqlar üçün tədris resursları, bədii, əyləncəli, ensiklopedik nəşrlər...

3) Rəsmilərdən çox, kitaba dəxli olan adamların oxucu və alıcılar arasında olması;

4) Respublika kitabxalalarının iştirakı.

Xoşuma gəlmədi:

1) nəşir dostlarımin sərgidə görünməməsi (marketoloqların azlığından şikayət edə bilmərəm, hər halda, bu, tək-cə satış deyildi);

2) tədbirlərin vaxt və məkanını bildirən göstəricilərin olmaması (özü də könüllülərin işə könülsüz münasibəti fonunda);

3) nəşriyyatların illik kitab katoloqlarının (umumiyyətlə, katoloqların) gözə dəyməməsi;

4) Torpaqlarımızın azad olunması, insanlarımızın ata yurduna qayıtması uğrunda Vətən müharibəsində Zəfərimizi, Azərbaycan «Odyssey»sını əks etdirən son iki ilin salnaməsinin – kitab, albom və illüstrasiyaların ayrıca stendini (hər halda, bu ümumi stend EXPO-nun girişində olmalı idi) görmədim;

5) universitetlərimizin ən ciddi problemi tədris resursudur. Mən sərgidə universitet kitabxanalarının bibliograflarını, nümayəndələrini görmədim...

Sonuncu məqam xüsusi narahatçılıq doğurur. Çünki, kataloq (ya da e-kataloq) olmayanda, bu sərgilər xaoslu mənzərə daşıyır, əhəmiyyəti azalır. Mən nə Yayım Assosiasiyasında, nə də Milli Kitabxananın stendində bu cür kataloq-bələdçiləri görmədim. Əksər yaxşı, lazımlı kitablar həmişə kölgədə qalır. Nazirliyə də (komissiyaya) tanış-bilişi, nüfuzu olan müəlliflər yol tapır, təbii ki, dediyim nəşrlər kitabxanalara, eləcə də universitet kitabxanalarına gedib çıxmır. Kütləvi oxucu, tələbə, tədqiqatçı, müəllim ən azı kataloq vasitəsilə sahə nəşriyyatlarının kitablarını görə bilər.

Təkliflərim:

1) Mədəniyyət Nazirliyi, təşkilatçılar kitab kataloqu olmayan nəşriyyatları və digər qurumları sərgilərə dəvətdən çəkinsinlər;

2) Hər bir nəşrdən məcburi nüsxələr verdiyimiz Milli Kitabxanaya onların bibliografik məlumatlarını əks etdirən aylıq kataloqların çapı tövsiyə olunsun.

Sərgi davam edir. Məktəblilər və onların müəllimlərini, tələbələr, tədqiqatçıları sərgiyə və öz stendimizə dəvət edirik.

Çağırış: gördüyümüz hər bir işin insanlara, bu halda bütün qruplardan olan oxucuya və istifadəçiyə, hansı real fayda verəcəyi barədə düşünək.

Bakı, 05 oktyabr 2022-ci il

UNİVERSİTETLƏRİMİZİN BEYNƏLXALQ REYTINGLƏRDƏ TƏMSİL OLUNMASI BARƏDƏ

Onu vurğulayım ki, qəbul ediləcək «Ali təhsil haqqında Qanun» ölkədə universitetlərin idarəçiliyi, inkişaf konsepsiyası ilə bağlı hazırkı təsəvvürlərin üstündən xətt çəkməsə, təhsilimizin beynəlxalq rəqabətə dözümlülüyü barədə danışmağın mənası yoxdur.

Bir neçə gündür ki, bu haqda fb-də danışılır.

Əlaqələrin yaradılması problemi, qanunvericilik bazası məsələsi, distant təlm və s. irəli çəkilir.

1. Bir yerdə şərh vermişəm ki, qardaşlar, siz Oksfordla, Harvardla, Tokio Universiteti ilə yarışmayın, əvvəlcə Qazaxstan (Qumilyov ad. Avrasiya universiteti), Türkiyə (Bilkənd, ODTU və s.) universitetlərinə yaxınlaşaq, onların indiki halagəlmə təcürbəsini öyrənək, sonra qabağa baxaq.

2. Piardan, gözə kül üfürmədən əl cəkək, layihə xəstəliyindən qurtulaq (bizdə «layihə» anlayışı düzgün qavranılmayıb) Davamlı, daxili əlaqəsi və məntiqi inkişafı olan işlər görək, öz insan resurslarımızın səviyyəsinə uyğun hədəflər müəyyən edək.

3. Əlimizdəki maliyyə vəsaitlərimizi məzmun yaradan, təhsilverənə və təhsilalana konkret kompetensiyalar aşılayan tədris resurslarının hazırlanmasına yönəldək.

4. Universitetlərimizin səviyyəsinin ölkədəki bugünkü inkişaf səviyyəsindən aşağı olması bizi düşündürsün.

5. Pandemiya dövründə məsafədən təhsildə məcburu təcridə zamanı qazandığımız səriştəni itirməyiniz barədə düşünək. Milyonlarla insanı sərhədlərindən kənarda yaşayan ölkəyə distant təhsil forması Allahın lütfü deyilmi?

6. Son olaraq, əziz universitet rəhbərləri, Elm və təhsil komitəsinin üzvləri, ETN-nin səlahiyyətliləri, hansı qanunu, təlimatı, əsasnaməni hazırlayırsınızsa, irəli sürürsüzsə, bunu əvvəlcə Ədliyyə Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, hamının Damoqlı qılınıcı kimi bəhanə tutduğu Hesablama Palatası ilə razılaşıdırın (yazılı rəy) ki, on il, iyirmi il qanunvericilik aktları «ölü» qalmasın.

Mən deməzdim ki, qanunvericilik bazası imkan vermir. Qanunvericilikdə hər şey var, amma mexanizmlər işlənilmir. Əgər bu mexanizmlər yaradılmasa, universitetlərimiz iqtisadiyyat subyektinə çevrilməyəcək, universitet müəllimi normal əməkhaqqı alıb özünü müstəsna olaraq tədrisə, tədris resursu yaratmağa, öz universiteti naminə çalışmağa həsr etməyəcək.

Universitetlərimiz stereotipləri qırıb, üçüncü missiyaları barədə də düşünməyə əzm və vaxt tapmalıdırlar.

Bakı, 11 noyabr 2022-ci il

ELM VƏ TƏHSİL NAZİRİNİN KEÇİRDİYİ BRİFİNGDƏ SƏSLƏNƏN FİKİRLƏRƏ MÜNASİBƏT

Elm və təhsil nazirinin 25.11.2022-ci il tarixli brifinqində səslənən fikirlərə və jurnalistlərin suallarına verilən cavablara təhsil işçisi kimi münasibət bildirmək istəyirəm.

1. Nazir tərəfindən suallara verilən cavablar səmimi və təmkinli olmaqla yanaşı, məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində real vəziyyəti adekvat şəkildə isıqlandıran cavablar idi.

2. Nazirin cavabları göstərdi ki, tədris müəssisələrindəki təşkilat-təhcizat məsələlərinə, keyfiyyət və qiymətləndirməyə, tərbiyyə işinə görə məsuliyyət təkcə bu müəssisələrin işi deyil. Artıq ictimaiyyət, cəmiyyət və valideynin özü məktəbə aqressiv münasibətdən çəkinib, müstəqil tərəf olaraq vəzifəsinə uyğun hərəkət etməlidir. Axı məktəbdə işləyən və işləməyə can atan müəllim də, burada təhsil alan şagird də ailələrdən gəldiyi üçün onlar da məktəb icmasının tərkib hissəsidir.

3. Həm suallar, həm də cavablar göstərir ki, bu gün orta təhsilin tədris standartları ilə bağlı ciddi problemlərimiz var və onları hələ ki, operativ həll etməyə vaxtımız yoxdur. Şəxsən mən xarici dillərin tədrisi məsələsi ilə bağlı başqa cavabı eşitmək istərdim. Görünür, müvafiq strukturlar nazirə düzgün məlumat vermək istəmir və vəziyyəti düzəltməkdən uzaqdırlar.

4. İlk dəfə etiraf olundu ki, bəli, məcburi mərkəzləşdirilmiş tədbirlər məktəblərin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasıdır ki, bu da nümunəvi pedaqoji heyətin və şagird kontingentinin, bütövlükdə məktəb icmasının formalaşması prinsiplərinə ziddir.

5. Təəssüf ki, bizdə təhsil jurnalistləri deyilən media nümayəndələri yetişmir. Çox vaxt onlar təhsillə bağlı araşdırmalar apara bilmir, ya səthi yanaşma sərgiləyir, ya da elə şəxslərə müraciət edirlər ki, onların təhsildən xəbərləri olmur.

6. Sonuncu məqam isə medianın iradları qarşısında ETN-ni daim kimisə, nəyisə təkzib etməklə məşğul olmağa və ya müdafiə olunmağa məcbur edir. Bu gün bunu görmədiyim üçün rəy bildirdim.

Bakı, 25 noyabr 2022-ci il

PEDAQOJİ KADRLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İLƏ BAĞLI QEYDLƏR

“Facebook» sosial şəbəkəsində dosent İlham Əhmədovun son illərdə təhsildə görülmən işlər və islahatlar barədə qeydlərini gördüm. Biganə qala bilmədim. İlham müəllim çox ciddi məsələlərə toxunub. İlk növbədə, pedaqoji kadrların təkmilləşdirilməsi kimi sistemli və davamlı bir sahə ki, bunu hansısa epizodik, layihə xarakterli tədbirlərlə icra etmək effektiv deyil. Ciddi elmi-metodik bazası, peşəkar təlimçilər ordusu olan təkmilləşdirmə institutları bu işi görməlidir. Yeni çağırış və hədəflərə uyğun onların fəaliyyətinin bərpası vacibdir. Biz ötəri, mövsümi xarakterli layihələrə daha çox pul xərcləyirik.

İkincisi, Prezidentin sərəncamlarına uyğun, tədqiqat institutlarının və agentliklərin formalaşdırılması, Akademiya institutlarının təhsil strukturlarına inteqrasiyası məsələsi təkcə nazirliyin, konkret rəsmi şəxslərin, nə də qanunvericilik orqanının işi deyil. Bu, həm də sahə mütəxəssislərinin işidir, istənilən yeni strukturlaşma və qərarlar ictimai müzakirələrdən keçməlidir. Bizim hamımızın bir Vətəni, bir ETN, bir Akademiyamız, bir DİM var. Mən elm və təhsil adamlarının «bizimkilərə» və «başqalarına», cavanlara və yaşlılara bölünməsinə inkişaf və tərəqqi üçün ciddi maneə hesab edirəm. Bu mərhələ artıq ötüb arxada qalmalıdır. Hamıya öz potensialını ortaya qoyma şansı verilməlidir. Həç kəs

dünyaya ikinci dəfə gələn deyil. Siniflərdəki şagirdlərə, auditoriyalardakı tələbələrə kimlərin nəyi necə öyrətməsi, orta və ali məktəbləri bitirən gənclərimizin insan, işçi və mütəxəssis kimi yetişməsi üçün hansı şəraitin yaradıldığı, hansı imkanlarımızın olduğu bizi hər an düşündürməlidir. Bir neçə il bundan əvvəl təhsilin humanistləşdirilməsi, humanist pedaqogika istiqamətində cəhdlərimizə qayıtmağı, təhsil sisteminin idarəçiliyindəki, təhsil adamının içindəki aqressiyanı aradan qaldırma, təhsilverenə inam və etibarı necə bərpa etmə barədə düşünməliyik.

Mən İlham müəllim qədər bədbin deyiləm. Yaxşı işlər də, dəyişikliklər də var. Şəffaflıq, təmizlik, orta məktəb müəllimlərinin maaşlarının artması mexanizmləri və sair təzahürlər göz qabağındadır.

Çox istərdim ki, İlham müəllimin qeydlərinə səlahiyyətli adamlar münasibət bildirsinlər. Harda qabaqdayıq, harda geri-dəyik, nəyi niyə etməmişik və s. – bunlara aydınlıq gətirilsin.

Mən şəxsən nazirin keçirdiyi brifinqləri izləyirəm, məsələlərə səmimi, obyektiv və əsaslandırılmış şərhlərin və izahların cavabının şahidi oluruq. Amma elə şey var ki, təhsil üzrə ixtisaslaşmamış jurnalist, sıradan bir təhsil işçisi, valideyn bunu görməyə də bilir. Deməli, görənləri və bilənləri, kömək etmək, işləmək istəyənləri də işlərə cəlb etməliyik. Onları dinləməliyik, verdikləri təklifləri incələməliyik. Qoy bu şəkildə opponentliyə də yer qal-masın.

Bakı, 17 dekabr 2022-ci il

KİTAB NƏŞRİ VƏ MÜTALİƏ MƏDƏNİYYƏTİ BARƏDƏ

Hörmətli millət vəkili Etibar müəllim həmişəki kimi yenə də əldə etdiyi və mütaliə elədiyi kitablar barədə bölüşüb. Bu isə məndə bəzi fikirlər yaratdı:

«Etibar müəllim, təqdimata görə sağ olun! Mütaliədə, gərəkli kitablar və müəlliflər barədə lazımı rəylər və reseptlərdə Sizinlə rəqabət çetindi. Maşallah!

Məncə, bu gözəl missiyadır.

Bizdə nə sistemli kataloqlar, nə də kitab icmalları və sahələr üzrə kitab təqdimatları mədəniyyəti formalaşmayıb. Daha doğrusu, mövcud sistem dağılandan sonra bu sahədəki xaosu kosmos halına gətirmək ağılımıza gəlmir. Hər şey bizə yük gəlir. Ən azı Milli kitabxanamızın xətti ilə ora daxil olan məcburi nüsxələr əsasında kitab icmalı dərgisi hazırlana bilər (biblioqrafik göstəricilərlə yanaşı). Oxucu üçün vacib kitablar mütəxəssis rəyinə verilir. Vacib tədris resursları da eləcə. Dövlət büdcəsindən (ən müxtəlif icra orqanları və təşkilatlara) kitab çapı üçün ayrılan vəsait isə bu cür rəylər əsasında yönəldilə bilər. Sizinlə razıyam: orta və yaşlı nəsil az oxuyur. Gənclərin isə nə oxumalı olduqları barədə məsləhətə ehtiyacları var. Bu, böyük bir istiqamətdir. Təəssüf ki, kitab çoxalıb, amma oxumağa nə tapmaq problemi var. Azərbaycan müəllifləri, ən çox da bədii və publisistik ədəbiyyat, özləri yazır və

özləri oxuyurlar. Onların bir qrupunu özlərindən və daimi rəyçilərindən savayı heç kəs anlamır. Niyə bizdə tənqid ədəbiyyatı yoxdur? Axı ədəbiyyata münasibət və marağı tənqid və təhlil yaradır. Son aylar bir balaca Çingiz Abdullayev yaradıcılığı təbii şəkildə təftiş olundu, ölkənin özündə də yazıcının yeni oxucuları tapıldı, onun yaradıcılığına maraq artdı...

Dövlət dilində audiokitablara ehtiyac var. Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı üzrə. Bəzi təşəbbüslər var. Onları inkar etmirik. Bu, həm də informasiya təhlükəsizliyimizdir. Şagird və tələbələr, müəllimlər üçün tədris ehtiyacları problemidir. Asudə vaxtın təslili problemidir.

Yəqin ki, bu işin strateji istiqamət olduğu hamıya yaxşı aydındır. MM, Maliyyə Nazirliyi, kitab çapına pul alan nazirliklər nəşriyyatlarla işləməlidirlər. İndi nəşriyyatlar iş tapa bilmir. Nəşr tenderləri səriştəsiz MMC-lərə verilir. Kitabı redaktə və korrektə etməyə, məzmunu nəzarətə imkan yoxdur. Səhv səhv üstündə. Tərcümə ədəbiyyatları bərbad vəziyyətdə...

Ali məktəblərimizdə gündə bir ixtisas açıraq, amma tədris resursları yaradıb onları nəşr etmək vəziyyəti bizi az maraqlandırır. Bir neçə il əvvəl TN bu istiqamətdə yeni ixtisaslar üzrə dərslərləri büdcə hesabına nəşr etməyi planlaşdırmışdı. Bu işə dönməyə ehtiyac var...

Bir sözlə, kitab və müəllim sahəsi daha ciddi araşdırma tələb edir».

Bakı, 25 dekabr 2022-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİNƏ

*“**A**li təhsil haqqında qanun” layihəsinə təkliflər*

Qanunvericilik bazasının yaradılması, onun dövrün və günün tələblərinə uyğunlaşdırılması baxımından təhsil sahəsi müstəqil respublikamızda ən çox dəyişikliklərə və daha sıx-sıx müzakirələrə uğrayan sahələrdəndir. Zamanın özü də göstərdi ki, Təhsil haqqında “Qanun” ölkəmizin müstəqilliyinin bərpa olunması barədə aktdan və suveren respublikamızın yeni konstitusiyasının qəbulundan sonra ən mühüm və istinad edilən hüquqi mənbə kimi cəmiyyətin diqqət mərkəzində olan qanunvericilik bazalarındandır. Təsadüfi deyildi ki, Azərbaycanın inkişaf tempinə cavab verən, onun təhsil sisteminin dünya və Avropa təhsil məkanına integrasiyasını təmin etməli olan Təhsil haqqında yeni “Qanun” illərlə müzakirə edildikdən sonra həyata vəsiqə ala bildi. Bununla belə, sürətli dəyişikliklər, ayrı-ayrı təhsil pillələri və səviyələri üzrə müxtəlif qanunvericilik aktlarının təsdiqi təhsil sahəsi üzrə bu çərçivə sənədinə – əsas qanunvericilik aktına yeni-yeni bəndlərin və ifadələrin əlavə olunmasını və ya çıxarılmasını istina etmir.

2019-cu ildə qəbul edilən Ümumi təhsil haqqında “Qanun” kiçik bir zaman kəsiyində öz aktuallığını və əhəmiyyətini təsdiqlədi. Yeni qanunvericilik bazası bu istiqamətdə mühüm işlərin görülməsinə, göstərilən sahəyə cavabdeh olan icra orqanı kimi

Təhsil Nazirliyinə məsuliyyətli, həm də məntiqli və sistemli, cəmiyyətimizin və qlobal inkişafın tendensiyalarına, beynəlxalq əməkdaşlıq prinsiplərinə cavab verən strateji hədəflərə istiqamətlənmiş ilkin addımlar atmağa rəvac verib. Fikrimizcə, bu, hələ son deyil...

Keçən təqvim ilinin sonlarından başlayaraq ali təhsil üzrə qanun layihəsinin hazırlanmasına start verilməsi çoxdan gözlənilən idi. Açıq, bu qanun layihəsinin irəli sürülməsini bir az da gecikmiş hesab etmək olar. Bu sahədə çalışan bir şəxs olaraq ali təhsil haqqında qanunun son 5-7 ildə təsdiq olunmuş və təhsil siyasətimizin prioritetlərini təsbit edən bir sıra qanunvericilik aktlarının (təbii ki, Təhsil haqqında “Qanun” əsas götürülməklə) məntiqli, təhlilli, təftişli və yaradıcı davamı kimi görmək istərdim. Söhbət ölkə prezidenti və Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”, “Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili qaydaları”, “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”, “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı”, ATM-lərin publik şəxs kimi qeydiyyatını nəzərdə tutan “Dövlət və bələdiyyə tərəfindən yaradılan ali təhsil müəssisəsinin Nümunəvi Nizamnaməsi” və qeyd edilən sənədlərə uyğun Təhsil Nazirliyinin qəbul etdiyi bir sıra vacib qanunvericilik aktlarından gedir. Yeni qanun layihəsi məhz bu qanunvericilik aktlarından irəli gələn və perspektiv inkişafa hədəflənən, ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini və inkişafını təmin edən, stimullaşdıran hüquqi-qanunvericilik baza kimi ciddi və hərtərəfli bir sənəd olaraq, təsdiqə qədər müxtəlif universitetlərdə açıq müzakirəyə çıxarılmalı, layihənin ayrı-ayrı bölmələri üzrə yazılı rəylər işçi qrupa təqdim olunmalı, təcrübəli mütəxəssislər və ya xarici təcrübə ilə yaxından tanış olan

şəxslər, yeni düşüncəyə malik gənc kadrlar tərəfindən hər hansı bir təklifin nə məqsədlə və hansı yanaşma əsasında irəli sürüldüyünə diqqət verilməlidir ki, qəbul olunacaq qanun bütün təhsil-verənlərin və təhsilalanların normal fəaliyyətinə şərait yaratsın, gənc nəslə təhsil almağa və gələcək həyat və karyera inkişafı üçün bunun vacibliyini dərk etməyə sövq etsin, cəmiyyətimizin və zamanın çağırışlarına cavab versin.

Burada qanunun əhatə edəcəyi hər kəsin diqqətini bəzi məsələlərə yönəltməyi vacib hesab edirəm. Bu layihə adi bir qanun layihəsi deyil, onun mexaniki olaraq hansısa sənədlər toplusunun, hətta təkcə yuxarıda sadaladığımız mühüm qanunvericilik aktlarının bazasında tərtib olunması düzgün olmazdı. Bu məqsədlə biz ali təhsilin bu və ya digər səviyyədə əlaqəli və inteqrasiya olunduğu sahələrə və qanun layihəsinin kəsişə bildiyi hüquqi-normativ və sair qanunvericilik bazalarına nəzər salmalıyıq. Təbii ki, qanunun maddə və bəndlərinin xüsusi rəsmi-işgüzar, elmi-hüquqi üslubda təqdim olunma yolu var. Öz təcrübəmizdən çıxış edərək, burada önəm verilməsini vacib bildiyimiz məsələləri təklif formasında irəli sürür və işçi qrup tərəfindən nəzərdən keçirilməsini istəyirik:

İlk olaraq, layihədə ali təhsilin iqtisadiyyatı, maliyyələşmə prinsipləri və mexanizmləri, onun biznes aləmi ilə əlaqə və münasibətləri, ən müasir tələblərə cavab verə biləcək maddi-texniki, eləcə də elektron-informasiya bazalarının yaradılması və idarə olunması istiqamətində dövlət dəstəyinin təmin olunması yolları, hüquqi və fiziki şəxslərlə münasibətlərin tənzimlənməsi, əməkdaşlıq və iş birliyi imkanlarının açıqlanması, ödənişli xidmətlərin göstərilməsi üçün bütün məsələlərin xırdalıgınaqədək təsbiti, elmi-tədqiqat və tədris mərkəzi kimi ali təhsil müəssisələrinin (ATM-lərin) infrastruktur problemləri, ATM-lərin inkişafına investisiyaların qoyulması və sair maddə və bəndlər tam aydınlığı ilə təsvir edilməlidir. Bildiyimiz kimi, bu məsələlərdə dünya, Amerika, Avropa, Türkiyə və MDB ölkələrinin təcrübəsi var və bu-

günədək ölkə ATM-ləri bu təcrübələrin müəyyən hissəsini mənimsəmə də, qeyri-müəyyənliklər çoxdur;

ATM-lərin akkreditasiya qaydaları, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə tələbə qəbuluna qoyulan tələblər, eləcə də müxtəlif beynəlxalq reytinglər tələbə sayına düşən elmi dərəcəsi və elmi adı olan mütəxəssislərin konkret sayını müəyyən etdiyindən elmi-pedaqoji kadrların potensialının artırılması, daxili və xarici mütəxəssislərin tədrisə və elmi-tədqiqat fəaliyyətinə cəlb olunmasının rəğbətləndirilməsi, bu məsələdə universitetlərin dəstəklənmə mexanizminin təklif olunması da layihədə yer almalıdır. Çox təzadlı görünsə belə, bu gün ATM-lərdə professor-müəllim heyətinin müsabiqəsi 1997-ci ilin əsasnaməsinə istinad edir ki, bu da heç bir çərçivəyə sığmır. Belə ki, ali məktəblər adambaşına maliyyələşmə prinsipinə keçmiş və universitetlərdə yeni iqtisadi reallıqlar formalaşmış, Əmək məcəlləsi dəyişmişdir. Bu müddətdə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və beynəlxalq təhsil standartlarına uyğun olaraq, bakalavriat səviyyəsində ixtisasların təsnifatı ən azı iki dəfə yenilənmişdir ki, bu da ixtisaslar üzrə buraxılış kafedralarının tədris yükünə təsirsiz ötürşür, yeni ixtisaslara və kredit sistemi ilə tədrisin təşkili qaydalarına (müəllim seçimi, fənn seçimi, tələbə və müəllim mobilliyinin digər cəhətləri) müvafiq olaraq, kafedraların mütəxəssislərlə komplektləşdirilməsini tam yeni prinsiplər əsasında aparmağı labüd edir. Belə düşünürük ki, ATM-lərdə professor-müəllim heyətinin müsabiqəsi, digər seçkili vəzifələrlə bağlı müddəalar, həmçinin ali məktəbin idarə olunmasının əsas prinsipləri layihədə öz əksini tapmalıdır. Mövcud rektorluq institutunun, ATM-lərə rektor təyinatı və ya rektor vəzifəsinə namizədlərin təqdimatı prosedurunun hazırkı reallıqlarla uzlaşmaması da göz qabağındadır. Ölkə rəhbəri tərəfindən təyinata təqdim olunan namizədlərin professor-müəllim heyəti tərəfindən gizli səsvermə yolu ilə müəyyən olunmasını daha düzgün hesab edirik. Fikrimizcə, universitetin rektoru və prorektoru vəzifələrinin

dövlət qulluğuna aid olunan vəzifələr kimi müvafiq şəkildə layihəyə daxil edilməsi ədalətli olardı.

Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində ATM-lər tərəfindən müş-tərək tədris proqramlarının yerinə yetirilməsi və bu proqramların bütün təfərrüatlarının (məzmun və standartlar, müqavilə şərtlə-rinin müvafiq yerli icra orqanları ilə razılaşdırılması, mütəxəs-sislərin cəlbə, tədris qrafiki, maliyyələşmə və s.) tərəfdaş uni-versitetlərlə uzlaşdırılmasına aydınlıq gətirilməlidir. Bu yönümdə ikitərəfli müqavilələrin söykəndiyi hüquqi bazaya ehtiyac var. Burada Boloniya prosesinə qoşulan və tam integrasiya olunan ölkələrin universitetləri ilə əməkdaşlıq prinsipləri və qaydalarında ciddi fərqlərlə üzləşməsək də, MDB ölkələrinin ATM-ləri ilə müştərək mütəxəssis hazırlığı proqramlarının icrasında çətinliklər mövcuddur.

Ali təhsilin hər üç səviyyəsində, eləcə də əlavə təhsil istiqə-mətində mütəxəssis hazırlığı konsepsiyası müəyyən dövr ərzində qüvvədə olmuş və hazırda da işləyən bir sıra qanunvericilik akt-larının təhlili nəzərə alınmaqla qanun layihəsində bütün detalları ilə təqdim olunmalıdır;

Son illər ərzində adambaşına maliyyələşmənin tətbiqi nəticə-sində əksər ATM-lər tədris resurslarının maliyyələşdirilməsinə vəsait ayırmaq imkanını itirib. 2020-ci ildə Təhsil Nazirliyi baka-lavriat səviyyəsi üçün yeni tədris standartlarını (proqramlarını) qəbul edib. Yeni tədris resurslarının (proqramlar, dərslilər və dərş vəsaitləri, metodiki göstərişlər və s.), o cümlədən, elektron resursların yaradılmasına ehtiyac yaranıb. ATM-lərin akkreditasi-yası meyarlarında çap işlərinə, eləcə də impakt faktorlu elmi məc-muələrdə nəşr edilən məqalələrə önəm verildiyini də nəzərə alsaq, ixtisaslar üzrə mühüm tədris vəsaitlərinin və elmi işlərinin nəticə-lərinin əks olunduğu fundamental nəşrlərin maliyyələşdirilməsi məsələsinə dəstəyin layihəyə salınması ağılabatandır.

“Tədris dili” anlayışı Təhsil və Ümumi təhsil haqqında qanunlarda verilib. Sonuncu qanunda təlim əcnəbi dillərdə aparı-

lan orta təhsil müəssisələrində dövlət dilinin tətbiqi mexanizmi ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin olduğu fikrindəyik və bunu mətbutdakı çıxışlarımızda qeyd etmişik. Təbii ki, ali təhsil səviyyələrində ixtisasların və ixtisaslaşmaların xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq xarici dillərdə mütəxəssis hazırlığı proqramlarına tolerant yanaşmaya ehtiyac var. Lakin ölkə ərazisində icra olunan istənilən tədris proqramının dövlət dilinin tətbiqi kontekstində reallaşdırılması mexanizminin mövcudluğu vacibdir. Məncə, konkret ixtisasın tədris dili xarici dil olduğu halda dövlət dilində tədris olunan fənlər anlayışı müəyyən edilməlidir. Biz istəsək də, istəməsək də, qloballaşma və Boloniya prosesinə inteqrasiya meyillərinin güclənməsi ölkə vətəndaşlarını əcnəbi dillərdə təhsilə cəlb edir. Bu şəraitdə dövlət dilinin ali təhsildə tətbiqi dairəsinin qanunda təsdiqlənməsi, ana dilində təhsilin stimullaşdırılması yolları və mexanizmləri, eləcə də Azərbaycan dilinin xarici dil kimi əcnəbilərə öyrədilməsi və xarici universitetlərdə geniş təmsil olunması barədə layihəyə müddəalar daxil edilməlidir. Hazırda müxtəlif ölkələrin universitetlərində Azərbaycan dili və mədəniyyəti, Azərbaycanşünaslıq mərkəzləri fəaliyyət göstərir, Azərbaycan dili ixtisas səviyyəsində təmsil olunub. İşlədiyim Bakı Slavyan Universitetinin xaricdə bu cür 7 mərkəzi var. Fikrimizcə, dövlət dilinin xaricdə öyrədilməsi, azərbaycanşünaslığın və Azərbaycan multikulturalizminin təbliği istiqamətində layihə və təşəbbüslərə dövlətimizin maliyyə dəstəyinin göstərilməsi də hansısa formada qanun layihəsində yer tapmalıdır.

Son illər bir sıra humanitar təmayüllü universitetlərimizdə "Regionşünaslıq" ixtisasında azərbaycanşünaslığın təmsil olunması, Azərbaycan multikulturalizmi fənninin bütün humanitar və pedaqoji ixtisaslarda təmsil olunması bu elmi-tədqiqat istiqamətində elmi laboratoriyaların və mərkəzlərin mövcudluğu azərbaycanşünaslığı və azərbaycançılığı tədrisimizin milli-ideoloji bazası kimi təsdiqləməkdədir. Tədris dilindən asılı olmayaraq, azərbaycançılığın və azərbaycanşünaslığın təhsilimizin mil-

li-ideoloji və elmi-nəzəri bazası və platforması kimi qanun layihəsində qeyd edilməsini məqsədəuyğun sayıram.

Son iki ildə orta ixtisas pilləsini bitirmiş subbakalavrların Dövlət İmtahan Mərkəzinin xətti ilə ali təhsilin bakalavriat səviyyəsinə qəbuluna şərait yaradılmış, orta ixtisas müəssisələrinin əksəriyyəti bir neçə ildir ki, ATM-lərin nəzdinə verilmişdir ki, bu da göstərilən tədris pillələrinə aid tədris standartlarının ardıcılığını, varisliyini və sistemliliyini şərtləndirir. Hazırda bu iki təhsil pilləsinin tədris proqramları arasında münasibətləri nizamlayan müvafiq qaydalar yoxdur. Fikrimizcə, ən yüksək təhsil pilləsi kimi ali təhsilin bütün təhsil pillələri ilə ardıcıl və sistemli əlaqələrini tənzimləyən maddə və bəndlər nəzərdən qaçmamalıdır. Ali təhsilin digər təhsil pillələri ilə dialektik, məntiqi, hüquqi bağlılığını təmin edə biləcək maddə və bəndlər hələ sovet dövründən formalaşmış, mövcud təhsil qanunvericiliyi aktlarında da təsdiq olunmuş və can atdığımız fasiləsiz təhsil anlayışını gündəmdə saxlamalıdır.

Pandemiya dövründə distant təlimin fəal tətbiqi və qazanılan təcrübə cəmiyyətdə bu formada real tədrisin imkanları barədə aydın təsəvvürlər yaratdı. Təhsil haqqında qanunda da distant təhsil formasının nəzərdə tutulması müzakirə olunan qanun layihəsində məsafədən tədrisin tətbiqi ilə bağlı konkret müddəa və mexanizmləri, ATM-lərdə müvafiq struktur dəyişikliklərini, bu dəyişikliklərin və innovasiyaların təhsilə gətirilməsi üçün xüsusi maliyyə mənbələrinin cəlbini, qazanılan təcrübənin ictimai şüurda və rəydə düzgün təşviqini, təhsilalanlara və təhsilverənlərə maddi-iqtisadi, sosial-psixoloji və texniki dəstəyin göstərilməsi tədbirlərini əhatə etməlidir.

Yeni tədris standartları ATM-lərin tədris-istehsalat bazalarının yaradılmasını tələb edir. Bu isə ilk növbədə onlara ciddi təşkilati və maliyyə dəstəyinin göstərilməsini, ATM-lərin fəaliyyətinin ölkənin sosial-iqtisadi həyatına sıx inteqrasiyası üçün lazımi hüquqi bazanın əsasını qoya biləcək ali təhsil haqqında qanunun mü-

kəmməlliyindən asılıdır. Fikrimizcə, buraxılış tədris ili tələbələrində istehsalat təcrübəsinin istehsalat və xidmət sahələrində, elmi-tədqiqat müəssisələrində pedaqoji təcrübəsinin ümumtəhsil məktəblərində təşkili üçün təkcə bu qanun layihəsinə bölmə və bəndlər daxil etməklə kifayətlənməməli, digər əlaqəli qanunvericilik aktlarına da paralel olaraq istehsalat-təcrübə bazalarının, pedaqoji internaturaların yaradılması və idarə olunması ilə bağlı dəyişikliklər nəzərdə tutulmalıdır.

İctimaiyyətin cavabdehliyini, Valideyn, məzun assosiyasiyalarının, Xeyriyyə fondlarının, Himayədarlar və qəyyumlar Şuralarının fəaliyyətini, təhsilə yaradıcı və innovativ yanaşmaları təbliğ və təşviq edən xüsusi bölmənin qanun layihəsində yer tapacağına inanıram.

Pandemiya şəraitində məsafədən təhsilin və qiymətləndirmənin təşkili, elektron idarəetmənin genişlənməsi, təhsil prosesi iştirakçıları dairəsinin və müstəvisinin genişlənməsi, təhsilin milli ideologiya köklənməsi zərurəti ilə yanaşı, beynəlmiləl xarakter alması qanun layihəsinə bir sıra anlayışların (məsələn, təhsil etiketi, ünsiyyəti və mədəniyyəti və s.) daxil edilməsini şərtləndirir.

Ümid edirəm ki, işçi qrup göstərilən məsələləri bu və digər şəkildə qanun layihəsində əhatə edib. İstənilən halda təkliflərin nəzərdən keçirilməsini xahiş edirəm.

29 mart 2021-ci il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRİ CƏNAB EMİN ƏMRULLAYEVƏ

Hörmətli cənab nazir!

Son illər ərzində təhsildə həyata keçirilən islahat və dəyişikliklər, təhsil qanunvericiliyi sahəsində qəbul edilən normativ aktlar, xüsusən də Sizin fəaliyyətə başladığınız kiçik bir dövrdə sistemli və ardıcıl şəkildə görülmə işlər yaxın zamanlarda müəyyən irəliləyişlər əldə edəcəyimizə ümid yaradıb. Ümumi təhsil haqqında “Qanun”un qəbulu və bu təhsil pilləsində kompleks tədbirlər artıq nəticəsini verməkdədir. Ali təhsilimizin Avropa təhsil məkanına integrasiyası və beynəlxalq rəqabətin təmin olunması məqsədilə təsdiq olunmuş Dövlət proqramları, ali təhsil haqqında qanun layihəsinin hazırlanması, mövcud vəziyyətdə məsafədən təlimin monitorinqinin effektiv mexanizminin tətbiqinə başlanılması, bir neçə gün bundan öncə “Təhsil müəssisələrinin akkreditasiyası Qaydaları”nın yeni redaksiyada təsdiqi və sair tədbirlər bu istiqamətdə də müsbət nəticələr əldə etmək üçün baza və şərait yaradıb.

Sizə müraciət etməkdə əsas məqsədim çalışdığım ali təhsil müəssisəsində də köklü dəyişikliklərə və islahatlara ciddi ehtiyac yarandığını nəzərinizə çatdırmaqdır. Vətən müharibəsi zamanı yaxın xaricin baş verən hadisələrə münasibəti təhsil-tədqiqat, milli-ideoloji təbliğat, mədəniyyətlərarası ünsiyyət mərkəzi olaraq universitetimizin olduqca vacib rolunu bir daha sübut etdi və onun

fəaliyyətinin indikindən daha geniş və səmərəli bir müstəviyə keçirilməsinin gündəmdə olduğunu təsdiqlədi. Hazırkı durumda təmsil etdiyim Bakı Slavyan Universitetinin daxili əmək bazarının tələbatına uyğun müvafiq sahələr üzrə keyfiyyətli mütəxəssislər hazırlaması, xarici universitetlərlə müştərək tədris proqramları və tədqiqat layihələri icra edə bilməsi, Təhsil Nazirliyinin həyata keçirdiyi ən müxtəlif layihələrə cəlb olunması üçün Sizin ciddi dəstəyinizə ehtiyac duyuram. Göstərilən və digər təşkilati məsələlərə Sizin münasibətinizə ehtiyac olduğunu yaxşı anladığımdan bu müraciəti təqdim etməyi vacib sayıram. Cari və strateji fəaliyyətimizin qurulması ilə bağlı təkliflərimi də təqdim etməyə hazıram.

Hörmətli cənab nazir!

Siz Təhsilin inkişaf proqramları şəbəkəsində çalışarkən təhsil müəssisələrində vəziyyətin araşdırılması üçün intervyu metoduna yer verirdiniz. Universitetlərdə distant təlimin monitorinqi prosesində də bu metoddan istifadənin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Ali məktəblərdə digər fəaliyyət istiqamətlərində real vəziyyəti araşdırmaq, xüsusən insan resurslarının idarə olunmasında və təhsilənlərin biliyinin qiymətləndirilməsində formalaşmış stereotipləri aradan qaldırmaq üçün ali təhsil müəssisələrinin rəhbər və inzibati heyətinin, ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə aparıcı mütəxəssislərin rəyinin intervyu yolu ilə (anonimlik gözlənilməklə) mütəmadi olaraq öyrənilməsini təklif edirəm.

Dərin hörmətlə,

*Telman Cəfərov,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
Əməkdar müəllim, BSU-nun tədris işləri üzrə prorektoru.
e-adres: telmanjafarov@gmail.com;
telman_jafarov@mail.ru
21 dekabr 2020-ci il*

PROFESSORDAN NAZİRƏ 18 BƏNDLİK TƏKLİF – SİSTEMİ BAŞQA RELSLƏR ÜZƏRİNƏ DAŞIMALİYIQ

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim Telman Cəfərov «Ali təhsil haqqında qanun»la bağlı maraqlı təkliflərlə çıxış edib. Bakupost.az həmin təklifləri təqdim edir:

Vaxtılə 13 səhifədən ibarət təkliflərimi ETN-nə göndərmişəm.

Fikrimizcə, layihə ictimai müzakirəyə verilibsə, ali təhsil sistemində çalışan hər bir mütəxəssisin rəyinin eşidilməsinə şərait yaradaq. Sosial şəbəkələrdə səslənən rəyləri nəzərdən keçirək. Bu, sadəcə, bir təhsil pilləsi ilə bağlı qanun deyil: ölkənin hazırkı və perspektiv inkişafı ondan asılıdır. Bu, elmə, sənayeyə, ölkənin insan resurslarının qorunmasına və inkişafına, əqli və maddi mülkiyyətimizə... integrasiya olunmuş sinkretik qanunvericilik aktıdır. Ölkənin ali təhsil sistemini başqa relslər üzərinə daşımaliyiq. Qanun layihəsində görmək istədiyimiz məqamlar:

- 1) Universitetlərin müstəqil təsərrüfat subyektinə çevrilməsi;
- 2) Müstəqil tələbə qəbulu həyata keçirməsi;
- 3) Təcrübə-istehsalat bazaları şəbəkəsinə malik olmaqla universitetlərin tədris-elm-istehsalat komplekslərinə çevrilməsi;
- 4) Hətta tələbə startuqları qarışıq dövlət və maraqlı biznes strukturları tərəfindən profil üzrə istənilən layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün maliyyə dəstəyinin göstərilməsi;

5) Milli məzmun və spesifikaya əsaslanan əqli mülkiyyətin yaradılmasına dəstək;

6) Ali təhsil sistemi üçün tədris resurslarının hazırlanmasına büdcə vəsaitinin ayrılması;

7) Ali təhsilin bütün səviyyələri üçün tədris standartlarının yenidən nəzərdən keçirilməsi;

8. Pedaqoji internaturaların və istehsalat təcrübə bazalarının yaradılması və müvafiq təcrübənin təşkili barədə yeni əsasnamələrin hazırlanıb təsdiq olunması;

9) Ali təhsil pilləsi ilə digər təhsil pillələri arasında ardıcılığın, varisliyin, koordinasiyanın yaradılması məqsədi ilə kompleks tədbirlərin icrası;

10) Ölkənin ali təhsil sisteminə daxil olan dövlət universitetlərində əməyin ödənilməsi mexanizminə yenidən baxılması; adambaşına maliyyələşməyə keçid dövrünün təcrübəsi, qüsurları, təhsilə vurduğu zərər, ali təhsildən beyin axını, eləcə də üstün cəhətlər nəzərə alınmaqla dövlət universitetlərinin büdcədən maliyyələşməyə dönüş imkanlarının müzakirəsi;

11) Ölkə gənclərinin müxtəlif səbəblərdən, ən əsası, ali təhsil bəhanəsi ilə xaricə axınına şərait yaradan səbəbləri araşdırmaq, bunun qarşısını almaq üçün universitetlərimizin maddi-texniki bazasını, əcnəbi mütəxəssislər də dəvət olunmaqla kadr potensialını gücləndirmək;

12) Ali məktəblərin kitabxana, məlumat-informasiya bazalarını modernləşdirmək, ixtisaslar üzrə açıq elektron platformalara çıxışı təmin etmək;

13) Bütövlükdə ali təhsilin transformasiyası, yeni məzmun və strukturun yaradılmasından irəli gələn vəzifələri nəzərdən keçirmək;

14) Universitetlərə rəhbərlərin təyin olunması mexanizminin dünyada təsdiq olunmuş müasir yanaşmalar və təcrübələrə uyğun işlənilməsi;

15) Müxtəlif elm və təhsil sahələri üzrə virtual respublika elmi-tədris mərkəzlərinin, kafedraların formalaşdırılması;

16) Təhsilənlərin və təhsil verənlərin, tədrisə yardımçı dövlət və ictimai qurumların fəaliyyətinin motivasiya olunması, stimullaşdırılması;

17) Regionlarda ali və orta ixtisas müəssisələrinin, əlavə təhsil müəssisələrinin yaradılmasına dəstək;

18) Himayədarlar Şurası, Həmkarlar Komitələri və bu kimi digər ictimai qurumların universitetlərlə münasibətlərinin yeni müstəvidə qurulması və digər məsələlər.

«Bakupost.az» saytı, 14 mart 2023-cü il

MÜSAHİBƏLƏR...

АРМЯНСКИЕ ОККУПАНТЫ, ПРОЧЬ С НАШИХ ЗЕМЕЛЬ!

Армения в 1992–1994 годах под предлогом создать буферную зону вокруг Нагорного Карабаха захватила семь районов Азербайджана, вынудила местное азербайджанское население покинуть свои исторические земли, стерла с лица земли десятки сел и городов, совершила геноцид против мирных жителей в городе Ходжалы, оккупировала 20 процентов территорий суверенного Азербайджана, после чего Совет Безопасности ООН принял четыре резолюции о немедленном выводе армянских боевых формирований и войск из захваченных районов.

На самом деле руководство Армении, обеспеченное финансовой и моральной поддержкой сильной армянской диаспоры, вооружившись агрессивной идеологией партии «Дашнакцутюн», под предлогом защиты армянского населения автономной области Азербайджана претворяло в жизнь давнишнюю мечту армян постепенно расширить границы Армении от моря до моря. Неслучайно армяне имели и имеют постоянные территориальные претензии и к другим своим соседям – Грузии и Турции, поднимали свои голоса в регионах России – местах своего компактного проживания.

Об этом в беседе с «Зеркало» сказал доктор филологических наук, профессор, Заслуженный учитель Тельман Джафаров.

«Все мы в курсе происходящих, начиная с 27 сентября текущего года, активных военных столкновений между Арменией и Азербайджаном. В связи с этими событиями сегодня идет настоящая информационная война. Армения намерена всячески втянуть в этот конфликт Россию, других членов ОДКБ, даже Иран, кричит о переходе этого военного противостояния двух стран в Третью мировую войну. Она манипулирует заявлениями руководства Турецкой Республики о моральной поддержке Азербайджана. Вместо того, чтобы следовать резолюциям ООН, призывам Минской группы, армянской и азербайджанской общин Нагорного Карабаха и немедленно освободить районы, не имеющие отношения к территории бывшей автономной области, Армения накаляет страсти, со своей территории бомбит находящиеся в ста, двухстах и трехстах километрах от зоны боевых действий города и села Азербайджана, провоцирует нашу страну на ответные удары по городам Армении. Президент Азербайджана Ильхам Алиев в своих интервью ведущим российским, турецким, европейским и американским телеканалам, в обращениях к народу неоднократно отмечал эти попытки врага, предупреждал мировых лидеров о настоящей причине бомбардировок Арменией находящихся далеко от зоны военных действий крупных азербайджанских городов. И я уверен, что весь мир понимает истинное положение дел и то, что азербайджанский народ, несмотря ни на какие потери, средства запугивания, психологического давления, хочет восстановить справедливость», — отметил собеседник сайта.

Профессор напомнил, что после Кюрекчайского, Гюлистанского и Туркменчайского мирных договоров между Россией и Персией армяне в течение десятилетий переселялись в благодатные азербайджанские земли. В 1918 году правитель-

ство Азербайджанской демократической республики отдало армянам 9 тысяч кв. км земель и город Иреван в качестве столицы (сегодняшняя столица Армении Ереван).

«И в советский период немало территорий нашей республики было передано Армении. Таким образом, Азербайджан, имевший в 1918 году 126 тысяч кв. км земель, к моменту распада СССР имел территорию в 86,6 тысяч кв.км. В результате посягательств Армении в 1992–1994 годах было захвачено еще 20%. Азербайджан сумел восстановить свою независимость и сохранить ее ценой больших потерь. Сегодня мы возвращаем земли, оккупированные армянами в 1992–1994 годах. Не зря наш народ называет эту войну священной, Отечественной», — подчеркнул Т.Джафаров.

Он также отметил, что Президент Азербайджана неоднократно обращался к армянскому населению Нагорного Карабаха, призывал их к миру и согласию, мирному сосуществованию с азербайджанской общиной, призывал не поддаваться провокациям руководства Армении, не разрушать мечети, культурные памятники в древнем азербайджанском городе Шуше и других населенных пунктах (к сожалению, обманутый армянской пропагандой мир кричит о разрушении собора в Шуше, забывая, как в годы агрессии были уничтожены в том городе все культурные и религиозные памятники азербайджанцев). Он заявлял о серьезном намерении руководства Азербайджана всячески поддержать своих сограждан – как азербайджанцев, так и армян, – сразу после разрешения конфликта осуществить масштабные социально-экономические, транспортные проекты, защитить интересы армян Нагорного Карабаха, восстановить добрососедские отношения с самой Арменией. Но с нынешней позицией соседней страны пока все это невозможно, считает азербайджанский профессор.

«Руководство Армении апеллирует к российскому присутствию в Армении. Имея на своей территории военную базу

России, оно якобы защищает интересы русских на Южном Кавказе. Но разумные люди понимают, что ныне интересы стран и народов измеряются другими критериями. Это сотрудничество в экономической, культурной, образовательной, научно-технической, дипломатической сферах, в области высоких технологий и космических исследований, осуществление совместных проектов, служащих обеспечению и процветанию, социально-экономическому подъему не одной, а целого ряда стран региона и даже континента», — сказал собеседник сайта.

В связи с этим он перечислил ряд важных фактов:

«Сегодня наша страна – председатель Движения неприсоединения, второй после ООН мировой организации. Она имеет тесные отношения со странами региона, континента и мира, вносит свою посильную лепту в борьбу с мировым терроризмом, с пандемией коронавируса, оказывает помощь пострадавшим от катастроф и катаклизмов странам, выделяет огромные средства для восстановления культурных ценностей в разных уголках мира.

В Азербайджане существует особое отношение к русскому языку, литературе и культуре, образованию на русском языке, русскому и русскоязычному населению, традиционным связям между двумя дружественными странами. Азербайджан и Россия дружат и на уровне отдельных регионов. Россия инвестирует в нашу экономику, а Азербайджан – в российскую.

Функционирующий в Баку Славянский университет полностью финансируется азербайджанским государством. Здесь готовят бакалавров для детских учреждений и школ с русским языком обучения (учителей русского как иностранного, русского языка и литературы, начальных классов, воспитателей, психологов для всех уровней и степеней образования), переводчиков, регионоведов-россияведов, магистрантов и докторантов, специализирующихся по русскому и другим славянским языкам, по русской литературе и т.д. Десятки тысяч азер-

байджанских детей, т.е. этнических азербайджанцев, более чем в пятистах дошкольных и четырехстах общеобразовательных учреждениях получают образование на русском языке.

Самая талантливая часть азербайджанской молодежи поступает в Бакинские филиалы Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова и Медицинского университета им. И.М.Сеченова.

По российским статистическим данным, более 14 000 студентов-азербайджанцев учатся в российских вузах.

Как филолог и издатель хочу указать еще на один факт: только в течение последних 10-15 лет было издано 5 антологий русской литературы, включающих новые переводы русской классической, современной и новейшей литературы. Для русскоязычных авторов издаются литературные журналы и газеты, русскоязычные литературные объединения регулярно выпускают свои сборники. По распоряжениям президента страны вся русская литература увидела свет на латинице. Все телеканалы республики ведут отдельные передачи и программы на русском языке. Имеется русскоязычный телеканал. Множество газет и журналов издаются на русском и поддерживаются государством. Русский драматический театр в Баку – один из самых любимых и известных бакинских театров...

Конечно же, всего не перечислишь. Да, это показатели истинной и искренней дружбы, которой гордились и гордятся азербайджанцы. Это говорит о том, насколько глубоки корни наших отношений и какую перспективу имеет дружба наших стран, что никакие попытки Армении не смогут поссорить Азербайджан со своим близким соседом», — подчеркнул Т.Джафаров.

Мнение Т.Джафарова разделяет и его коллега, доктор философии по филологии, доцент Илаха Джарчиева. Она рекомендует армянам внимательнее изучать историю, обратить внимание на роль тюркских народов в превращении Московской Руси в мощное евразийское государство, на

многовековые дружеские отношения Османской Турции и Московской Руси, способствовавшие расширению и возвышению одной империи на Ближнем Востоке и в Европе, другой – в Восточной Европе и Азии.

«Да, армянам время от времени удавалось поссорить эти великие страны и народы, добиться составления документов, подобных завещанию Петра I. А чем армяне отблагодарили Россию и русский народ? Ложью, разрушением Советского Союза, предательством добродетели, в течение десятилетий бесплатно обеспечивающей их газом, нефтью, военной техникой, предоставлявшей им льготные условия жизни по всей России...

Хочу процитировать Юрия Помпеева. В своей книге «Карабахский дневник» он пишет: «Армянские же газеты начала 1988 года были полны иных призывов: «Мы требуем – вы соглашайтесь! Пусть весь мир горит огнем, лишь бы нам достался Карабах!» (М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010, с.356). А чем отличаются от этих возгласов сегодняшние призывы премьер-министра Армении Никола Пашиняна?

В то же время Армения втягивает в этот конфликт Турцию, обвиняет ее руководство во всех грехах. Ведет дипломатическую войну со всеми странами, сотрудничающими с Азербайджаном. Ведь Азербайджан не объявляет врагом всех тех, кто явно защищает интересы Армении как агрессора, старается дипломатическими путями переубедить оппонентов. Почему же поколения азербайджанцев, выходцев из Карабаха, должны тосковать вдали от принадлежавших их предкам и отцам земель, почему Армения убивает мирных жителей, за свои неудачи на поле боя бомбит азербайджанские города, не имеющие отношения к зоне военных действий, беспрерывно и нагло обращается к мировым лидерам с мольбами остановить Азербайджан, а когда в гуманитарных целях прекращаются военные действия, ночью наносит ракетные

удары по спящим детям, женщинам и старикам в Гяндже, Мингячевире, Агдаме, Тертере, Барде и других городах?

Азербайджан, на территории которого идет война, погибают мирные жители, разрушаются дома, земля приходит в непригодное состояние, обращаясь к мировому сообществу, обосновывает свои действия, а армянский премьер-министр Пашинян кричит и просит мировых лидеров оказать ему помощь. Ведь Президент Ильхам Алиев в первые дни освобождения захваченных районов обратился к армянским матерям с риторическим вопросом: «Что делает армянский солдат на азербайджанских землях, ради чего он здесь погибает?» Вместо того чтобы сесть за стол переговоров и договориться о судьбе армян Карабаха, будущих отношениях двух соседних стран Кавказа, извиниться за Ходжалинский геноцид, за нанесенный азербайджанцам в течение 30 лет физический, моральный и материальный ущерб, своим воплем Пашинян пытается втянуть в конфликт еще и другие страны. Одумается ли он и прекратит ли свои попытки срамливать страны региона друг с другом или же до конца останется безнаказанным? Когда же армянам удастся избавиться от болезни «арменизма»? — задается вопросом И.Джарчиева.

Она также привела цитаты из книги «Азербайджанская быль, российское пришествие и персидские мотивы» академика Рудольфа Иванова.

«Как истинный патриот, Рудольф Иванов глубоко сожалеет о негативной роли армян в русско-персидских отношениях, в судьбах своего отечества: «...Российские власти пожалели армян, которых, по их утверждениям, в Персии и Турции истязали. Поэтому единоверцами стали заселять российские земли. Земель в России, как известно, хоть отбавляй, хотя большая часть неухоженных, так называемых целинных. Но армян, якобы истерзанных притеснениями и насилиями, настолько жалели, что им предоставляли земли, уже обработанные, где заложен был труд многих поколений — только

не армян, а азербайджанцев» (Иванов Р. «Азербайджанская быль, российское пришествие и персидские мотивы», М., 2011, с. 267).

«Русский посол в Персии А.С.Грибоедов, по долгу службы имеющий отношение к заселению армян на завоеванных у персиян в первую русско-персидскую войну (1804-1813 гг.) карабахских землях ради увеличения численности христиан, беспокоился о последствиях этого заселения и в своей записке генералу И.Ф.Паскевичу «О переселении армян из Персии в наши области (1828 год)» говорил о «внушениях, которые необходимо делать мусульманам, чтобы помирить их с нынешним их отягощением, которое не будет долговременно, и искоренить из них опасение насчет того, что армяне завладеют навсегда землями, куда их на первый раз пустили» (с. 281-282).

Он даже не подозревал, что помощь армянам когда-то приведет и к его личной трагедии... Хотела бы напомнить читателю слова А.С.Грибоедова: «Какое подлое исчадие эти армяне!».

Чтобы не быть голословной, приведу еще один отрывок из названной книги: «Исторически достоверные факты таковы: законный Карабахский хан-владелец полковник Мехти-Кули-хан, сын Ибрагим-хана Карабахского, был изгнан в Персию генералом Мадатовым на основе клеветы и фальшивых бумаг, а племянник хана и его наследник Магомед-али был отправлен в сибирскую ссылку, также противозаконно. Их вместе с сотнями коренных жителей все же вернули в Карабах, но уже после заселения армян на их земли. Наспех заселенных армян стали именовать коренными жителями, а возвращенных азербайджанцев на материнские земли – переселенцами. История о том, как обокрали и обездолили азербайджанцев, когда генерал Валериан Григорьевич Мадатов (1782-1829), назначенный в 1817 году окружным начальником Карабаха, насильственно, используя беззаконие, освобождал азербайджанские

земли для пришлых своих единоверцев, еще ждет своего справедливого летописца» (с.269).

Очень надеюсь, что в эти тяжелые, но славные для азербайджанцев дни, мир поймет нашу позицию, даст правильную оценку ситуации, поддержит народ, борющийся за возвращение своих исторических земель, осознает истинную суть политики Армении, направленной не на благо армянского населения Карабаха, а на расширение собственных территорий за счет азербайджанских земель.

В конце хочу напомнить слова Президента нашей республики о том, что для прекращения военных действий и разрешения конфликта Азербайджан выдвигает лишь одно-единственное условие: пусть армянские оккупанты немедленно убираются прочь с азербайджанских земель», — сказала наша собеседница.

*Газета «Зеркало», 20 октября 2020 г.,
<https://m.zerkalo.az/armyanskie-okkupanty-proch-s-nashih-zemel>*

AVRASIYAÇILIQ MƏDƏNİ DOMİNANT ÜZƏRİNDƏ QURULAN ELMİ-NƏZƏRİ PLATFORMADIR

Bakı Slavyan Universitetinin tədris işləri üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi, «Mütərcim» jurnalının baş redaktoru Telman Vəlixanlı (Cəfərov) ilə söhbət.

Telman Vəlixanlı: Avrasiyaçılıq mədəni dominant üzərində qurulan elmi-nəzəri platformadır

Dil təkcə şifahi ünsiyyətdə yaşamır. Onun qorunması, inkişafı, əhatə və işlənmə dairəsinin genişlənməsi üçün bir neçə vacib amil var.

Bunlardan ən əsası ana dilində təhsil və milli ədəbiyyatdır.

– Telman müəllim, iki gün əvvəl 55 yaşınız tamam oldu. Təbrik edirəm!

– Sağ ol, Azər müəllim.

– Necə hissdir?

– İllər ötdükcə insan hər şeyə daha məsuliyyətlə və diqqətlə yanaşmağa çalışır. Nə qədər cavansan, fəaliyyətdəki xaosu və dağınıqlığı hiss etmirsən. Gənclik yorğunluq bilmir, sənə elə gəlir ki, hər şey nəhayətsizdi. 50 yaş səddi insan üçün əzablı hesabat

dövrüdür. Bu həddi aşdın, öz içinə, düşüncələrinə, fəaliyyətinə bir rahatlıq, səliqə-sahman gətirmək ehtiyacı duyursan.

– Ədəbiyyatşünas-alim və tərcüməçi olmaqla yanaşı, həm də təhsil təşkilatçısınız, orta və ali təhsil pillələrində fəaliyyət göstərir, orta məktəblər üçün «Ədəbiyyat» proqramları və dərsliklərinin yazılmasında iştirak edirsiniz...

– Onu qeyd etmək istərdim ki, hazırkı dövrdə çoxşaxəli fəaliyyət insan üçün ciddi diskomfort yaradır. İstənilən sahədə informasiya bolluğu və yeniliklər mövcuddur, hər şeydə innovativ yanaşma və kreativlik tələb olunur, cavabdehlik artır. İnsanlar bütün fəaliyyət növlərində nəticə gözləyir, abstraksiyadan, nəzəriyyədən uzaq praktika, vərdiş və bacarıqlar, kompetensiyalar, karyera inkişafı məsələləri ön plana keçib. Biz artıq elə bir dövrə qədəm qoymuşuq ki, burada hətta ədəbiyyat, mədəniyyət və təhsildə də konkret hədəflər üzrə hərəkət etməyə məcburuq. Təsəvvür edin ki, Prezident sərəncamları ilə son 10-12 ildə çap olunmuş yüzlərlə adda latınqrafikalı nəşrlər, klassik və müasir Azərbaycan, dünya və rus ədəbiyyatı, lüğətlər, elmi, elmi-kütləvi kitablar, ən nəhayət, möhtəşəm 150 cildlik «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası» tərcümə və nəşr layihəsi sovet dövründə icra olunsaydı, buna neçə onil lazım gələrdi. Təbii ki, bu tələskənliyin və çevikliyin də öz fəsadları var. Amma zaman, bazar öz sifarişini verir: milli ideologiya formalaşırsa, təhsil sistemi yeni relslər üzərində qurulursa, məktəb və universitetlərə, kitabxanalara yeni kitablar lazımdır. Şagird və tələbə üçün yaxşı dərslik hazırlamağa ehtiyac yaranır. Bu dərsliklər milli-mənəvi dəyərləri, ümumbəşəri ideyaları, tarixi keçmişimizi və milli kimliyimizi, ədəbi və fəlsəfi fikir tariximizi adekvat şəkildə, ən müasir pedaqoji-psixoloji, texnoloji yanaşmalar tətbiq olunmaqla gənclərə çatdırmağa və aşılamağa qadir olmalıdır. Sovet dövrü yazılan ali və orta məktəb dərslikləri təftiş edilmədən onillərlə istifadə olunurdu, indiki orta məktəb dərslikləri dördillik baryeri çətinliklə aşır. Baxın, bu gün təhsil islahat-

larını uğurla icra edə bilməsək, «Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nda, «Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol xəritəsi»ndə təhsilin inkişafı üçün müəyyən olunmuş hədəflərə doğru düşünülmüş şəkildə irəliləməyi bacarmasaq, nə ana dilinin, nə də ədəbiyyatımızın inkişafı, öyrədilməsi, təbliği, milli və əcnəbi ədəbi irsin ən gözəl nümunələri əsasında övladlarımızın tərbiyəsi, onlarda insani keyfiyyətlərin, estetik zövqün, düşünmə və fikiryürütmə bacarığının, özünütəqdim etmə vərdişinin formalaşması kimi vəzifələrin icrasına nail ola bilmərik.

– *Rusdilli dərsliklərdə, tədrisdə vəziyyət necədir?*

– Azərbaycan məktəblərində ana dili ilə yanaşı həm də rus dilində təlim aparılır. 10-12 il bundan öncə rus bölmələrində tədris olunan «Ədəbiyyat» fənni üzrə dərsliklərə Azərbaycan ədəbiyyatına dair materiallar daxil edilmirdi. Tədris proqramında şagirdlərin doğma ədəbiyyatına bir neçə saat ayrılır və tövsiyə edilirdi ki, onlar bunu əlavə material kimi kitabxanalardan əldə eləsinlər. 2005-ci ildən başlayaraq, bizim də daxil olduğumuz müəllif qrupu həm proqramda, həm də dərsliklərdə ədəbiyyatımıza ayrılan payı 35-40 faizə çatdırdı. Rus və dünya ədəbiyyatı ilə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatı orta siniflərdə mövzular, yuxarı siniflərdə isə tarixi-xronoloji ardıcılıqla müfəssəl şəkildə tədris və təqdim olunmağa başladı. Mən bu gün tədris müəssisələrimizdə, elm və təhsilimizin inkişafında, əlaqələrində nəzərə çarpan ən bariz ahəngsizliyi vurğulamaq istəyirəm: tədqiqatçıların, nəzəriyyəçilərin, publisistlərin, tənqidçilərin, dissertantların bolluğu şəraitində universitet tələbələrimizin və məktəb şagirdlərimizin anlaşıqlı, müasir elmi-metodiki meyarlara uyğun, tədris edilən fənnin standartlarına və kurikulumuna cavab verən tədris resursları qıtlığı duyulur. Alim çox, tədqiqat institutlarının, ali məktəblərin sayı-hesabı bilinmir, amma şagirdin və tələbənin bəyənilən dərslikləri yoxdur. Ölkəmizin malik olduğu sosial-iqtisadi potensiala,

resurslara rəğmən, biz bakalavriat və magistratura səviyyələrində hələ ki son kurs tələbələrinə adekvat istehsalat təcrübəsi bazası təklif etmək, onların gələcək əmək fəaliyyəti üçün motivasiyalar sistemi təklif etmək imkanlarından uzağıq. Bu isə bu gün gənc qüvvələrin xaricə «beyin axını»nı şərtləndirən cəhətlərdəndir... Baxın, mən təhsil və ədəbiyyatı, ədəbiyyatın özünün də obyekt olan insanı müasir zaman və həyatla əlaqələndirən məsələlərin az bir qisminə toxundum. Bu gün bacarıq və gücümü daha çox təhsilə yönəltməyin səbəbinə, yəqin ki, azca aydınlıq gətirə bildim.

– Son bir neçə ildə həm rus, həm də Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə bir sıra antologiyalar işıq üzü görüb. Bu nəşrlərin hazırlanmasında sizin də zəhmətiniz olub, bəzi layihələrə rəhbərlik etmişiniz. Hazırkı ədəbi proses və mühitdə antologiyaların rolunu necə dəyərləndirirsiniz?

– «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası» seriyasında antologiyalara geniş yer verilib. Bu siyahıda rus ədəbiyyatı da təmsil olunub: şeir və nəsr antologiyaları ilə. Postsovet dönməndə rus ədəbiyyatı üzrə daha iki fərqli antologiya nəşr olunub. Bunlardan birincisini biz Rustəm Kamalla birgə ilk latınqrafikalı nəşrlər sırasında hazırlamışdıq. Əsasən 90-cı illərdən sonra edilən tərcümələrin daxil olduğu bu ikicildli antologiya əslində «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası» seriyasında yer almış antologiyaya hazırlıq mərhələsi kimi də qiymətləndirilə bilər. Dilimizdə nəşr olunmuş sonuncu – «Ən yeni rus ədəbiyyatı antologiyası»nı Moskva Dövlət Linqvistik Universitetinin nəzdində Tərcümə İnstitutunun qrant vəsaiti hesabına tərtib və çap etmişik. Buraya daxil olan bütün əsərlər azərbaycancaya ilk dəfə çevrilib. Nəsr antologiyasına Azərbaycanla şəxsi və yaradıcılıq əlaqələrinə malik Yuri Polyakov və Boris Yevseyevlə yanaşı, Vladimir Voynoviç, üç müasir rus qadın nasir: Lyudmila Ulitskaya, Tatyana Tolstaya və Lyudmila Petruşevskaya daxil edilib. Çağdaş rus şeirinin təmsil olunduğu 2-ci kitaba müəllif seçimi daha çətin idi. Çünki yeni nəsil rus poeziyası sərbəstliyi, gözlənilməzliyi, qeyri-adekvatlığı, forma və üslub qəribəlikləri,

yüzcilliklər boyu rus klassik ədəbiyyatından bizə tanış olan rus mentallığı və düşüncə tərzindən uzaqlığı, verlibr şeir növünün belə kanonları ilə ahəngsizliyi ilə seçilməkdədir. Hər halda, bu, əksər çağdaş rus poeziyası nümunələri üçün səciyyəvidir. Zənnimizcə, postmodern poetik düşüncə tərzinə yeni və əksər hallarda tənqidi yanaşma poeziyadakı bu keçid dövrünə öz təsirini göstərəcək. Klassik rus poeziyasına yeni qayıdış olacaq. Yeni tərtib olunan antologiyalar cərgəsində mən iki antologiyayı xüsusi vurğulamaq istərdim: bunlardan birincisi xalq yazıçısı Anarın təşəbbüsü və geniş ön sözü (təqdimatı) ilə Yazıçılar Birliyi tərəfindən hazırlanmış və nəşr olunmuş «Antoloqiya azərbaydjanskoy poezii» üçcildliyidir. İkinci toplu tərəfimizdən tərtib olunmuş və ön söz yazılmış «Antoloqiya noveyşey azərbaydjanskoy literaturı» ikicildliyidir. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə reallaşan bu layihənin birinci cildində müasir nəsr, ikincisində isə poeziya nümunələrimiz yer alıb. Göstərilən bədii tərcümə layihələrinin önəmli cəhəti ondadır ki, bu antologiyalarda verilən mətnlərin böyük əksəriyyəti yeni çevirmələrdir. Bizim layihələrdə isə köhnə tərcümə mətnləri yoxdur. «Dünya ədəbiyyatı kitabxanası» seriyası, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin, «Dünya ədəbiyyatı» dərgisinin layihələri, Bakı Slavyan Universiteti tərəfindən icra olunmuş «Filoloqun kitabxanası» seriyası, «Mütərcim» Tərcümə Mərkəzində tərcümə və nəşr edilmiş sadalanan antologiyalar və adını çəkə bilmədiyimiz digər tərcümə layihələri ölkəmizdə bədii tərcümə işinə marağı xeyli gücləndirdi, yazıçı və tərcüməçi əməyinə görə qonorar ala bildi, ən əsası isə sovet dövrü əsasən tərcümə ilə məşğul olmuş ədiblərimizə «ikinci nəfəs» verildi, yeni tərcüməçilər nəslı yetişdi.

– *Son zamanlar avrasiyaçılıq, türkoloji tədqiqatlar, Şərq-Qərb kontekstində araşdırmalar intensivləşir. Sizin «Avrasiyaçılıq ideyaları müasirlik prizmasında» kitabınız da bu elmi-nəzəri istiqamətə marağın dəyərli göstəricisidir. Sizcə, Azərbaycanda bu mövzulara marağ hansı*

səviyyədədir? Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, Qədim rus ədəbiyyatında türk-slavyan xalqlarının tarixi münasibətlərinin əks olunması problemi ilə məşğul olan tədqiqatçı kimi bu məsələlərə münasibətinizi bilmək istərdim.

– Biz hansı sahədə fəaliyyət göstəririksə, nədən yazırıqsa, hər şeydə Azərbaycan insanının maddi-mənəvi marağı, əqli-mədəni tələbatı, bu və ya digər mövzunun auditoriyamızda qoya biləcəyi iz, eyni zamanda, tədqiqat obyektimizin özümüzü, tarix, mədəniyyət və ədəbiyyatımızı kənarda təqdimata xidmət edə bilməsi barədə düşünməliyik. Qədim rus və slavyan ədəbiyyatları üzrə xaricdə nəşr olunmuş bütün kitab və məqalələrimizin başlıca məqsədi bu olub. Yeddi əsrlik Qədim rus ədəbiyyatında ilk salnamələrdən, «Ötən illərin hekayətləri»ndən, «İqor polku hekayəti»ndən tutmuş «Axsaq Teymur haqqında povest»ə, «Dəmir qapılar haqqında hekayət»ə, Afanasi Nikitinin «Üç dəniz arxasında səyahət»inə, «Məhmət sultan haqqında rəvayət»ə, kosmoqrafiyalara və «Kazan tarixi»nədək bütün ədəbi abidələrdə türk etnos və xalqlarının izlərini araşdırmış, bu tədqiqatlara uyğun Qədim rus ədəbiyyatının yeni təsnifatını vermişik. Rus və Avropa Ortaçağ qəhrəmanlıq eposları ilə mövzu-ideya və tipoloji müqayisədə ilkin mənbə kimi «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının mərkəzi mövqeyini sübut etməyə çalışmışıq. Ötən yüzilliyin 20-30-cu illərində rus emigrant alimləri tərəfindən irəli sürülən avrasiyaçılıq elmi-nəzəri platformasının əslində çoxəsrlik slavyan-türk əlaqələrindən qidalandığını və bu platformanın ədəbiyyat aspektinin qabardılmasının vacibliyini göstərməyə səylər etmişik. Bildiyiniz kimi, bu emi diskursların maraqlı tarixi var. Onun kökündə duran əsas sual Rusiyanın Avropaya və ya Asiyaya, Şərqə və ya Qərbə məxsusluğu dilemması üzərindədir. Məsələ ilə bağlı bu gün də rəsmi rus elmində və ədəbi düşüncəsində yekdil mövqe yoxdur. XIX yüzil təkcə rus ədəbiyyatı üçün qızıl əsr dövrü deyildi. Ədəbiyyatla yanaşı, fəlsəfi fikir də öz intibahını yaşayırdı. Dekabristlərdən, Puşkin və Lermontovdan başlamış Tolstoy və Dostoyevskiye qədər

bütün məşhur rus şair və yazıçıları Qafqaza, Şərqə, orientalizmə maraq göstərirdilər. Dövrün rus ədəbiyyatı nümayəndələri ilə sıx bağlılığa malik Straxov, Danilevski, Berdyayev və b. kimi filosoflar da Rusiyanın Şərq missiyası üzərində baş sındırırdılar. Fikrimizcə, rus ədəbi və fəlsəfi fikrində «qərbçilər», «slavyanofillər» və «zəminçilər» arasında gedən mübahisələrə məhz avrasiyaçılar tərəfindən nöqtə qoyuldu. Savitskinin «Rus tarixinin Avrasiya konsepsiya» əsəri rus, sonradan isə Sovet imperiyasının məhz Çingizxan imperiyası və türk xanlıqlarının dağıntıları üzərində ucaldığını təsdiq etdi. Digər avrasiyaçılar Trubetskoy və Lev Qumilyovun tədqiqat və çıxışlarında bu fikir dərinləşdi. Sonradan «Turan avrasiyaçılığı» adlandırılacaq qanadın təmsilçisi Oljas Süleymenovun ötən yüzilliyin 70-ci illərində təqdim etdiyi «Az və Ya. Xeyrixah oxucunun kitabı»nda Qədim rus eposundakı türkiizmlərlə bağlı irəli sürülən fərziyyələr, bu izlərin redaktor-kompilyatorlar tərəfindən azdırılması fikri rəsmi rus elmi dairələrinə və humanitar təfəkkürünə əsl şok yaşatsa da, sonrakı onilliklərdə Rusiyada nəşr olunan bir sıra kitablar qazax şair və tədqiqatçısının türkologiya və slavistikada yeni bir istiqamətə təkan verdiyini sübut etdi. Bu nəşrlərdə bizə maraqlı olan hissələr tərəfimizdən tərcümə edilərək, «Avrasiyaçılıq ideyaları müasirlik prizmasında» (Bakı, 2010) kitabında yer almışdır. Açığını desəm, tərcümə üçün Fyodor Dostoyevskinin «Karamazov qardaşları» romanına və «Yazıçının gündəliyi» əsərindən bir neçə fəslə, Lev Tolstoyun bəzi hekayələrinə müraciətimin kökündə bu dahi rus nasir və filosoflarının irsində sezdiyim avrasiyaçılıq görüşləri idi. Burada dahi avrasiyaçı-alim Lev Qumilyovun tez-tez səsləndirdiyim bir fikrini bir daha təkrar edirəm: «Əgər Rusiya xilas ediləcəksə, o, ancaq Avrasiya dövləti olaraq nicat yolu tapacaq». Təəssüf ki, postsovet epoxasında avrasiyaçılıq başqa tendesiylər üzrə inkişaf etdirilməyə başladı. Rus politoloqları buna əvvəlcə «ümumi humanitar məkan», sonra isə «Avrasiya birliyi» adları ilə yeni can verməyə çalışırlar. Məncə, əsasən mədəni dominant üzərində qurulan bu elmi-nəzəri istiqamətin yaşamaq hüququ var, lakin o, klassik avrasiyaçılığın

təməl daşlarına toxunmamalı, müasir dövrdə də Avrasiya geosiyasi və mədəni-tarixi arealına töhfələr verən xalqların və ölkələrin rolu və maraqları gözlənilməlidir. Bir sıra yazılarda və konfrans materiallarında azərbaycanşünaslığı, türk-slavyan əlaqələrini avrasiyaçılıq müstəvisində nəzərdən keçirmə cəhdimizin səbəbi də budur. Coğrafi region və tarixi-mədəni areal kimi Azərbaycan özünəməxsus Avrasiya modelinə malikdir. Avrasiya və Azərbaycanın kulturoloji aspektdə müqayisəli tədqiqi elmi axtarışlar üçün yeni üfüqlər açıb.

– *Məncə, avrasiyaçılıq aspektində İsmayıl bəy Qaspiralının rolu, mövqeyi də tədqiqatlardan kənarda qalmamalıdır. Amma bu baxımdan təəssüf ki, Qaspiralı daha geniş miqyasda tədqiqatlara cəlb olunmur. İsmayıl bəy rus millətinin işıqlı gələcəyini türklərlə global siyasi təhdidlərə istinad etməyən səmimi münasibətlərin qurulmasında, hər iki millətin ümumi səadətini Avropa istiqamətində deyil, Avrasiya mədəniyyət və ünsiyyət xəttinin tətbiqində görürdü. «Rusiya müsəlmanları» kitabı ilə İsmayıl Qaspiralı Avrasiya nəzəriyyəsinin qurucuları kimi tanınan knyaz Nikolay Trubetskoyun, Avrasiyaçılığın banisi Pyotr Savitskinin, professor Florovskinin, Nikolay Alekseyevin, Lev Karsavinin, Lev Nikolaevič Qumilyovun... fikir babası kimi, adı çəkilən nəzəriyyənin banilərindən biri və bəlkə də birincisi olaraq qəbul edilməlidir.*

– Təəssüf ki, bəzi ən yeni araşdırmalarda rusiyalı alimlər sovet dövründə yol verilən təhrifləri yenə də təkrarlayır, Rusiya tarixində türk xalqlarının roluna, ən əsası, Lev Qumilyovun vəsiət xarakterli sözlərinə diqqət yetirmirlər. Bu zaman imperiya ruhunu təbliğ edən rus ədəbiyyatına müraciət belə yersiz görünür (Məs.: F.Tyutçevin «Rus coğrafiyası» şeiri). Belə yazılardan biri Rusiya EA Rus Ədəbiyyatı İnstitutunun direktoru V.Y.Baqnoya məxsusdur («K istorii idey v Rossii: ideə imperii», 2013). Rusiyanı Roma və Bizansın varisi hesab edən müəllif geniş yazısında türk-tatar imperiyalarını, Qızıl Orda xanlıqlarını dilə gətirməyi belə unudur...

– Amma İsmayıl bəy Qaspiraliya görə «Rusiya üzərində bu qədər uzun sürə, bu güc və əzəmətlə başqa bir soyun hakimiyyəti olsaydı Rusiya bütövlükdə məhv olardı. Bunun örnəklərini biz slavyan dünyasının qərb uclarında görürük... Ancaq tatarlar (türklər) əfəndi olaraq xərac toplar, gözəl, şirin qızları qaçıran... ancaq rus məişətinə və dini həyatına heç qarışmazlardı». Xatırladığınız Baqno türk-tatar imperiyalarını, Qızıl Orda xanlıqlarını dilə gətirməsə də, həqiqətin ən gözəlini yenə də İsmayıl bəy yazıb. Qaspiraliya görə, türk hakimiyyəti əsrlər boyu rus ruhunu yabançı təsirlərdən qoruyub və rusların milli birlik şüuruna sahiblənməsi yolunda əngəl olmayıb...

– Bəli, müasir Azərbaycan avrasiyaçıları üçün yaxşı nəzəri baza var, oxşar fikirləri Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əhməd Cəfəroğlu irsində də axtarıb tapmağa ehtiyac var. Fərəhləndirici haldır ki, son illərdə Azərbaycanda da maraqlı tədqiqatlar ortaya qoyulub: Fərhad Əliyev və Cavanşir Feyziyevin kitablarını nəzərdə tuturam.

– «Literaturnaya qazeta» ilə də daimi əməkdaşlığımız var... Daha çox «Literaturnaya qazeta»-da çap olunursunuz...

– Elədir, MDB və Şərqi Avropanın müxtəlif tərəfdaş universitetləri, yaradıcılıq təşkilatları ilə birgə layihələrimiz bizə təkcə göstərilən antologiyaları qazandırmadı. 2009-2013-ci illər ərzində Moskvada nəşr olunan «Literaturnaya qazeta»-da müxtəlif mövzu və rubrikalar altında ədəbiyyatımızı təqdim edə, 2011-ci ildə Almatıda işıq üzü görmüş «Noveyşəə zarubejnaə literatura» kollektiv monoqrafiyada postsovet dövr ədəbiyyatımızı işıqlandıra bildik, həmin material eyni zamanda Serbiyada «Qərb-Şərq» partnyorluğu layihəsi çərçivəsində ingiliscə çap olundu. Fərəhləndirici haldır ki, hörmətli akademik İsa Həbibbəyli və Moskvada yaşayan tanınmış ədəbiyyatşünas Abuzər Bağirov hüdudsuz rusdilli auditoriyaya məxsus «Literaturnaya qazeta»-da mütəmadi olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinə yer ayırmağa və klassik ədəbiyyatımızı layiqincə təqdim etməyə müvəffəq olurlar.

– *Avqustun 1-də Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününü qeyd etdik. Bugünkü təhsilimiz və eləcə də ədəbi düşüncəmiz üçün Ana dili amilini necə qiymətləndirirsiniz? Bir ədəbiyyat adamı, pedaqoq olaraq sizi daha çox hansı məsələlər narahat edir?*

– Bəli, ulu öndərin sərəncamı ilə 2001-ci ildə təqvimə belə bir günün daxil edilməsi mühüm önəm daşıyır. Sualı da yerində qoyamusunuz: dil təkcə şifahi ünsiyyətdə yaşamır. Onun qorunması, inkişafı, əhatə və işlənmə dairəsinin genişlənməsi üçün bir neçə vacib amil var. Bunlardan ən əsası ana dilində təhsil və milli ədəbiyyatdır. Şükürlər olsun ki, klassik ədəbi irsimiz yüksək səviyyədə öyrənilir, təbliğ edilir, qorunur, ədəbi orqanlarımız müasir yazarların üzünə açıqdır, universitet və məktəblər, kütləvi kitabxanalar böyük tirajla çap olunan anadilli nəşrlərlə təmin edilir. Təhsil Nazirliyi müxtəlif oxu layihələrinə, təqdimatlara, müsabiqələrə kifayət qədər yer verir. Prezidentimizin ana dilimizin elektron bazasının və əcnəbilər üçün müvafiq «Azərbaycan dili» vəsaitlərinin yaradılması ilə bağlı bu günlərdə imzaladığı sərəncamla bu sahədə ciddi irəliləyiş əldə edə bilərik. Bununla belə, narahatçılıq doğuran məqamlar mövcuddur. Bu, ilk növbədə, təlim rus dilində aparılan məktəblər və siniflər şəbəkəsinin genişlənməsindən irəli gələn problemlərdir. Nəticədə, təkcə ana dilinin işlənmə dairəsi daralmır, həm də övladlarımızın keyfiyyətli təhsilə alma imkanları məhdudlaşır. Birincisi, biz vətəndaşlarımızın təlim dili kimi ana dilinə üstünlük verməməsinin səbəbləri, Dövlət dilində təhsilin yaxşılaşdırılması və motivasiya olunması tədbirlərinin vacibliyi barədə ciddi şəkildə düşünməliyik. İkincisi, təlim rus dilində aparılan məktəblərin kadr potensialının kritik həddə olduğunu anlamalı, rus bölmələri üçün universitetlərdə pedaqoji kadr hazırlığına diqqəti artırmalı, təcili olaraq fənn müəllimləri üçün əlavə təhsil tədbirləri planını reallaşdırmalıyıq. Eyni zamanda rus bölməsində ana dilinin tədrisi problemini gündəmədə saxlamalıyıq. Hər bir valideyn və pedaqoq bir şeyi yaxşı anlamalıdır: dilimizə və sözüməzə uşaqlarda məhəbbət, qiraət vərdişi, kitaba sevgi məhz

ibtidai siniflərdə ibtidai sinif müəllimləri tərəfindən aşılır. Buradan aydın görünür ki, ana dilimizin, ədəbiyyatımızın taleyi təhsilimizdən keçir. Orta təhsildə çoxillik fəaliyyət və müşahidələr nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişəm ki, uşaqların əcnəbi dilləri zəif mənimsəməsinin, ədəbiyyata və mütaliyəyə maraq göstərməməsinin başlıca səbəbləri ibtidai siniflərdə təklif olunan tədris standartları və proqramları, əksər müəllimlərin müasir pedaqoji-psixoloji-fizioloji yanaşmalardan, linqvodidaktik tələblərdən, kurikulum təliminin mahiyyətini anlamaqdan uzaq olmasındadır.

– *Hələ XIX yüzildən bəri rus yazıçılarında, şairlərində Azərbaycanca, dilimizə və ədəbiyyatımıza maraq oyadan məqamlar çoxdur. Buna rəğmən, rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tarixində hələ də qaranlıq cizgilər var. Onlara yenidən baxmaq zərurəti varmı?*

– Şükürlər olsun ki, dilimizə və ədəbiyyatımıza, bütövlükdə ölkəmizə maraq bu gün də böyükdür. Bunun da əsas səbəbləri odur ki, birincisi, dünyaya göstərməyə, təbliğ eləməyə layiq milli-mədəni dəyərlərimiz, tarixi abidələrimiz, söz və musiqi xəzinəmiz var, ölkəmizdə əsl multikultural və tolerant mühit mövcuddur, ikincisi, Azərbaycan insanında dünya dillərinə, ədəbiyyat və mədəniyyətlərinə, həyat və düşüncə tərzinə, qabaqcıl təhsil sistemlərinə maraq günü-gündən artmaqdadır. Biz dünya xalqlarının ədəbiyyatını dilimizə tərcümə etməklə böyük bir xəzinə qazandıq, Azərbaycan ədəbiyyatının coğrafiyası dünyanın özü qədər genişləndi. Əvvəllər bunu Çingiz Abdullayevin detektiv romanları edirdisə, indi ədəbiyyatımız real tarixi-coğrafi əhatəliliyi və təxəyyül genişliyi ilə küll halında planetar təfəkkür keyfiyyəti qazanıb. Son illərdə qələmə alınmış böyük tarixi romanlarımızda da bu tarixi-coğrafi genişliyi duyuruq.

– *Dövr, ideologiya dəyişib. Bu yeniləşmələrin ədəbiyyata yansımaları labüddür.*

– Bəli, istənilən halda ədəbiyyat, ədəbi əlaqələr tarixi yeni baxış tələb edir. Bu gün Rusiyanın özündə rus ədəbiyyatının xaricdə resepsiyası məsələsi gündəmdədir. Rus dili, ədəbiyyatı və rus aləmi dəyərlərinə dünyada yeni – realistik bir baxış formalaşmaqdadır. Ruslar milləti ayaqda saxlayan, ona başucalığı gətirən və dünyanın gözündə xalqı ucaldan pravoslav xristian əxlaqının, möhtəşəm ədəbi irsin, tarixi abidələrin və tarixin özünün yeni çalarla təqdim olunmasına çalışırlar. Rus ədəbiyyatının Qafqaza, Ön və Mərkəzi Asiyaya transformasiyası, bu ədəbiyyatın üzərinə düşən missiya bir sıra mühüm layihələrin tədqiqat obyektinə çevrilir.

– *Bizdə rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin təşəkkülündə kimlərin rolu var?*

– Ötən yüzilin 70-90-cı illərində rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri ilə bağlı maraqlı və çoxplanlı tədqiqatlar aparılıb. Bu araşdırmalar Məmməd Arif, Şıxəli Qurbanov, Mikayıl Rəfilov və b. tərəfindən başlanılan işin davamı idi. Göstərilən dövrdə Murtuz Sadıxlı, Həbib Babayev, Arif Hacıyev, Şamil Qurbanov, Aqil Hacıyev, Məmməd Qocayev kimi ədəbiyyatşünaslar rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin və rus ədəbiyyatının tədqiqində konkret istiqamət üzrə öz məktəblərini yarada bildilər və ardıcılarını yetişdirdilər. Belə genişmiqyaslı araşdırmalara səbəb təkcə rus ədəbiyyatının ədəbiyyatımıza böyük təsiri deyildi. Başlıca amil rus ədəblərinin Azərbaycan mövzularına, tarixinə, məişətinə, adət-ənənələrinə marağı idi. Torpaqlarımız Rus imperiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin bəxti onda gətirdi ki, ovaxtkı Zaqafqaziyanın mərkəzi hesab olunan Tiflisdə Mirzə Şəfi Vazeh, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıl Bəy Qutqaşenli kimi ziyalılarımız fəaliyyət göstərir, ucsuz-bucaqsız Rusiya imperiyasının müxtəlif yerlərindən, hətta Polşadan

buraya sürgün edilən azad fikirli şair və yazıçılarla ünsiyyətdə olurdular. Əksər məqamları oxuculara yaxşı məlum olan ədəbi əlaqələrimizin rus şairi Lermontovla bağlı bir epizodu Azər müəllim, Sizin də tədqiqat dairənizə düşdüyündən məhz ona diqqət yetirək. Bestujev-Marlinski və Lermontovun Azərbaycan dilinə maraq göstərmələri, bu dili onlara Mirzə Fətəlinin öyrətməsi, bunun nəticəsi olaraq hər iki rus ədibinin yaradıcılığında Azərbaycan mövzu və motivlərinin, söz və ifadələrinin geniş yer tutması faktı ədəbiyyatşünaslar tərəfindən bolluca işıqlandırılıb. Dueldə iştirakına görə Qafqaza sürgün edilən rus şairi Lermontov dostu S.Rayevskiyə yazdığı məktublarda Qafqaz təəssüratları ilə bölüşür, Tiflisdə olarkən «tatar (azərbaycanlı – T.C.) alim Əli və Əhməd»lə tanış olduğunu, Şəki, Quba, Qusar və Şamaxını gəzdiyini, yerli əhali ilə ünsiyyətini və hətta «fransız dili Avropada vacib olduğu qədər Asiyada geniş işlənən tatar (Azərbaycan – T.C.) dilini öyrənməyə başladığını» da vurğulayırdı. Lermontov Axundzadənin yaxından köməyi ilə «türk nağılı» adlandırdığı «Aşıq Qərib» məhəbbət dastanımızı yazıya alır, «Görüş», «Xəncər», «Çinar kölgəsində, yapıncı üstə...», «Valerik» şeirlərində, «Mtsırı» və «Demon» poemalarında və «Zəmanəmizin qəhrəmanı» romanında Azərbaycan motivlərini əks etdirir. Lakin rus şairinin ədəbi taleyi üçün böyük məna kəsb etmiş xırda bir detalın dini və ideoloji yanaşma səbəbindən həmişə diqqətdən kənar qalması Lermontov yaradıcılığı ilə əlaqədar çox vacib və maraqlı məqamların üzərində dayanmağa imkan verməmişdir. Bu, Lermontovun Svyatoslav Rayevskiyə ünvanladığı həmin məktubda adı çəkilən ikinci azərbaycanlı – «Əhməd»lə bağlıdır. İrakli Andronikovdan tutmuş Şamil Qurbanova kimi bütün tanınmış lermontovşünaslar birinci adın üzərində dayanır və M.F.Axundzadənin rus şairinin yaradıcılıq bioqrafiyasında rolundan bəhs edirlər.

– Bu məsələ, təkcə axundovşünaslığın, yaxud Azərbaycan lermontovşünaslığının deyil, məncə, daha çox hüseyinzadəşünaslığın çözülməmiş problemlərindəndir. Məsələ burasındadır ki, dediyiniz kimi, İrakli Andronikovdan tutmuş Şamil Qurbanova kimi bütün tanınmış lermontovşünaslar birinci adın üzərində dayanır. Lermontovun tatar-türk (Azərbaycan) dilini də bu «uçeniy tatarin Ali»dən öyrəndiyini qeyd edirlər. Amma, mübahisəli də görünsə, demək istəyirəm ki, nədənsə, Lermontov və Qafqaz məsələsini araşdıranların hər biri 1837-ci ildə Qafqazın Şeyxülislamı olmuş və bir çox sənədlərdə adı Əli Hüseynzadə olaraq keçən Məhəmməd Əli Hüseynzadəni «unudub», «uçeniy tatarin Ali»nin Mirzə Fətəli Axundov olması qənaətində israr edirlər. Hətta təfqiqaatçılardan biri «mirzə» sözünün alim mənasını verdiyini və Lermontovun da mirzə Əlini ruscaya çevirərək onu «uçeniy Ali» şəklində yazdığını vurğulayır. Mirzə Fətəli Axundov barədə yazılmış məşhur romanın müəllifi Əlini də bir tərəfə qoyub Əhmədin Azərbaycan dilindəki qarşılığının Fətəli olmasını irəli sürüb.

– İlk dəfə «Əhməd»in kimliyi barədə məlumat «Azərbaycan» qəzetində G.Məmmədlinin «Şeyxülislam Axund molla Əhməd» adlı məqaləsində (1990, 1 iyun) verilib. Sonrakı illərdə biz M.Lermontova aid kitab və məqalələrimizdə azərbaycanlı din xadiminin rus şairinin «Aşıq Qərib», «Zəmanəmizin qəhrəmanı», «Valerik» və digər əsərlərindəki dini və dünyəvi baxışlarına, fatalist məsləkinə təsiri barədə qeydlər etsək də, açıq, bu gün bu yazılar kifayət etmir. Həm «Aşıq Qərib» nağılını, həm də məşhur romanını Lermontov qəzavü-qədərə inam üzərində qurur.

– Qəribədir, tədqiqatçıların nəzərində Lermontovun alim olaraq nişan verdiyi Əli də Fətəli olur, Əli ilə birgə xatırlatdığı Əhməd də yenə Fətəli olur. «Aşıq Qərib» dastanını da ona Mirzə Fətəli Axundovun söylədiyini bildirirlər. Bu məqamda Şeyxülislam Axund Əhməd Hüseynzadənin ədəbi zövqü barədə düşünməyə dəyər: «Aşıq Qərib» bir şeyxülislamın maraq dairəsində ola bilərdimi? Yusuf Akçuraya inansaq, ola bilərmis. Akçura yazırdı ki, «Əli bəyin böyük pədəri Qafqazıyanın ən

böyük allaməsi... idi. Bu zat o zaman Qafqaziyada yeganə hakim olan İran ədibanından zövq alamadığını, Bakının xalq şairləri tərəfindən düzülmüş türkcə amiyənə şerlərindən daha çox xoşlandığını söylüyordu». Araşdırıcıların diqqət yetirmədiyi məqam budur: Qafqazın ən böyük alimi İran ədiblərinin yazdıqlarından deyil, xalq aşıqlarının qoşduğu türkcə şeirlərdən xoşlanır...

– «Türk nağılı»nın süjet xəttini «İnsan doğularkən alınə nə yazılıbsa, o da olacaq» atalar sözü üzərində qurur. Romanda isə təkcə «Fatalist» povestində zabıt Vuliçin yox, bütün əsas obrazların, ilk növbədə, müəllifin özünün prototipi olan Peçorinin taleyi fatalizm donuna biçilib. Heç təsadüfi deyil ki, göstərilən məktubda şair «artıq Məkkəyə, İrana getmək planlarını cızdığını» da vurğulayırdı.

Lermontov hələ uşaq ikən Mineral Sulara müalicəyə gələn nənəsi Arsenyeva ilə Qafqazda üç dəfə olmuşdu. O, bu yerlərin vurğunu idi, Qafqazı vəsf edən elə ilk şeirlərində öz sözünü demişdi:

*«Yox, çərkəz, qayıtmaz ötən illərin,
Gözləmə, gör yurdu nə deyir indi...
Azadlıq məkanı doğma ellərin
Azadlıq uğrunda can verir indi.»
(«Qafqaza», 1830)*

Zabıt kimi Qafqaza sürgün edilən və dağlıqlarla müharibədə mundirin şərəfini qorumağa məhkum olan şair həyatın mənasını və insan qırğınının mənasızlığını ona anladan Şərq müdrikliyinə, İslam fəlsəfəsinə müraciət edir. Məşhur «Valerik» şeirindən «Я жизнь постиг...» parçasına müraciət edək:

*... Həyatı dərk etdim;
Türk ya tatar tək
Qismətimlə barışdım;
Allahdan bəxt diləmirəm*

*Dinməzcə bəlayla çarpışıram
Bəlkə, Şərqi səması
Onların peyğəmbərinin təliminə
Məni də qovuşdurası...*

Azərbaycanla ciddi əlaqələrə malik Lermontov yaradıcılığından gətirdiyimiz bu ştrix göstərir ki, biz müstəqillik dövründə ədəbi əlaqələr tariximizdəki boşluqlara əl gəzdirməliyik. Bildiyiniz kimi, sovet dövründə rus ədəbiyyatı tarixi üzrə bir neçə qiymətli tədris vəsaitlərimiz olub: Abuzər İsmayılovun «Qədim rus ədəbiyyatı» üzrə müntəxəbatı, Məmməd Cəfərin üçcildlik «XIX əsr rus ədəbiyyatı» və s. Rus ədəbiyyatı universitetlərimizdə tədris olunur, son illər klassik rus ədəbiyyatından olduqca keyfiyyətli tərcümələr nəşr edilib. Eyvaz Borçalı tərəfindən Puşkinin «Yevgeni Onegin» romanının, M.Y.Lermontovun «Mtsırı», «Demon» və s. məşhur əsərlərin tərcüməsi, eləcə də Siyavuş Məmmədzadənin bir sıra çevirmələri xüsusi maraq doğurur. Biz hazırda rus ədəbiyyatı tarixini tam əhatə edəcək üçcildlik tədris vəsaiti üzərində işi davam etdiririk. «Qədim rus və XVII əsr ədəbiyyatı» üzrə dərslərin (bədi mətnlərlə) nəşrini tədris ilinin əvvəllərinə planlaşdırmışıq.

– *Təşəbbüsünüzlə 1996-cı ildən nəşr olunan «Mütərcim» dərgisində işlər hansı səviyyədədir?*

– «Mütərcim» jurnalı ədəbiyyatımızın orijinaldan tərcüməyə və əksinə çevirmələrə ehtiyacı olan illərdə təsis edildi. O illərdə biz jurnal səhifələrində bədii, elmi, filoloji tərcümələrə, tərcüməşünaslıq üzrə məqalələrə, tanınmış tərcüməçilərimizin yaradıcılıq laboratoriyasından materiallara, gənc tərcüməçilərin yetişdirilməsi problemlərinə geniş yer verir, ictimai fikirdə bədii tərcümə problemlərinin diskursa gətirilməsinə çalışırıq... Jurnalın bugünkü fəaliyyəti daha çox konkret layihələrlə bağlıdır.

– Maraqlı söhbət üçün sağ olun, Telman müəllim! Yubileyiniz münasibətilə sizi qəzetin yaradıcı əməkdaşları və oxucularımız adından bir daha təbrik edirəm.

– Təşəkkür edirəm. Mən də sizə və «Ədəbiyyat qəzeti»nin bütün yaradıcı kollektivinə uğurlar diləyirəm.

«Ədəbiyyat qəzeti», 05 avqust 2018-ci il

BİZDƏ OBYEKTİV TƏHSİL EKSPERTLƏRİ İNSTITUTU FORMALAŞMAYIB

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də geniş və dərinləşdirilmiş islahatlara ehtiyac duyulurdu. Hazırda isə təhsil sistemimiz dünya təhsil sisteminə sürətlə inteqrasiya edir, tələbələrımız dünyanın bir çox mötəbər universitetlərində təhsil alırlar. Azərbaycan təhsil sisteminin ən böyük vəzifəsi intellektual, milli dövlətçilik şüuruna malik vətəndaşların yetişdirilməsidir. Bugünədək Azərbaycan təhsili bir çox böyük uğurlar əldə edib. Lakin problemlər, çatışmazlıqlar da var. Çatışmazlıqların aradan qaldırılması, problemlərin həll edilməsi üçün gələcəkdə də dövlətimizin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən olan təhsil siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsinə, eyni zamanda təhsil sahəsində müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var. Mövzu ilə bağlı suallarımızı Bakı Slavyan Universitetinin Məktəb-Lisey Kompleksinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor Telman Cəfərov cavablandırıdı:

– Azərbaycan 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra bugünədək təhsilimizdə əldə edilən uğurları, təhsilimizin inkişafını necə qiymətləndirirsiniz?

– Bu barədə müxtəlif vaxtlarda mətbuatda çıxışlarım olub. Bu gün ali və orta təhsil pillələrində mövcud problemlər və görülməli

işlər barədə konkret təsəvvürlərimiz var. Bir təhsil işçisi və vətəndaş kimi fikir və düşüncələrimi daim həmkarlarımla, təhsil ekspertləri və valideynlərlə bölüşməyə hazır olmuşam. 1998-ci ildən respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatları və bu istiqamətdə qəbul edilən dövlət proqramlarının reallaşdırılması həm orta, həm də ali təhsilin məzmununa ciddi şəkildə təsir göstərməkdədir. Orta məktəblərimizdə milli kurikulum anlayışı, ali məktəblərimizdə isə kredit sistemi artıq təsdiqini tapıb. Ən əsası da odur ki, geniş ictimaiyyət bu proseslərin içindədir, ölkədə aparılan təhsil islahatları və onun məzmunu barədə hər kəsin məlumatı var, əldə edilən nəticələrə və üzə çıxan çatışmazlıqlara biganə qalan, demək olar ki, yoxdur. Təhsil sistemimizin Avropa və dünya təhsil məkanına sürətli inteqrasiyası göz qabağındadır. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə reallaşmaqda olan xaricdə təhsil proqramı ilə yanaşı, həm də xarici tələbələrin Azərbaycan ali məktəblərində təhsili üçün imkanlar genişlənir. Təbii ki, çatışmazlıqlar var. Daha çox və səmərəli işlər görə, təhsil qanunvericiliyi bazası yarada, qəbul edilmiş qanun və qaydaların işləmə mexanizmini tapa bilərdik. Mənə elə gəlir ki, daha böyük uğurlar qazanmamağımızın, subyektiv amillərin üstünlük təşkil etməsinin əsas səbəbi köhnə stereotiplərdən azad ola bilməməyimizdir. Anlaşılmalıdır ki, «bəlkə də qaytardılar» xülyası ilə yaşamağa yer qalmayıb. Yəni təmayül və ixtisası üzrə kifayət qədər biliyi, bacarıq və vərdisləri olmayan şagird və tələbənin qeyri-adekvat şəkildə qiymətləndirilməsinə, motivasiyasız təhsilin planlaşdırılmasına lüzum yoxdur. İndi işə qəbul olunan və irəli çəkilən şəxslərin orta məktəbi qızıl medalla və ya ali məktəbi qırmızı diplomla bitirməsinə yox, konkret dil və peşə bacarığına, şəxsi keyfiyyətləri və dünyagörüşünə diqqət verilir. Bu meyarların üstünlük təşkil etməsi, bircə, təhsildə və ictimai şüurda uğurlarımızdan xəbər verir.

– Sizcə, təhsil sistemimizin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması və beynəlxalq aləmdə rəqabətə davamlılığını artırmaq üçün daha hansı işlər görülməlidir?

– Diqqəti Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanımın müəllifi olduğu gözəl bir devizə yönəltmək istəyirəm: «Yeni-

ləşən Azərbaycana yeni məktəblər». Söhbət təkcə tədris binalarının təmir və tikintisindən, müasir standartlara cavab verən maddi-texniki bazanın yaradılmasından, «bir şagird-bir kompyuter» kimi vacib layihələrin reallaşdırılmasından getmir. Burada həm də yeni və müasir təfəkkür tərzinin, kadrlar ordusunun, ictimaiyyət və məktəb münasibətlərinin formalaşdırılmasından, ölkənin sosial-iqtisadi-diplomatik inkişaf meyillərinə uyğun səmərəli elmi-pedaqoji-psixoloji yanaşmaların və mobil təlim texnologiyalarının reallaşdırılmasının zəruriliyindən danışmalıyıq.

Maraqlıdır ki, biz həm ali, həm də orta təhsil pillələri üçün tədris standartları hazırlamışıq və artıq müəyyən mərhələlərdə onların tətbiqinə başlamışıq. Hesab edirik ki, biz yeni standartlara əsaslanan təhsili köhnə metodikalarla hazırlanmış tədris vəsaitlərinin köməyi ilə həyata keçiririk. Ali məktəblər üçün dərslük yaradıcılığı stimullaşdırılmalı, orta məktəblər üçün alternativ dərsləklərin yazılmasına şərait yaradılmalıdır. Bu barədə fikirlərimizi bu yaxınlarda mətbuatda çap olunmuş yazıda geniş şəkildə ifadə etmişik. Təəssüf ki, indi heç kəs heç kəsi oxumur və yazılanlara reaksiya verilmir. Axı bu düşüncələr və rəşional təkliflər 30 ilə yaxın pedaqoji iş təcrübəmizdən, ali və orta təhsil pillələrində gördüklərimizdən irəli gəlir...

Beynəlxalq səviyyəli təhsil verə bilməməyimizin başlıca səbəblərini təhsildə ardıcılıq və davamlılıq prinsiplərinin gözlənilməməsində, həyata keçirilən eksperiment və layihələrin nəticələrinin (hətta qənaətbəxş olmasa belə) müzakirəyə çıxarılmamasında, distant təhsildə ciddi geriliyimizdə, elektron təhsil resursları bazasının lazımi səviyyədə formalaşdırılmamasında və əlbəttə, subyektiv amillərin mövcudluğunda görürük. Təəssüflər olsun ki, bizdə obyektiv təhsil ekspertləri institutu formalaşmayıb. Bu da bəzən yalançı ictimai rəylərə və ölkə rəhbərliyinin apardığı təhsil siyasəti barədə qeyri-adekvat fikirlərə meydan açır. Bəli, təhsil iştirakçısı olan hər kəs öz rəyini bildirə bilər, lakin bu rəylərin ekran və ya mətbuat vasitəsi ilə ictimai rəyə ötürülməsi yolverilməzdir. Deyilənlər nəzərə alınarsa, uğurlar da olacaq.

– Ölkəmizdə son dövrlərdə gənclər arasında Azərbaycanın inkişafını istəməyən qüvvələr tərəfindən müxtəlif fikir cərəyanlarının yayılmasına cəhdlər var. Sizcə, gənclərimizin belə zərərli yollara düşməsinin qarşısını almaq üçün orta və ali məktəblərin üzərinə hansı vəzifələr düşür?

– Açığını desək, bugünkü gənclərimiz beş-on il bundan əvvəlkinə nisbətən daha ayıq və fərasətlidirlər; inkişafın, cəmiyyətdə öz yerini tutmağın, irəli getməyin, öz bacarığına uyğun işin qulpundan yapışmağın yollarını gözəl anlayırlar. 24-26 may 2013-cü il tarixlərdə İzmirdə keçirilən «Türkcə olimpiadaları. Mədəniyyətlər sərgisi» və bu tədbir çərçivəsində baş tutan «Azərbaycan günü»ndə qardaş ölkədə oxuyan tələbələrimizin Azərbaycan sevgisi, öz gələcəkləri barədə dürüst düşüncələri bizi əməlli-başlı təsirləndirmişdi. Təbii ki, təhsil müəssisələri bu yönümdə ciddi fəaliyyət göstərməlidirlər. Bakı Slavyan Universitetində keçirilən və universitetimizin iştirakı ilə təşkil olunan istənilən tədbirin, o cümlədən beynəlxalq konfrans və forumların ən fəal iştirakçıları tələbələrimizdir. Onlar qonaqları qarşılayır, respublikamızla tanış edir, tərcüməçi kimi özlərini sınayırlar. Rektorumuz, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Kamal Abdullayevin təşəbbüsü ilə yaradılan tələbələrdən ibarət Kölgə kabinetini, «Bir günlük xəlifə» tədbiri, Tələbə və Şagird elmi cəmiyyətləri, Şagird parlamenti gənc nəslin təlim-tərbiyə işinin vacib həlqələrinə çevrilib. Bakı Slavyan Universiteti 2005-ci ildən başlayaraq ənənəvi olaraq tələbələrin pedaqoji təcrübəsinin qaçqın məktəblərində keçirilməsinə nail olmuş, qaçqın məktəblərinin istedadlı şagirdlərinin şagird-tələbə elmi konfranslarında iştirakına, onlara professor-müəllim heyətinin elmi rəhbərliyinə şərait yaratmışdır... Bu və digər addımlar sağlam gəncliyimizin formalaşması, hər bir tələbənin seçdiyi ixtisas üzrə lazımı hazırlıq keçməsi üçün imkanların bolluğuna işarədir. Ali məktəblərimizdə belə bir mühit yaransa, tələbənin marağı təmin edilərsə, başqa təmayüllərə yer qalarmı? Əsla yox! Dövlətin təhsil siyasətini həyata keçirən təhsil müəssisələri öz vəzifələrinin öhdəsindən gəlməlidirlər.

– BSU-nun Məktəb-Lisey Kompleksi ölkəmizdə ilk yeni tipli orta təhsil müəssisələrindən biridir. Bu təhsil ocağında şagirdlərin sa-

vadlı, intellektual, milli dövlətçiliyimizə sadıq şəkildə formalaşdırılması üçün nə kimi işlər görülür?

– Məktəb-lisey kompleksi Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərir. BSU Humanitar Liseyi və Bakı şəhər 15 nömrəli tam orta məktəbinin bazasında 2010-cu ildə yaradılıb. Kompleksin Azərbaycan və rus bölmələrində 41 sinif komplektində 900 nəfərədək şagird təhsil alır. Dərslər 110-dan artıq yüksək ixtisaslı fənn müəllimi tərəfindən aparılır. Kompleksdə ingilis, rus, alman, fransız dilləri tədris olunur. Müqavilə əsasında dil daşıyıcıları olan xarici mütəxəssislər də tədrisə cəlb olunur. Təmayül fənləri, maraq üzrə kurslar, fakultativ məşğələlər, günüuzadılmış qruplar və dərslərə məşğələləri hesabına lisey siniflərində ingilisdilli fənlər bloku (Azərbaycan və dünya tarixi, ingilis ədəbiyyatı, ifadəli oxu) tədris olunur ki, bu fənlər üçün tədris vəsaitləri müəllimlərimiz tərəfindən yazılıb. Ali və orta təhsil pillələri arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan bu addım ali təhsil sistemində novatorluq kimi qiymətləndirilə bilər. Respublikamızın qabaqcıl universitetlərinin elmi-metodik potensialının orta məktəblərə ünvanlanması, professor-müəllim heyətinin elmi potensialından daha səmərəli istifadə məqsədi güdən bu təşəbbüs pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən düzgün dəyərləndirilsə, təhsildə daha ciddi nailiyyətlər əldə edə bilərik.

Fəaliyyətimizə gəlincə, onu qeyd edək ki, şagirdlərimizin tədbirlərdə, müxtəlif məktəb və müştərək layihələrdə iştirakı, onlara fərdi yanaşma diqqət mərkəzindədir. Optimal tədris planlarının yaradılması və icrası, müəllimlərin professionallıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, şagirdlərə bədii qiraət və yazı vərdişlərinin aşılması, onların yaradıcılıq məşğələlərinə, təqdimat və debatlarla cəlb olunması, şagirdlərin fiziki təlimi, valideyn-məktəb münasibətlərinin nizamlanması istiqamətində işlər görürük.

*«Palitra» qəzeti, 5 iyun 2013-cü il,
Söhrab İsmayıl*

TƏDRİS RUS DİLİNDƏ APARILAN MƏKTƏBLƏRDƏ İKİDİLLİ TƏHSİL MODELİ

Latviya hökuməti milli azlıqların məktəblərində tədrisin latış dilinə keçilməsi barədə islahata hazırlaşır. 2021-2022-ci tədris ilində tətbiq edilməsi planlaşdırılan islahat məktəbəqədər təhsilin bilinqval həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. İbtidai sayılan I-VI siniflərdə üç ikidilli tədris modelindən istifadə olunacaq, VII-IX siniflərdə fənlərin 80 faizi, X-XII siniflərdə bütün tədris yalnız latış dilində aparılacaq. Bu islahat sayəsində Latviyada latış dilinin mövqeyinin addım-addım möhkəmlənəcəyini düşünürlər.

Bilinqval təhsil modeli tədris dili rus dilində aparılan bir çox Azərbaycan məktəblərində mövcud problemlərdən ən yaxşı çıxış yolu ola bilər. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slav-yan Universitetinin tədris işləri üzrə prorektoru Telman Cəfərov rus bölməsi olan Azərbaycan məktəblərində bilinqval (ikidilli) təhsil modelinin tətbiqini təklif edir. Onun fikrincə, bu model paytaxtdakı təhsil situasiyasını nizamlaya biləcək.

İkidilli təhsil

Çoxumuza da bəlli olduğu kimi, iki dilin əvəzedilmə ilə istifadəsi təcrübədə “bilinqvizm” (ikidillilik), iki dildə danışanlar “bilinqval” (ikidilli) adlanır.

Bilingval təhsil modeli ana (dövlət) dilində və xarici dildə (rus və sair) fənlərin paritet gözlənilməklə paralel tədrisini mümkün edir. Bu zaman xüsusən ibtidai sinif pilləsində rus dilində tədris üstünlük təşkil edir. Ümumi orta təhsilin müxtəlif mərhələlərində ana dili və ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, musiqi, həyatı biliklər üzrə fənn və kurslar ana dilində tədris olunur və tədrisən orta siniflərdə tam bilingval təlim mühiti yaranır. Şagirdlərin ingilis dili üzrə dil-danışiq bacarıqları və orta təhsil müəssisəsinin kadr potensialı imkan verdikcə isə yuxarı siniflərdə üç dildə (Azərbaycan, rus, ingilis) multilingval tədris modeli tətbiq edilir. Bununla yanaşı, yuxarı siniflərdə tədrisin tam olaraq ingilis dilində aparılması üçün eksperimental məktəb və siniflərin seçilməsinə də şərait yaranır.

Bakıda bilingval təhsil modelinin tətbiqini zərurətə çevirən situasiya

Müasir təhsil modelinin tətbiqini təklif edən Telman Cəfərov hesab edir ki, paytaxtda təlim rus dilində aparılan məktəblərə və siniflərə şagird qəbulu hər il artan dinamika ilə davam edir: “Hazırlıq siniflərinə və uşaq bağçalarına builki qəbul da göstərir ki, növbəti illərdə də paytaxt məktəblərində rus bölməsinə qəbul azalmayacaq.

Bu isə mənəvi tərəfi bir yana, həm də tədris Azərbaycan dilində aparılan məktəblərin nüfuzuna və siniflərdə dərs yükünə mənfi təsir edə bilər”.

Danılmaz faktdır ki, təlim rus dilində aparılan ibtidai siniflərdə müəllim çatışmazlığı nəzərəcarpacaq dərəcədə hiss olunur. Bu isə o deməkdir ki, 2-3 il sonra bu, orta və yuxarı siniflərdə fənn müəllimlərinin çatışmazlığında da özünü göstərəcək: “Rus bölməsində işləyən fənn müəllimləri hazırda normadan artıq yüklənilər. Rəsmi statistikaya görə, Azərbaycan və rus dilində təlim aparılan məktəblərin sayı 342, təlimi yalnız rus dilində həyata keçirən orta təhsil müəssisələrinin sayı isə 16-dır. Göstərilən tendensiya məktəblərin rus bölmələrində tədrisin keyfiyyətinin və rus dilində

təlimin nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb olursa, bu, məzunların müvafiq bilik, bacarıq və kompetensiyalar əldə etmələrinə, əmək bazarında layiqli yer tutmalarına, eyni zamanda, respublikamızda rusdilli təhsilin ənənələrinin qorunmasına imkan verəcəkmi? Digər tərəfdən, övladlarımızın bir qismini dövlət dilində, ana dilində savadlı danışib-yazma və ünsiyyətqurma imkanından məhrum etmirikmi?”.

Çıxış yolu bilinqval təhsil modelinin tətbiqidir

Bütün bunları nəzərə alaraq, Telman Cəfərov vəziyyətdən çıxış yolu olaraq Azərbaycan məktəblərində bilinqval təhsil modelinin tətbiqini məqsədəuyğun hesab edir: “Təbii ki, bu modelin tətbiqinin uşaq bağçaları və məktəblərin hazırlıq siniflərindən başlanması daha məqsədəuyğundur. Bu təhsil modelinin paytaxtın məktəbəqədər və orta ümumtəhsil müəssisələrində reallaşması təlimdə rus dilinin istifadəsinə xələl gətirməməklə dövlət dilində təhsil imkanlarını genişləndirəcək, şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnmələrinə, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına imkan verəcək”.

Telman Cəfərovun fikrincə, istənilən cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi orada tətbiq olunan təhsil modeli və onun səviyyəsi ilə ölçülür. Qloballaşma prosesləri gücləndikcə, cəmiyyətlərdə multikultural və tolerant mühit formalaşdıqca, dünyanın sivil xalqları, qabaqcıl mədəniyyətləri yeni, mövcud sosial-ictimai və siyasi duruma uyğun təhsil modelinin tətbiqi barədə düşünürlər: “Son bir neçə il ərzində Azərbaycan cəmiyyətində tolerant və multikultural mühitin mövcudluğu, bu mühitin unikalığı barədə istər ölkədə, istərsə də xaricdə müsbət rəy formalaşmış. Bu, respublikamızın ərazisində, tarixi torpaqlarımızda əsrlərin sınağından çıxmış birgəyaşayış mədəniyyətinin bu gün də mövcudluğunu sübut etməklə yanaşı, həm də yeni nəsillərin bu ruhda tərbiyə olunması, ən əsası isə bu kontekstdə milli-mənəvi dəyərlərin, ruh və mentalitetin qorunması məsələsini aktuallaşdırır. Bu mənada məktəb və universitetlərdə, xüsu-

sən də ümumtəhsil müəssisələrində təhsilin məzmun və standartları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uzun müzakirələrdən sonra 18 iyul 2018-ci il tarixdə Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi”ndə səkkiz təhsil səviyyəsi üzrə müəyyən edilmiş konkret kompetensiyalar da buna sübutdur”.

Dünya belə edir

Telman Cəfərov deyir ki, qloballaşma dövründə bilinqval və multilingval təhsil modellərinin qaçılmazlığı qabaqcıl təhsil sistemlərinə malik ölkələr üçün artıq normaya çevrilir. Amerikada Kanadanın, Avropada Almaniya və Finlandiyanın, Asiyada Sinqapur və Malayziyanın, MDB-də Qazaxıstanın bu sahədə təcrübəsi maraqla qarşılanır.

Bu təlimin Azərbaycanda bazası var

Azərbaycana gəlincə, ölkəmizdə də bilinqval və multilingval təlimə keçidin kifayət qədər güclü elmi-nəzəri bazası var: “Qabaqcıl cəmiyyətlər onilliklər və yüzilliklər boyu mədəniyyətlərarası dialoq, Şərq-Qərb əməkdaşlığı, müqayisəli dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq, fərqli və oxşar mədəniyyətlərdə tipoloji və ideya-mövzu yaxınlığı, tədrisdə etnomədəni təhsil komponenti kimi məsələləri təkcə elmi müstəvidə nəzərdən keçirmir. Onların tətbiqinə nail olmaqla ciddi nəticələr əldə etməkdədirlər. Ölkəmizdə də bilinqval və multilingval təlimə keçidin kifayət qədər güclü elmi-nəzəri bazası var”.

Telman Cəfərov fikrini belə əsaslandırır ki, Azərbaycan və rus dillərinin, ədəbiyyatlarının, xalqlarımızın tarix, mədəniyyət, iqtisadiyyatının, fəlsəfi fikir tarixinin və s. müqayisəli təhlili və bir-birinə təsiri uzun onilliklərdir ki, həyata keçirilir. Türk-slavyan birgəyaşayışının, Azərbaycan-rus əlaqələrinin dərin kökləri və gözəl nümunələri var. Bütün bunları əks etdirən ədəbi-tarixi abi-

dələri, canlı nitq və ünsiyyət nümunələrini, praktikasını məktəblərimizə gətirmək asan və vacibdir.

Gəlin, bunları həyata keçirək!

Odur ki, Telman Cəfərov təklif edir ki, ilk növbədə məktəbə-qədər təhsilin məzmun və standartlarına yenidən baxılmalı, müəyyən olunan kurslar və maraqlar üzrə kurikulumlar (tədris proqramları), tədris vəsaitləri hazırlanmalıdır. Orta təhsili əcnəbi dillərdən birində alması nəzərdə tutulan uşaqlara dövlət dilinin mənimsədilməsi, məhz məktəbəqədərki təhsil dövründə onlara ana dili üzrə müvafiq nitq vərdişlərinin aşılınması üçün xüsusi tədris proqramı işlənilməlidir: "Uşaqların yaş psixologiyası, müasir linqvodidaktikanın gəldiyi nəticələr, ana və əcnəbi dillər üzrə dil-danışıq vərdiş və bacarıqlarının 7 yaşadək dövrdə və 8-12 yaş arasında daha intensiv mənimsənilməsi mümkündür. Məktəbə-qədər təlim-tərbiyənin və ibtidai təhsilin dillərin, məntiqi təfəkkürün və həyati biliklərin inkişafı yönümlü olması üçün I-IV siniflərdə tədris planları, təhsil standartları, fənn kurikulumları, dərsliklər yenidən nəzərdən keçirilməlidir".

Telman Cəfərovun sözlərinə görə, V-VI siniflərdə texniki və təbiət fənlərinə ayrılmış saatların azaldılması hesabına xarici dillərin tədrisi üzrə saatlar artırıla bilər. Bundan başqa, hazırda təlim rus dilində aparılan siniflərdə bilinqval təhsil modelinin tətbiqi və bu zaman dövlət dilində və rus dilində fənlərin yanaşı tədrisinə tədricən keçməklə VIII-IX siniflərdə tam paritetə, yəni rus və Azərbaycan dillərində paralel tədrisə nail olmaq mümkündür. Bu zaman ana (dövlət) dilində təlim ana dili və ədəbiyyat, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası, musiqi və s. fənləri əhatə edə bilər.

Telman Cəfərov VII-IX siniflərdə tədrisin təmayüllər üzrə aparılması məqsədilə dərs saatlarının maraqlar əsasında bölüşdürülməsi və göstərilən siniflərdə xarici dilin ən azı 3-4 saat həcmində verilməsini məqsədəuyğun hesab edir. Onun fikrincə, təmayül

və profil üzrə fənlərin dərinədən mənimsədilməsi üçün 10-11-ci siniflərdə həftəlik dərs yükünün 26-28 saatadək azaldılması, yuxarı sinif şagirdlərinin sərbəst, yaradıcı və layihəyönlü fəaliyyətinin dəstəklənməsi də mümkündür: “Bəzi ölkələrin təcrübəsindən çıxış edərək, geniş eksperiment şəklində tam orta təhsil pilləsində (X-XI siniflərdə) tədrisin yalnız ingilis dilində təşkili və sair kimi məsələlərin həlli bu gün təhsil sistemimizin qarşısında durur. Bu isə respublikamızda təkcə bilinqval yox, həm də eksperiment şəklində multilingval tədris modelinin tətbiqinin mümkünlüyünü gündəmə gətirir. Göstərilənlərə uyğun olaraq, ali təhsil pilləsində, xüsusilə də pedaqoji ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramında bilinqval və multilingval təlimi, xarici dillərin məqsədli və intensiv tədrisini dəstəkləyəcək tədris standartları və planlarının reallaşdırılması mümkündür. Bu, həm də dünya əmək bazarına ixtisaslı insan resurslarını təklif etmək niyyətində olan Azərbaycanda digər istiqamətlər üzrə də mütəxəssis hazırlığına təkan verər”.

Bilingval təhsil modelinin tətbiqinin uğurlu nəticəsi ola bilər?

Telman Cəfərov sadaladıqları həyata keçirilərsə, müasir təhsil modelinin tətbiqinin uğurlu nəticəsinə də əminlik var. Bu əminlik isə Azərbaycandakı elmi-nəzəri bazadan əlavə, həm də təcrübə yaradır: “Bizə maraqlı görünən fakt odur ki, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində rus-tatar məktəblərində (bu məktəblər özləri də bilinqval idi. Təhsil tariximizdə bu, olduqca uğurlu təcrübə olub), Sankt-Peterburq, Moskva, Kiyev və b. universitetlərdə təhsil almış azərbaycanlılar təpədən-dırnağa qədər milli ruhlu ziyalılar kimi formalaşmışdılar. Kosmopolitizmdən, qərbçilikdən, slavyanofil ideyalarından və sair “izm”lərdən uzaq idilər. Məşhur “Üç mədəniyyət” kitabının müəllifi Əhməd Bəy Ağayev rus ədəbiyyatı üzrə professor elmi adını daşıyırdı. Təlim rus, ingilis, fransız, alman və ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların dilində aparılan bugünkü

Azərbaycan məktəblərini bitirən gənclərin azərbaycanşünaslıq ideyaları ruhunda yetişdirilməsi təhsil sistemimizin, ideoloji işə cavabdeh qurumların, ümumiyyətlə, hər birimizin ən ümdə vəzifəsidir”.

Telman Cəfərovun fikrincə, Azərbaycan ictimai-siyasi, etnik və təhsil reallıqları üçün açıq bilinqval (multilingval) təlim tipi xarakterikdir. Xarici dillərdən, beynəlxalq əlaqələrdən ustalıqla bəhrələnməklə, ümumavropa və dünya məkanına integrasiyaya, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, gənc nəslin multikultural ruhda tərbiyəsinə nail olmaqla yanaşı, əsas məqsəd dövlət dilimizin işlənmə dairəsini, milli-mədəni özünəməxsusluğumuzu qorumaq, gənc nəsli milli ruhda tərbiyə etmək kimi məsələlərin diqqətdə saxlanılmasıdır. Bu məsələlərin həlli müasir çağırışlara cavab verən çevik və dinamik təhsil modellərinin tətbiqindən asılıdır.

*Söhbəti apardı Ruhiyyə Daşsalahlı
“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 01 fevral 2019-cu il*

БИЛИНГВАЛЬНЫЙ МЕТОД ИЛИ ОБНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ...

Переход к билингвальной (полилингвальной) модели обучения в классах с иностранными языками обучения отвечает современным требованиям и национальным интересам страны, соответствует духу и призывам реформ, также содержательному и структурному обновлению образовательной системы республики.

Об этом заявил заслуженный азербайджанский учитель, профессор, доктор наук по филологическим наукам Тельман Джафаров.

«В любой развитой стране обучение на других языках на разных ступенях и уровнях образования является требованием времени. В высокоразвитых и десятилетиями сложившихся обществах языковая ситуация регулируется как национальными интересами, духовными, культурными и учебными потребностями страны, так и профессиональной и трудовой деятельностью людей. В Азербайджане ответственные исполнительные органы, а также представители интеллигенции, члены Милли Меджлиса, эксперты по образованию, хоть и медленно, реагируют и нередко комментируют сложившуюся в стране языковую ситуацию. Однако соответствующие исполнительные органы не решаются на серьёзные шаги и мероприятия в данном направлении.

Несколько лет подряд эта проблема всплывала накануне приёма детей в дошкольные и общеобразовательные учебные учреждения. Очень верится, что в этом учебном году не будем ждать кануна поступления детей в детские сады и школы, предпримем необходимые шаги для разрешения проблемы, что будет иметь немаловажное значение для всей образовательной сети страны и всеобщего прогресса.

Свои конкретные предложения, исходящие из реальной учебной и языковой ситуации в республике, мы неоднократно излагали в печати, направляли в нужные инстанции. В определённой степени принимали их с пониманием.

Все прекрасно знают, что сегодня в Азербайджане только в общеобразовательных школах около ста тысяч детей обучаются на иностранных языках. Это стало возможным благодаря Конституции страны, законам об образовании и об общем образовании. Данную учебную и языковую ситуацию считаем вполне нормальной для толерантной и мультикультуральной страны, каковым является Азербайджан, где наряду с трепетным отношением к общечеловеческим ценностям, созданы благоприятные условия для изучения и пропаганды наследия этнических меньшинств. По нашему мнению, необходимо беречь и поддержать ныне возникшую языковую и учебную ситуацию в республике. Недопустимо создание искусственной преграды желаниям, выбору и карьерному росту людей, руководствующихся собственным потенциалом, традициями и возможностями своих семей и окружающей среды, велением времени и требованиями рынка труда. И самое главное, 1) не позволять хаотическое и немотивированное вмешательство в сложившийся учебный процесс; 2) в то же время поднять уровень дошкольного и начального образования с государственным языком обучения, с методически выверенным внедрением и интеграцией в него элементов билингвального и полилингвального образования; 3) не рассматривать сложившуюся учебную ситуацию чужеродной, а оценить её как естественный ход преобразований для перехода к новому этапу реформ», – отметил собеседник сайта.

По его словам, несомненно обучение на иностранном языке должно превратиться в билингвальную и полилингвальную образовательную среду с полнокровной интеграцией с ценностями азербайджанского мира.

«Мы должны принять за основу тот тезис, что любая национальная культура может быть частью мировой только благодаря своей национальной почве, иначе нет и не может быть у неё доступа к истории мировых цивилизаций. Эту возможность даёт нам наша законодательная образовательная база, принятый в 2019 году Закон об общем образовании, т.е. включение в учебные программы и планы средних школ Азербайджана с русским языком обучения предметов по языку и литературе, истории, географии и музыке азербайджанского народа.

Исходя из сказанного, предлагаем конкретные образовательные стандарты и осуществление мероприятий для неотложного перехода к билингвальной модели обучения в классах с иностранными языками обучения. Очень надеемся, что со временем это повлияет и на изменение учебной и языковой ситуации в школах с государственным языком обучения, методологии изучения иностранных языков в этих учебных заведениях.

Примечательно, что после наших выступлений в печати и обращений в Министерство науки и образования произошли определенные сдвиги в применении элементов билингвального обучения в школах. С прошлого учебного года в учебные планы было введено 2 предмета на государственном языке. А с этого учебного года в 20-ти школах республики с иностранным языком обучения стали применяться учебные планы, включающие изучение истории Азербайджана на государственном языке (по пилотному проекту). По причине нехватки русскоязычных учителей с текущего учебного года во всех школах республики разрешено ведение предметов по музыке, рисованию, технологии, физической культуре на азербайджанском языке. На наш взгляд, основная задача этих проектов – это изучение государственного языка как одного из языков обучения. Это предусматривает выделение в

начальной школе обоим языкам обучения (азербайджанскому и другому языку обучения) одинокого количества часов.

На данное время в начальных классах школ республики с иностранными языками обучения с 1-го по 4-й класс языку обучения в неделю отводится 8-9 часов, а государственному языку – 2 часа. Понятно, что это исключает желаемый уровень изучения государственного языка. Следует подчеркнуть, что для подавляющего большинства детей, получающих образование в школах с иностранными языками обучения, реальная языковая ситуация в семье, порой в школе и на улице – это билингвальная или полилингвальная, которую необходимо воссоздать, внедрять и оформлять в учебном процессе. При этом следует учитывать тот факт, что данное мероприятие не потребует дополнительных финансовых и материальных затрат, изменения структуры и содержания учебных программ (особенно в классах с русским языком обучения); оно отвечает интересам школы даже в плане обеспечения педагогическими кадрами. Предлагается отводить обоим языкам обучения одинаковое количество часов с применением стандартов слушания и понимания, чтения и письма, а также усвоения грамматического минимума.

Имеющиеся в действующих учебных планах 8/9 часов по языку обучения и 2 часа по государственному языку, 10/11 часов в неделю, распределить следующим образом: 5/6 часов по каждому языку обучения. Помимо этого, предлагается изучение в начальной школе не менее 3-х предметов на государственном языке (музыка, рисование, физическая культура, информатика и др.). Анализ учебных комплектов по языку обучения для классов с азербайджанским языком обучения выявляет, что эти ресурсы доступны также для использования в классах с иностранными языками обучения. Что касается кадрового потенциала, в каждой школе ощущается нехватка часов для учителей азербайджанского языка, а количество неработающих учителей начальных классов заставляет нас думать об их занятости по своей специальности (многие способные выпускники, набравшие высокие баллы на экзаменах для устройства в школу, из-за места жительства и

семейного положения предпочитают работу на курсах или в других сферах).

Внедрение билингвальной модели обучения в дошкольных учебных заведениях и в начальной школе предусматривает постепенный и плавный переход к этой модели обучения в средних классах и полилингвальной модели – в старших классах с соблюдением паритета учебных предметов.

Хочется особо подчеркнуть, что благоприятным возрастным периодом для наиболее успешного обучения языкам (родному и иностранным) являются дошкольная ступень и начальный уровень среднего образования. Исходя из этого, предлагается пересмотреть структуру и содержания учебных планов и программ (стандартов) дошкольного и начального образования в пользу би-(поли)лингвальной модели обучения.

Хочу подчеркнуть тот важный момент, что реализация этой модели обучения в классах с иностранным языком обучения будет способствовать оживлению и улучшению учебного процесса в школах и классах с государственным языком обучения. Необходимо планировать внедрение этой модели (возможно с другими учебными стандартами) в школах и классах с государственным языком обучения. Это изменит ситуацию в школах, вузах и на рынке труда страны, откроет новые перспективы перед учащейся и работающей молодёжью, непременно будет способствовать интеграции трудовых ресурсов республики в мировой рынок труда.

Отказ от скорейшего разрешения этой проблемы на уровне среднего образования создаёт серьёзные трудности для вузов, готовящих специалистов по многим гуманитарным и техническим профессиям. Коротко подчеркну, что учебные стандарты для этих специальностей должны отвечать требованиям утверждённых Кабинетом министров республики Рамок национальной квалификации по той причине, что некоторые вузы затрудняются эффективно организовать учебный процесс в условиях сосуществования языков обучения и специальности, в создании билингвальной образовательной среды.

В связи с обсуждаемой проблемой нам следует обратить внимание ещё на то, какое содержание мы несём в классы и аудитории, интернет-пространство, где языком обучения или специальности выступают иностранные языки (русский, английский, французский и др.) и на каком уровне обеспечиваем качество образования в дошкольных учебных заведениях, в общеобразовательных школах, в вузах (на всех уровнях высшего образования), во-вторых, имеем ли мы конкретные модели интеграции обучения на государственном и иностранном языках? Добились ли мы определённых форм межкультурной коммуникации, изобрели или разработали ли научно обоснованные в лингвокультурном, лингводидактическом, этнопсихологическом и других аспектах модели билингвального и полилингвального обучения. Ведь конечной целью всех теоретических и прикладных наук является применение на практике, в жизни. А жизнь – это сегодняшнее наше с вами общение, диалог, доказательство своего своеобразия и места, наши экономические, дипломатические и человеческие контакты.

В этом плане иностранный язык выступает не только в роли языка обучения, но и как инструмент, определяющий уровень вовлечённых в учебный процесс людских ресурсов и качество используемых учебных ресурсов. Будучи языками обучения и специальности в вузах республики, иностранные языки имеют огромное значение в приобретении конкретных знаний, умений и компетенций выпускниками средних школ и вузов, определённых в рамках Национальной квалификации», – сказал азербайджанский профессор.

“Axar.az” saytı, 27-28 oktyabr 2018-ci il

ПЕДАГОГИ В РУССКОМ СЕКТОРЕ БОЛЕЕ ОБХОДИТЕЛЬНЫ

Азербайджанские семьи, где нет русскоговорящих, отдают своих детей в русский сектор. Это не нормально, так как обучение в начальных классах осуществляется по конкретной и четкой схеме: *учитель – школьник – родитель*.

Об этом в беседе с корреспондентом **Охи.Аз** сказал проректор Бакинского славянского университета по учебной работе, профессор, доктор филологических наук **Тельман Джафаров**.

По его словам, никто не может выступать против того, чтобы русскоязычные семьи отдавали своих детей в русский сектор.

«Тем более Конституция Азербайджанской Республики это позволяет. В Законе «Об образовании» имеется пункт – граждане имеют право на любом этапе образования обучаться на том языке, на котором они желают.

Но сейчас наблюдается тенденция, при которой все слепо идут в русский сектор. Ребенок ни слова не знает по-русски, а его родители, которые тоже не владеют этим языком, устраивают его именно в русский сектор. Это настоящая катастрофа.

В дальнейшем это отразится в подготовке ребенка и создаст проблему как для школы, так и для самих детей. Такими темпами в большинстве бакинских школ мы можем лишиться азербайджанского сектора.

Мы не были готовы к такому наплыву детей в русский сектор. Два-три года назад такого не было. У нас не хватает учителей для преподавания в начальных классах с русским языком обучения, учителей-предметников», – подчеркнул собеседник сайта.

По мнению профессора, чтобы понять, откуда появилась эта внезапная любовь к русскому сектору, необходимо детально рассмотреть нижеуказанные факторы:

«Во-первых, давайте взглянем на рынок труда. Ни для кого не секрет, что сегодня сложно найти нормальную работу в Баку, не зная русского языка.

Во-вторых, Баку – это интернациональный город. Страна имеет тесные связи с Россией и СНГ.

В-третьих, издавна сформировалось мнение, что педагоги в русском секторе более подготовленные, более обходительны и гибки в отношениях с детьми и с пониманием относятся к поведению и потребностям современных детей.

Четвертая и одна из основных причин – это ресурсы. Не секрет, что учебных ресурсов, в том числе электронных, для русскоязычных людей намного больше...», – отметил Джафаров.

Он подчеркнул, что недопустимо говорить о запрете русского языка, вместо этого надо постараться найти золотую середину.

Новая модель обучения

Собеседник сайта считает, что необходимо также обратиться к опыту развитых стран. Внедрить, как в Финляндии или Германии, билингвальное образование – совмещение родного и иностранного языков. Для этого нужно предложить

новые образовательные стандарты, гибкую и динамичную модель обучения, в которой ни родной язык, ни язык обучения не будут ущемлены.

«В любом случае и в русском, и в азербайджанском секторах мы должны продвигать наш родной язык. И самое главное – нужно понимать, что речь идет о русском секторе в азербайджанских школах, а не наоборот. Естественно, преимущество должно быть на стороне родного языка, обучения на азербайджанском.

Но, повторюсь, о полном отказе от русского сектора в Азербайджане не может быть и речи», – подытожил эксперт.

Ранее народный писатель, секретарь Союза писателей Азербайджана, доктор юридических наук Чингиз Абдуллаев в беседе с Оху.Аз высказал мнение о том, что начальное образование и обучение дети в Азербайджане должны получать исключительно на родном языке.

ANLARI...

*Sankt-Peterburq, MAPRYALın XV Konqresində,
2023-cü il*

Ankara, Qazi Universiteti, 2017

Ankara, Ulu Öndərin heykəli önündə, 2017

ETN-nin "Təhsildə inkişaf və innovasiyalar üzrə II qrant müsabiqəsi" layihəsinin təqdimatında

Ankara, ATM-lərin rəhbər heyəti üçün İxtisasartırma kursunda, 2015

Ankara, Bilkənd Universitetinin rektoru ilə görüşdə, 2015

BSU nəzdində MLK-da, 2014-cü il

BSU-da Xalq artisti Rasim Balayevlə görüş zamanı, 2019-cu il

Xalq artisti M.Qasimovun övladının toyunda, 2023

Belqrad, Elm və Təhsil Forumunda, 2022-ci il

Sankt-Peterburq, MAPRYAЛın XV Konqresində, 2023

BSU nəzdində MLK-da Şagird-Tələbə Elmi konfransının açılışında, 2013

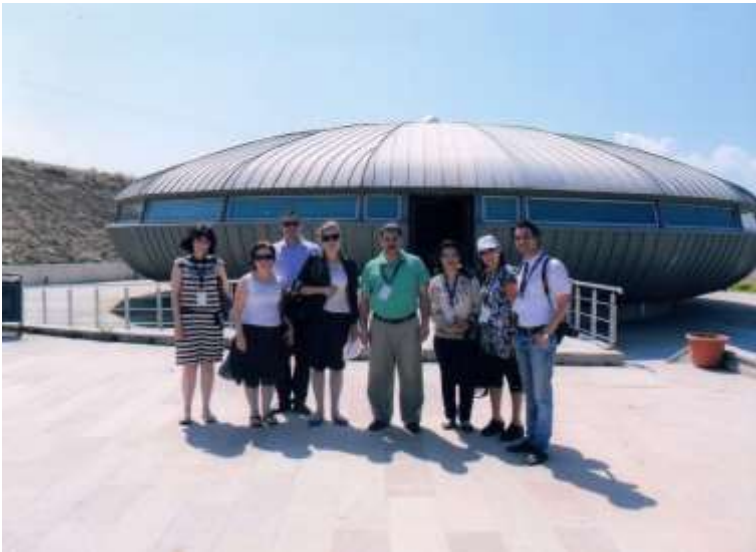
*Atatürk Mərkəzi,
Kitab təqdimatında, 2023*

*BSU, Elmi konfransda,
2023*

Məşəd şəhəri, 2008

Şimali Kipr, Orta Doğu Texniki Universiteti, 2011

*Dosent Akif Məmmədovun 70 illiyi münasibətilə
nəşr edilmiş kitabın təqdimatında, 2023*

*Respublika Milli Kitabxanasında "Qızıl kəlmə" müsabiqəsi qaliblərinin
təqdimatında, 2010*

Ankara, 2015

AzTV proqramına çekiliş zamanı, 2012

*BSU Rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri
professor Məmməd Qocayev və professor Nizami Nəbiyevlə, 2005*

BSU-da Xalq yazıçısı Anarla görüşdə, 2003

“Əməkdar müəllim” Fəxri adının təqdim olunması, 2016

AzTV-də çəkiliş zamanı

*Sankt-Peterburq, REA-nın Rus Ədəbiyyatı İnstitutunda,
2010, 2016*

Moskva, Beynəlxalq Simpoziumda, 2008

Moskva, Forumda, 2019

Nur-Sultan, MAPRYALın Prezidenti B.İ.Tolsoyla, 2019

Nur-Sultan, MAPRYALın XIV Kongresində, 2019

Nur-Sultan, L.Qumilyov ad. Avrasiya Universitetində, 2019

Rusiya və Çexiyadan nümayəndə heyəti ilə, 2020

*Heydər Əliyev Mərkəzində
Beynəlxalq Humanitar
Forumda, 2019*

Bakı Kitab Evi, O.Süleymenovun yeni kitabının təqdimatında, 2019

Moskva, Rusiya Xalqlar Dostluğu Universiteti, "Bilingvalizm, polilingvalizm və translingvalizm" problemlərinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransda, 2019

BSU-da tədbirdə, 2018

Quba, 2021

BSU MLK kollektivi ilə, 2017

“Turan” liseyi şagirdləri arasında, 1998

BSU MLK-da dərslər dinləmə, 2013

BSU MLK-da ixtisasartırma tədbirində, 2018

BSU MLK-da tədbirdən sonra müzakirədə, 2022

Rusiyalı qonaqlarla

Tehran, professorlar A.Abbasov, İ.Cəbrayilovla, 2008

Müəllim həmkarlar, dostlar arasında, 2013

Dostlar, qardaşlar və qohumlar arasında, 2023

Doğmalar arasında, 2012

Doğmalar arasında, 2016

Doğmalar arasında

Doğmalarla, 2022

Doğmalar arasında, 2023

Doğmalar arasında, 2022

Doğmalar arasında, 2022

Doğmalar arasında

Doğmalar arasında

Doğmalar arasında

Doğmalarla

SON SÖZ ƏVƏZİ

Adətən, dostlar və qohumlar bu yubiley ilinin mənə düşərli olacağını söyləyirdilər. Düşünürdüm ki, hansı mözücə olmalıdır ki, Uca Tanrının mənə qismət elədiyi bu 60 illik ömrümün ən ləyaqətli və əziz günü kimi tale yoluma həkk olunsun?!

Hər bir insanın həyat yolu onun mənsub olduğu xalqın, sosial təbəqənin, kollektivin, ailənin taleyinə qovuşur; sən öz hisslərinlə, yaşantılarınla, əməl və istəklərinlə bu Vətən torpağının, Vətən tarixinin, içərisində dünyaya gəlib tərbiyə aldığı, insan kimi formalaşdığı xalqın, camaatın bir parçasısan. Təki Allah bu duyğunu yaşamağa sənə qüdrət versin! Bir ovuc torpaq kimi Vətən torpağına qovuşduğun məqamda həm də ürəyindəki Vətən sevgisini özündən sonrakı nəsillərə, övladlarına, şagird və tələbələrə ötürə biləsən!.. Bir müəllim və tərbiyəçi, elm adamı olaraq yetirmələrinə aşıladığın bilik, bacarıq və səriştənin özəyində, ilk növbədə, Vətən sevgisi dursun!

Bəli, ölkə Prezidentinin, Ali Baş Komandanın göstərişlərindən və şəxsi nümunəsindən güc alan əsgər və zabitlərimiz, Ordumuz, təhlükəsizlik orqanlarımız, siyasətçilərimiz və diplomatlarımız, jurnalistlərimiz, digər strukturlarımız 2020-ci ilin 27 sentyabr-8 noyabr 44 günlük Vətən müharibəsi, 2023-cü ilin 19-20 sentyabr lokal antiterror əməliyyatları zamanı, ondan sonrakı gün-

lərdə ən müxtəlif məqamlarda və səviyyələrdə nümayiş olunan peşəkarlıq, humanist yanaşma ilə göstərdilər ki, Azərbaycan müəllimi, Azərbaycan məktəbi, ölkəmizin təhsil sistemi Vətən tarixinin son 30-35 ilində üzərinə düşən vəzifələrin öhdəsindən gəlmiş, gənc nəsillərin milli-vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ruhunda təربiyəsinə öz töhfəsini verməyi bacarmışdır...

Zaman yerində durmur. Hər günün, hər ilin, hər dövrün öz trendi, tələbi var. Bu gün təhsilimizin rəqəbətyönümlülük, rəqəmsallaşma, cavanlaşdırma, milli və ümumbəşəri dəyərlərin sinerqiyasına əsaslanan beynəlləşmə və sair prinsiplərə dayanaraq inkişafı göz qabağındadır və yaxşı nəticələr alqışlanmaqdadır.

Eyni zamanda, layihə və tədbirlərin icrası geriyyəbaxışı şərtləndirir, hesabatlılıq tələb edir. Mövcud təhsil sisteminin, son iki-üç ildə, xüsusən pandemiya dənsonrakı dövrdə ciddi sınağa çəkildiyi göz qabağındadır. Rəsmi məktəb və dərs rejiminin, məktəb dərslərinə hazırlıq sisteminin məktəb dərsləri ilə paralel evlərdə, kurslarda, repətorlar yanında məşğələlərlə əvəzlənməsi (mən heç də dünya təhsil tarixində öz ənənəsi olan bu məşğələ formasının, təlim-tərbiyə işinin əleyhinə deyiləm) və bütün tədbirlərə baxmayaraq, getdikcə qarşısıalınmaz xarakter alması narahatçılıq doğurur. Onilliklərlə formalaşmış təhsil sistemi, təhsil mühiti ciddi sosial-psixoloji imtahan qarşısındadır.

Bu gün təhsilimizin arxasında nüfuzlu ictimai rəy dayanmalıdır. Elə mexanizmlər yaranmalıdır ki, obyektiv, tərəfsiz və qərəzsiz ictimai rəy bütün səviyyələrdə eşidilsin. Yoxsa hələ neçə illər eksperimentlər davam edəcək, güclü və sistemli elmi-nəzəri bazası, ictimai və yetərli informasiya dəstəyi olmayan opponent rəyləri qərəzli və gərəksiz yanaşmalar kimi qulaqardına vurulacaq... Bizdə bu işin təşkili üçün təhsil problemləri üzrə alternativ rəyi dövlət və hökumət səviyyəsində səsləndirə bilən ictimai institutlara, məktəb icmasına ehtiyac var.

Mən hər şeyi çəhrayı rəngdə görmək, pozitiv və nikbin görünmək istəyirəm, amma böyük tarix, təcrübə və ənənələrə malik, dədə-babalarımızdan, ruhumuzdan, dəyərlərimizdən, xalqın genindən gələn tərbiyənin özüldən qopub istiqamətsiz uzantıları olan təhsil sistemi bizi hamımızın ürəyindən keçən böyük amallara və hədəflərə qovuşdura bilməz.

60 illiyimizə ən gözəl və qiymətli hədiyyə Ali Baş Komandan kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qətiyyəti sayəsində bayrağımızın Vətənimizin bütün guşələrində ucaldılması, Qarabağ torpaqlarının terror yuvalarından təmizlənməsi, dinindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, burada hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün rahat yaşama imkanının yaradılması oldu. İnşallah, Qarabağımız çiçəklənər, bu torpaqlarımız əbədi sülh məkanına çevrilər! Qarabağ Azərbaycandır!

MÜNDƏRİCAT

Ön söz əvəzi

Professor Telman Vəlixanlının elmi, bədii və mənəvi dünyası

(prof. Akif Abbasov) 3

Müəllifdən.....15

I fəsil. Pedaqoji mülahizələr

Təhsilimizin cari və strateji inkişaf konsepsiyasının cizgiləri..... 30

Azərbaycanşünaslığın tədqiqi və tədrisində

Heydər Əliyev irsinin rolu 43

Kurikulum konkret hədəflərə ünvanlanmış milli təhsil

konsepsiyasıdır 50

Orta məktəblər üçün alternativ dərslilər zamanın tələbidir 60

Qardaş ölkənin ali təhsil sistemi ilə tanışlıq təəssüratları 68

Ali məktəblər üçün gərəkli dərslər vəsaiti 75

Azərbaycanda rusdilli təhsil: problemlər, axtarışlar, çağırışlar..... 79

Professional təhsil ekspertləri institutunun formalaşdırılmasına

ciddi ehtiyac var 90

Elm, texnologiya və innovasiyaların təhsilə inteqrasiyası

zamanın başlıca çağırışıdır 103

Distant təlim texnologiyalarının geniş tətbiqi təhsilə yeni yanaşma

və münasibət gətirdi..... 116

Bakı Slavyan Universiteti tarixi yubileylər ərəfəsində 120

II fəsil. Azərbaycanda bilinqval (polilingval)

təlim modelinin tətbiqi barədə

Azərbaycanda bilinqval (polilingval) təlim modelinin

tətbiqi məsələləri və tədris proqramlarının dil problemi 130

Müasir cəmiyyət və məktəb konsepsiyası 138

Yeni təhsil modelinin tətbiqi aktuallaşıb	145
Təhsil proqramlarının dil problemi	154
Bilingval (polilingval) təlimin təhsilimizdə prioritet istiqamətlərdən biri kimi elan olunmasının vaxtıdır	164
Bilingval (polilingval) təhsil modelinin üstünlüyünü və perspektivlərini əsaslandırmaq üçün potensial respondentin 10 sualına 10 cavab.....	169
Ali təhsil müəssisələrinin mövcud tədris proqramlarının bəzi xüsusiyyətləri barədə.....	177
Лингвокультурологический аспект функционирования русского языка как важнейшего фактора диалога в евразийском ареале	183
Выступление на конференции по билингвализму и полилингвизму (РУДН, 2022, декабрь)	190
İkidilli təlimin tədris standartları.....	196

III fəsil. Ədəbi-publisistik mövqe

Təhsil və ədəbiyyat	206
Заметки по поводу романов С.Рустамханлы «Восхождение на плаху» и Эльчина «Голова». Мысли вслух.....	223
Bütün yaradıcılığı ilə azərbaycançılığa xidmət edən böyük ziyalı	232
«Yaxşı ki, dünyada yaxşılar varmış...»	239
Вопросы рецепции и трансформации русской классической литературы в Азербайджане в постсоветское время	246
O, milli dilçilik və metodika məktəbinin layiqli təmsilçisi, əsl pedaqoq idi	257
Bizim nəsil onu istedadlı və zəhmətkeş gəncliyin hamisi hesab edirdi.....	261

IV fəsil. Avrasiyaçılıq tədqiqatları

Avrasiyaçılığa yeni dönüş: “Türk dünyası” araşdırmaları kontekstində.....	268
Xəzər tarixi: xülya, yoxsa reallıq?	284

Avrasiya kontekstində türk-rus təsirləri	292
A.C.Toynbinin dünya və qərb görüşlərinə avrasiyaçılıq müstəvisindən baxış.....	301

V fəsil. Sayt materialları

və facebook səhifəsində paylaşımlar

Rus dilində təhsilin ləğvi bu günün reallıqlarına müvafiq deyil	308
Nəticə əldə etmək üçün universitetlərdə elmi fəaliyyəti stimullaşdırmalıyıq.....	311
Elm və təhsildə transformasiya və strukturlaşma	313
Fəal təlimə mövcud yanaşma müasir təhsilin məqsədləri, taktika və strategiyası ilə ziddiyyət təşkil etməkdədir.....	317
Beynəlxalq fənn olimpiadalarına hazırlıqla əlaqədar düşüncələrim	319
Rus bölmələrinin fəaliyyəti ilə bağlı mülahizələrim.....	321
Repetitorluq fəaliyyəti barədə bəzi qeydlər.....	323
İdeoloji maraqlarımıza cavab verən təhsil proqramlarının tətbiqi sürətlənməlidir.....	326
Xarici dilin tədrisindəki bəzi nüanslarla bağlı mövqeyim.....	328
5 oktyabr 2022-ci il – Bakı Beynəlxalq Kitab Sərgisi ilə bağlı təəssüratlarım	330
Universitetlərimizin beynəlxalq reytinglərdə təmsil olunması barədə	332
Elm və təhsil nazirinin keçirdiyi brifinqdə səslənən fikirlərə münasibət	334
Pedaqoji kadrların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qeydlər	336
Kitab nəşri və mütaliə mədəniyyəti barədə.....	338
Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə	340
Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri cənab Emin Əmrullayevə.....	348
Professordan nazirə 18 bəndlik təklif – sistemi başqa rəlslər üzərinə daşımalıyıq	350

VI fəsil. Müsahibələr...

Армянские оккупанты, прочь с наших земель!.....	354
Avrasiyaçılıq mədəni dominant üzərində qurulan elmi-nəzəri platformadır.....	363
Bizdə obyektiv təhsil ekspertləri institutu formalaşmayıb	380
Tədris rus dilində aparılan məktəblərdə ikidilli təhsil modeli.....	385
Билингвальный метод или обновление системы... ..	392
Педагоги в русском секторе более обходительны	398

60 ilin anları...

Fotoalbom.....	401
----------------	-----

Son söz əvəzi 433

Дизайн обложки
Джавид Кишиев

Технический редактор
Метанет Гараханлы

*Книга сверстана и отпечатана
в издательско-полиграфическом центре «Мутарджим».*

Подписано к печати 10.10.23.
Формат: 60х90 1/16. Гарнитура: Palatino.
Объем: 28,5 п.л. Тираж 150.

ИПЦ «Мутарджим»
Az 1014, Баку, ул. Расула Рзы, 125/139b
тел./факс: (+99412) 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az